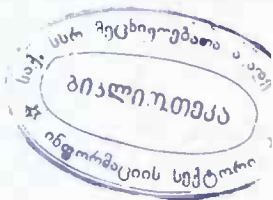

უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ

წიგნი XV

იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის
შესახებ

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

КОМИССИЯ ПО ПУБЛИКАЦИИ ИНОСТРАННЫХ ИСТОЧНИКОВ
О ГРУЗИИ

FONTES PEBEGRINI AD GEORGIAM PERTINENTES

СВЕДЕНИЯ ИБРАХИ́МА ПЕЧЕВ́И О ГРУЗИИ И КАВКАЗЕ

Турецкий текст с грузинским переводом издал,
введением и примечаниями снабдил

С. С. ДЖИКИЯ

EXCERPTA HISTORIAE IBRĀHĪM PEČEVĪ AD
GEORGIAM ET CAUCASUM PERTINENTIA

Textum turcicum cum versione georgica edidit,
introductione commentariisque instruxit

S. DJIKIJA

Издательство „Мецниereba“. Sumptibus Academiae Scientiarum Georgiae

Тбилиси — 1964 — Tbilisiis

იბრაჰიმ ფეჩევინს ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ

ი. ს. კ. ა. მ. ი. ა. მ.

ტექსტი ქართული თარგმანიურთ გამოსცა, შესავალი და
შენიშვნები დაურთო
სერგი ჯიქიამ

წიგნში წარმოდგენილია XVII საუკუნის თურქ-ისტორიკოსის იბრაჰიმ ფეჩეენს ორტომიანი ისტორიიდან ამოკრეფილი ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. აღნიშნული ცნობები მნიშვნელოვანი წყაროა ოსმალეთ-საქართველოსა და ოსმალეთ-კავკასიას შორის არსებულ ისტორიულ-პოლიტიკურ ურთიერთობათა საკითხების შესასწავლად. განსაკუთრებით საინტერესოა ის კონკრეტული და დათარიღებული მასალა, რომელიც ხელს უწყობს გარკვეულ იქნეს საკითხები იმის შესახებ, თუ რა თანამიმდევრობით ხდებოდა ცალკეული ქართული პროვინციების მიტაცება ოსმალთა თურქთა შემოსევის შედეგად.

მთავარი რედაქცია: ი. აბულაძე, ვლ. ფუთუხრიძე, ს. ყაუხჩიშვილი,
გ. წმრთელი (მთ. რედაქტორი), ს. ჯიძია

თურქული წყაროების სერიის რედაქტორი.

ს ე რ გ ი ჯ ი ქ ი ა

ს ა რ ჩ ე ვ ი

1. ოსმალთა მეისტორიე იბრაჰიმ ფეჩევი და მისი „თარხი“ (შესავალი)	7
2. ი. ფეჩევის „თარხის“ ქართული თარგმანი	25
3. შენიშვნები ქართული თარგმანისათვის	95
4. თურქული ტექსტი	ჴ

ავსტრიელი მეცნიერი ფრ. კრელიცი ჩვენი საუკუნის ოციან წლებში მეტად მოხდენილად შენიშნავდა, რომ ოსმალთა-თურქთა კულტურის ისტორიაში XVII საუკუნეს შეიძლება ეწოდოს ისტორიკოსთა საუკუნე¹. მართლაცდა, ჩვენ რომ თვალი გადავაგლოთ ოსმალთა თურქთა სახელმწიფოებრივი და კულტურული ცხოვრების განვითარების ისტორიას, ადვილად შევნიშნავთ, რომ XVII საუკუნის ოსმალეთში ძალიან ფართოდ გაიშალა ისტორიოგრაფიული მწერლობა და ამ გარემოებამ თავისი რაოდენობითი და თვისებრივი მაჩვენებლებით, როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, მეცნიერთა საერთო და ერთსულოვანი აღიარება პპოვა. საქმე იმაშია, რომ XVI საუკუნეში, განსაკუთრებით კი სულთან სულეიმან კანონმდებლის დროს (1520-1566) ოსმალთა სახელმწიფოს პოლიტიკურმა ძლიერებამ ოსმალთა სახელმწიფოს ჩამოყალიბებიდან (XIV საუკ. დასაწყისი) უმაღლეს წერტილს მიაღწია. კულტურის სფეროშიც ამ დროს ჩვენ გვაქვს სავსებით შესაბამისი მდგომარეობა. და ეს იმდენად თვალსაჩინო იყო, რომ ამ ეპოქას, მაგალითად, თურქული ლიტერატურის ისტორიაში „ოქროს ხანას“ უწოდებდნენ². კერძოდ, XV საუკუნეში აღმოცენებული საერო პოეზია, რა თქმა უნდა, სპარსული კულტურის ძლიერი ზეგავლე-

¹ F. v. Kraelitz, Der osmanische Historiker İbrahim Peşewî Der Islam, ტ. VIII, სტრასბურგი, 1918 წ., გვ. 252 (ავტორი ამას წერს ჰიჯრის XI საუკუნეზე, რომელიც ჩვენი XVII-XVIII საუკუნეებს უდრის, მაგრამ უფრო მეტად ეს ითქმის XVII საუკუნეზე).

² А. Крымский, История Турции и ее литературы от расцвета до начала упадка (იხ. თავი II. Расцвет турецкой литературы (конец XV в.—начало XVI в.), თავი III. Золотой век турецкой литературы в XVI столетии; А. А. Бабаев, Л. О. Алькоева, Турецкая литература, БСЭ₁₁, ტ. 43, მოსკოვი, 1956, გვ. 509.

ნით, საგრძნობლად განვითარდა და XVI საუკუნეში სახელგანთ-
ქმულმა პოეტებმა და მწერლებმა — ლამბო'მ (გარდაიცვ. 1531 წ.),
ხიჯალიმ (გარდაიცვ. 1557 წ.), „თურქული ლირიკის მეფედ“ წო-
დებულმა ბაკო'მ (1526-1599) და სხვებმა თავიანთი მალაზხარის-
ხოვანი შემოქმედებით თურქული სიტყვაკაზმული მწერლობა წინა
საუკუნეებთან შედარებით უმაღლეს საფეხურზე აიყვანეს³.

ამასთანავე ერთად, საყოველთაოდ ცნობილია, რომ XVII
საუკუნიდან იწყება ოსმალთა სახელმწიფოს პოლიტიკური ძლიე-
რებისა და ეკონომიური მდგომარეობის დაქვეითება. XVII საუ-
კუნის ცნობილი თურქი მოღვაწის კოჩი-ბეი გორიჯლის „რისა-
ლესა“ და სხვა წყაროების მიხედვით ეს ვითარება შესანიშნავად
აქვს გაანალიზებული და მიმოხილული ცნობილ რუს ორიენტა-
ლისტს ვასილ სმირნოვს (1846-1922) თავის სადოქტორო დისერ-
ტაციაში „Кучубей Гомюрджинский и другие османские писате-
ли XVII века о причинах упадка Турции“⁴.

ასე რომ, XVII საუკუნეში ოსმალეთის სამხედრო ძლიერება
და ეკონომიკა მკვეთრად დაადგა დაქვეითების მოლიპულ გზას.
მოვლენათა განვითარების შემდგომმა მსვლელობამ სავსებით ცხად-
პყო, რომ ეს ბზარი, რომელმაც ჯერ კიდევ XVI საუკუნის II ნა-
ხევარში იჩინა თავი, გამწვეული იყო ოსმალეთის სამხედრო-ლე-
ნური ისტემის კრიზისითა და სოციალურ წინააღმდეგობათა
მკვეთრი გამწვავებით⁵.

ასეთივე დაქვეითება შეინიშნება ოსმალთა კულტურის განვი-
თარების სფეროშიც. XVII საუკუნის დასაწყისიდან ყოველ შემთ-
ხვევაში მხატვრული ლიტერატურა სულთანთა ოსმალეთში დიდი
ხნით ჩაკვდა. თითოეული წარმომადგენლები პოეზიისა, როგორც
იყვნენ სატირიკოსი ნეფ'ი (XVII ს.), პოეტი ნედმი (XVIII ს.)
და სხვ. სრულებით ვერ აესებენ იმ ხარვეზს, რომელიც ოსმალთა
კულტურულ ცხოვრებაში დიდხანს და თვალსაჩინოდ იგრძნობოდა.

მხატვრული ლიტერატურის ასეთი დაქვეითების თითქოს
ერთგვარ კომპენსაციად შეიძლება ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ

³ А. Крымский, *იქვე*.

⁴ პეტრობურგი. 1873.

⁵ А. Ф. Миллер, *Турция в период формирования, развития и начавшегося разложения феодальных отношений*, БСЭИ, ტ. 43, მოსკოვი, 1956 წ., გვ. 495; А. С. Тверитинова, *Рец. на книгу: А. Ф. Миллер, Краткая история Турции, 1948, Ученые записки ЛГУ, № 128. Серия востоковедческих наук, вып. 3, 1952, стр. 221-229.*

XVII საუკუნის ოსმალთა სახელმწიფოში ძლიერ განვითარდა საერთოდ მწერლობის ერთი დარგი—საისტორიო მწერლობა. ისიც უნდა ითქვას, რომ XVII საუკუნის ოსმალეთში ისტორიოგრაფიული მწერლობის ეგზომ აღმავლობა ხასიათდება არა მარტო რაოდენობით, არამედ თვისებრივი მაჩვენებლებითაც. გამოჩენილმა რუსმა თურქლოგმა ვასილ სმირნოვმა, რომელიც ოსმალთა თურქთა კულტურულ-ისტორიული ცხოვრების უარყოფითი მხარეების მხილებაში არასოდეს უკან არ იხევდა, ამ თვალსაზრისით საესეებით ობიექტური მოსაზრება გამოთქვა: „Несомненно турки богаты, так это историческими сочинениями, которые представляют собой целую сплошную серию, начиная с довольно отдаленной поры до настоящего времени“⁶. აკადემიკოსი ე. კრანკოვსკი განიხილავს თურქულ გეოგრაფიულ ლიტერატურას და მას ასეთ საინტერესო დახასიათებას აძლევს: „Шестнадцатый-семнадцатый века были порой расцвета турецкой географической литературы: вначале ее блестяще развернулась со свежими силами морская география, во второй половине выдвинулись три очень непохожие друг на друга, но все характерные и крупные по своему оригинальные фигуры: М. Ашик, Халджи Халифа, Эвлия Челеби“⁷.

პროფ. ვ. სმირნოვიც „მაღალბარისხოვან და შესანიშნავ ძეგლს“ უწოდებს ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნს“, რომელიც მას მიაჩნია „აღწერილობით-გეოგრაფიულ, საცნობარო-საისტორიო, ლეგენდარულ-ანეკდოტურ და ენათმეცნიერულ ცოდნათა ვეებერთელა ენციკლოპედიად“⁸.

ვიმეორებ, განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ ნაყოფიერია ამ მხრივ XVII საუკუნე, რომელსაც როგორც ზემოთ ითქვა, ფრ. კრელიცმა მისტორიკოსად საუკუნე უწოდა⁹. მართლაც, თუ ჩვენ XV-XVI საუკუნეთათვის შეგვიძლია დავასახელოთ მხოლოდ თითო-ორი მისტორიკოსი (ა. აშიკ ფაშა-ზადე, მ. ნეზრე—XV ს., მ. ჯენაბე—

⁶ В. Д. Смирнов, Очерк истории турецкой литературы, წიგნი: Всеобщая история литературы, т. IV, გ. კორშისა და ა. კიჩინის ოჯახის რედაქციით. პეტერბურგი, 1892 წ., გვ. 486.

⁷ Акад. И. Ю. Крачковский, Избранные сочинения, т. IV, მოსკოვი-ლენინგრადი, 1957, გვ. 631.

⁸ В. Д. Смирнов, Образцовые произведения османской литературы в извлечениях и отрывках. С.-Петербург, 1903, გვ. VII-VIII.

⁹ იხ. ზემოთ, გვ. 7.

გარდაიცვ. 1590 წ., მ. ალნი—1541-1599, საად-ედ-დინ — გარდაიცვ. 1599—XVI საუკუნე), XVII საუკუნის ოსმალთა სახელმწიფოში, გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, არსებობს მთელი პლეადა სახელოვანი ისტორიკოსებისა, რომელთა შემოქმედება თავისი დანიშნულებით უთუოდ სცილდება თანამედროვე ოსმალეთის ფარგლებს და, თუ მხედველობაში მივიღებთ ოსმალთა ხელი-სუფლების იმდროინდელ გავრცელებულობას ვეებერთელა ტერიტორიაზე — ევროპაში, აზიასა და აფრიკაში, ეს შემოქმედება მსოფლიოს ხალხთა კულტურულ-ისტორიული საკითხების შესწავლისა და კვლევის საქმეში უეჭველად დიდი განძია. ამ თვალსაზრისით საქმარისია XVII საუკუნის თურქ მეისტორიეთა მხოლოდ ჩამოთვლა, რომ ცხადი გახდეს ამ ეპოქის თურქ ისტორიკოსთა შემოქმედების მოცულობის ზომა და შინაარსობლივი მრავალფეროვნების სიდიადე. ეს მეისტორიეები შემდეგნი არიან: აჰმედ ჰასანბეგ-ზადე (გარდაიცვ. 1636 წ.), მეჰმედ სოლაქ-ზადე (გარდაიცვ. 1657 წ.), ჰუსეინ ვეჯიჰი (გარდაიცვ. 1660 წ.), მუსტაფა ნა'ინი (გარდაიცვ. 1716 წ.), ქათიბ ჩელები, იგივე ჰაჯჯი ხალიფა (1609-1657), ევლია ჩელები (1611-1679 წ.; სხვათა შორის, ევლია ჩელების ოსმალთა თურქთა იბნ ბატქუტა'ს ეძახიან)¹⁰, იბრაჰიმ ფეჩევი (1574-1650), ყარა ჩელები-ზადე (გარდაიცვ. 1658 წ.), ჰუსეინ ჰეზარფენი (გარდაიცვ. 1691 წ.), აჰმედ მუნეჯჯიმ-ბაში (გარდაიცვ. 1702 წ.) და სხვ.

თითოეული ამ მეისტორიეთა დახასიათება ძალიან შორს წავიყვანს და აქ არც არის ეს ჩვენი მიზანდასახულობა. მაგრამ ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ ბევრი მათგანი თავისი დროისდა შესაბამისად განათლებული და მეცნიერებას დაუფლებული იყო¹¹. მათმა ლიტერატურულმა მემკვიდრეობამ უდიდესი გამოყენება ჰპოვა როგორც თვით თურქეთში, ისე მის ფარგლებს გარეშე. ქათიბ-ჩელების (=ჰაჯჯი ხალიფა) რამდენიმე თხზულება, მაგალითად, თარგმნილია იტალიურ, გერმანულ, ინგლისურ და ფრანგულ ენებზე¹². აქად. ე. კრაჩკოვსკი, რომელსაც ჰაჯჯი ხა-

¹⁰ ამის შესახებ და სავრთოდ ე. ჩელებიზე დაწვრილებით იხ. აგრეთვე აკად. Н. Ю. Крачковский, Избранные сочинения, IV, მოსკოვი-ლენინგრადი, 1957, გვ. 624-630.

¹¹ В. Д. Смирнов, Очерк истории турецкой литературы... გვ. 494.

¹² F. Babinger, Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke, ლაიფციგი, 1927, გვ. 198-202.

ლოთა ინტერესებდა როგორც გეოგრაფოსი და რომელმაც შესანიშნავი დახასიათება მისცა საერთოდ მის მოღვაწეობას, წერს, რომ იგი „მახლობელი აღმოსავლეთის უდიდესი გეოგრაფოსი იყო XVII საუკუნეში“¹³, ევლიაჰ ჩელების აოტომიანი თხზულებიდან („მოგზაურობის წიგნი“) მნიშვნელოვანი წილი თარგმნილია ინგლისურად, გერმანულად, უნგრულად, რუსულად, ქართულად და სხვ.¹⁴ სამეცნიერო ლიტერატურაში ყველგან გახსნულია ამ ისტორიულ ნაწარმოებებში მოცემული მასალის ფრიად დიდი მნიშვნელობა მთელ რიგ ხალხთა ისტორიული ცხოვრების გასაშუქებლად და შესასწავლად. ამასთან ერთად საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ის, რომ ზოგ ამ ისტორიკოსს გამოთქმული აქვს ფრიად ანგარიშგასაწევი მოსაზრებები ისეთი უაღრესად ზოგადი და თეორიული საკითხების შესახებ, როგორცაა, მაგალითად, ისტორიის მიზანდასახულობისა და მნიშვნელობის შესახებ. საინტერესოა ამ თვალსაზრისით ფრიად მკაცრი და სიტყვაძუნწი კრიტიკოს-მეცნიერის პროფ. ვ. სმირნოვის აზრი ოსმალთა მეისტორიის ნაწილს შესახებ. ის წერს: „В любопытном введении к своему труду Навима высказывает свои чрезвычайно умные и симпатичные воззрения на цель и значение истории—что она должна быть точным, беспристрастным, правдивым и удобопонятным изображением событий. И нужно отдать справедливость, несмотря на свое официальное звание государственного бытописателя, он с такой объективностью и полнотой рассказывает многие вещи, что и заподозрить трудно в повествователе присяжного историографа...“ შემდეგ ვ. სმირნოვი ნაწილს უქებს ენას, თბრობის მანერას და განაგრძობს: „В подлиннике им (сочинением Навима) можно просто зачитываться, да и в переводе Навиму мог бы читать.

¹³ Акад. И. Ю. Крачковский, დასაბუღებული ნაშრომი, IV, განსაკუთრებით: Турецкая географическая литература XV-XIX вв., გვ. 601-624; აგრეთვე კრებული: Географический сборник, III, გვ. 44.

¹⁴ F. Babinger-ის დასახელ. ნაშრომი, გვ. 222, აგრეთვე: Эвлия Челеби, Книга путешествия, I. Земли Молдавии и Украины, მოსკოვი, 1961 წ.; С. Джикия, Эвлия Челеби о мингрельском и грузинском языках. კრებულში: Советское языкознание, ტ. II, ლენინგრადი, 1936 წ., გვ. 109-128; ს. ჯიქია, ევლია ჩელები ლაზებისა და ლაზურის შესახებ. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, VI, თბილისი, 1954, გვ. 243-256. დოც. გ. ფუფურიძის მიერ მზადდება დასაბუღად ქართული თარგმანი ევ. ჩელების „მოგზაურობის წიგნის“ II ტომისა შესაბამისი შენიშვნებით და სხვ.

ს უდოვლყთვიემ ი ინტერესომ ვყაკიი ევროლეჟსკი ობრავოვიშიჟი ჩლოვეკ, ლყბყშიი ისტორიო¹⁵.

ამგვარად, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ოსმალეთში ისტორიო-გრაფიული ლიტერატურა იმ დროის შესაბამისად მაღალ დონეზე იდგა, ძლიერ იყო განვითარებული და განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ეს გარემოება სწორედ XVII საუკუნეში, როდესაც ოსმალთა სახელმწიფო უკვე საერთოდ დეგრადაციის გზას დაადგა.

ამ პლედაში შემავალი მეისტორიეთაგან ჩვენ ამჟამად გვინტერესებს XVII საუკუნის მოღვაწე იბრაჰიმ ფეჩევი, რომლის ორტომიანი „ისტორიიდან“ ჩვენ ამოვკრიფეთ ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ვთარგმნეთ ეს ცნობები, დავურთეთ სათანადო შენიშვნები და თურქულ ტექსტთან ერთად ვბეჭდავთ სერიაში „უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ“. ჩვენ ამ თემაზე აღრეც ვმუშაობდით. 1940 წელს გამოქვეყნდა ჩვენი სტატია „იბრაჰიმ ფეჩევი საქართველოს შესახებ“¹⁶. ოლონდი ფეჩევის ცნობები ამ სტატიაში წარმოდგენილი იყო მხოლოდ 20 გვერდის მოცულობით; ეს ცნობები საქართველოს შესახებაც არ იყო სრულად წარმოდგენილი, დაბეჭდილი იყო თურქული ტექსტის გარეშე და შენიშვნებიც მეტისმეტად მკირე რაოდენობით ჰქონდა დართული. ჩვენ ამჯერად ი. ფეჩევის „ისტორიიდან“ ამოვკრიფეთ მასალები არა მარტო საქართველოს, არამედ კავკასიის შესახებაც. ჩავრთეთ ცნობები აღრეულ საქართველოსთან კონტაქტში მყოფ ყიფჩაყთა და აგრეთვე ყირიმელ თათართა ოსმალეზთან ერთად ლაშქრობების შესახებ იმდენად, რამდენადაც ეს ლაშქრობანი მიმართული იყო თავიანთი დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ კავკასიის ხალხთა წინააღმდეგ. შევეცადეთ აგრეთვე დაგვერთო შენიშვნები შეძლებისდაგვარად ვრცლად, მაგრამ ეს იმდენად, რამდენადაც თბილისის წიგნთსაცავები ამის საშუალებას მოგვცემდნენ.

ერთი გარემოებაც უნდა აღინიშნოს. ეს ცნობები მეისტორიის მიერ თანმიმდევრულად დალაგებული და გამართული მასალებიდან საკმაოდ ხელოვნურად ამოკრეფილი ამბებია. შემატიანის მიერ ფიქსირებული ყველა მოვლენა მსოფლიოს ხალხთა ისტორიის ნა-

¹⁵ В. Д. Смирнов, Очерк истории турецкой литературы. წიგნში: «Всеобщая история литературы», ტ. IV, ვ. კორშისა და ა. კირპიჩის იკავის რედაქციით, პეტერბურგი, 1892 წ., გვ. 494-495.

¹⁶ „აკად. ნ. მარის სახელობის ვნის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე“, V-VI, 1940, გვ. 369-589.

წილია, ჩვენს შემთხვევაში მეზობელი თურქი ხალხის, პოლიტიკური და სამოქალაქო ცხოვრების აღწერაა, ცალკეული და დამახასიათებელი ეპიზოდებია ტერიტორიულად უშუალოდ მომიჯნავე თურქი ხალხის სახელმწიფოებრივი ცხოვრების განვითარების ისტორიისა. ამასთანავე ერთად ეს არის ქრონოლოგიურად და თანმიმდევრულად დაწყობილი ისტორიული მასალა იმ თურქი ხალხის შესახებ, რომლის ისტორიული ცხოვრების უნებლიე მოზიარედ გახდნენ ყოფილი ქართული ტერიტორიების მკვიდრი ქართველური ტომებიც, ვფიქრობ ქართველ ისტორიკოსთათვის ყველაფერი ეს ერთნაირად საყურადღებო და საინტერესო ამბებია. ამდენად ძნელია ისტორიული პროცესების მთლიანობით შეკრული წყაოდან ამოგლიჯო ცალკეული ეპიზოდები, ჩვენს შემთხვევაში, უშუალოდ საქართველოსა და კავკასიასთან რომაა დაკავშირებული. მე ამით იმის თქმა მინდა, რომ ასეთი წყაროები მთლიანად უნდა ითარგმნებოდეს, რადგანაც ფრაგმენტული ცნობები ზოგჯერ, შეიძლება, სხვა რომ არაფერი იყოს, გაუგებრობის მიზეზიც გახდეს. ჯერჯერობით მაინც ჩვენ უნდა დავეკმაყოფილდეთ ოსმალთა მეისტორიეების თხზულებათა გაცნობით იმ სახით, როგორც ეს ამ შემთხვევაშია აქ წარმოდგენილი.

ი. ფეჩევის „ისტორიიდან“ ამოკრეფილი ცნობები. ოსმალური ისტორიოგრაფიული მწერლობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი იბრაჰიმ ფეჩევი დაიბადა 1574 წ. სამხრეთ-დასავლეთი უნგრეთის ქალ. ფიუნფკირხენში (Fünfkirchen-ი); უნგრულად ამ ადგილს ეწოდება Pécs—ფეჩ-ი. ამ უკანასკნელი გეოგრაფიული სახელიდანაა წარმოქმნილი არაბული ყაიდის წარმომავლობის აღმნიშვნელი სიტყვა *أچس*—ფეჩ-ევი-ი. რაც ფეჩ-იდან წარმოშობილს, ფეჩ-ელ-ს ნიშნავს¹⁷. თურქები ზოგჯერ უკვე წარმომავლობის აღმნიშვნელად გაფორმებულ ამ სიტყვას კიდევ ურთავენ იმავე ფუნქციის მატარებელ *لي* (li) თურქულ აფიქსს და *أچسلي*—ფეჩ-ევი-ლი ფორმაც გვხვდება¹⁸.

¹⁷ იხ. ფეჩევის შესახებ ხ]-ში F. Bahinger-ის წერილი, ტ. III, 1936, გვ. 1120. აგრეთვე: იმავე ავტორისა — Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke, ლაიფციგი, 1927, გვ. 192-195; F. v. Kraetzlitz, Der osmanische Historiker Ibrahim Pečevi. Der Islam, ტ. VIII, სტრასბურგი, 1918, გვ. 452.

¹⁸ მაგალითად, უფრო გვიანდელი ისტორიკოსის ნა'იშის (نعيم) „ისტორიაში“ (سيرة نعيم), ტ. III, გვ. 281.

ი. ფეჩევეს წინაპრები ბოსნიაში ცხოვრობდნენ და იქაურია მემამულეები იყვნენ. ფეჩევეს პაპის მამა ყარა დაჟდ-ი დიდი მამულის მფლობელი იყო ბოსნიაში¹⁹. მისი შვილი—იბრაჰიმის პაპა—ჯაფერ ბეგი აგრეთვე ბოსნიაში ცხოვრობდა. ამ ჯაფერის შვილი იყო იბრაჰიმის მამა, მაგრამ მის სახელს თვით ი. ფეჩევე, უცნაურია რომ, არ ახსენებს და სხვაგანაც მისი სახელი არსად შენახულა²⁰. ი. ფეჩევეს დედა ოსმალთა ისტორიაში კარგად ცნობილი და გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწეების (2 დიდვეზირი, ბევრი ვეზირი და ბეგლარბეგი) ბოსნიელი სოკოლოვიჩების²¹ გვარეულებიდან იყო გამოთხოვილი. ავტორისავე „ისტორიიდან“ ვტყობილობთ, რომ იბრაჰიმში, როგორც ოზოლი, იზრდებოდა ჯერ ბიძის, ოფენის ვაჟის ფერჰანდ ფაშისა, ხოლო შემდეგში უკვე სხვა ახლო ნათესავის, ლალა მეჰმედ ფაშის ოჯახში. ამ წრეებში ტრიალებდა ის 15 წლის ასაკამდე²². შემდეგ თვით ი. ფეჩევე უნგრეთის ფეჩეში (ფიუნფკირხენში) დაბინავდა. თავისი გავლენიანი ნათესავების დახმარებით 1593 წელს მან დაიწყო სამსახური სამხედრო უწყებაში და მონაწილეობა მიიღო სინან ფაშის უნგრეთის წინააღმდეგ ლაშქრობებში (ვესპრიმისა და ფალოთას ციხეების აღება)²³. იგი იყო თვითმხილველი გრანის ალყის შემორტყმისა. მანვე აღწერა ალყაშემორტყმულ ოსმალთა შემადრწუნებელი მდგომარეობა²⁴. მომდევნო წლები ი. ფეჩევემ გაატარა ლალა მეჰმედ ფაშის ამაღლებაში. თავისი სამსახურის განცდები და თავგადასავალი ი. ფეჩევეს შოთხრობილი აქვს მისსავე „ისტორიაში“ სხვადასხვა ადგილას და ზოგჯერ ძლიერ დაწვრილებითაც. თავისი მფარველის ლალა მეჰმედ ფაშის გარდაცვალების შემდეგ (1615 წ.) ი. ფეჩევე გაგზავნილიქნა ანატოლიის რამდენიმე სანჯაყში საყოველთაო აღწერის ჩასატარებლად. შემდეგ (1624-1625 წ.) ის დანიშნულ იქნა თოქათის დეთფერდარად (საფინანსო ნაწილის უფროსად). შემდეგ ამავე თანამდებობაზე გადაყავთ რუმელიაში, ხოლო ბოლოს მან მიად-

¹⁹ ავტობიოგრაფიული ცნობები იხ. მის تارىخ-ში, II, გვ. 87-88; Kraelitz-ის ზემოდასახელებული სტატია Der Islam-ის VIII ტ., გვ. 253.

²⁰ F. Babinger, GOW, გვ. 192; Kraelitz, იქვე, გვ. 254.

²¹ თურქულად صقولوى (სოკოლუ), صقولى شاهن اوغلى (სოკოლოვის, ე. ი. შევარდნიშვილის) (تارىخ پچوى, II, გვ. 41).

²² F. Babinger-ი, იქვე, გვ. 192, F. v. Kraelitz, იქვე.

²³ F. v. Kraelitz, იქვე, გვ. 255.

²⁴ تارىخ پچوى, II, გვ. 180; F. v. Kraelitz, იქვე.

წია სრულიად ანატოლიის პროვინციის დეფთერდარის თანამდებობას. სიცოცხლის ბოლო წლები მან გაატარა თავისი სამშობლოს ახლო ადგილებში ჯერ ისევ სამსახურში, ხოლო 1641 წ. იგი თავს ანებებს სამსახურს. შემდეგ ოფენში და, ბოლოს, ფიუნფკირხენში წერს ი. ფეჩევი თავის ცნობილ თა'რხს. გარდაიცვალა ი. ფეჩევი 1651 წლის ახლო ხანებში²⁵.

ი. ფეჩევი ახალგაზრდობიდანვე იჩენდა ინტერესს ისტორიისადმი, სიცოცხლის ბოლო წლებში მან დაწერა თავისი ორტომიანი „ისტორია“, რომელიც 1520-1640 წლების (ე. ი. სულთან სულეიმან I-ის ტახტზე ასვლიდან სულთან მურად IV-ის გარდაცვალებამდე) ოსმალეთისა და მისი მომიჯნავე ქვეყნების ისტორიული შესწავლისათვის „საუკეთესო წყაროს“ წარმოადგენს²⁶. ცნობილი ორიენტალისტი ი. ჰამერი ი. ფეჩევის თხზულებას ახასიათებს როგორც „შესანიშნავ პრაგმატულ ისტორიას“²⁷. იგივე მეცნიერი წერს ი. ფეჩევს შესახებ, რომ ის თავისი დროის ამბებს გვიყვება ვითარცა თვითმხილველი. ფეჩევი უშუალო მონაწილეობას იღებდა ოსმალთა მიერ წარმოებულ სხვადასხვა ლაშქრობაში. როდესაც, მაგალითად, დიდი მოურავის რწმუნებული პირები საქართველოდან ოსმალეთს გადავიდნენ და მთავარსარდლის სამხედრო ბანაკში გამოცხადდნენ, ფეჩევი ჰაფიზ ფაშის ამაღლებაში იყო. ფეჩევი თვითონ ესწრება საქართველოდან გამოსულების შეხვედრას მთავარსარდალთან და მონაწილეობას ლეებულობს მათ შორის წარმოებულ მოლაპარაკებაში (შდრ. حوضر اند جالس ايدى — მასთან (ე. ი., ჰაფიზ ფაშასთან) ვიჯეტი — იხ. ტ. II, გვ. 404). ამ მოლაპარაკებაში ფეჩევი დიდი მოურავის მხარეზეა და დიდი თანაგრძნობით ეკიდება მის მიერ დასახულ სამოქმედო გეგმას (იხ. აქვე, გვ. 83-84). უფრო ადრინდელ მოვლენებზე ჩვენი მეისტორიე მოგვითხრობს თავისი წარჩინებული და ლაშქრობათა მონაწილე ნათესაებისა და ამბების უშუალო მომსწრეთა პირით. ი. ფეჩევის ყურადღების გარეშე არ რჩებოდა აგრეთვე ძველი და მისი თანამედროვე უნგრელი ისტორიკოსები, რომელთა თხზულებებს ის ეცნობოდა თვითონ²⁸. ჰამერის ამ ცნობასთან დაკავშირებით საინ-

²⁵ F. v. Kraelitz, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 256-257; F. Babinger, GOW, გვ. 192, 193; EI, III, 1936, გვ. 1120.

²⁶ F. Babinger, EI, III, გვ. 1120; E. v. Kraelitz, იქვე, გვ. 258.

²⁷ GOR, II, გვ. 4.

²⁸ GOR, II, გვ. 4; განსაკუთრებით: B. Lewis, The Use by Muslim Historians of non-Muslim Sources, გვ. 185, 186.

ტერესოა ფრ. ბაბინგერის ერთი მოსაზრება. საქმე იმაშია, რომ: ი. ფეჩევის თა'რნხ'ში ჩვენ ვხედავთ აქა-იქ უნგრულ გამოთქმებსა და სიტყვებს. ეს ვითარება კი ფ. ბაბინგერს მიაჩნია იმის უეჭველნიშნად, რომ ფეჩევი დაუფლებული იყო უნგრულ ენას და უნგრულიდან ისტორიკოსებს თარგმნიდა (Istváfy, Heltai)²⁹.

ყოველ შემთხვევაში ფეჩევის თხზულებათა დიდ ღირსებად ყველას მიერ აღიარებულია ის გარემოება, რომ იგი სარგებლობდა მისი თანამედროვე და, უმთავრესად, წინა საუკუნეთა ისტორიოგრაფიული ლიტერატურით. ფ. ბაბინგერს ჩამოთვლილი აქვს ის აღრიხდელი მისიტორიები, რომელიც ფეჩევი გამოიყენა: სალიჰ ბ. ჯელალ, მუსტაფა ბ. ჯელალ, ჰასან ბეგზადე³⁰, 'ალნ³¹, ჰადინდნ, სა'დ ელ-დინ-ი და სხვა³². ამათ გარდა ი. ფეჩევის დასახელებული ჰყავს ყოფიანთა სახელმწიფოს ამბებთან დაკავშირებით ისტორიკოსები: ალთიფარმაქ ეფენდი, ჯენაბნ ეფენდი და კიდევ თემურ-ნამეს ავტორი³³. გარდა ამისა, აქვე უნდა აღინიშნოს ცნობილი ავსტრიელი მეცნიერის ფრ. კრელიცის ის მაღალი შეფასება, რომელსაც ის აძლევს ი. ფეჩევის როგორც ისტორიკოსს. ფ. კრელიცი გახაზავს დოკუმენტური წარმომავლობის წყაროების დიდ მნიშვნელობას ოსმალთა ისტორიის საკითხების შესასწავლად და წერს, რომ ი. ჰამერის შემდეგ ამ საქმეს არ ექცეოდა სათანადო ყურადღება და ისტორიკოსები ძირითადად მხოლოდ ნარატიული ხასიათის თხზულებებს ეყრდნობოდნენ. ნარატიულ ისტორიოგრაფიულ ნაწარმოებთა ავტორებში, განაგრძობს ფრ. კრელიცი, გამონაკლისს წარმოადგენს იბრაჰიმ ფეჩევი, რომელსაც უთუოდ ესმის დოკუმენტების ფასი ისტორიისათვის³⁴. ი. ფეჩევი

²⁹ F. Babinger, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 193; აგრეთვე: F. v. Kraelitz, იქვე, გვ. 258-259; B. Lewis, იქვე.

³⁰ იხ. მაგალითად, „თა'რნხ“-ის II ტ., გვ. 326, სადაც ფეჩევი იმოწმებს ამ მისიტორიეს და ამბობს *حسن بکر ادا افندی تاریخچه سازمشک* — ჰასან ბეგზადე ეფენდი თავის „ისტორიაში“ წერს, რომ...

³¹ ფეჩევის II ტომში, გვ. 51 წერია: *حکایت عالی افندی* მოთხრობა 'ალნ ეფენდისა და სხვ.

³² F. Babinger, GOW, 193.

³³ იხ., *تاریخ چووی*, I, გვ. 470 (თ. ალთი-ფარმაქ = ქართ. 'ექვსითა, რაც ავტორის მეტსახელია).

³⁴ F. v. Kraelitz, *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, ვენა, 1921, გვ. 1; ამაზე იხ. აგრეთვე II. Дмитриев-ის რეცენზია F. v. Kraelitz-ის დასახელებულ ნაშრომზე კრებულში „Записки Коллегии Востоковедов“, II, გვ. 221⁴.

თავისი „თარხისი“ წერისას დიდი გულსყურით ეკიდებოდა დოკუმენტურ წყაროებს. ის არა მარტო კითხულობდა და იყენებდა დოკუმენტურ მასალას, არამედ ამოიკითხავდა და სცემდა კიდევაც და თავის თხზულებაში ჩართავდა პირველხარისხოვან „უზენაეს რესკრიპტებსა“ და სხვა ხასიათის საბუთებს³⁵. ამიტომაც იყო, რომ ი. ფეჩევი უკვე დიდი ხანია იქცეოდა მეცნიერთა ყურადღებას და მისი ნაწარმოები ითარგმნებოდა სხვადასხვა ევროპულ ენაზე³⁶.

ი. ფეჩევის სანაქებოდ უნდა ითქვას აგრეთვე ისიც, რომ მის თხზულებათა ენა იმდროინდელი მწერლების ენასთან შედარებით მარტივია და ნათელი; არ არის დამძიმებული მძალადარღვანი და ლელარქნილი სტილით³⁷. საერთოდ ი. ფეჩევის ენა ძლიერ საინტერესოა და, როგორც სხვა თურქული ისტორიოგრაფიული ძეგლების, ისე ამ ძეგლის ენაც ერთ-ერთი ძლიერ მაჩვენებელი ეტაპია სამწერლობო თურქული ენის განვითარების ისტორიაში. ავტორი, სხვა მის თანამედროვე ავტორთაგან განსხვავებით, არ უგულვებელყოფს თურქულ ხალხურ ენას და თავისი ნაშრომების მღელ მანძილზე ხშირად მოაქვს ხოლმე ცოცხალი თურქული მეტყველებისათვის დამახასიათებელი გამოთქმები და ცალკეულ ლექსიკური ერთეულები. მრავალი მაგალითიდან აქ ნათქვამის საილუსტრაციოდ რამდენიმეს მოვიყვანთ: **ياقوب ياقوب طاش اوزر** — დაწვეს, დაანგრის და ქვა ქვაზე აღარ დატოვეს³⁸, **سوز سوزى چكدى اصل مقصودن قالدى** — სიტყვამ სიტყვა მოიტანა და მსჯელობის არსებით საგანს გადაეცლით³⁹, **صباح چون قزلباش** და **ديلاس، کور عورتي ايله کوردک يرنده يل اسر کورر**

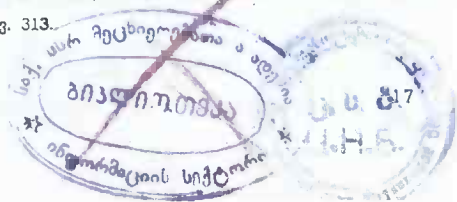
³⁵ იხ. მაგალითად, **تاريخ پجوى**, I, გვ. 102-106, აგრეთვე 316-325 გვერდებზე გამოცემული საბუთები.

³⁶ F. Bahinger, GOW, გვ. 195. 1961 წელს სომხეთის სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობაში გამოვიდა ა. საფრასტიანის მიერ შედგენილი **Турецкие источники об Арменин, армянах и других народах Закавказья. Извлечения из турецких оригинальных текстов в переводе на армянский язык с предисловием, комментариями, терминологическим словарем и приложением, т. I. Составил А. Х. Сафрастян, ერევანი, 1961.** ამ შრომაში ი. ფეჩევის „ისტორიიდან“ ამოღებულ და სომხურად თარგმნილ ცნობებს დათმობილი აქვს 25-62 გვერდები.

³⁷ F. v. Kraelitz, **Der Islam**, VIII, 1918, გვ. 259.

³⁸ **تاريخ پجوى**, I, გვ. 313.

³⁹ იქვე, გვ. 475-476.

დესაც ყიზილბაში თავის სასახლეში დაბრუნდა, დაინახა, რომ ქალი და ქურთი შარშანდელი თოვლივით გამქრალიყვნენ (II, 395) და სხვ. ძლიერ საინტერესოა ი. ფეჩევის ენა ლექსიკის თვალსაზრისითაც. ჩვენ აქ ვხვდებით ისეთ ლექსიკურ ერთეულებს, რომელიც დამახასიათებელი იყო სამხრეთის ჯგუფის თურქულ ენათა ფუძე-ენისათვის, მაგრამ დიფერენცირებისას გარკვეული ლექსიკური ელემენტი მხოლოდ ზოგიერთ ენას, ვთქვათ აზერბაიჯანულ ენას, შერჩა. ჩვენ ვფიქრობთ, თუ ხელი არ შეგვეშალა, სპეციალურად შევისწავლოთ ი. ფეჩევის თხზულებათა ენა.

აქ წარმოდგენილი თურქული ტექსტი და ქართული თარგმანები ამოღებულია ი. ფეჩევის *تاریخ*-ის I და II ტომიდან⁴⁰. თურქული ტექსტისა და ქართული თარგმანის ცალკეული პარაგრაფების ბოლოს მიწერილი რომაული ციფრი ამ გამოცემის ტომის აღმნიშვნელია, ხოლო მომდევნო არაბული ციფრები კი—სათანადო ტომის გვერდისა. ეს გამოცემა ფრ. კრელიცის მიერ ასეა შეფასებული: „...ein gänzlich kritikloser Abdruck einer handschriftlichen Vorlage“⁴¹. ჯერჯერობით კრიტიკული გამოცემა ი. ფეჩევის „ისტორიისა“ არ არის. ამ თხზულების მრავალრიცხოვანი ხელნაწერი ნუსხა, რომელიც ევროპისა და აზიის სხვადასხვა სიძველეთსაცავშია დაცული⁴², ამჟამად ჩვენთვის ხელმისაწვდომი არ იყო.

მრავალფეროვანია აქ გადმოცემული ი. ფეჩევის ცნობები, რომელთაც უთუოდ დიდი მნიშვნელობა ენიჭებათ საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისა და ამ ქვეყნების ოსმალეთთან ისტორიულ-პოლიტიკურ ურთიერთობათა საკითხების შესასწავლად. ცნობათა ერთი ნაწილი ეხება ოსმალთა თურქთა მიერ სამხრეთი და აღმოსავლეთი საქართველოს ცალკეული პროვინციების დაპყრობას. ჩვენში არ არის ჯერ შესწავლილი საკითხები იმის შესახებ, თუ რა თანმიმდევრობით იქნა მიტაცებული სამხრეთ საქართველოს ესა თუ ის მხარე, როგორი იყო ამ დაპყრობათა ქრონოლოგია, როგორ მიმდინარეობდა ქართული პროვინციების მოსახლეობის ისლამიზაცია და საერთოდ თურქიზაცია. ირკვევა, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ეს პროცესები სხვადასხვანაირად

⁴⁰ جلد اول — تاریخ چو ی، გვ. 10+104. სტამბოლი, 1281 (=1864-1865) და جلد نانی، გვ. 12+487. სტამბოლი, 1283 (=1866).

⁴¹ Der Islam, VIII, 259.

⁴² დაწვრილებითი ცნობები ამის შესახებ იხ. F. Babinger-ის დასახელებულ ნაშრომში, გვ. 194; აგრეთვე, EI, III, 120.

ვითარდებოდნენ და სრულდებოდნენ. ჩვენი საუკუნის I ათეულ წლებში აკად. ნ. მარმა უკვე კარგა ხნის მიტაცებულ ქართულ პროვინციაში—იმერხევეში შესანიშნავი ქართული ფოლკლორული მასალა შეაგროვა⁴³. ეს იმის ნიშანია, რომ ამ დროს იმერხევის მოსახლეობა ჯერ კიდევ მტკიცედ ფლობდა თურქულთან ერთად მშობლიურ ენას (ორენოვანობა). ამისი აღნიშვნა იმიტომაც არის საჭირო, რომ საქართველოსთან ტერიტორიულად უფრო ახლო და მომიჯნავე ქობლანის ხეობის (ყოფ. ადიგენის რ-ნი) ქართულ მოსახლეობას ამავე დროისათვის ქართული ენა უკვე სავსებით დაეწეებული ჰქონდა. და ეს მაშინ, როცა ეს ტერიტორია თურქებისგან გათავისუფლებულ იქნა ჯერ კიდევ 1829 წელს. მე ამას იმიტომ ვლაპარაკობ, რომ სპეციალურად უნდა იქნეს შესწავლილი თითოეული ქართული პროვინციის დაპყრობის ისტორია და დაპყრობის შედეგად ამ ქართულ მიწაზე შექმნილი კულტურულ-პოლიტიკური ვითარება. ამ საკითხების შესწავლისათვის, რა თქმა უნდა, მარტო ი. ფეჩევის ან სხვა რომელიმე ისტორიკოსის მონაცემები საკმარისი არ არის. მაგრამ სხვა მასალებთან ერთად ასეთ მასალათა შეპირისპირებითი და კრიტიკული შესწავლა უთუოდ ძლიერ შეუწყობს ხელს ჩვენი ისტორიის ამ საინტერესო საკითხების გაშუქებას. ამასთანავე ერთად ისიც უნდა ითქვას, რომ ი. ფეჩევის ისტორიულ მასალას ჩვენ კრიტიკულად უნდა მოვეკიდოთ. არ უნდა დაგვაიწყდეს, რომ ის თურქია და, ბუნებრივია, თურქულ პოზიციებზე იდგეს და ამდენად ტენდენციურიც იყოს.

ჩვენთვის საყურადღებოა ფეჩევის აქ მოტანილი შემდეგი ცნობები: საქართველოზე თავდასხმის შესახებ (გვ. 25), ოსმალთა რამდენიმე ვალაშქრება საქართველოში და ცალკეული ციხეების აღება (გვ. 25-28), ოსმალთა და ყიზილბაშთა დიდი ბრძოლა ჩილდირის ველზე (გვ. 39) და ამ შეჯახების შემდეგ მანუჩარ ათაბაგის გამოცხადება ოსმალთა მთავარსარდალთან (გვ. 41), ჩილდირის, თმოგვის, ხერთვისისა და ახალქალაქის ციხეთა დაპყრობა (გვ. 41), თბილისის ციხის დაპყრობა (გვ. 41), ცნობები კახთა მეფის ალექსანდრეს შესახებ (გვ. 42). ქართველი ხალხი მედგარ წინააღმდეგობას უწევდა ქვეყნის ასაოხრებლად შემოსეულ მტრის ლაშქარს. თბილისის ციხე უკვე გაუთავისუფლებიათ ქართველებს, მაგრამ, ფეჩევის მიხედვით, მეორეჯერ ალყა შემოარტყეს თბილისს და

⁴³ იხ. მისი: Г. Мерчул, Жизнь св. Григория Хандзтийского с дневником поездки в Шавшню и Кларджию, Петербург, 1911 №, გვ (დღიურების) 47-71.

ლყაშემმორტყმულები დიდ გაჭირვებაში ჩაადღეს (გვ. 54). კვლავ თბილისისაკენ გამოლაშქრება ოსმალთა სარდლისა და გიორგი ბეგის ამბები (გვ. 61), კიდევ საქართველოში შემოსევა ჰასან ფაშისა (გვ. 77), კიდევ თბილისით კახეთს ჩასვლა და ალექსანდრე მეფისაგან ხარაჯის აღება (გვ. 77), დიდი მოურავის—გ. სააკაძის გადასვლა ოსმალეთს ყიზილბაშთა ჯარის განადგურების შემდეგ (გვ. 83), ახალციხის ციხის დაპყრობა (გვ. 87), კიდევ ქენჭან ფაშის მიერ ახალციხის დაპყრობა (გვ. 91) და სხვ. ი. ფეჩენის თხზულებებიდან ჩვენ გადმოვიღეთ აგრეთვე ამბები ჩვენი მეზობელი რესპუბლიკების აზერბაიჯანისა და სომხეთის ტერიტორიებზე არსებული სხვადასხვა სახანოს შესახებაც, აგრეთვე ცნობები ჩრდილოეთი კავკასიის ხალხთა შესახებ. ყველა ეს ცნობა საუკეთესოდ ამტკიცებს ოსმალთა და ყიზილბაშთა იმ აგრესიულ პოლიტიკას, რომელსაც ხსენებული სახელმწიფოები ატარებდნენ ყველა კავკასიელ ხალხთა მიმართ. ოსმალთა და ყიზილბაშთა დამპყრობლები ერთნაირად არ ინდობდნენ საქართველოს სამეფოებსა და შირვანის, ნახიჩევანისა და ერევნის სახანოებს და, მიუხედავად ეთნიკური და კონფესიონალური მარჯვენებისა, ერთსა და იმავე ღონისძიებებს მიმართავდნენ მათ იავარსაყოფად. ამ თვალთახედვით ი. ფეჩენისთან საინტერესოა: შირვანის მხარეთა დაპყრობა (გვ. 25), ...აოხრება ერევნის, ყარაბაღისა და ნახიჩევანისა (გვ. 28), შექის ციხის აღება (გვ. 44), შემახის მფლობელის არას ხანისა და შექის მფლობელის აჰმედ ხანის დამარცხება (გვ. 46), არეშის ციხის აშენება (გვ. 46), ბაზ-ელ-ეზეზის ანუ თემურ-კათუს დაპყრობა (გვ. 47), შირვანის ვილაჰეთის ფინანსებისა და აღწერის ამბავი (გვ. 47), ისლამის ჯარის დაბრუნების შემდეგ შირვანში მომხდარი ამბები (გვ. 50), არეშის ხანის ქონებისა და დოვლათის და მისი ოჯახის დარბევის შესახებ (გვ. 51), ისლამის ჯარმა რომ ერევნის მხარე დაარბია და იავარჰყო (გვ. 55), ოსმან ფაშის დიდი ომი იმამყული ხანთან (გვ. 69), ერევნისა და მისდამი დაქვემდებარებული ციხეების აშენება (გვ. 75), თემურ-კათუს, შირვანის, თბილისისა და ერევნის ციხეთა საბრძოლო მასალა (გვ. 78), განჯის აღება და ყიზილბაშებთან ზავი (78), ყიზილბაშთა გამარჯვება ნახიჩევანის ციხეზე (გვ. 81), 1605-1606 წელს განჯასა და შირვანში ყიზილბაშების შესევა (82), ერევნის აღების შემდეგ მომხდარი ამბები (91) და სხვ. აქ წარმოდგენილ თარგმანებში ჩართულია აგრეთვე ამბები ოსმალთა ხელისუფლების (XVI საუკ.) განზრახვა მდინარეების ვოლგა და დონის არხით შეერთების შესახებ

და ყირიმელ თათართა დამოკიდებულება ამ საკითხთან (გვ. 31-33) აქვე მოტანილია ცნობები ყივჩაყთა ველისა (დემთ-ი კიფჩაკ) და ყივჩაყთა სახელმწიფოს საზღვრების შესახებ (გვ. 33) და, აგრეთვე, ყირიმელ თათართა ჯარების ბრძოლა ოსმალთა მხარეზე ოსმალთა ექსპანსიის დროს კავკასიაში (გვ. 52), „სახელოვანი ხანის მეჭმედ გირეი ხანის თათრის ჯარით შირვანს ჩამოსვლა და მისი კვლავ დაბრუნება“ (გვ. 57). ასეთივე სფეროს განეკუთვნება პარაგრაფი „კაფადან თემურ-კაფუმდე დემთ-ი კიფჩაკის გადასარბენებისა და საღვურების შესახებ“ (გვ. 67) და სხვ.

ვფიქრობთ, რომ ი. ფეჩენის აქ წარმოდგენილი, თუნდაც არასრულად ამოკრეფილი მასალა ამგვარი სახითაც ერთგვარ სამსახურს გაუწევს ჩვენს ისტორიკოსებს XVI-XVII საუკუნეთა თურქეთ-საქართველოს და თურქეთ-კავკასიის ისტორიულ ურთიერთობათა საკითხების კვლევისას⁴⁴.

⁴⁴ ამ შესავალი წერილის მე-10 გვ. XVII საუკ. ისტორიკოსთა დასახელებისას შემთხვევით გამოგვრჩა ამავე საუკუნის ცნობილი თურქი ისტორიკოსი قوجا حسين — კოჯა ჰუსეინ-ი, რომელიც 1644 წ. გარდაიცვალა და რომელსაც „XVII საუკუნის ქრონიკების დიდ პლეადაში“ (ა. ტ ვ ე რ ი ტ ი ნ ო ვ ა) ფრიად საპატიო ადგილი უჭირავს. ა. ს. ტვერიტინოვას აზრით XVII საუკ. ოსმალთა სახელმწიფოს ისტორიებში კოჯა ჰუსეინის ისტორია შეიძლება ჩაითვალოს ქრონიკების ყველაზე უფრო სრულყოფილ კრებულად. ამავე დროს ის იმდროინდელი ისტორიული მეცნიერების დონის მაჩვენებელია. თხზულების ტექსტის ფაქსიმილე შესავალი წერილითა და ანოტირებული სარჩევით შესანიშნავად გამოიცა 1961 წ. სერიაში Памятники литературы народов Востока. Тексты Большая серия, XIV. Хусейн. Беда'и' ул-века'и' (Удивительные события) Издание текста, введение и общая редакция А. С. Тверитиновой. Аннотированное оглавление и указатели Ю. А. Петросяна, ნაწილი I და II, მოსკოვი, 1961 წ. (ორ წიგნად).

ი. ფეჩუგინის „თარნიის“ ქართული
თარგმანი

თავდასხმა საქართველო მხარეზე

943 წლის წმინდა მუჰარრემის 15-ს [=1536 წ. 4. VII.] ბაიბურთის¹ მართებელმა, სახელოვანმა ემირმა მეჰმედ ხანმა მავ [ბაიბურთის] მხარის ძლევამოსილი ჯარი თავდამსხმელთა რაზმში გაიწვია და, ლაშქარი რომ შეკრიბა, შეესია საქართველოს და დაიწყო მისი აოხრება. ამასობაში ქართველი ურჯულოებიც მომზადებულიყვნენ და ისლამის ლაშქარს წინ აღუდგნენ. დიდი ომისა და ბრძოლის შემდეგ განარჯვება ისლამის [ლაშქარს] ერგო. აურაცხელი დასამიწებელი ურჯულო გაწყდა. გადარჩენილები რომ დაიფანტნენ, წაქერები ემგერნენ საშოვარს და იმდენი ნადავლი ჩაიდგეს ხელში, რომ გადმოცემა ძნელია. ასეთი მაგალითის შემდეგ სამმა-ოთხმა სასანჯაყო² ადგილის [მოსახლეობამ] მორჩილება გამოაცხადა და სულთანს ვაღწისა და მართებლის დანიშვნა სთხოვა. (I, 191).

შირვანის მხარეთა დაპყრობა; ბურჰან ალნი სულთანი ხალნლ ფადიშაჰის ძე³

იმავე წელს [955=1548-1549 წ.]*, იმავე ბანაკში** ეს სასიხარულო ამბავი მოვიდა, რომ ხსენებული [ბურჰან ალნი სულთანი] მხოლოდ მისი აღმატებულების, ქვეყნის საფარველი ფადიშაჰის უავგუსტოესი წერილით ჩავიდა შირვანის მხარეში, დაიმორჩილა იგი და უწინდებურად დაიუფლა. დაწვრილებით ეს ამბავი ასეა: აღნიშნულის [ბურჰან ალნი სულთნის] მამა ხალნლ ფადიშაჰი შირვანის შაჰთა ძველი სამეფო გვარეულობიდან იყო. თავგზაბნეული

* ავტორი ბშიოაუ ამბავს იწყებს სიტყვებით „იმავე წელს“ (هذِهِ السَّنَةِ); აქაც და შემდეგშიც ყველგან „ეს წელი“ დადგენილია წინა პარაგრაფების სათანადო ადგილების მიხედვით, ამ შემთხვევაში, მაგალითად, ფეჩევის I ტომის 270 გვერდზე 955 წელია აღნიშნული.

* ე. ი. ადგილგვეზთან ახლო.

შპს ისმაილის⁶ ქალიშვილი ცოლად შეირთო და წინააღმდეგობის გარეშე შირვანის მხარეთა მფლობელი გახდა. შემდეგში როცა ის [ხალწლ ფადიშაჰი] გარდაიცვალა, ეგ [ბურჰან ალწ] მცირეწლოვანი იყო; ამიტომ შირვანის ხელისუფლად აღზევებულ იქნა მისი ბიძაშვილი შაჰრუხ მირზა⁷. მაგრამ მას შაჰ თაჰმასის⁸ შემოესია; შემახის ციხეს⁹ შეიღი თვე ალყა შემოარტყა; შემდეგ დანებდნენ; [ალყაშემორტყმულნი] გამოიყვანა, მაგრამ არ შეიწყნარა და [შაჰრუხ მირზა] მოჰკლა. შირვანის მფლობელობა გადასცა თავის ძმას, ზემოხსენებულ ალქას მირზას¹⁰. იმ დროს ზემოხსენებულმა, ე. ი. ბურჰან ალწ სულთანმა რამდენიმეჯერ შეკრიბა ჯარი, ყოველი მხრიდან შეესია და შეებრძოლა ალქასს. მაგრამ ალქასის მხარე ყოველთვის გამარჯვებული გამოვიდა. ამიტომ მან [ბურჰან ალწ სულთანმა] ქვეყნის საფარველი ფადიშაჰის სამეუფეო ქალაქს შეაფარა თავი. თვით მას ყოველწლიურად სარგო და არფალიკი¹¹ დაენიშნა, ხოლო მის ხელქვეითებს სხვადასხვა თანამდებობა ებოძა და უავგუსტოესი ფადიშაჰის წყალობით დღეკეთილობაში იყვნენ. ხოლო ამასობაში ალქასიც ჩამოვიდა სამეუფეო ქალაქს [სტამბოლს] თხოვნითა და შუამდგომლობით. ზემოხსენებული [ბურჰან ალწ] ფადიშაჰის უავგუსტოესი წერილით შირვანს გაიგზავნა. ის გაემგზავრა შავი ზღვით ხომალდზე და შირვანს ჩავდა. იგი შეებრძოლა ყიზილბაშებს¹², რომელიც შაჰ თაჰმასის მიერ იყვნენ წარმოგზავნილი ალქასის შემდეგ [შირვანის] დასაპყრობად. მან გაიმარჯვა ტიალ ყიზილბაშებზე და უწინდებურად შირვანის სამფლობელო დაიპყრო. ორიოდვე წლის განმავლობაში შირვანის მფლობელი რომ იყო, მან [შირვანი] აქცია სამოთხის ბადად. რადგანაც შვილი, რომელიც მის მოადგილედ [მემკვიდრედ] უნდა ყოფილიყო, მცირეწლოვანი იყო და [ეს] არ შეეძლო, მას ჰყავდა ლაღწ. ყირიმს გაიქცა. შემდეგ კი შირვანის დაპყრობისას ლაღწ მუსტაფა ფაშასთან¹³ ერთად იყო. შირვანში თვით მას ერთი რჩეული სანჯაყი ებოძა. ამის შემდეგ ამ დინასტიიდან რომ ვინმე ყოფილიყო, ცნობილი არ არის.

(1,271-272).

**აზრუშის მირმირანის მეჭმედ ფაშის მიერ დაპყრობილი
ზოგიერთი ადგილი და მის მიერ წარმოებული ყაზავთი¹⁴**

იგივე [955=1548-1549] წელი. ამას წინეთ ტახტბედნიერი ფადიშაჰი ჯიუტ არნაბულთა¹⁵ დასაპყრობად მიემგზავრებოდა; ქართველ არნაბულთაგან რამდენიმე ათასი წყეული მოულოდნელად

დაესხა თავს არზრუმის ბეგლარბეგს მუსა ფაშას¹¹, მოჰკლა იგი და კიდევ ბევრი ისლამის სარწმუნოებისათვის მებრძოლი გმირი გაუყენა სამარადისო ბედნიერების [სამოთხის] გზას. ამ დროიდანვე ისლამის ფადიშაჰმა განიზრახა ეპოვა შემთხვევა და შური ეძია წყევლებზე. ამიტომ ამავე კუროთხელ წელს ზემოხსენებულ მირმირანს ებრძანა გაემგზავროს [მაგ. მხარეში]. ციხე-სიმაგრეები, რომელიც მან ფადიშაჰის მზრუნველობით დაიპყრო, შემდეგია: ალება ციხისა ბარაკანისა¹² (كركان), ალება ციხისა კომკისა (كومك), ალება ციხისა ბანაკისა¹³ (بانك) და ციხისა პერნაკისა (پرنك), ციხისა ქუჩქისა (كوجك), ციხისა სამალარისა¹⁴ (صاملار), ციხისა ახასი¹⁵ (احا). ამ ჩამოთვლილი ციხეებიდან ზოგი ბრძოლით იქნა ალებული, ზოგი კიდევ თვითონ დანებდა. ამის შესახებ ეუწყა ბედნიერებამოსილ სამეფოეო ქალაქს, რამაც მუსლიმების გული სიამოვნებითა და სიხარულით აღავსო. (I, 280-281).

მეორე ვეზირის აჰმედ ფაშის¹⁶ საქართველოსაკენ გაგზავრება და მაგ ხალეთო გალაშქრებაში დაპყრობათა და ნადავლის შესახებ

956 წელი [=1549]. ამ ხანებში საქართველოს ურჯულოები აჯანყებასა და არეულობას აწყობდნენ. როდესაც უზენაესმა ფადიშაჰმა შეიტყო ზოგი მათი დასავლობი საქმიანობის შესახებ, [საქართველოში გალაშქრება] მიიწვიო მეორე ვეზირს მის აღმატებულებას აჰმედ ფაშას არზრუმის, ყარაბაღის, ზულყადირლისა და სივანის ბეგლარბეგებთან, მათი სანჯაყების ბეგებთან და ანჩირის¹⁷ ქეთხუდნსთან ერთად. რამდენიმე ათასი ანჩირისა და ლურეხანს ბოლუქის¹⁸ ალათა თანხლებით. მათ მიიღეს ფადიშაჰის ხელზე მთხვევის პატივი და დიდებული შა'ბანის [თვის] პირველ დღეს [ჩვ. წ. = 1549 წ. 25.VIII.] გაუდგნენ გზას. ჯერ დიდი ბრძოლით ალებულ იქნა თორთუმისა¹⁹ ციხე. ნიხანისა²⁰ და ამირანხორის ციხეები დაგვინებდნენ. ახაყალ'ა ბრძოლით იქნა ალებული. დარკანისა და დარკანის [ციხეებმა] და მეორე ახაყალ'ამა და ამით გარდა კიდევ თხუთმეტმა ციხემ მორჩილება გამოაცხადა. დივან'ად (ديوان) წოდებულ მხარეში შესევის შემდეგ ურიცხვი შავარდნის-თვლებიან და კაკაბივით მოგოგმანე ჰაბუკები და ქალწულები მუსლიმან გმირთა ხელში ჩაეცივდნენ. შემდეგ კარკანის ციხის და მისდამი დაქვემდებარებული ორი ციხის დაპყრობაც სხვა დაპყრო-

ბილ ადგილებს დაემატა. აგრეთვე **علي ايا-ს** (დღდელი) მხარე თავისი კეთილნაშენი სოფლებით კეთილადდაცულ ქვეყანას [ოსმალეთს] დაერთო. ხსენებულ მხარეში დატოვებულ იქნა თხუთმეტი ციხე; დანარჩენები მიწასთან იქნა გასწორებული. შემდეგ თორთუმი, თალხისი (**تلخيس**), ახჩაყალა და დივანას ხევი (**ديوانه خهوي**)²¹ განსახლებულ იქნა როგორც ერთი სასანჯაყო ადგილი. იგი ებოძა ერთ-ერთ ბეგს. ამის შემდეგ მშვიდობითა და სიუხვით დაბრუნდნენ და პატიოსანი შეგველის [თვის] მეორე დღეს (= 1549 წ. 24 X.) ჯოლუქად (**جولك**) წოდებულ ადგილას უავგუსტოეს ჯარს შეუერთდნენ. ისინი ღირსნი გახდნენ სამსახურის ხაზით აღზევებისა და წარმატებისა, საპატიო სამოსლებისა და სამეუფეო მოწყალებისა და კეთილგანწყობისა ისე, რომ თავიანთ ტოლებში დაწინაურდნენ და გაზოიჩიერდნენ. (I, 283-284).

ძარცვა-გლეჯა და აოხრება ერევნის, ყარაბაღისა და ნახიჩევანისა

961 წელი [= 1553-1554წ.]. ამრიგად, შემდეგ შურაგელად წოდებულ ადგილას დაბანაკდნენ. [ეს არის] კეთილნაშენი ქვეყანა, რომლის გარშემო სოფლები, ყანები და მთები მდებარეობს. ძლევა-მოსილმა ლაშქარმა ეს ნაგებობანი გაავერანა და ააოხრა ისე, რომ კეთილნაშენობის კვალი აღარ დარჩენილა და გაცამტვერდა. იქიდან [დაიძრნენ] შერაზხანე-დ წოდებული ადგილისაკენ, იქიდან კიდევ ნილფერაკ-ად (**نيلفراق**) წოდებული ბანაკისაკენ: ამის შემდეგ კი ქალაქ ერევანია, რომელიც მართლაც მაცოცხლებელია სპარსელთა სამფლობელოში მდებარე (ადგილთა). დიდებული შაჰზნის ჩვიდმეტში [ჩვ. წ. = 1554 წ. 18. VII.] აქ დაბანაკდნენ; შაჰისა და მისი შვილის, ზოგიერთი სახელოვანი ხანებისა და სულთნების შესანიშნავი და გაწყობილი სასახლეები, ბაღები და ბოსტნები, განსაკუთრებით კი, სულთნის ბაღ-ად წოდებული ცნობილი გულისწარმატაცი ბაღი ცეცხლს მისცეს და მიწასთან გაასწორეს. ოცდამესამე დღეს [= 24. VII.] არფაჩი-დ წოდებული ცნობილი მდინარის [პირას] დაბანაკდნენ ერთ სამურ ადგილას; ის მხარეებიც მთლიანად განადგურებულ და გაოხრებულ იქნა. ამავე ადგილას დიარბექირის ბეგლარბეგი რამდენიმე არამზადა ყიზილბაშს შეეჩეხა და საკმაოდ მაგარი ბრძოლის შემდეგ ყიზილბაშთაგან რამდენიმე მოენე მოიყვანეს და თავები მოიტანეს. ოცდამეოთხე დღეს,

როდესაც არაქსის პირას კარა-ჰისარში დაბანაკდნენ, ყარაანის ზა'ნმებისა²² და სხვა ჯარის ხალხთან ზოგიერთებმა საკმაო მანძილით დაშორებულ ადგილას რამდენიმე სოფელი დაინახეს და შეესივნენ. თურმე აქ რამდენიმე არამზადა ყიზილბაში ჩასაფრებულ იყო; დრო იხელთეს მათ და საკმაო ზარალი მოგვაყენეს. ოცდამეხუთე დღეს შევიდნენ ყარაბალში, რომელიც თავისი ბაღებითა და თაღებით კეთილმოწყობილი და განთქმული მხარეა სპარსეთისა. ისეთი მტვერი დადგა, ისეთი კორიანტელი ატყდა, რომ კაცს კაცის გამოცნობა არ შეეძლო; ასე რომ ნათელი დღე უკუნეთ ღამეს დაემსგავსა. იმ ქვეყნის მოსახლეობა ისე დაიფანტა და დაიბნა, რომ მათ კვალს ვერ მიაგნეს. ოღონდ მრავალი ნივთი განცულობის სახით სხვადასხვა ადგილას შეენახათ და რამდენიმე მაღაროში საგანძურები ჩაეწყათ. ასეთების დიდი წილი იპოვეს და აურაცხელი ნადავლი ჩაიგდეს ხელში; ხოლო რისი წაღებაც არ შეიძლებოდა, ცეცხლს მიეცა. [შა'ზანის] ოცდამეშვიდე დღეს [= 1554 წ. 28.VII.] ნახიჩევნის ველზე გამართული იყო ქვეყნისმპყრობელი შაჰის კარავი; ძღვევამოსილი [ნისლანის] ჯარის მიერ ატეხილი აღიაქოთის შიშით ქალაქები, სოფლები, მამულები და და სხვა ადგილები გაუჟაცრიელებულიყო. განადგურებულები და ყვავ-ყორნებისა და ჭოტების საკრებულო გამხდარიყო; ასე რომ, მნახველებს ძრწოლა ეუფლებოდა, ხოლო შიგ შემსვლელებს მოიცავდა შიშის ზარი. უმაღლვე ნადავლისა და საშოვრის მოსურნე ცხენოსნები და სხვა ჯარისკაცები დაერივნენ შაჰისა და მისი შვილის და სხვათა სასახლეებსა და სახლებს, გაძარცვეს და მიწაში ჩაფლული საქონელიც ხელში ჩაიგდეს; დაწვეს, დაანგრიეს და ქვა-ქვაზე აღარ დატოვეს. [ამ ადგილიდან] ოთხი-ხუთი დღის სავალ მანძილამდე, იმ მიდამოებში მდებარე სოფლებიდან, დაბებიდან, ყანებიდან და ნაგებობათაგან ნაშენი და კეთილმოწყობილი რამე არ დარჩენილა, ყველაფერი გავერანდა. სპარსელთა ქვეყანაში, სადაც ამდენი ხანია ჯარი ძღვევამოსილი და გამარჯვებამოპოვებული იყო, მოკლული და კისერგამოჭრილი ყიზილბაშების ზღვარი და რიცხვი მხოლოდ მაღალმა გამშენმა უფალმა უწყის. აურაცხელია [აგრეთვე] ძვირფასი და რჩეული ნივთი, რომელიც მოიშოვეს და შეაგროვეს.. შესახედავად ვერცხლისებური ტანისა და ვარდისკოკორპირა ბიჭების, ჯერ კიდევ ახლადაყლორტებული, ვარდლოყებიანი და თანაზომიერი აღნაგობის კოხტა გოგონებისა და სილამაზით შეუდარებელ ახალგათხოვილთა აღსარიცხავად ცბიერი კალამიც უძლურია. მცოდნე პირთა გამოთქმული ერთსულოვანი აზრის მიხედვით ამბობენ, რომ ამჯერად შეკრებილი მეომრების ოდენა

ჯარი არც ერთ ლაშქრობაში არ ყოფილა. არც ერთი კარავი არ არის, რომ შიგ ზემოაღნიშნული ბიჭები და გოგონები სულ ცოტა ორზე ნაკლები იყოს; აურაცხელია აგრეთვე ისეთი კარავი, რომლებშიც ხუთზე, ათზე მეტნი არიან. კეთილნაშენ მუშისა²³ და ახლათის²⁴ სანახებში რომ ჯანყი და ხრიკი თესეს, ახლა მისი ნაყოფი მომწიფდა, მოიმკეს და შხამიან წყალში არეული [ეს ნაყოფი] ბლომად იწვინეს. (I, 312-314).

ერევნისა და ნახიჩევნის მხარეთა განადგურების შემდეგ მაღალირსეული ფადიშაჰის ბედნიერად დაბრუნება

იგივე [961 = 1553-1554 წ.] წელი. როდესაც ღირსპატივსაცემი მარხვის თვე [რამადანი] დადგა, ისლამის ფადიშაჰის მრისხანება და შურისძიება მის კეთილშობილურ ბუნებაში ღმობიერებასა და კეთილმოწყალებაზე შეიცვალა. როდესაც ტყვედ წამოყვანილი ყიზილბაში გზადაბნეული შაჰის ვითარებათა შესახებ დაკითხეს, გაიგეს, რომ მათ იმედი ჰქონდათ ლორად წოდებული ძნელად გადასასვლელი მთის ვიწრო გზისა, რომელიც ამისთვის გაამაგრეს. როდესაც [ოსმალთა] ჯარი [იქითკენ] დაიძრა, მაღალი ალშაჰის მადლით, ისლამის გმირთა შეტევა ვერც მთამ შეაჩერა და ვერც გორამ. დასამარცხებლად განწირული [ყიზილბაშების] ჯარის დაფანტვა და დანიაება ადვილი საქმე იყო. მაგრამ [ყიზილბაშებისთვის] ამოდენა ეს სასჯელი საკმარისად იქნა მიჩნეული, რადგანაც ამაზე მეტი, ცხადია, კაცთმოყვარობისაგან შორს იქნებოდა. ამიტომ სხვა ღონისძიებათაგან თავის შეკავება მიზანშეწონილად მიჩნეის. შემდეგ გაიარეს ადგილები, მანძილები და წმინდა რამადანის მეშვიდე დღეს [ჩვ. წ. = 1554 წ. 6. VIII.] ბაიაზნდის ციხედ წოდებული ერთი დანგრეული ციხის ახლო დაბანაკდნენ. როდესაც გზადაბნეულმა შაჰმა შეიტყო, რომ გონებაგამჭრიახი ფადიშაჰი უკვე დაბრუნდა, ძლიერ გაოცებული დარჩა. ამასობაში (ფადიშაჰი) სამშვიდობოს გამოვიდა; ძლიერ კმაყოფილი და ნასიამოვნები იყო. (I, 314-315).

ძღვეამოსილი ჯარის ზოგიერთმა [ნაწილმა] უკან დაბრუნების უზენაესი ნებართვა რომ მიიღო და დიდი ვეჯირი საქართველოსაკენ რომ გამოიგზავნა

როდესაც ჩობან-ქოფრუ²⁵ (چوبان کوفرلی) გაიარეს, დაბანაკდნენ ჰასან-ყალა-ს-²⁶ ახლო. დიარბექირის ბეგლარბეგს, ქურთის-ტანის ბეგებს, და ვანის ბეგლარბეგს ფერაჰად ფაშას²⁷ და მის
30

ბეგებს [საპატიო] ხალათები ჩააცვენ. ისინი გაბედნიერდნენ ფაღი-შაჰის ხელზე მთხვევით; თავიანთ ადგილებში დაბრუნების კეთილი ნება ებოძათ. 'უმადიფეს²⁸ ბეგი სულთან ჰუსეინ-ბეგი უავგუსტოესი ჯარის ბანაკში მოვიდა. მან თან მოიტანა თავები, რომლებიც ზემოთ აღნიშნულ თახთ-ი სულემან-ად²⁹ წოდებულ ადგილას წააჭრეს [ყიზილბაშებს] და რომლებიც შუბებზე იყო წამოცმული. აგრეთვე [მოიტანეს] მტრის დაფი, ნალარა და უკულმა შებრუნებული ალმები და ძვირფასი ქვებით შემკობილი გვირგვინები. ისინი ელირსნენ ფაღიშაჰისაგან მრავალგვარ წყალობას. ამ ბანაკში გაუთენდათ მათ თავიანთი დიდი დღესასწაული. ფაღიშაჰის კეთილი ჩვეულებისამებრ აქ შესრულებულ იქნა სადღესასწაულო წესები. აქედან გაემგზავრნენ და საზოგადოებრივად წოდებულ ადგილს დაბანაკდნენ. აქ ქვეყნისმპყრობელ ფაღიშაჰს მოხსენდა, რომ გზადაბნეული შაჰი საქართველოში რამდენიმე ფაღიშაჰისეულ ციხეს შეესია. ოთხი ათასი იანიჩარისა და სრულიად რუმელიის, ანატოლიისა და ყარამანის ლაშქრისა და ყველა ბოლუქის ალათა და ბოლუქის ჯარის სარდალ-სპასალარად დაინიშნა სახელოვანი დიდი ვეზირი და გაიგზავნა [საქართველოში]. ოლთის-ად³⁰ წოდებულ ციხეს რომ მიადწიეს, შაჰის შესახებ ცნობა მოვიდა, რომ მის საბრძანებლო ქვეყნის მოსახლეობიდან ზოგი განადგურებულა, ზოგი კი სიმშვილობას მოუტაცეს და ამ მხარეებში წამოსულა საცხოვრებელი სარჩოს საშოვნელად. აი ამ დროს, უფიქრიათ მათ, ეგების შემთხვევა მოგვეცეს და ფაღიშაჰის ზოგი ციხე ხელში ჩაივადოთო, როდესაც შეიტყვეს, რომ დიდი ვეზირი ისლამის ლაშქრით მოვიდა და ძღვევამოსილი ჯარით [საქართველოს] მფარველობას უწევსო, ორი დღის სავალი მანძილი ერთ დღეს გაირბინეს და შინ მოკურცხლეს დიდი ვეზირი კი მისდამი რწმუნებული ლაშქრით უავგუსტოეს ჯარს შეუერთდა. (I,325-326).

ახტარხანისა და ყაზანის ლაშქრობა

976 წელი [ჩ. წ. = 1568 = 1569 წ.]. დიდებული დიდი ვეზირი მეჰმედ ფაშა ტავნლი³¹, დროს არ გაუშვებდა ისე, რომ არ ეფიქრა სპარსთა ქვეყნების დაპყრობისათვის საჭირო წინაპირობების შექმნაზე. ცხადი იყო, რომ [ამ თვალსაზრისით] საჭირო წინაპირობათაგან ყველაზე უფრო აუცილებელი ღონისძიება ისლამის ჯარის სურსათით უფრო ადვილად მომარაგება და უზრუნველყოფა

იყო. ამიტომ ზოგმა საქმეში გამოცდილმა პირმა წინადადება წააშალა, რომ შვედეთში ჩამავალი დონის წყალსა და კასპის ზღვისაგან მიმდინარე ითილის წყალს³² შორის მანძილი მცირეა და მათი ერთმანეთთან შეერთება ფაქტობრივად უზენაესი მთარველობით ადვილი საქმეა. მეორე რანგის დეფთერდარი ჩერქეზი კასიმ ბეგი³³, რომელსაც გარდა იმისა, რომ შემოქმედების უნარი ჰქონდა, მაგ ქვეყნების შესახებ სრულყოფილი ცნობები მოეპოვებოდა და განსაკუთრებით [უნდა ითქვას] ზემოხსენებულ დიდ ვეზირთან მას ჰქონდა უახლოესი დამოკიდებულება. მხოლოდ ამ საქმისათვის მისგან მოსალოდნელი ცოდნის გამოსაყენებლად მას უბოძეს კაფას სანჯაყი³⁴. ზემოხსენებული [კასიმ ბეგი] გაემგზავრა, გამოიკითხა ეს საქმე გამოცდილი პირებისაგან; გარდა ამისა, გააგზავნეს სპეციალურად ნდობით აღჭურვილი პირები, რომლებმაც ადგილები შეისწავლეს და გააზომინეს. [გაარკვეეს], რომ ორთავე მდინარეს შუა [მანძილი] ზღვის მილით იყო ექვსი მილი. ეს მისწერეს და შეატყობინეს სტამბოლს. შემდეგში, ღვთის შემწევით, ეს ძნელი საქმე თუ განხორციელდა და გაკეთდა, ისლამის ჯარი სპარსეთში ლაშქრობათა დროსაც სურსათის ნაკლებობას აღარ იგრძნობდა. შეუძლებელია, რომ შირვანის, ყარაბაღისა და სრულიად საქართველოს ქვეყნები ბედნიერ ფაქტობრივად არ დანებდებოდნენ და მორჩილება არ გამოეცხადებინათ. თავისთავად გასაგებია, რომ ამ აუცილებელი მორჩილების გამოცხადებაში ისინი იქნებოდნენ ერთსულთვანნი. სახელგანთქნილი ვეზირმა დიდი მონდომებით მოამზადა და მოემარაგა ციხის რამდენიმე ქვეყნები და ზარბაზანი, აგრეთვე ბარები, ნიჩბები, წერაქვები და სხვა საომარი საჭურველი, რომლის დაწვრილებით აღწერა აქ ტყუილად დროს დაკარგვა იქნებოდა. მოამზადა [საჭირო მასალა] და მრავალრიცხოვანი ფლოტით კაფას ნაპირებისაკენ გააგზავნა. იანიჩარისა და სხვა ყულის ჯარის დიდი რაოდენობა თან გააყოლა და გაამგზავრა. თათარხანს კი უბრძანა, რომ ამდენი და ამდენი ცხოველი და თათრის მთელი ჯარი თან იყოლიოს. კაფა, როგორც ენაღეთი, ზემოხსენებულ კასიმ ბეგს უბოძეს; კაფას რაიონებიდან, თათრის ქვეყნიდან, ბალიკალის, მენქუბისა³⁵ და ტამანის რეწაწათაგან გამოიყვანეს უამრავი ცხოველი და დანიშნულ ადგილას გაემგზავრნენ. და ეს ველი და ტრამალი მთელ სამყაროში ყიფიყის ველის სახელით არის ცნობილი. დანოღაელ თათართა ხალხის საძოვარი და სანავარდო ადგილია. ეს ადგილები გადასერეს და ითილის [ვოლგის] მდინარესთან მივიდნენ და დაინახეს ასტრახან-ად წოდებული ძველი ქალაქი. გამოჩნდ-

ნენ აქამდე [დაცული] წმინდა მეჩეთების, აბანოებისა და მედრესეთა ნაგებობანი, რომლებიც ძველი დროიდანვე ისლამის მალიარებელ [აქაურ] მოსახლეობას განეკუთვნება. [ამასთანავე ერთად] აღმოჩნდა, რომ შიგ ადამიანთა მოდგმიდან ერთი სულიერი არსება არ იყო. შემდეგ შეარჩიეს ერთი შესაფერისი ადგილი და დაიწყეს მდინარის თხრა. სამი თვის განმავლობაში მათ არ დაუკლიათ შრომა და გარჯა, მაგრამ ძლივს-ძლივობით გათხრილ იქნა მხოლოდ ერთი მესამედი. იმ ადგილას ოცდაათი ათასი ნოღაელი თათარი მოვიდა და ამათ შეუერთდა. ღვთის განგება! მაშინ, როდესაც მტრის შიშისათვის არავეთარი საფუცველი არ იყო და სურსათი და საჭურველიც რომ ბევრი ჰქონდათ, ჯარში რალაცა მითქმა-ნოთქმა შეიქმნა. აქაური ზამთარი სამი თვით აღრე მოდი-სო, იმ დროს ყველას ხელი და ფეხი გაუჭრდებო. და ეს ზღაპარი დაიჯერეს, ერთმანეთს არ დაუცადეს, აიყარნენ და წავიდნენ. ზოგიერთების რწმენით: ჯარი თათარხანის მიერ უნდა ყოფილიყო დაშინებული. ეს [თათარხანი] კიდევ ეჭვიანობდა, ე. ი., [თათარხანი ფიქრობდა, რომ], როცა ოსმალთა ჯარი ხმელეთითა და ზღვით ყიფჩაყთა ველზე და შირვანის მხარეებში შენოსვლას დაიწყებს, თათრებს წარმატება აღარ ექნებათ; შეიძლება ყირიმიც არ შეეგვრჩეს ხელშიო; ამბობენ, ამიტომ ჩაიღინეს ეს დანაშაულიო. ამრიგად, ასე ტყუილად ჩატარდა ეს ღონისძიება. ამდენი ხარჯი და ზარალი განიცადეს. გადასატანად ძნელი ჯაბახანა და მისთანანი ჩაფლეს ერთ ორმოში, რომელიც დიდი გაჭირვებით ამოთხარეს. თითქოს არაფერიო, ერთიმეორეს ასწრებდნენ და ისე მოდიოდნენ. როდესაც ეს ბედნიერ ფადიშაჰს მოახსენეს. იგი დიდებული ვეზირების თანდასწრებით შემოწყრა დიდ ვეზირს და ბრძანა ეანგარიშათ მთელი ხარჯი და ზარალი, რომელიც „შენს მიერ უნდა იქნეს ანაზღაურებულიო“.

(I, 468-470).

მოკლე ძიებანი ყიფჩაყთა ველის [ღვთი-ი კიფჩაკ] და ასტარხანისა და ამ მშვენიერი და უსასრულო ველის მოსახლეობის ვითარებათა შესახებ

გულწრფელ მეგობრებს, რომელნიც გულისყურით მოეკიდებიან ამ ჩვენს შესაწყნარებელ თხზულებას, შეიძლება აღეცრათ სურვილი მოკლედ იცოდნენ, თუ როგორი ქვეყანა იყო ყიფჩაყის ველი და ასტარხანი და რა ხალხები იყვნენ ამ ადგილთა მფლობელები. ასეთ შემთხვევაში ჩვენ შეძლებისდაგვარად ამ უსახლგრო

ასპარეზზე გასასივრებლად მთლად აღვირახსნილად გავატარებთ ჩვენს მსწრაფლმოამბე კალამს. თქვენმა მაღალმა გონიერებამ უწყოდეს, რომ დეშთ-ი ყიფჩაყი იცოდნენ ალთიფარმაქ ეფენდიმ³⁵, ჯენაბე ეფენდიმა და თემშურ-ნამეს აეტორმა და დეშთ-ი ყიფჩაყის შესახებ ასე დაწერეს: დეშთ-ი ყიფჩაყის სამხრეთის მხარეზე [მდებარეობს] კულუშუმის ზღვა^{35a} და პონტოსის ზღვა, რომელიც ცნობილია შავი ზღვის სახელით. ამ ორ ღრმა ზღვას შუა ადგილი ქართველებითა და ჩერქეზებით დასახლებული მიწები და მთებია და მათ შორის ძველ დროს გაკეთებული იყო ზღუდე, რომლის ნაშთები ბევრგან ახლაც აშკარად ჩანს. ამ ზღუდეს ზოგჯერ ალექსანდრე [მაკედონელის] ზღუდესაც ეტყვიან. მათ შორის, [ყურანის] თათსირების მწერალმა მეფემ, წმინდა ყ ა ნ დ ი მ — მასზე იყოს შეწყალება მაღალი ალლაჰისა—თავის წმინდა თათსირებში [სწორედ] ამგვარად აღნიშნა. იბნ აბბასის—მაღალი ალლაჰიმცაა კმაყოფილი მით—გადმოცემით ერთ პატიოსან ჰადისში განმარტებულია, რომ ბაბ-ელ-ებგვაბის³⁶ დიდი ზღუდე ჯიბრანლის—მასზე იყოს მშვიდობა—ჩვენებით გაშენებულია ისქენდერ ორქიანის მიერ³⁷, ხოლო [ზღუდის] მეორე მხარე—ნევშირვან ადილის მიერ. ბაბ-ელ-ებგვაბი, რომელიც თემშურ-კაფუს სახელითაა ცნობილი, ამ ზღუდის კარიბჭის სახელია. [ყიფჩაყთა ველის] აღმოსავლეთის მხარეზეა: ხვარაზმი, სიქნაქი, თურქისტანი, ხატა და ხათანი, რომელნიც შორეულ ჩინეთამდე მიდიან. ჩრდილოეთი მხარე: ველები და ზღვების მთელი რიგია და მათი ბოლო—ბურუსია. როგორც ეს თემშურმა ამ ველებზე გადასვლის დროს გადაიტანა დიდი შიმშილი და გაჭირვება, რომელიც იღუმალმა ხმამ შემდეგი გულისმოსაწონი სიტყვებით გამოხატა:

[ამეამად] ჯარს მტერი არ ჰყავდა, გზა კი გაუთავებელი იყო; გაჭირვება დაადგა დიდ ლაშქარს.
შიმშილმა ისე მაგრად მოიკიდა ფეხი,
რომ პურის შოვნა უკვდავების წყალივით შეუძლებელი შეიქნა.
ბზე ხაფრანზე მეტად ფასობდა,
დრო იყო ისეთი, რომ [სანოვაგისათვის] ჭურჭელი თან
დაჰქონდათ.

გამოილია სარჩო მთლიანად—
მეფის ბელლიდან კიანჭველის სორომდე*.

* ეს ლექსად არის ჩართული სპარსულ ენაზე. ჩვენი თხოვნით ლექსი ქართულად თარგმნა დოც. მაგალი თოდუამ.

დასავლეთის მხარეზე არიან: რუსეთი, პოლონეთი, ბულგარი, ვალახია და მოლდავეთი და ოსმალეთი. დემთ-ი ყივჩაყის სიგრძე და სიგანე მცოდნეთა მიერ ასეა დაახლოებით განსაზღვრული: სიგრძე—ათასი, ხოლო სიგანე ექვსასი ფერსახი³⁷. წერენ, რომ როცა ძლიერებით სავსე თემურმა³⁸ თობთამიშ ხანზე³⁹ გაილაშქრა, ექვს თვეს ძლივს გადაიარა იგი. ისინი ადასტურებენ აგრეთვე, რომ [ყივჩაყთა] შუა ველზე დიდი გორა იყო; თემური ავიდა მაღალ მთაზე და მის წვერზე გააშენა მინარეთი და მანდ დააწერა თავის ლაშქრობის თარიღი. მანვე აქ მარმარილოზე ამოაჭრევინა თავისი დამლა. თემურის ამ ლაშქრობამდე ხვარაზმელები ჯგუფებად და დატვირთული ურმებით გამოდიოდნენ აქ და სამ თვეს ყირიმში ჩადიოდნენ. ამასთანავე ერთად მათ სურსათ-სანოვავის მარაგი არ მიჰქონდათ; ამა თუ იმ ტომებში დაბანაკდებოდნენ და მიდიოდნენ. და ეს ურიცხვი ტომები მთლიანად თათრები იყვნენ. მათი მხოლოდ ქალაქები რომ ჩამოვთვალოთ: სარაი, აზაკი⁴⁰, აჟდარჰანი, ჰნჯჯონ თარხანი⁴¹, სერაჩუქი და ყარასუ. ესენი ქალაქები და დაბებია დანარჩენი იყო ობა (ე. ი. მომთაბარე), დაჯდებოდნენ (სადმე) და [ისევ] გადავიდოდნენ. თითოეულ ტომს მეჩეთისა და საღვთისმსახურო ადგილის ნაცვლად ჰქონდა კარავი, რომელიც ურმზე იყო დამაგრებული და მათთან ერთად მიდიოდა. როცა ძალადობით სავსე თემური მოვიდა, ზოგი მათგანი დაატყვევა, ზოგი კიდევ ხმლით აკუწა, ზოგიერთი ტომი კიდევ პოლონელთა და რუს ურჯულთა ქვეყნებში გაიქცა და იმ ურჯულოთა მხარეებში დასახლდა. აქამომდე პოლონეთში სამოცი სოფელი არსებობს და ყოველ სოფელში თითო-თითო მეჩეთი აქვთ და თურმე ხოტბას ალავეყნენ ხოლმე პოლონელთა მეფის სახელზე. ძალიან კეთილმოწყობილი სოფლები ყოფილა. თურმე შეუძლიათ, რომ თითოეულ სოფელში რამდენიმე ჯამე და მეჩეთი ჰქონდეთ, მაგრამ ურჯულო ამის ნებას არ აძლევს. განსვენებული ისქენდერ ფაშის ქეთხუდა— მუსსა ქეთხუდა, რომელიც ძლიერ გულითადი და სანდო კაცი— პოლონეთში სრულ ათ წელს იყო ტყვედ დამწყვდეული. მან გამოგვცა, რომ ამათგან ის რამდენიმე კაცს შეხვდა. ერთხელ რელიგიურ საქმესთან დაკავშირებული ერთი საკითხის გადასაწყვეტად აქქერმანის⁴² მუფთოსთან მათ კაცი გააგზავნეს. ეს კაცი მას შეხვედრია და დაწერილებით უამბნია ყველაფერი. დიდებულ ყურანს კვლავ არაბული დამწერლობით წერენ, მაგრამ [ყურანის] განმარტებები რომ დაწერონ, პოლონელ ურჯულოთა ენაზე წერენ. სამეფოს. თურმე გადასახადს არ უხდიან, ოღონდ ყოველწლიურად

მეფის სამსახურისათვის სამას კაცს აგზავნიან. საჭირო მიმოწერასა და ურთიერთობას ესენი ახორციელებენ. პოლონეთის მეფეები ამათ [თათრებს] უფრო ენდობოდნენ, ვიდრე თავიანთ ურჯულო თანამეტომეებს. ზემოაღნიშნულ თათართა ტომებიდან კიდევ რამდენიმე ტომი მოლდავეთისა და ვალახიის¹² ქვეყნებში დამკვიდრებულა და დროთა განმავლობაში ურჯულოებთან ურთიერთობისა და მეგობრობის შედეგად გაქრისტიანებულან. მოლდავეთის ურჯულოთა უმრავლესობა ამ ტომიდანაა. თეშურ¹³ რომ თოსთამიშ ხანს ებრძოდა მდინარე ითილზე სამ დღესა და სამ ღამეს, მან რამდენიმე ასეთი ტომი მალულად გამოიწვია და დამორჩილება მოსთხოვა თურმე. მათ კიდევ დაიჯერეს თემშურის ცრუ დაპირებები და მის ლაშქარს შეუერთდნენ. ამიტომ თოსთამიშ ხანი დამარცხდა. მაგ ტომებს იფთაღ¹⁴ს ეტყოდნენ. ისინი თემშურთან რწმისაკენ წამოვიდნენ და ზოგი ედირნეს არემარეში, ზოგი კიდევ ბაბას ყაზაში დასახლდა. ახლაც ბაბას ყაზაში მოიპოვება მათი რამდენიმე სოფელი. როცა სილისთრას ბეგები სალაშქროდ გამოდიან, იმათგან ას-ასი კაცი უერთდება ლაშქარს და ბეგებისათვის საძოვრების მოვლისა და ცხენების მწყემსვის სამსახური მათ აქვთ დავალებული. დაპყრობათა მწარმოებლის ჩანაწერების მიხედვით, ალთი-ფარმაქ ეფენდი თავის წიგნში გადმოგვცემს, რომ მოძალადე თემშურს ამ თავის ლაშქრობაში სადივანო შემოსავლისა და სხვა ნადავლის გარდა მისმა მოხელეებმა დავთარში გაუტარეს შვიდას ოცი ათასი ტყვე და ას ოთხმოცი ათასი ცხენი, აქლემი და მისთანანი. პასუხისმგებლობა (პირველ) გადმომცემზე იყოს.

(I, 470-473).

**ძლევა მოსილი [ლულა ფაშის სარდლობის] დროს მომხდარი
დაპყრობებისა და საღვთო ომების ამბავი**

ლულა ყარა მუსტაფა ფაშის სარდლობა ირანში 985 წლის პატიოსანი შევევლის [თვეში. = 1577 წ. 12. XII—1578 წ. 9. I.]. ვანის ბეგლარბეგმა ხუსრევ ფაშამ¹⁵ სამეფო კარს მოხსენება გაუგზავნა და აცნობა: ირანის ქვეყნის შაჰი ისმავ¹⁶ლ მეორე თაჰმასბ შაჰის ძე გარდაიცვალა და მის ადგილზე დაჯდა მისი ძმა—ბრმა და უსინათლო, მეჰმედ ხულაბენდე¹⁷ს¹⁸ სახელით. მოხსენებაში ეწერა, რომ ეს სწორედ მოხერხებული შემთხვევაა სამხედრო ნადავლის საზოგადოებრივად და მტერზე შურის საძიებლადო, როდესაც ეს ვითარება ბედკეთილ ფაღლიშაჰს მოხსენდა, მან დაუყოვნებლივ გასცა

ბრძანება სარდლის დანიშვნისა და საომარი მზადების შესახებ. მაგრამ [ირანზე გალაშქრება] ეწინააღმდეგებოდა დიდი ვეზირის მეჭმედ ფაშის⁴⁵ სურვილს. ამიტომ მან [ომის] თავიდან ასაცილებლად დიდი მონდომებითა და მცდელობით მიიღო ღონისძიებები. მან რამდენიმეჯერ მოახსენა უფალ ფაშის⁴⁶ ომის საშიშროებანიობასა და უარყოფით მხარეებზე. უპირველესად ყოვლისა, ამბობდა ის; ყულის ჯარი აღდგება, [ჯარისკაცთა] ჯამაგირი და (სხვა) ხარჯები გაიზრდება, რე'ვაჟ გადასახადებისაგან და ჯარის თავდასხმისაგან გაჩანადდება; ირანის ქვეყანა კიდევაც რომ დავიპყრათ, მისი მოსახლეობა მაინც არ მიიღებს ჩვენს ქვეშევრდომობას; სალაშქრო ხარჯებს პროვინციებიდან შემოსული გადასახადები ვერ დაფარავს. თქვენმა დიდებულმა წინაპარმა, სამოთხეში დამკვიდრებულმა მისმა უდიდებულესობამ სულთან სულეიმანმა⁴⁶ რაები არ გადაიტანა; და როცა მათ შორის ზავი დაიდვა, რა სემწარე და უბედურება შეხვდა. ვინც ამას არაფრად აგდებს, მან არ იცის, თუ რა არის ირანთან ომი; მას არ შეუძლია შეათასოს შექმნილი მდგომარეობა. ათას ამგვარ დაბრკოლებაზე ილაპარაკა, მაგრამ რამდენადაც არ ეცადა, შედეგს ვერ მიაღწია. ბოლოს გამოითქვა მოსაზრება არზრუმის მხარეში სარდლად დაინიშნოს მესამე ვეზირი ზემოხსენებული [ლალა] მუსტაფა ფაშა, ხოლო ბაღდადისაში — მეოთხე ვეზირი სინან ფაშა. თითოეულ მათგანს მათ რაიონში არსებული ჯარიდან საკმაო რაოდენობა გამოუყვეს. მაგრამ, რადგანაც სინან ფაშა ჯიუტი და ჭირვეული სახელმწიფო მოღვაწე იყო, მან ბედნიერ ფაშის⁴⁶ მოახსენა: მუსტაფა ფაშას რჩეული და გულადი ჯარისკაცები მისცეს, ხოლო მე კი დაწუნებულები და ლაჩრებიო. შემდეგ ბედნიერმა ფაშის⁴⁶ ბრძანა, რომ ორივე დაიბაროს თავისთან დიდმა ვეზირმა და შეარიგოსო. მაგრამ საქმე ამითაც არ გათავდა. რამდენი არ უთმინეს, მან მაინც არ მიატოვა თავისი ჯიუტობა. [ბოლოს] დიდმა ვეზირმა ფაშის⁴⁶ მოახსენა, რომ მათი შეთანხმება შეუძლებელია; ერთი მათგანი უნდა დაინიშნოს სარდლად, ხოლო რომელი მათგანი იყოს სარდლად, ეს ფაშის⁴⁶ შიშის ნება არისო. უფალმა ფაშის⁴⁶ კვლავ ბრძანა, რომ თითოეული მათგანი ცალ-ცალკე მოაყვანინეთ და [საომარ მოქმედებათა გამო] მათი მოსაზრებანი და ღონისძიებები გაიგეთ და შედეგი უზენაეს ხელისუფალს შეატყობინეთო. დიდმა ვეზირმა ჯერ მუსტაფა ფაშა დაიბარა. [უთხრა:] ბედნიერი ფაშის⁴⁶ გეკითხებათ, თუ თქვენ სარდალი იქნებით, რა ღონისძიებებს მიიღებთ. მუსტაფა ფაშამ თქვა: ჩვენი ღონისძიებები გამჩენ უფალზეა დამყარებული; დანიშნულების ადგილას ჩასვლა, საქმეში გამოცდილ პირებთან

მოთათბირება, მიზანშეწონილად მოქმედება და საჭიროების მიხედვით ბრძოლა. შემდეგ სინან თაშა დაიბარა და გააგებინა ბედნიერი ფაქტის პატროსანი ბრძანება. მან კი საკითხი ერთგვარად მამაცურად გადაწყვიტა: პირველ წელს მე ვკისრულობ მთლიანად თავრიზისა და შირვანის მხარეების დაპყრობას, ხოლო მეორე წელს ჰამადანისა და ისფაჰანისაო. როცა უზენაეს კარს მოხსენდა ორთავეს ნათქვამი, სარდლობა მუსტაფა თაშას დაევალა. სტამბოლიდან [სალაშქროდ გამოსვლა] ებრძანათ ხუთი ათას იანიჩარს, სიფაჰნებსა და მარცხენა ფლანგის ბოლუქთა ულუფეჯრუებს, ჯეზეჯრუებს, არაბაჯრუებსა და საქმაო რაოდენობის მეზარბაზნეებს, ხოლო ბეგლარბეგებიდან—დიარბექირის, არზრუმის, ხუ-ლ-კადრიდეს, ჰალაბისა და ყარაშანის ბეგლარბეგებს მათ ეძალეთებში მყოფი ბეგებით, ზაინებითა და თიმნარის⁴⁷ პატრონებით. (II, 36-38).

**ძღვეამოსილი სარდლის გადმოსვლა [სტამბოლიდან]
ისკუდარისაკენ**

986 წლის წმინდა მუჰარრემი [=1578 წლის 10. III.—8. IV.]. ძღვეამოსილი სარდალი ისკუდარში გადმოვიდა; გადასერეს მანძილები და არზრუმს ჩავიდნენ. ყიზილბაშებთან ჯერ კიდევ დაზავებასა და მშვიდობიანობაზე იყო ლაპარაკი. მაგრამ, ამბობდენ ისინი [ოსმალები], საქართველოს ბეგთაგან ზოგიერთები ურჩობენ; ამიტომ ჩვენ მათ დასამორჩილებლად და დასაწყყნარებლად მივდივართო. თუმცა ყიზილბაშებიც მოსაჩვენებლად ჩემულობდნენ, რომ ჩვენ მშვიდობიანობას ვიცავთ და მას არ დავარღვევთო; მაგრამ იმ დროს ცხადი გახდა, რომ [ყიზილბაშები] ჯანბაზ-ჩუკურში თურქმანთა ტომების ცხვარსა და აქლემს იტაცებდნენ. სხვა კიდევ მრავალი ასეთი ბოროტმოქმედება მშვიდობიანობის წინააღმდეგ იყო მიმართული. სახელოვანმა სარდალმა არტაანად წოდებულ ხეობას მიაღწია; ეს ადგილი კი კარია საქართველოსი; აქ დაბანაკდნენ. მიღებულ იქნა ცნობა, რომ თოქმაქ ხანი⁴⁸ უამრავი ჯარით შეფარებია ერთ მთას და ისლამის ჯარის ქართველთა ქვეყანაში შესვლას ელოდება. [ამავე დროს] მას უკვე დაემთავრებინა ისლამის მალიარებელთა წინააღმდეგ თადარიგის დაჭერა. იმავე ბანაკიდან თოქმაქ ხანს შემდეგი შინაარსის წერილი გაუგზავნეს: დაანებე თავი ამ ბოროტ განზრახვას და თქვენს ქვეყანაში დაბრუნდი. თუ ზავისა და მშვიდობიანობის დასარღვევად ისლამის ჯარს გზას გადაუჭრით, ჩვენ დაგხვდებით ამ გზაზე და, მაღალი ალლანის შემწეობით, ნახავთ თქვენ სეირს. (II, 38).

ვანის ბეგლარბეგის ხუსრევ ფაშისაგან⁴⁹ მოწვევები რომ მოვიდნენ და თავები რომ მოიტანეს

ზემოაღნიშნული ხუსრევ ფაშის ქეთხუდ დასახელებული ბანაკის სამეფო კარავში მოვიდა და ხუთი-ექვსი ათასი ყიზილბაშთა ქოკზეწამოცმული თავი მოიტანა. ასეთი ამბავი მოახსენა და შეატყობინა: თავრიზის ხანს ოცი ათასი ყიზილბაშით ალყა შემოუერთყამს ერთ ციხეში კორჯი ბეგ და ღაზნი ბეგად წოდებული გულადებისთვის. ზემოაღნიშნულმა მწრმწრანმა⁵⁰ მაჭმულნი ჰასან ბეგად წოდებული ტომის მეთაური—მნრლიევ⁵⁰ გააგზავნა დასახმარებლად მხოლოდ ექვსასი კაცით. ღვთის განგებით, ეს ყალთაბანდი—ვიტომდა, თავრიზის ხანი, საყარაულში იპოვა, ეძვერა მას და, როცა თვითონ დამარცხდა, მთელი მისი ჯარიც გაიქცა. და კიდევ, ალღაჭყული ხანი რამდენიმე ათასი უპირო ყიზილბაშით ვანის ციხისათვის ალყისშემოსარტყემლად რომ მოდიოდა, ზემოაღნიშნულმა ჰასან ბეგმა მათ ღამის თავდასხმა მოუწყო, დააბნია და დაფანტა ისინი და კიდევ ყიზილბაშთა სამასი თავი გააგორა მინდორზე. ეს ბრძოლები ერთგვარი შესავალივით იყო დიდი დაპყრობებისა. სარდლის წარმატებაზე და მტრის განადგურებაზე ითათბირეს და იმკითხავეს.

(II, 39).

დიდი ბრძოლა ჩილდირის^{50a} ველზე

ჯემადნ-ულ-ახირის 5-ს, 986 წელს [= 1578, 9. VIII.], [ისლამის ლაშქარი] არტაანიდან დაიძრა და ველეს-ს (الو) ციხის⁵¹ მახლობლად დაბანაკდა. შესაძლებელი გახდა ამ [ციხის] ადვილად დაპყრობა. მეორე დღეს [ჯარი] იენი-ყალას უსწორმასწორო ადგილებში დაბანაკდა; [ეს ციხე] მდებარეობს ორ მთას შუა, მაღალი გორაკის მწვერვალზე. მაღალი ალღაჭის შემწვობით სასტიკი ბრძოლის შემდეგ [ციხე] აღებულ იქნა შუადღემდე. თურმე მოსულიყვინენ [ყიზილბაშთა] გზადაბნეული სარდლები: თოქმაქ-ხანი, იმამყული-ხანი და ყარა-ხანი ყიზილბაშთა ოცდაათი ათასი რჩეული ჯარისკაცით და დაბანაკებულან ისე, რომ ჩილდირის ციხესა და მთას აფარებინან. როდესაც ისლამის ორმოცი-ორმოცდაათი გმირი [მტრის] ჯარის განლაგებულობის დასაზვერად გავიდა, ისინი შეხედნენ ყიზილბაშთა რაზმებს და ჩაებნენ მამაცურ ბრძოლაში. როდესაც ეს გარემოება სარდალს მოხსენდა, მან გაგზავნა მათთან დიარბეჟირის ბეგლარბეგი დერვშ ფაშა⁵², რომელიც მეწინავე [ჯარის] მეთაური იყო. ეს [ფაშა] მამაცი, გმირი და მარდი ვაჟ-

კაცი იყო. ის არ იკითხავდა მტერს ცოტაა თუ ბევრი; ჯარს, რომელსაც ის გაღდენებოდა, გასაქანს არ მისცემდა; სწერთოდ, [ასეთ შეთხვევებში] ვერ ისვენებდა. ახლაც მასთან მყოფი სამასი-ოთხასი კაცით ისე დაეძგერა [მტერს], რომ ყიზილბაშის ორიოდ განაყოფი გაიგდო წინ და უკუაქცია. მაგრამ ყიზილბაში ძალღონეს იკრებს და რამდენიმე განაყოფით ერთბაშად ესხმის თავს. ოცდაათზე მეტი სახელოვანი ალა ბრძოლის ველზე დაეცა, თვით ის ცხენიდან ჩამოაგდეს და თავზე დაეცნენ: [შემდეგ] მისი კაცები კვლავ ეძგერებიან ყიზილბაშებს და ერთ ორას ყიზილბაშს მიწაზე დაანარცხებენ და მას [დერვიშ-ფაშას] ცხენზე შესვამენ. იმავე ადგილას საკუთარი ხელით სამ ყიზილბაშს მოჰკლავს. კვლავ გამოუდგება ყიზილბაშის ნაწილებს და ახლა-კი დაიჭრება და ცხენიდან ჩამოვარდება. [მაგრამ] რადგანაც კარგი ცხენოსანი იყო, კვლავ ცხენზე შეჯდება და მტკიცედ დაიკავეს თავის ადგილს.

ლექსი განსვენებული ლამი(ისა:)⁵³

„რა ქნას ერთმა კაცმა ამოდენა მჭრელ [ხმალ]თან,

[რა ქნას] განმარტაებულმა ლომმა სისხლისმღვრელთა [მთელი] ბრბოს წინაშე“.

სარდალი ოსმან-ფაშასაც⁵⁴ აგზავნის და მიაშველებს მას.

ოსმან-ფაშაც ამ ადგილას არაჩვეულებრივ სიმაშაცეს იჩენს. შემდეგ არზრუშის ბეგლარ-ბეგი ბაჰრამ-ფაშა⁵⁵ და აჰმედ-ფაშა მოითაბის-ძეც⁵⁶ მიუსწრებენ. შუადღეზე აღრე იწყება და მზის ჩასვლამდე ისეთი ომი და ბრძოლა ხდება, რომ ცაში ანგელოზები ქება-დიდებას ასხამენ [მებრძოლთ]. ლვთის განგებისგანაა [ალბათ], რომ წვიმაც სრულებით თვალს ვერ აღებინებს [კაცს] და ზარბაზნისა და თოფისათვის საეცებით არ აკარებინებს ხელს. ომი წარმოებს მხოლოდ და მხოლოდ ხმლით. დასასრულ, მზის ჩასვლისას ყიზილბაშს წელი მოსწყდა; მაშინვე ხუთი-ექვსი ათასი თავი ლატანზე წამოაცვეს და მათი [ყიზილბაშის] უწმინდური ლეშები მოედანზე დაყარეს. ამოდენა ლაგამჩამოკიდებული ცხენი და ჯორი და [ამოდენა] აღვირიანი აქლემების ქარაენი, ამოდენა კარავი და სხვა ბარგი ისლამის გმირების ხვედრი გახდა. მისი ზღვარი და რაოდენობა მხოლოდ მაღალმა ალლანმა უწყის. მეორე დღეს, როდესაც გაიცა ფირმანი დაეთვალათ უძლიერესი სარდლის დინენი მოტანილი გაასახლიანებული წითელ-წითელი თავები, ხუთი ათასი თავი დათვალეს. ხუთასი კიდევ ცოცხლად დაჭერილი და დიკვე-ვებული სახელოვანი ყიზილბაში მოიყვანეს. და ვინაიდან ბოძანება გაიცა მათთვისაც მოკვეთათ თავი, [მოკვეთეს] და მათი უბედური თავებიც წინეთ მოტანილ თავებს შეუერთეს. (II, 39-41).

ხსენებული ბეგი ექვსი ათასი შეიარაღებული აზნაურით მოვიდა და მთის ფერდობიდან გამარჯვებულებს და დამარცხებულებს თვალყურს ადევნებდა. დღგა აქ და იმედი ჰქონდა, რომ გამარჯვებული მხარე მას შეიწყნარებდა. და როგორც-კი გაიგო, თუ რა ბედი ეწვია თოქმეჯ-ხანს, წამოვიდა [მანუჩარი] დილას და ღირსეული სარდლის კარავში შეაღწია. ამ დროს ყველა მირ-მირანი და მირლივ თავიანთი ლაშქრით სარდლის ბანაკში მოვიდნენ. ჯარს თან მოჰქონდა [მტრის მოჭრილი] თავები და მოჰყავდა ჯაჭვით შებორკილი ყიზილბაშები; მათი [ყიზილბაშების] აღმები თავქვე გადაბრუნებული [იყო] და მათი დაფებისა და საყვირების ხმა დამარცხების მაჩვენებელი [იყო]. სარდლის დევნაში მოვიდნენ. ცოცხლად მოყვანილ ყიზილბაშს კვლავ მი- მოყვანი გმირი აჭრიდა თავს. და მოსულმა აზნაურებმა სულ რაღაც ერთწამს მიწაზე მტრის ამოდენა გაგორებული უბედური თავება დაინახეს; [და ეს გარემოება] მათთვის დიდი მაგალითის მიტყევი და ჩამაგონებელი შეიქნა.

(II, 41).

**ჩილდირის, თმოგვის, ხერთვისისა და ახალქალაქის
ციხეთა დაპყრობა**

მას შემდეგ, რაც უძლიერესი სარდლის მიერ შემოხსენებული ციხეების დასამორჩილებლად გაგზავნილ იქნა არტაანის სანჯაყის მირლივად დანიშნული აბდუ-რ-რაჰმან-ბეგი, მცხოვრებლებმა მორჩილება გამოაცხადეს. ფაღვიშაჰმა დაიკავა მხარე და თავისი მართებლები დანიშნა [986 წ. = 1578 წ.].

(II, 42).

თბილისის ციხის დაპყრობა

წელსა მასვე (ე. ი. 986), ჯუმანდრ-ულ-წხირ-ის 20-ს (= 1578. 24. VIII.). ხსენებულ დღეს ისლამის ლაშქარი აღნიშნული ციხის პირდაპირ გაჩერდა. მისი მფლობელი დავით-ხანი⁵⁸ საქართველოს მეფეებს შორის სახელოვანი მთავარი იყო. ის წინეთ შაჰის ქვეშევრდომი გამხდარიყო, გვირგვინი დაედგა და [ახლა], უწინდელივით, თავისი ქვეყნის მფლობელი გამხდარა. ვინაიდან მან იცოდა, რომ ისლამის ლაშქრის თავდასხმას ვეღარ გაუძლებდა, ციხიდან გაიქცა, დატოვა ქვეყანა და სახლ-კარი და მთელი თავისი ხალხით გაუვალ მთებს შეაფარა თავი და იქ გაჩერდა. შემოხსენებული ციხე

და მისი მიდამოები ცარიელი და განადგურებული დატოვეს. შემდეგ ღირსეულმა სარდალმა [ეს] პროვინცია კასტამონის სანჯაყზეგ სოლაქ ფერჰანდ-ფაშის ძეს მეჰმედ-ფაშას⁵⁹ უბოძა. ჩაწერეს საკმაო რაოდენობის ციხის მცველები, მთელი საქურველი სრულჰყვეს და (ეს ქვეყანა) დაიკავეს როგორც რიგი და წესია. (II, 42-43).

ლევან მეფის ძის ალექსანდრე მეფის⁶⁰ მორჩილება

იმავე (988=1578) წელს [ისლამის ლაშქარი] ტფილისიდან დაიძრა, გადავიდა მდინარე მტკვარზე და ყაფურწყლის (كافور صوبى) ნაპირაჲ მესამე სადგურზე დაბანაკდა. ამ დროს ზაგემ დაგრემად⁶¹ წოდებული ორი დიდი ქალაქისა და საქართველოს რამდენიმე პროვინციის სახელოვან ემირს, საქართველოს მეფეებში სახელგანთქმულ და რჩეულ, ზემოხსენებულ ალექსანდრე მეფესთან ამას წინეთ სარდლისაგან გაგზავნილი რწმუნებულები მივიდნენ და გულის მოსანადირებლად [თან მიიტანეს] წერილები. მოვიდა ამბავი, რომ [ალექსანდრე მეფემ] ამასთან დაკავშირებით თავისი ქვეყნის წარჩინებულები მოიხმო და სახელოვანი აზნაურებისაგან შეადგინა ამაღა და სამეფო ბანაკში წამოსასვლელად მოემზადაო. თანახმად საფადრისაჲ წესისა, მთელი ისლამის ჯარი თავისი ძლიერებითა და დიდებით შემოეგება მათ. ძლევაშისილი სარდლის ბანაკში რომ მოვიდნენ, თვით მას [ალექსანდრეს] რამდენიმე ხელი საპატიო ტანისამოსი ებოძა და მათი თანამდებობრივი მდგომარეობისდა მიხედვით მის ამაღაში მყოფ პირებსაც პატივი აღმოეჩინათ. შემდეგ მას [ალექსანდრეს] ებოძა უზენაესი სიგელი მასში, რომ ის იღებს თავის თავზე იხადოს წელიწადში ხარაჯა: ოცდაათი იუქი აბრეშუმი, 10 ლამაზი ჭაბუკი და 10 ბროლტანიანი ქალწული, 10 ფრთა ისპირის შვარდენი და ათი ფრთა კიდევ ჰიჯიზის (?) მიმინო და [აგრეთვე მასში], რომ ის იქნება თავისი ქვეყნის მმართველი ბეგლარ-ბეგის სახელწოდებით. (II, 43).

საქართველოს მეფეების ჩამომავლობის შესახებ მათივე რწმენათა მიხედვით

ქართველი მეფეები ჩემულობენ, რომ მათი გვარი ქექაუს'ამდე, (كیکاوس) და მის შემდეგ დავით წინასწარმეტყველამდე, — კუთხევა მალალი ალლჰისა იყოს ჩვენს წინასწარმეტყველსა და მისი [დავითის] უწმინდესობაზედაც, — აღწევს. და ისინი ამბობენ, რომ უწინ-

დელ დროში იყო ერთი სახელოვანი მეფე, სრულიად საქართველოს მპყრობელი და ამ ქვეყანაში სამართლიანობისა და ჭეშმარიტების მიმდევარი. როდესაც [მეფე] შემთხვევით მოკვდა, მას არ დარჩა ვაჟიშვილი, რომ მის ადგილზე დაეჯდარიყო. მას დარჩა მხოლოდ თამარ დედოფლად⁶² წოდებული ერთი ლამაზი ასული. და ამ სახელმწიფოში გამეფდა იგი მამამისის მსგავსად. და გაუვარდა სახელი, რომ მას გათხოვება არ ეწადა და ამბობდა, რომ მე მამაკაცი არ მხამსო. შემდეგ, მირანხორის სამსახურის შესრულებასთან დაკავშირებით, მას დაუახლოვდა ერთი ლამაზი, მოხდენილი ყმაწვილი. ღვინოს თუ დაღევდა მასთან ერთად დაღევდა, თუ სასეირნოდ წავიდოდა, მასთან წავიდოდა, და მას სრულებით არ შორდებოდა. მას სახელად თავადს (طاوأت) უწოდებდნენ. ერთხელ ზემოხსენებული ყმაწვილი სხივმოხილ პირიმზეს მარტო დაიგულვებს და ნახავს მას ღვინისგან მეტად ხმელუსა და შემფოთებულად მწოლარეს. მაშინვე მოხერხებული შემთხვევა ბედნიერებად ჩათვალა. ტურთა ასულის სარცეცელში შევიდა და, თავისი სურვილის მიხედვით, პირადი წადილი დაიკმაყოფილა. თუმცა ამ დროს ლამაზმაც გამოიღვიძა, მაგრამ უკვე მომხდარი საქმის შემდეგ თავი მოიძინარა. მეორე დღეს ამ სიავისა და მუხანათობისათვის მოინდომებს მის მოკვლას, მაგრამ [ჯერ ერთი] ხმა გავიდოდა და [მეორე] ასეთი მცირე დანაშაულისათვის კაცის მოკვლა სამართლიანობა არ იქნებოდა. [ამიტომ უშუალოდ] არ ჰკლავს. ბოლოს მიზნად დაისახავს გაგზავნოს სადმე ისეთ ადგილას, სადაც ის დაიღუპება. ერთ დღეს ქორს გაუშვებს გაყინულ წყალზე და იხვს დააჭერინებს, თავადს ეტყვის; უსათუოდ წადი და ქორი და იხვი მომგვარეო, გაგზავნის. ყინული არ იყო ისეთი [სქელი], რომ კაცი დაემგარებინა. თავადის ცდამ ამოდ ჩაიარა და დაიხრჩო. ტურთა ასული-კი დაორსულდება და, სათანადო დროის გასვლის შემდეგ, მას დაებადება ქალიშვილი. იმ დროს ვან-ის (وان) სოფლებში بو كره شين-ად წოდებული სოფელი⁶³ ვეებერთელა ქალაქი ყოფილა და მეფის ჩამომავალი ბაგრატიონიდან (بكر دادوان) წოდებული უფლისწულის მამული ყოფილა. ამ ქალიშვილს ამ უფლისწულზე დაქორწინებს. მას დაებადება სამი ვაჟიშვილი. საქართველოს სახელმწიფოს ამ სამ ვაჟიშვილს დაუნაწილებს: უფროს შვილს ქუთათის (كوتاش)⁶⁴ სამეფოს მისცემს. [ეს ქუთაში] ბაშიაჩუკის ქვეყანა და ბაშიაჩუკის [მეფეთა] გვარეულობა იქიდან იწყება. შუათანა ვაჟს თბილისს მისცემს და სიმონის გვარი მანამდე აღწევს. ისინი ლუარსაბის⁶⁵ შვილებად არიან ცნობილნი. უმცროს შვილს

კახეთის პროვინციას მისცემს. [ეს პროვინცია] ლევან მეფის ქვეყანაა. მაგრამ, ვინაიდან უფროსი შვილის გვარი ბაშიაჩუკის მეფეებიდან იწყება, ყველა მის პატივისცემასა და დიდებაში ერთსულოვანი არიან. მაგალითად, მისგან დაწყებულას ერიდებიან, ხმაღს მას შემოარტყმევიანებენ და გაჭირვების დროს რჩევა-დარიგებისათვის მას მიჰმართავენ. განსვენებული სულთანი სელემ პირველი⁶⁶, თავისი ბატონიშვილობის დროს, მათ სატახტო ქალაქ ქუთაშში ჩავიდა. მათ მორჩილება გამოუცხადეს და [სელემ] ბატონიშვილმა ხარაჯები აპატია, ახლაც მათ ხარაჯა არ მოეთხოვებათ. ვინაიდან სხვა ვითარებათა შესახებ მოთხრობა [ძლიერ] გაჭიანურდებოდა, ამოდენნათი ვკმაყოფილდები. (II, 44-45).

შექის ციხის⁶⁷ აღება

986 წელი [= 1578-1579 წწ.]. უფრო ადრე, როდესაც ალექსანდრე ხანი დაგვიმორჩილდა, მას [ალექსანდრეს] მიენდო შექის დაპყრობა. მასთან ერთად წარგზავნილ იქნენ ათასეულიდან ორასი სიჟუჰნი და მეთაურთაგან მირზა⁶⁸ ალნი ბეგი და ლაღოშ აჰმედ ბეგი⁶⁸, რომელთა სამშობლო მაგ ჯველ ქვეყანაში იყო და [თვითონ ესენი] მაგ ქვეყნის საქმეებში გაწაფულები და ნაცადი გულადები^{*} იყვნენ. მაგრამ მათ გზაზე მდებარე მდინარე კანუკი ძლიერ ადიდებული და მღვრიე იყო, რისთვისაც რამდენიმე დღე დაყოვნდნენ. შემდეგ შემთხვევა მიეცათ და გადავიდნენ და შექის ციხეს ალყა შემოარტყეს. მაღალი ალღაჰის შემწეობით ციხე დაიპყრეს და საფადიშაჰო ქვეყანას [შეუერთეს]. მამამისის მიერ გაწეული სამსახურის სანუქფოდ ეს ეჰალეთი ებოდა და დაენიშნა ლევანის ძეს ერეკლე მირზას. მას შემდეგ რაც ყუდნი და ციხისთავი დაინიშნა და სხვა საჭირო მასალა მომზადდა, იგი (ეჰალეთი) საფადიშაჰოს სახელმწიფოს შეუერთეს. (II, 45-46).

მეორე ლაშქრობა ემირ ხანთან და სხვა გზადანბნულ ყიზილბაშებთან

986 წელი [= 1578-1579 წწ.]. ძლევამოსილმა სარდალმა აღრიცხა ჯარი და [გზადგზა] ნადირობით შირვანისაკენ გაემგზავრა. იგი დაბანაკდა მდინარე კაფურსა და მდინარე კანიკს შუა⁶⁹ აქ რომ იდგნენ [შეიტყვეს, რომ] თოქმეჰ ხანი და მასთან ერთად

* ტექსტში წერია მაგ ქვეყნის „ლომები და მგლები იყვნენ“.

დამარცხებული გზადბნეულები თურმე იმ [დამარცხების] დროი-
დან ისლამის ჯარზე შურისძიების ფუჭი ოცნების შესრულებისა-
თვის ემზადებოდნენ. დამარცხებისმომასწავებელი სარდლობა თხო-
ვეს თავრიზის ხანს ემირ-ხანს, რომელსაც შაჰის ნებართვა ჰქონდა
და რომელზედაც ესენი ფიქრობდნენ, რომ ის მამაცი და გულა-
დია. შემდეგ ემირ-ხანი და მულანის მფლობელი მურად-ხანი და
ნახიჩევანის მფლობელი შერეფ-ხანი⁷⁰ და ენსარ ხალეფა, ესე იგი,
ყიზილბაშთა შვიდი, რვა მთავარსარდლის მეთაურობით ოცი ათასზე
მეტი ჯარი ქოჯნ გეჩიდის* სახელით ცნობილ მდინარეს გალა-
ვიდნენ და ისლამის ჯარის საძოვარზე მოსიარულე აქლემებსა და
სხვა საქონელში შეაღწიეს. როდესაც ამ ამბავმა ძლევამოსილ
სარდლამდე მიიღწია, დაუყოვნებლივ მათ საწინააღმდეგოდ გაიგ-
ზავნენ 'ოსმან ფაშა და ჰალაბის ბეგლარბეგი მეჰმედ ფაშა და ზუ-
ლ-კადირლან⁷¹ ბეგლარბეგი მუსტაფა ფაშა⁷². დანახეს, რომ მათ
რამდენიმე რაზმი წინ წამოუყენებიათ და ბრძოლისათვის მომზად-
ბულან. ემირ ხანის გარდა სხვა ყველა სხენებული ხანი ქოჯნ გეჩ-
იდის მდინარეს გადმოსულან, მხოლოდ ემირ ხანი რამდენიმე რაზმით
ზურგის ჯარში ჩადგა და მდინარის ფონთან განლაგდა. როგორც
კი ისლამის ჯარი მივიდა, ჯიქურად დაიწყო ბრძოლა. ისე დაესხ-
ნენ თავს, რომ თვალის გაღება არ აცალეს. ისინიც [ყიზილბაშები]
მტკიცედ იყვნენ, გამძლეობაში და ისლამის ჯართან ბრძოლაში
დაუდევრობა არ გამოუჩენიათ. მაგრამ, ბოლოს მაღალი ღმერთის
შემწევობით ყიზილბაშებმა პირი იბრუნეს. მთელი ჯარი, რომელიც
ფონს იყო გადმოსული, მოტყდა და დაიბნა. ჩვენმა ჯარმა კიდევ
მძაფრად შეუტია. ამ დროს ორი ათასი ყიზილბაში დაეცა, და-
ნარჩენი იმას ფიქრობდა, თუ როგორ ეშველა თავისათვის. გადა-
სასვლელ ფონს მიცვიდნენ, მაგრამ სიმჭიდროვესა და ალიაქოთში
ხსენებული ფონი ვერ იპოვეს. სასწრაფოდ დარბოდნენ [მდინა-
რეზე] გადასასვლელად და, ბოლოს, ხმლის შიშით წყალში ჩაკვიდ-
ნენ. რადგანაც აქ ფონი არ იყო, უმეტესობა წყალში დაიხრჩო.
მხოლოდ ემირ ხანი თავისი ჯარის იმ ნაწილით, რომელიც ფონს
გადმოსული არ იყო, სამშვიდობოს გავიდა. ვინც ტანსაცმელი
დაყარა და ისე გავიდა მდინარეს, ისიც კი „ხომ გადავრჩიო“ ამ-
ბობდა და ლეთისადმი მაღლიერებას გამოთქვამდა. (II, 46-47).

* ქართულად ნიშნავს ცხვრის ფონის

შემხნის მფლობელის არას ხანისა და შექის მფლობელის აჰმედ ხანის საკვირველი დამარცხება

ესენი [არას ხანი და აჰმედ ხანი] შეიდი-რვა თავიანთი ტოლი საუბედურო ყიზილბაშთა [სარდლებით] თორმეტი ათასი რჯულის მტრებთან ერთად ემირ ხანის დასახმარებლად გაემართნენ. შემთხვევით ისეთ გადასახედ აღგილას მიაღწიეს, რომ ემირ ხანის ისლამის ჯართან ბრძოლა და [ყიზილბაშთა] დამარცხება [შორი] მანძილიდან დაინახეს. თურმე შირვანის სუნიტებს გაეგოთ ყიზილბაშთა დამარცხება და, როცა მათ უკან გამოევიდნენ, დაინახეს, რომ ესენი გაქცევაზე არიან. მამაცურად ჩაებმებიან ბრძოლაში. [ყიზილბაშები] რომ ერთ დიდ ხილზე ჭიდილით გადადიოდნენ, ხიდი მათი სიმძიმის გამო მთლიანად ჩაინგრა და ყველა ყიზილბაში წყალში ჩავარდა და დაიხრჩო. უკან დარჩენილები კი შირვანელმა სუნიტებმა გაწყვიტეს. ეს არის მოულოდნელი კეთილი საქმე, რომელიც ხდება ხოლმე. (II, 47).

არეშის ციხის⁷² აშენების შესახებ

ვიდრე ამ ქალაქში შევიდოდა, ისლამის ჯარმა სურსათ-სანოვავის უქონლობის გამო დიდი გაჭირვება განიცადა. იმდენად, რომ სახელოვან სარდალთან ჯგუფებად მიდიოდნენ და შეუფერებელი ენით ელაპარაკებოდნენ. კაცმა რომ თქვას: ქერი ექვე-ექვეს ოქროდ, ფქვილი თერთმეტ-თერთმეტ ოქროდ, მარილს, რომელიც ყოველგვარი საჭმლისათვის ყველაზე უფრო საჭირო რამ არის, ორ-ორ ოქროდ ვერ იშოვიდი. როცა ქალაქ არეშს მივიდნენ, ისეთი დოვლათიანობა და ბარაქიანობა იყო, რომ ყველამ თითო თვის, შეიძლება ორმოცი-ორმოცდაათი დღის სანოვავე იშოვა. აქ საჭირო შეიქნა ციხის აშენება. შაჰის ბაღს, რომელიც ქალაქგარეთ მდებარე უმშვენიერესი ბაღი იყო, გარშემო გამაგრებული ზღუდე ჰქონდა და ისეთი ფართო იყო, რომ ოცი-ოცდაათი ათასი ჯარისკაცისათვის საცხოვრებლად საკმარისი იყო. ამიტომ ერთსულოვნად მიზანშეწონილად მიიჩნიეს, რომ ეს ციხედ გადაეკეთებინათ. მთელი ეს ხეები დაჩეხეს, სამკარიანი, ფართო და ღრმა ორმოიანი რამდენიმე დიდი ბურჯ-კოშკი გააშენეს და დაუმატეს. ერთი კვირის განმავლობაში ვეებერთელა და გამაგრებული ციხე გამართეს. ბეგლარბეგობა უბოძეს უავგუსტოესი ჰარემის მინახორობიდან გამოსულ სარჟხანის სანჯაყის ყოფილ ვაზნს კაიტანს ბეგს⁷³. (II, 47-48).

ბან-ელ-ეზვების ანუ თემურ-კაფუს ციხის დაპყრობა

986 წელი [=1578-1579 წწ.]. როდესაც ამ ქვეყანაში მცხოვრებმა სუნიტებმა გაიგეს, რომ, ამრიგად ძლევამოსილმა სარდალმა შტრის ჯარზე ნადირობით სხვა დაპყრობილ ადგილებს შირვანის მხარეც დაუმატა, მათ [სუნიტებმა] დაიპირეს და დააპატიმრეს გზაბნეული ჩირაღ ხალიფად წოდებული [შირვანის] მფლობელი, რომელიც გზა-კვალდაკარგული შაჰის მიერ იყო დაყენებული. სამასამდე ყიზილბაშის ლეშს თავი მოჰკვეთეს, შემდეგ ორ ათასამდე ლურჯადა შავ-ქუდიანი სუნიტი მშვილდოსნები, მსროლელები და მამაცობაში გამოჩენილი გულადი ვეჟაკები საგანგებო მწყობრით უავგუსტოეს ბანაკში მოვიდნენ. წარჩინებულებს საპატიო ხალათები ჩააცვეს, დანარჩენებსაც მოსალოდნელზე მეტი პატივისცემით შეხვდნენ. და მაგ ადგილას უსინათლო კვარის სიციცხლის ფითილი გადაიჭრა და სხვა ლეშებთან ერთად [აქაურობა] გახდა სამუდამო განსვენების ადგილი. (II, 48-49).

შირვანის ეპალეთში 'ოსმან ფაშა რომ დარჩა ვეზირის თანამდებობით

როდესაც შირვანის მხარე ოსმალთა სახელმწიფოს დანართი შეიქნა, საჭირო გახდა დაენიშნათ [ეპალეთის მცველად] ბამაცი ხმლის პატრონი და კეთილი ბუნების ვეზირი. რადგანაც ერთსულაოვნად გადაწყდა, რომ დიდი და მცირე [თანამდებობის] ჯარისკაცებისა და [საერთოდ] ყველასთვის რჩეული ოზთემურ ფაშის ძე 'ოსმან ფაშა იყო, იგი დაინიშნა ვეზირისა და სარდლის წოდებით შირვანის მმართველად, ხოლო მის ადგილსამყოფელად დადგინდა თემურკაფუს ციხე. და ზუსტად ათასი იანიჩარი, საკმარისი რაოდენობა მარცხენა ფლანგის ულუფაჯიგებისა და სხვა კაფუ ყულის ჯარისა, სამოცზე მეტი ქვემეხი და ზარბაზანი, ორასი ზანდუკი თოფვამალი და [ციხეში] დატოვებული ჯარის ექვსი თვის ჯამაგირი ზემოთ დასახელებულ ვეზირს ჩაბარდა. და კვლავ სამი ათასი ყული იქნა ჩაწერილი და გამოსაყვანი რაზმებით თნმარის პატრონთაგან ათი ათასი რაოდენობის მცველიც იქნა მიჩენილი. (II, 49).

შირვანის ვილჯეთის ფინანსებისა და აღწერის ამბავი

ამ ვილჯეთის დეფთერდარობა მიეცა ვინმე გუმუშზადე მუსტაფა ჩელების. ყიზილბაშთა მმართველობის დროის მიხედვით საფუძლიშაჰო დავთარში ჩაიწერა წლიური ფინანსიური შემოსავალი

ორას ორმოცდაშვიდნახევარი აუქი ახჩა. ამ ქვეყნის აღმწერად კი დაინიშნა ვინმე ზალ მეჭმედ ჩელები. შემანხნს ბეგლარბეგს დავთარში ჩაეწერა შვიდასი ათასი ახჩის შემოსავლიანი სახასო მამული და თოთხმეტ სანჯაყბეგს კი მათი დამსახურების შესაბამისი რაოდენობის სახასოები და თითოეულ სანჯაყს ზა'ნიშა და თნიშარის პატრონთათვის რჩეული სოფლები უზენაესი სახასოს სახით სახასო ადგილებად ჩაეწერათ დავთარში. და თემურ-კაფუს ვილნაფეთსაც ზემოთ მოხსენებულის შესაბამისად სახასოები ჩაეწერათ, ხოლო ბეგებს, ზა'ნიშებსა და თნიშარის პატრონებს კანონის მიხედვით— სოფლები და შვიდ სანჯაყბეგს სახასოები დაენიშნათ. დალესტინის მფლობელს ემირ შამხალს მისცა ერთი რჩეული სანჯაყი არფალიქის წესით, ხოლო მის ძმას თუჯალავ ბეგს ერთი რჩეული სანჯაყი მიეცა არფალიქის წესით. ოსმან ფაშამ თუჯალავ ბეგის ქალიშვილი შეირთო ცოლად მხოლოდ იმისათვის, რომ დალესტინის მმართველებთან მეგობრობა ჰქონოდა, მიეღწია ერთობისათვის და ეს ყოფილიყო საბაბი სრული სიმტკიცისათვის. დალესტანი ვრცელი სამფლობელოა; ბეგრი მისი მფლობელის სახელი არც უხსენებიათ ამ მხარეში. მათ შორის ყუმუხთა და ყაითაქთა და თაბასარანის მმართველები ოსმან ფაშას დამორჩილდნენ. განსვენებულმა ოსმან ფაშამ სტამბოლში თან ჩამოიყვანა ის ქალბატონი, რომელმაც ძლიერ გაითქვა სახელი თავისი კეთილმშვენიერებით. იმ დროის მომღერლებმა მასზე დალესტინის ლამაზმანის სახელით სიმღერა გამოთქვეს და მურაბბა'ები* შეთხზეს. ერთი ორი წლის განმავლობაში მომღერლებთან და სახალხო მთქმელებთან მისი სახელის ხსენება არ შეწყვეტილა. შემდეგ ის ფადიშაჰის ბრძანებით დააქორწინეს ჰასან ფაშაზე, რომელიც ბოსნიაში დაიხრჩო. ბოსნიაშიც კი წაიყვანა თან.

(II, 49-50).

აკა ამბავი კეთილშობილი სარდლის არეშიდან დაბრუნებისა

როცა არეში თვრამეტი დღე გაჩერდნენ, ჯეროვანად მოიმარაგეს საბრძოლო მასალა არეშის ციხისათვისა და გულადი ოსმან ფაშისათვის. შემდეგ ისლამის ჯარით დაბრუნდნენ. გაემართნენ იმ განზრახვით, რომ გაევლოთ ლევან ხანის ქვეყანა. მერვე დღეს სულთანჯიქად წოდებულ ადგილას დაბანაკდნენ. ამ ბანაკში კეთილშობილ სარდალთან შესახვედრად მოვიდა დალესტინის მბრძანებელი შამხალი. ისლამის ჯარი სრული ზემიითა და ბრწყინვალეობით შეეგება მას, წამოიყვანა და განუზომლად განა-

დიდა იგი და პატივისცა. საოცარია! ის ღამე ბერათის ღამე* იყო. ისლამის ჯარი ზეიმობდა, ზარბაზნებსა და თოფებს ისროდა, ჩირალდანს ანთებდა და ნაირნაირ სანახაობასა და გასართობებს აწყობდა. ისე რომ იქაური ხალხი გაოცებული და განცვიფრებული დარჩა.

წალწ ეფენდის მოთხრობა. განსვენებული წერს: კეთილ-შობილმა სარდალმა მე, მწირი, გამაგზავნა იმისათვის, რომ სიტყვიერად მომეთხრო მისთვის ის ამბები, რომელთა დასაიდუმლოება იყო საჭირო. მოხსენების დამთავრების შემდეგ საუბრის დროს შემდეგს მოჰყვა: პირდაპირ მთა რომ მოჩანს, იმის პირიქითა მხარეს ცხოვრობს ითთაბალაად (آيت تابل)⁷⁴ წოდებული ერთი საზიზლარი ხალხი, რომელთაც ავი რჯული და ცუდი ზნე-ჩვეულება აქვთ, ლეშის მჭამელები და მურტლები არიან. ერთ ქალს შვიდი-რვა ვიგინდარა შვირთავს; განდებიან ნაბიკვრები. როდესაც [ეს უქანონო შვილები] შეძლებენ [თავისუფალ] მოძრაობას, დაიჩოქებენ მუხლებზე; ამ უქანონოდ შობილს ხელში ერთ ვაშლს მისცემენ და თავისკენ მიიხმობენ. ვისაც [ბავშვი] ვაშლს მისცემს, ბავშვს იმ კაცის შვილად მიიჩნევენ. და ამასაც გადმოსცემს: ყაჯაქში ყოფილა ერთი ტომი. მათ მბრძანებელს უცმა⁷⁵ ეძახიან თურმე. ის ჩემულობს, რომ მისი უწმინდესობა წინასწარმეტყველის — მასზე იყოს ლოცვა მაღალი ალლაჰისა და მშვიდობა—მაღალირსეული ბიძის. მისი უწმინდესობა ჰამზას—მაღალი ალლაჰი კმაყოფილი იყოს მისგან—ჩამომავლობისა არის. თურმე მათი ტანის სიმაღლე ზომიერია და სხვა ადამიანთა შესაბამისი, მაგრამ ძალიან მსუქნებია, ზორბები, თავი აქვთ მსგავსი ისეთი დიდი ქვაბისა, რომელშიც შეიძლება მთლიანად ორი ცხვარი მოიხარშოს. ვთქვათ, ცხენი ან სხვა ცხოველი რაც უნდა ღონიერი იყოს, მათ ტარებას ვერ გაუძლებს თურმე. ერთი ადგილიდან საღმე სხვაგან თუ წავლენ, კამეჩის ურმით მიდიან თურმე. ის კი არა, ღირსეულ სარდალთან რომ ვერ მივიდნენ, პატიება ითხოვენ იმ მიზეზით, რომ იმ მთიდან ურმით გადმოსვლა შეუძლებელი იყო. (II, 50-51).

ისლამის ჯარი რომ არზრუმის საზამთრო ბანაკში ჩავიდა

ისლამის ჯარმა რომ თბილისის მიდამოებს მიაღწია, კსნიმ⁷⁶ზე ორი დღით აღრე იყო [=24. XI]. მაგრამ ზამთრისებური ამინდი დაიჭირა და ისეთი ცივი და ძლიერი, ქარი იყო, რომ რამდენიმე

* ბერათის ღამე—შა'ბანის თვის 15-ის ღამე, როცა მუჰამედს ეცნობა, რომ ის იქნება ალლაჰის მოციქული და წინასწარმეტყველი.

ათასი კარავი დაგლიჯა და დაანგრია. კანსიმის ღამეს [=26. X.] იმდენი თოვლი მოვიდა, რომ კარავების მეტი წილი თოვლის ქვეშ დარჩა. ამრიგად, ამ ბანაკში რამდენიმე ათასი კაცი დაიღუპა. საერთოდ ათასი გაჰქირვებითა და წვალებით პატიოსანი რამაზნის ოცდაერთს [=1578 წ. 21. XI.], როგორც იყო, არზრუმს ჩავიდნენ. ისლამის ჯარის ისკუდარიდან წამოსვლიდან, ბანაკიდან ბანაკამდე რომ იარეს და ახლა არზრუმს რომ ჩავიდნენ, ლაშქრობის ას ოცდაათობმეტი დღე შესრულდა. ამ ვადაში არ შედის ერთ ადგილას გაჩერების ხანი. ამ დროს ზოგი [ჯარისკაცი] ყაზარმაში დატოვეს, ზოგს [შინ] წასვლის ნება მისცეს და საჭიროების მიხედვით ყველას საქმე მოაგვარეს. (II, 51-52).

ისლამის ჯარის დაბრუნების შემდეგ შირვანში მომხდარი ამბები

ღირსეულმა ოსმან ფაშამ მისდამი რწმუნებული უამრავი ჯარით, ჯერ არეშის პირდაპირ გააშენა ძალიან მაგარი ხიდი, გადავიდა ამ ხიდზე და ყარაბაღისა და მუღანის ხალხი დაარბია და დიდი ზრალი მიაყენა. უსაზღვრო და შეუღარებელი ნადავლით თავის საბრძანებლოში ჩავიდა. (II, 52).

შირვანის ყოფილი ხანის არეშ ხანის მოკვლისა და მისი დამარცხების ამბავი

არეშ ხანმა, რომელიც უწინ შირვანის მბრძანებელი იყო, ოსმან ფაშისა და სხვა სუნიტების განადგურების მიზნით ოცდახუთ ათასზე მეტი ყიზილბაშთა ჯარი შეკრიბა და შირვანის მიწა-წყალზე გადმოვიდა. თავდაპირველად შემახის დაეცა. ბედნიერი რამაზნის მეცხრე დღეს, რომელიც კვირა იყო [=1578 წ. 9. XI, კვირა], ოსმან ფაშაც ისლამის ჯარით წინაღუდგა და ხოცვა-ჟლეტა დაიწყო. იმ დღეს მთელი დღე იბრძოლეს. მაგრამ საღამო რომ დადგა, შესვენების დაფი დაუკრეს და განშორდნენ. მეორე დღესაც იგივე განმეორდა. მესამე დღეს, რომელიც სამშაბათი იყო, კვლავ ისეთივე ბრძოლა და ხანგრძლივი ომი იყო. ორთავე ქვეყნის უფალი ღმერთის შემწეობითა და ქვეყნის წინამძღვრის [ფეილამბერის]—მასზედ იყოს მშვიდობა—სასწაულთა სიუხვით, დიდი ხნის განმავლობაში რომ ისლამის ჯარი თათარ ხანის [ჯარის] მოსვლას მოუთმენლად ელოდა, აი ახლა ამ ადგილას მოაღწია ამ ჯარმა. ისინი მოვიდნენ: თათარ ხანის სამი გულადი და მამაცი

ძმა, რომელთაგან ერთი იყო 'ადილ გირეი, მეორე—ლანზ გირეი და მესამე—სა'ადეთ გირეი და მისი [ათაარ ხანის] ღირსეული შვილი მუზარეჟ გირეი ორმოცი-ორმოცდაათი ათასი მტერზე მონადირე თათრის ჯარით. ჯიქურად დაესხნენ ყიზილბაშებს. მაღალი ალღაშის მადლით, ისეთი ბრძოლა ატყდა, რომ ციური სამყაროს შორსმჭვრეტელ თვალს, შეიძლება, ანგელოსთა გუნდსაც ამის მსგავსი ცოტა უნახავთ. და, გარდა იმისა, რომ ყველა ამდენი ხანი და სულთანი დახოცილ იქნა, შვიდი ათას შვიდას სამოცდაოთხი ყიზილბაშის მოკვეთილი თავი აღრიცხეს. დადასტურდა, რომ ჭრილობისაგან დაღუპულნი და წყალში დამხრჩვალეები კიდევ ათი ათასზე მეტი იყო. გზაკვალდაბნეულთა სარდალი არემ ხანიც ტყვედ ჩავარდა და დიდებული ვეზირის თანდასწრებით ისიც. მოკლულ იქნა. ხოლო ნადავლი, რომელიც ისლამის ჯარმა ჩაიგდო ხელში, ყოველგვარი ანგარიშსა და ზღვარს სცილდებოდა, ამიტომ ამაზე აქ ლაპარაკს ვწყვეტ.

(II, 52-53).

აქ ამბავი არემის ბეგლარბეგის ყაითას ფაშის წამებით მოკვლისა

როდესაც ბოროტგანმზრახველი არემ ხანი 'ოსმან ფაშაზე გამოემართა, იმამყულნი ხან სულთანი და გილანელი ემირ ხანიც თხუთმეტი ათასი გზადაბნეული ყიზილბაშით არემის ციხეს მოადგნენ. ყაითას ფაშა ციხეში რომ უნდა გამაგრებულიყო, სიმტკიცე ვერ გამოიჩინა, ყიზილბაშების თავდასხმა აიცილა და თვითონ დაესხა მათ. მაგრამ ყოველთვის კარგი ამინდი არ დაგიდგება— „სრბიან ქარები ისე, როგორც ეს ხომალდებს არ სურთ*“. მისი ჯარი დამარცხდა და თვითონაც მაშინ დაიღუპა. ამის შემდეგ ყიზილბაშთა ლაშქარმა ქალაქ არემის მცირე ნაწილში შეაღწია და სუნიტთა ხოცვას შეუდგა. [არემის] ერთი-ორი უბანი იავარჰყვეს და ტყვეები და ნადავლი გაინაწილეს.

(II, 53).

არემ ხანის ქონებისა და დოვლათის და მისი ოჯახის დარბევისა და შემდეგ ყიზილბაშთა ჯართან ბრძოლების შესახებ

როდესაც არემ ხანი წუთისოფელს გამოესალმა, ერდოლდუ ხანი და რამდენიმე სულთანი მაგ ჭიდილში უქუიქცნენ. როდესაც [ჩვენმა] გულადმა სარდალმა გაიგო, რომ მათ [ერდოლდუმ და

* წინწყლებში ჩასმული გადმოცემულია არაბული წინადადებით, რომელიც დოც. ალ. ლეკია შვილმა თარგმნა.

სულთნებმა] მტკვრის პირდაპირ ჰალუდ [ჟღ] წოდებულ მხარეში, ონელად მისადგომ ადგილას თხრილები გათხარეს და ხმაღს გადარჩენილ ყიზილბაშებთან ერთად თავიანთი თავისა და ცოლშვილისათვის თავდაცვისა და თავშესაფარს აწყობენო, მათ საწინააღმდეგოდ ხანის ძმებთან ერთად გაგზავნა თათართა ჯარის ერთი ნაწილი. როგორც კი ეს ჯარი იქ მივიდა, მათ [ყიზილბაშებმა] პირი იბრუნეს დამარცხებისაკენ და წინააღმდეგობა ვერ გაუწიეს. არეშ ხანის ხაზინა, მისი ლამაზმანები,—მოწიფული ქალიშვილები, ცოლი და ორმოცი-ორმოცდაათი ლამაზი მხევალი დაატყვევეს და გაძარცვეს. ტყვედ ჩაიგდეს აგრეთვე ერთი მისი ყრმა შვილი, ხოლო მანდ მყოფი ყიზილბაშების უმეტესობა დახოცეს. სხვა ნადავლის გარდა თათარ ჯარისკაცთა გუნდმა დამსახურებულად იგდო ხელში თორმეტი ათასი ალვირი აქლემი. ჰეშმარიტად, ეს დაპყრობა და ეს ნადავლი უთუოდ დიდად სჭარბობდა ადრინდელს.

(II, 53-54).

შემახაში ოსმან ფაშისათვის ალყის შემოარტყმა და ზემოაღნიშნული თათრის ჯარის ომი

ოცდაათ-ორმოც ათასმა ურჯულთა ჯარმა ერთი ჰაბუკი, ვითომ უფლისწულიაო და, თავიანთ მთავარსარდლად გახადეს, მოადგნენ შემახის ციხეს და, სამი დღის განმავლობაში ოსმან ფაშას ალყა შემოარტყეს. სახელოვანმა ფაშამ კი ეს ამბავი შეატყობინა თათართა ჯარს, რომ სასწრაფოდ წამოსულიყვნენ მოსაშველებლად. გაგზავნილი ჩაუშვი შემთხვევით ყიზილბაშთა ჯარს ჩაუვარდა ხელში. როდესაც [ყიზილბაშებმა] წერილის შინაარსი გაიცნეს, შირვანელებთან ომი გადასდევს და გაემგზავრნენ თათრის ჯართან შესახვედრად. შეხვდნენ მათ მაჰმუდ აბაღად წოდებულ ველზე. სამ-ოთხ დღეს გაგრძელდა დიდი ბრძოლა და ჭიდილი. მაგრამ თავსხმა წვიმამ არცერთ მხარეს თვალის გახელის საშუალებაც კი არ მისცა. ბოლოს ბრძოლაზე ხელი აიღეს; ყიზილბაში თავის მხარეში, ხოლო თათარი ბაბ-ელ-ეზვანისაკენ გაემართა. რადგანაც ოსმან ფაშამ მიზანშეწონილად მიიჩნია ცოტა ხანს დაღესტანში დარჩენა და შემდეგ საკიროებისამებრ ისლამის ჯარის თემურ-კაფუში ჩაკეტვა, შემახიდან იგი გადავიდა, შეხვდა ხანისწულებს, წამოვიდა მათთან ერთად და მოვიდა თემურ-კაფუში. აქ ჩამოვიდნენ აგრეთვე ნოღაელი თათრებიდან თხუთმეტ ათასამდე თათრის ჯარი და დაღესტანის მმართველის ემირ შამხალისგანაც იმდენივე მშვილდოსანთა რაზმები ჩავიდნენ. ამიტომ იყო, რომ

ისლამის ჯარმა სრულყოფილად მოიკრიბა ძალა და მოიპოვა დიდება და ძლევამოსილება. შემდეგ, გულადმა ოსმაან ფაშამ უმჯობესად მიიჩნია ეს ვითარება მოეხსენებინა ფადიშაჰის კარისათვის, ვიდრე [ეცნობებინა იგი] ქვეყნის დამპყრობი ვეზირისათვის. მან გაგზავნა ჩაფართა ცხენებით ულაყები ყივჩაყის ველით კაფას ნაპირებისაკენ და საქმის ვითარება აუწყა. და ეს მაშინ, როცა მას სარდლისაგან არ ჰქონდა საბაბი მისგან ასე უგულვებელყოფისა და მაშინ, როცა მათ შორის უსიამოვნების გამომწვევეი არავითარი მიზეზი არ იყო. ამის შემდეგ ვეზირს გვერდს აუვლიდა ხოლმე და ყოველგვარ ვითარებას, რომელიც აუცილებელი იყო მოეხსენებინა და ეცნობებინა ზემდგომათვის, უშუალოდ სტამბოლს აცნობებდა. ხოლმე. (II, 54-55).

ხანის ძმის 'ადილ გირეი ხანის ყიზილბაშთა ხელში ჩავარდნის ამბავი

შირვანზე თავდასასხმელად წამოსული ყიზილბაშები ყარაბაღისა და მულანისაკენ გამოემართნენ. აქედან თემურ-კაჯუსაკენ იყურებოდნენ. მათი [ყიზილბაშების] ამ ადგილას მოსვლისა და შეკრების შესახებ მოხსენდა მაღალღირსეულ უფალ ვეზირს. [სარდალმა] ხანის ძმა 'ადილ გირეი სულთანი თათართა მრავალრიცხოვანი ნაწილებით დაუყოვნებლივ გაგზავნა მათთან [საბრძოლველად]. მაგრამ განგებით თურმე წინასწარ განსაზღვრული ყოფილა აქ მოხსენებული სულთნის ['ადილ გირეის ტყვედ] ჩავარდნა და თათრის ჯარის დამარცხება. ისეთი ძლიერი და ხანგრძლივი წვიმები დაიჭირა, რომ [ჯარს] სამოქმედოდ ხელფეხი შეუბოროკა. მტრის სიმრავლემ მოიცვა ყოველი მხარე. დასასრულ, ბევრი ბრძოლისა და ჭიდილის შემდეგ ხანის შვილი [მტრებს] ჩაუვარდა ხელში; ეს წარმოშობით ჩინგიზის გვარეულობიდან არისო და მომეტებულად განადიდეს და პატივი მიუგეს. მაგრამ რა გამოვიდა, მტერმა გაიმარჯვა და თვითონ კი დამარცხდნენ; ალღაჰის ნება სწორედ ეს ყოფილა და ასეც მოხდა. (II, 55-56).

მეორე წლის უავგუსტოესი ლაშქრობის დაწვრილებითი ამბები, რომელიც ვეზირისა და სარდლის ზემოხსენებული მუსტაფა ფაშის დროს მოხდა

ცხრაას ოთხმოცდა შვიდ წელს, გაზაფხულზე, რომელიც ჯუმად-ნ-ულ-ევველის თვეს დაემთხვა [=1579 წლის ივნისი], გაიცა ბრძანება, რათა ჯარი კვლავ არზრუმის ვაკეზე შეკრებილიყო. ამ

ბედნიერ წელს ანატოლიის ბეგლარბეგი ჯა'ფარ ფაშასა⁷⁵ და შა-
მის დიდებული ბეგლარბეგის დიდი ვეზირის ტავნლ მეჰმედ ფაშის
თვალისჩინს ჰასან ფაშას თავიანთი ეძლეულების ჯარით დაევაალათ
უაფგუსტოესი ლაშქრობის ჩატარება. მოვიდნენ და აღნიშნულ
ადგილას შეიკრიბნენ. აქიდან დაიძრნენ და ჯუმბღ-ულ-ახირის
მეორე დღეს [=1579 წ. 27. VII.] ყარსის ველზე დაბანაკდნენ.
ყარსის ციხის გაშენება ყველაზე უფრო საშურად იცნეს და საქმეს
შეუდგნენ. მაღალი ალლაჰის შემწეობით აღნიშნული თვის უკანას-
კნელ დღეს [=1579 წ. 23. VIII.] დაასრულეს. (II, 56).

**თბილისის ციხისათვის ალყის შემორტყმა და
ალყაშემორტყმულთა გაჭირვება**

მას შემდეგ რაც ისლამის ლაშქარი არზრუმში ჩავიდა, თბი-
ლისის ბეგლარბეგისაგან მიღებულ იქნა რამდენიმე საგანგაშო
წერილი, რომელშიაც ის თავიანთ დიდ გაჭირვებაზე წერდა. მაგ-
რამ მრავალ ღონისძიებათა მიუხედავად სურსათის მიწვდენა
მანც შეუძლებელი გახდა. ვინაიდან ყიზილბაშებმაც იცოდნენ
მათი ასეთი გაჭირვებული მდგომარეობა, იმამყურ ხანი წამო-
ვიდა ათი ათასი ჯარით და სრული ოთხი თვე ციხეს ალყა შემო-
არტყა. ციხეში ალყაშემორტყმულთა შორის ხორბლის ქილა ათას
ახაღ იყიდებოდა, ქერისა კი რვაასად და, ბოლოს, ისიც არ
დარჩა. ერთი აქლემი ოციათას ახაღ გაიყიდა. ბოლოს ძაღლისა
და კატის ხორციც ჰამეს. ისე რომ ერთი ძაღლი ორ-ორ ათასა-
დაც გაიყიდა. ამ გაჭირვება-უზედურებაში მყოფ ალყაშემორტყმულ
მეციხოვნეებში მხოლოდ შვიდასი კაცი გადარჩა. საქმე ამ ზომამდე
რომ მივიდა, [ყიზილბაშებმა] ათასი მცდელობითა და დაპირებებით
დაჟინებით მოითხოვეს ციხე, მაგრამ არ მისცეს. შემდეგ ბედნიერმა
სარდალმა მუსტაფა-ფაშის ხელით საკმარისი სურსათი გააგზავნა,
ამის შემდეგ კიდევ რამდენიმეჯერ გააგზავნა სურსათი და მაგ
საწყლებს სიცოცხლე შეუნარჩუნა. მართალია [გაგზავნილი] სურ-
სათიდან ბევრი ქართველ ქაფირებს შეხვდა, მაგრამ მუსლიმებსაც
ბევრი ერგოთ. კვლავაც დამზადებულ იქნა უამრავი სურსათ-სანო-
ვაგე, რომელიც გაიგზავნა დიდი ვეზირის თვალისჩინისა და მისი
მეტად საყვარელი ჰასან ფაშის ხელით, რომელიც მან მთავარსარდ-
ლად დანიშნა. მან გამოიჩინა არაჩვეულებრივი გმირობა და თექვს-
მეტი დღის განმავლობაში მიაღწია [დანიშნულ ადგილს]. აქ უცნა-
ური ის არის, რომ ხსენებულ ფაშას ორი დღის წინეთ თავისი
მამისაგან მოუვა წერილი, რომელშიაც [მამა] წერს: ვიცი რომ შენ

გებრძანება თბილისისათვის სურსათის მიწოდება. წინააღმდეგობა არ გასწიო, კარგად მოემზადე და ისე გაემგზავრე და ეს სამსახური ბედნიერების წინამძღვრად მიიჩნე-ო. [ამ წერილის შინაარსი] თვითონ მას გაეზიარებინა ზოგი თავისი ახლობლისათვის. (II, 57-58).

**ისლამის ჯარმა რომ ერევნის მხარე დაარბია და
იავარჰყო**

ციხის აშენების დროს თოქმაქ ხანად წოდებული ყალთაბანდი თავისი ყაჩაღთა ბრბოებით ვერ ისვენებდა, რომ არ წვდნოდა ხან [ჩვენს] სურსათით მომმარაგებლებს, ხან კიდევ იქითკენ მიმავალ მეცხენე ბიჭებს. მაღალი ალლაჰის შეწვევით ციხის მშენებლობა დასრულდა. ისლამის შეიხებმა, რომლებიც გადამწყვეტლებია პატრიოსანი მრევლის [ცხოვრებაში] წამოჭრილი ძნელი საკითხებისა, გამოსცეს ფეთეები ყიზილბაშთა ქვეყნის დარბევა-აწიოკების დროს მათი ცოლშვილის დატყვევებისა და მონად გახდომის თაობაზე. გაცემულ ფეთვათა შინაარსი ასეთია: კითხვა — სომხური წარმომავლობის მავანი მოქალაქისადმი კუთვნილი მონის გამოყენება შარიათით ნებადართულია თუ არა? პასუხი — თუ დანაშაული აქვს, ნებადართულია... კითხვა — შარიათით ნებადართულია თუ არა დედებთან ერთად დარბევა იმ მცირეწლოვანი ბავშვებისა. რომლებიც შვილებია დატყვევებული ქალებისა და თავიანთი დედების სარწმუნოების გააზრიანება მათ არ შეუძლიათ? პასუხი — ნებადართულია. ასე, ამ ფეთვების შესაბამისად მაღალღირსეულმა სარდალმაც სწრაფი შეტევა მოაწყო, ე. ი., ღამის თავდასხმაზე გადავიდა, ძლიერი დასარტყმელად გონიერი ღონისძიებები მიიღო. ანატოლიის ბეგლარბეგ სარდალ ჯაფარ ფაშას⁷⁵ და კიდევ სამ ბეგლარბეგს ბრძანებები დაუგზავნა, ჯარები მიუვლინა და ერევნისაკენ გაამგზავრა. თოქმაქ ხანი ერევნის ქვეყანაში იყო ხელისუფლად. თქვეს, აბა ნახოს, როგორია მეცხენე ბიჭებისა და ჯარში გამოსაყენებელი ცხოველების დარბევა და დაზიანებაო და მიჰყვეს ხელი ქალაქ ერევნისა და მისი მიდამოების დარბევას მაგ ოქროთი ნაკეთები სასახლეები მიწასთან გაასწორეს. მოხატული თაღები და ჩარდახები დაწვეს და ოც ათასზე მეტი ბავშვი და ქალი დაატყვევეს. იქიდან ისლამის ჯარი გამდიდრებული და გახარებული დაბრუნდა და უავგუსტოეს ბანაკში ჩავიდა.

(II, 58-59).

უსინათლო შაჰის, ე. ი. ქორ ხუდაბენდეს უბედური ქალისა და
უსირცხვილო მისი დისა და 'ადილ გირეი ხანის მოკვლის ამბავი

ზემოთ ითქვა, რომ ხანის ძმა 'ადილ გირეი სულთანი შემთ-
ხვევით ყიზილბაშებს ჩაუყარდა ხელში. შემდეგ აღნიშნულმა შაჰმა
სულთანი სამეფო სასახლის ერთ მშვენიერ ბინაში დააყენა შინა-
ური პატიმრობით. მისი მომსახურება დაავალა რამდენიმე ყიზილ-
ბაშს, რომელნიც შეთვალყურებიც იყვნენ. ის ძალიან გაბედული
და მამაცი უფლისწული იყო. [ამასთანავე ერთად], რადგანაც
[უფლისწული] თავისი ღირსეული ჩამომავლობით მასზე [შაჰზე]
უფრო მაღლა იდგა, [შაჰი] განიზრახავს სიძელ გაიხადოს იგი.
შემდეგ: აღნიშნული უფლისწული შეუყვარდება შაჰის დასა და
ცოლს. შემდეგი საუბრები და მუსაიფები უკვე ქეიფობას იწვევენ,
ხოლო ქეიფობის შედეგი კი პაემანია. შემდეგ შეთვალყურე მცვე-
ლებმა ეჭვი აიღეს; რალა ეჭვია, შეიძლება მალე გამოაშკარავდეს
კიდევაც. ესენი ამბობენ: თუ შაჰი ცოლის უპატიოსნებას ითმენს
და თვითონ უნამუსოა, ჩვენ ხომ [ოჯახისადმი] გულმოდგინეობა
გვაქვს. ერთხელ თითქმის მთელი ჯარის სახელით ყიზილბაშთა
ეს საზიზღარი ბრბო შაჰის საიდუმლო ოთახში შეიჭრა. მისი ტურ-
ფა ცოლი თუმცა ქმრის მკლავებს შეაფარებს თავს, საწოლს შეი-
ხიდებს და თუმცა შაჰიც ძალიან ეცდება, რომ იხსნას იგი, მაგრამ
უნაყოფოდ: შაჰს მკლავებიდან გამოგლეჯენ, წაიყვანენ და სიკე-
დილით დასჯიან. შემდეგ სასახლის ქალთა ნაწილში შევლენ და
შაჰის უბედურ დასაც მოჰკლავენ. ხანის წულისადმი მიჩენილ მცვე-
ლებსა და შუამავლებსაც მოჰკლავენ. შემდეგ როცა ესენი თავს
დაესხმიან უფლისწულის ოთახს, [უფლისწული] დიდ ბრძოლას
გასწევს; ისე რომ შეიდ მცველს მოჰკლავს, შემდეგ კი დაიჭრება
და ცალღონე მილეული დაეცემა. მაშინ მას თოფით მოჰკლავენ და
წამებულად დაეცემა. წყალობა მაღალი ალლაჰისა იყოს მასზედა.
(II, 59-60).

მაგრამ შაჰ აბბასმა ცბიერ მცველებზე რომ შური იძია

განსვენებული დიდი ვეზირის მურად ფაშის⁷⁶ დროს ყიზილ-
ბაშიდან ერთი ტყვე მოვიდა. ქართველი ბეგისწულთაგანი იყო.
პატარაობის დროიდან შაჰის ხაზინაში შესულა და დაუმსახურებია
პატივიცემა და კეთილგანწყობილება. ბევრი წლის განმავლობაში
მთავარი ხაზინადარი ყოფილა. აწესუფ ალას ეძახდნენ. განსვენე-
ბულ მურად ფაშას რეკაში (۴۹)^{76a} მისთვის უბოძებია ერთი ზეწამეთი

და იქ დარჩენილიყო. ის მოგვითხრობს: შაჰი ღონისძიებებს ღებულობს, რათა თავისი დედისა და დის შური იძიოს. მცველებს შემოწმების საბაბით წაიყვანს. ისტაჰანის სასახლეში ყოფილა ერთი გრძელი არამხანა. თვითონ დადგა კარის ერთ ფრთასთან და [მცველებს] თითო-თითოდ ამოწმებდა. ყველა მომსვლელ მცველს თითო-თითოდ ეკითხება: რამდენია მისი ჯამაგირი, რომელი ადგილიდანაა სამხედრო სამსახურში, რა აქვს [სამსახურში] შეძენილი. ასე თითო-თითოდ ეკითხება და [ამავე დროს] ის ათვლიერებს ქრილობას, ნაიარევს. ამის შემდეგ [მცველი] მიდის შიგნით და ერთ-ორ კარს რომ გაივლის, იმ ადგილას რამდენიმე უწყალო ჯალათი ჰყავს დაყენებული. ჯიქურად ცხენიდან ჩამოაგდებენ და თავს მოკვეთენ, ჭაში ჩააგდებენ და [ახლა] კიდევ სხვას დაელოდებიან; შაჰი კი მანამდე ერთს კიდევ დაკითხავს, ამის შემდეგ ესეც მაგ გზითვე წავა. ერთი სიტყვით, ამგვარად ათას შეიდას, თუ, ღმერთმა უკეთ იცის, ორიათას შეიდასი კაცი დახოცაო, ამბობს. ვერაინ ამას ვერ მიხვდა და ვერაინ ეს ვერ წარმოიდგინა. ბოლოს, მასთან იდგა მისი ერთი მახლობელთაგანი, წმინდანობას მიღწეული კაცი. მან უთხრა: ჩემო ბატონო, ჩემო შაჰო, საკმარისია უკვე, სინდისიც კარგია. ამ დროს ხალხმა უკვე გაიგო [თუ რა ხდებოდა] და აქეთ-იქით გაიქცა. და მაშინ შაჰმა თქვა: აი, ყალთაბანდებო, ფაღიშაჰის არამხანის შემლახველი ასე დაისჯება. ამდენი დახოცილი ხალხის ცხენები, უნაგირ-მოსართავეები და შესანიშნავი სამოსელი საშაჰო ქონებად გაატარებინა. ცოდვა მის პირველ მთქმელზე იყოს. (II, 60-61).

სახელოვანი ხანის—მეჰმედ გირეი ხანის თათრის ჯარით შირვანს ჩამოსვლა და მისი კვლავ დაბრუნება

987 წელი [=1579-1580 წ.]. დიდებულმა ხანმა თემურ-კაფუში გამგზავრების შესახებ ფაღიშაჰისაგან რამდენიმეჯერ მიიღო უავგუსტოესი წერილი. თათართა ჯარისათვის საბოძებლად უამრავი ქონება გაიღეს. ხანიც უნებლიეთ ჭინაჭველის ოღენა თათრის ჯარით აღნიშნული წლის ჯუმად-ალ-ნბირის პირველ რიცხვში [=1579 წ. 26. VII.] ბალჩესარაიდ წოდებული თავის სამეფო და გულწარმტაცი ქალაქიდან დაიძრა და გაემგზავრა. ათი ათასი რაოდენობის თათართა ჯარის მთავარსარდლად მან დანიშნა აზაკის სანჯაყის ბეგი მეჰმედ ბეგი, რომელიც ჩერქეზების ტომისა, საქართველოსი და, შეიძლება, რუსისა და დაღესტნის ქვეყნების კარგი მცოდნე და სახელოვანი ემირი იყო. მან [ეს სარდალი]

ჯართან ერთად უფრო ადრე გააგზავნა. აღნიშნული [სარდალი] სამოცდათოთხმეტ დღეში თემურ-კაფუს ჩავიდა. დიდებამოსილი 'ოცმან ფაშა ძლიერ გაახარა მისმა უფრო ადრე ჩამოსვლამ. შირვანის ეჰლეთის [თანამდებობას] კასპიის ზღვის ამირბარის თანამდებობაც დაუმატა და ზემოაღნიშნულს რვაჯერ ასიათას ახჩიანი სახასო ადგილები უბოძა. ამ დროს სახელოვანი ხანიც ჩამოვიდა და 'ოცმან ფაშას ესტუმრა. შემახის აღებისათვის სასიკვდილე ყიზილბაშთაგანი მკვმედ ხანად წოდებული ერთი უბედური მთელ თავის ძალ-ღონეს არ ზოგავდა. მასზე ჯარი გაგზავნა. უმეტესობა ხმლით ააკუწვინეს. შემდეგ ბაქოედ წოდებულ ქალაქში ბრბოებად მოსიარულე ნაძირალების ასალაგმავად ხანის შვილი გაგზავნეს. როგორც ჩვეულებრივ, ესენიც დასჯილ იქნენ. ამის შემდეგ სახელოვანი ხანი და დიდებამოსილი 'ოცმან ფაშა შემახაში ჩავიდნენ. მაგადგილას მდებარე ქერდე (آكر) მდინარეზე გადავიდნენ. ყიზილბაშთა ქვეყნიდან ყიზილაღჯად წოდებულ ადგილამდე, რაც რომ ყიზილბაშთა, კეთილმოწყობილი და გაშენებული მხარეები იყო, ყველა ერთად დაარბიეს და გააჩანაგეს. დარბევისას თათარმა იმდენი ნადავლი ჩაიგდო ხელში, რომ აღრიცხვასა და ანგარიშს აღემატებდა. ეს სიხარულის მომგვრელი ამბავი ლაჩინ ალად წოდებული ნდობით აღჭურვილი პირის მეშვეობით მალაღლირსეულ სარდალს შეატყობინეს და იგი გადაიქცა მთელი ისლამის ჯარისათვის სიხარულისა და მხიარულების მიზეზად. მაგრამ ხანმა საკმარისად მიიჩნია ამდენი სამსახური და შირვანის მიწა-წყალზე დარჩენა და [აქ] გამოზამთრება არ მოისურვა. დაიწყო ბოდიშის მოხდა და პატიების თხოვა, დატოვა თავისი შვილი ღაზნი გირეი ხანი და დაბრუნდა. ამ გარემოებამ გამოიწვია ფაშისგან განრისხება და, ბოლოს, გათავდა მით, რომ ის მოაშორეს თავის სამფლობელოსა და თავსაც.

(II, 61-62).

მესამე ვეზირის სინან ფაშის⁷⁷ სარდალად დანიშვნისა და ლაღლ მუხტაფა ფაშის ოსმალეთში გამგზავრების ამბავი

განსვენებული სინან ფაშა თავის ბუნებაში თვითმოყვარე, ამაცი და ჯიუტი არნაუტთაგანი, ჭირვეული და ამპარტავნობითა და სიძულვილით აღსავსე მოღვაწე იყო. იგი იყო დიდი ქონების პატრონი და თავგადადებული შურისმაძიებელი ყველა იმაზე, ვინც მას წინ აღუდგებოდა. მაგალითად, როდესაც აზრი იყო გაჩენილი იმის შესახებ, რომ ლაღლ ფაშა, ან [მასთან ერთად], სხვა ვინმეც.

ღანიშნოს [ჯარის] სარდლად, ან არადა, ვთქვათ, დიდი ვეზირის მეჭმედ ფაშის სწორი და სამართლიანი აზრით გადაწყვეტილია, რომ მარტო ლწლ ფაშა იყო სარდალი, იგი [სინან ფაშა] არასოდეს არ დაიხვეს უკან დაამციროს და შეურაცკყოს ლწლ ფაშის სანაქებო დამსახურება და გააბათილოს და უარჰყოს [ლწლ ფაშის შესახებ] მიღებული წერილები და წარდგინებები. ყოველი დადებითი აზრი, რომელიც ლწლ ფაშაზე შეიქმნებოდა აღნიშნული, [სინან ფაშა] მას უნათუოდ მკდარად მიიჩნევდა. მაგალითად, თოქმმაქ ხანთან ლაშქრობისას თვითონ [ლწლ ფაშა], ვითომდა, ქვის მოქანავე კარავში (?) იჯდა, ხოლო [თოქმმაქ ხანთან სალაშქროდ] ჯარი გაგზავნა და შეცდომა გააკეთა; თვითონ თავისი ნაწილებით რომ წასულიყო [თოქმმაქ ხანს] უთუოდ ტყვედ ჩაიგდებდა ან სიცოცხლეს მოუსპობდა. მე რომ ვყოფილიყავი, ასე ვიზამდი და ფაშის მანქანის ბანაკს ყიზილბაშთა [მოკვეთილი] თავებით ავავსებდი. დიდებული უფალი ღმერთისაგან მე იმედი მქონდა, რომ აქამდე მანქანის თავს ფაშის მანქანის ბანაკში გავაგზავნიდი. მას, სხვათა შორის, ერიდებოდა განსვენებული მეჭმედ ფაშისა⁷⁸ და ამდენს არ მეტიჩრობდა. მისი გარდაცვალების შემდეგ კი ყბედობა დაიწყო, დაიპყრო ენით ყიზილბაშები და მათი თავებით შორთო მშვიდობის (?) საზღვარი. არავინ არ იყო, რომ მისთვის წინააღმდეგობა გაეწია. დიდი ვეზირი აჭმედ ფაშა⁷⁹ თვითონ ძლიერ თვინიერი კაცი იყო და მასთან დავა არ დაუწყია და მისთვის წინააღმდეგობა სრულდებით არ გაუწყვია. ამასობაში მან [სინანმა] უამრავი ფული დახარჯა. ერთი სიტყვით, რაც გააკეთა, გააკეთა; სარდალი გახდა და ერთი სელამ ჩაუში ბრძანებებით არზრუმს გაგზავნა. ვანის ბეგლარბეგი ხოსრო მეჭმედ ფაშა მოადგილედ დანიშნა. ასეთი ვითარება რომ შეიქნა, ლწლ ფაშა დედაქალაქისაკენ გაემართა. თოქათის მიდამოებში რომ ჩავიდა, [აქ] მოვიდა კაფუჯიების ქეთხუდნ კურდ ალა და არზრუმის დეფთერდარი ლაღეზარზანდ აჭმედ ჩელები და რეჟის-ულ-ქუთთაბის⁸⁰ თანამდებობაზე მყოფი თაჯზანდ მოიყვანა, დააბატონა და მთელ მათ ქონებას დაეუფლა და [ცხენზე] ჰყვებით სატახტო ქალაქს გაემგზავრა. როგორც კი ჩავიდნენ, ორივე იედიკულეში⁸¹ ჩასვეს; ოღონდ მათ სამოსელსა და ძვირფასიან ნივთებს ხელი არ ახლეს და მათივე სახლებში გაგზავნეს. რამდენიმე დღის შემდეგ, როცა ლწლ ფაშაც სტამბოლს ჩამოვიდა, ორივე განთავისუფლებულ იქნა. არ გაუვლია დიდხანს, რომ ერთი მათგანი რეჟის-ულ-ქუთთაბი გახდა, ხოლო მეორე—დეფთერ ემინი. მაგრამ თაღლითი მინც პირშავად დარჩა, ლწლ ფაშამ კი კვლავ მეორე ვეზირის თანამდებობა მიიღო.

(II, 62-64).

**ვაშაგზავრება მადლცხებული სარდლისა ყიზილბაშთა
ქვეყნებისაკენ**

988 წელი [=1580-1581 წ.]. აღნიშნული წლის დასაწყისში [ჭიჯრის 988 წელი დაიწყო 1580 წლის 17. II.] ზემოხსენებული სარდალი, ძველი ჩვეულების მიხედვით, ისლამის ჯარით გადავიდა ისკუდარისაკენ და გზადაგზა სადგურიდან სადგურამდე შესვენებებით მიადწია არზრუმის ველს და აქ დაბანაკდა. აღნიშნული სარდლის ბაქიაბა, ფაფხური და ფახიფუხი ყიზილბაშმაც გაიგო. მათ [ყიზილბაშებმა] იფიქრეს, რომ ყოფილი სარდლის მიერ ქალაქების ამგვარ აოხრებას, რომელთა ფაშის მიერ შირვანის მიწაზე ადამიანებისადმი მიყენებულ შეჭირვებას ვერ ავიტანთ და, განსაკუთრებით, ახალი სარდლის ძლევამოსილი ჯარის სიმრავლეს ჩვენ თავს ვერ გავართმევთო. მოისურვეს მშვიდობის ჩამოგდება სულთან სულეიმან ხანის [დროს დაწესებული] საზღვრებით. გამოავზავენეს ელჩად მაქსუდ ხანად წოდებული ვინმე დარულა. ის ჩამოვიდა დიარბექირის [ვილაჟეთში] მდებარე ჩერმიქად წოდებულ ადგილას. მეორე დღეს, როცა განზრახული იყო ამ ბანაკიდან გადასვლა, ყველა ბეგლარ-ბეგს, სანჯაყბეგსა და ალაბეგს და იანიჩარებსა და სხვა მეომრებს ებრძანა ალღუმზე გამოსვლა. ისეთი ალღუმი მოაწყვეს და ისეთნაირი ზინათი და მორთულობა ჰქონდათ, რომ შორსმჭვრეტელმა მნათობის თვალმაც კი აღიარა თითქოს, რომ ამის მსგავსი რამ დღევანდლამდე მას არ უნახავს. განსაკუთრებით გაცებულნი იყვნენ ელჩად მოსული ყიზილბაშები, რომლებმაც ამ მოწყობილობასა და ზინათს და ჯარის სიმრავლეს ათასობით და ასიათასობით ქება-დიდება შეასხეს.

(II, 64).

**ზემოხსენებული სარდლისათვის დიდი ვეზირის თანამდებობის
შესრულების დავალება და [მისთვის] სახელმწიფო ბეჭდის
ჩამოტანის შესახებ**

გადასერეს მანძილები და ხსენებული წლის ჯუმანდ-ალ-ნაირის შუა რიცხვებში [=1580 წლის 28. VII-ს ემთხვეოდა 988 წლის ჯუმანდ-ულ-ნაირის 15] დუმანიჩის* უღელტეხილს მოადწიეს. აქ გაიცა ბრძანება ციხის შეკეთებისა და აღდგენის შესახებ. მაგრამ ციხის მშენებლობას ხელი შეუშალა დიდმა წვიმებმა და ამიტომ ამ განზრახვაზე ხელი აიღეს. აქ რამდენიმე დღეს გაჩერდნენ. ხოლო

* დმანიის (?)

შემდეგ დაბანაკდნენ ისეთ ადგილას, სადაც წყალი და ბალახი ბლომად იყო. პატიოსანი რეჯების მეთოთხმეტე დღე [= 1580 წლის 25. VIII.] რომ იყო, კარისკაცთა ქეთხუდნა ემისიჯი ჰასან ალა ჩამოვიდა, ვეზნრობის ბეჭედი ჩამოიტანა და ახარა [სარდალს], რომ ის გახდა დიდი ვეზნირი და ქვეყნიერების ფადიშაჰის სრულუფლებიანი რწმუნებული. შემდეგ ფადიშაჰის წყალობისა და შაჰინშაჰის ამ ნაბოძვართა გამო ზეიმითა და სიხარულით მთელმა იანიჩარებმა შედლულად სამგზის თოფები გაისროლეს. აგრეთვე სამჯერ გაისროლეს ყველა ქვემეხი და ზარბაზანი. მათი ბათქა-ბუთქი ერაცსა ან, შეიძლება, მარტო ხორასანს კი არა, მთელ ცისკიდურს სწვდებოდა. და მსოფლიოს მოედო ხელახალი აურზაური. და დიდი ბრწყინება-ლება.

(II, 64-65)..

ღირსეული სარდლის თბილისისაკენ გამგზავრების ამბავი

როცა ბედნიერებამოსილი სერასქერი გაბედნიერდა უავგუსტოესი ბეჭდის მიღებით, წინანდელი ბანაკიდან ის დაიძრა, მანძილ-მანძილ იარა და თბილისის ახლო დაბანაკდა. თბილისის ბეგლარ-ბეგზე რამდენიმე მომჩივანი გაჩნდა. საქართველოს ბეგებში კი ყველაზე უფრო გამპკრიახი იყო გიორგი-ბეგე (كوركی بك), რომელსაც მორჩილება უწინდელი სარდლისათვის გამოეცხადებინა; ეხლა მოვიდა, ისლამი მიიღო, სახელოვანი სერასქერის სეხნია გახდა. თბილისის ვილაფეთი ებოძა მას [გიორგის] აჟსუფ-ფაშის სახელით. ზემოხსენებულ ბანაკებში ხშირად ყიზილბაშის ასქერები ზოგ [ჩვენს] მესურსათეებსა და მელაფეებს უხვდებოდნენ, არ ემგებოდნენ და ისლამის ლაშქრის გარშემო დაძრწოდნენ. სწორედ ამ ხანებში გავარდა ხმა, რომ გზადაბნეული შაჰი თავისი სამოციანთასი ბოროტი ლაშქრით ეშაადება თავს დაეცეს [ჩვენს] ჯარს და ისლამის ლაშქრის ძლიერება შეანელოსო. ამ მიზეზის გამო დიდებამოსილი სარდალი ხშირად ცხენზედ შეჯდებოდა და სამეფო ჯარს გარშემო უვლიდა-ხოლმე. აბა, ყიზილბაში საიდან გამოყოფს თავსო, ამბობდნენ, და რამდენ შშიშარას უღონდებოდა გული. ზაგემის მფლობელი ლევან ხანის შვილი ალექსანდრე ხანი უწინდელ სარდალს ამ ადგილას შეხვედროდა. ესენი [ქართველები] კვლავ მოდიოდნენ და [ყველაფერს] აკვირდებოდნენ. ამასთანავე ერთად ხმა გამოვიდა, რომ წინანდელი სარდალი, რომელიც ძლიერ დინჯი მოხუცი იყო, ამბობდაო, რომ მე [მათ] მივენდე, მაგრამ ესენი გადაბირებულნი არიან, ამპარტავანი ახალგაზრდებია და მათ ვერ დაეუ-

ჯერებო. და შაჰს ერთი ორი წერილი უნდა ჰქონოდა ალექსანდრე მეფისათვის გაგზავნილი. გაიძვერა რენაათაგანს წერილი რომ მიჰქონდა, რამდენიმე [ჩვენნი] სასქერი შემოხვდა წინ და [წერილი] სამეფო ბანაკში წაიკითხეს. [წერილი] დაკავშირებული იყო ისლამის ლაშქრისათვის ოინების მოწყობასთან. [წერილი] ძლევამოსილ სარდალს წაუდღეს. თუმცა მან გარეგნულად ყურადღება არ მიაქცია და ლაშქარი ადგილიდან არ დასძრა, მაგრამ სიფრთხილისათვის იმ ადგილზე დგომა მიუღებლად მიიჩნია. მეორე დღეს ბაჰრამ ფაშა მეწინავე [ნაწილის] უფროსად დანიშნა და კარავთან ერთად ერთი მანძილით წინ გაგზავნა, ხოლო თვითონ სხვა მიმართულებით წავიდა. ამით მან სიფრთხილე გამოიჩინა და იმ მთავარ გზაზე [მტერს] თავისი კვალი დაუბნია. ბაჰრამ-ფაშასთან მიმავალბმა სარდლის ამბავი მხოლოდ მეორე დღეს ორ საღამოს⁷⁹ შუა გაიგეს, სრული სიჩქარით დაედევნენ მას და ათასი გაჭირვებით იპოვეს მისი კარავი. მაგრამ მაგ უკუნეთ ღამეში ბევრი იქნა გაძარცული; დიდი ზარალი განიცადეს. რამდენიმე გამოჩენილი ზანიმი და ჩავუში ტყვედ ჩაუვარდა საქართველოს ქაფიურებს და რამდენი კიდევ ამავე მიზეზით გამოესალმა წუთისოფელს. ხსენებული ბანაკიდანაც გადავიდნენ და მანუჩარის ქვეყნისაკენ გაემგზავრნენ. მათი მიზანი იყო რაც შეიძლება მალე დაბანაკებულიყვნენ ყარსის უდაბნოში და იქიდან ცდილიყვნენ ირანის სახელმწიფოს დასარბევად გაეგზავნათ ჯარი. შემდეგ დაბანაკდნენ ერთ ტყიან ადგილას. [აქ] ქართველ ბოროტგანმზრახველ ქურდთა თვალებს ძილი არ მიეკარა და [ამის გამო] არც ერთ კაცს ერთი საათითაც არ დაუსვენია. დასასრულ, ყარსის მიდამოებში დაბანაკებიდან ორი დღის შემდეგ, თანახმად მისი სტამბოლში დასახული [მიზნისა], მან გადაწყვიტა გამგზავრება თავრიზის დასაპყრობად და, ამის მიხედვით, ყველამ სანოვავე მოამზადა. მაგრამ რამდენიმე დღის შემდეგ ჯაშუში მოვიდა და მოიტანა ამბავი: შაჰი არფა-ჩაირად წოდებულ ადგილამდე რომ მოსულა, გაუგია [ყველაფერი] ისლამის სარდლის გულადობაზე, მის მორსმჭვრეტელობასა და მოფიქრებულ მოქმედებებზე და ამიტომ უკან დაბრუნებულა. დიდებამოსილი სარდალი ამ ამბავმა უსაზღვროდ გაახარა. ჩვენგან რამდენიმე მანძილით [დაშორებული] მტრის გაქცევაც საკმარისად მიიჩნია და სხვა განზრახვაზე ხელი აიღო.

(II, 66-68).

გამარჯვებამოსილი სარდლის მიერ ჯარის შემოწმების შესახებ

ისლამის ჯარი ყარსის ველზე რამდენიმე დღეს გაჩერდა და შეისვენა. გაიცა ბრძანება, რათა შემოწმებულყო მთელი ისლამის ჯარი: როგოც იანიჩრები, ისე ბოლუქის ხალხი, ისე ბეგლარბეგები, ზაწიმები და თემარის პატრონები სრულყოფილი აბჯროსნებით, რომელთაც, კანონის მიხედვით, ხელში ჰქონდათ ბოსნიური შუბები და დროშიანი ჭოკები. ყველამ თავისი საქმე შეასრულა(?). კანონის მიხედვით აბჯროსანთა [შემოწმება] დაამთავრეს და აღნიშნულ დღეს ველზე იმყოფებოდნენ. დათა-ზურნისა და ბუკის ხმამ მთელ სამყაროში კორიანტელი ააყენა, მიწას ზანზარი დააწყებინა. ღირსეული სარდალი კი ბედნიერების რაშზე დაჯდა და დეზები გაიკეთა, გაჰკრავდა ხოლმე თავის ბუღაურსა ბრაზიანი და მრისხანე სახით და ხან მარჯვნივ და ხან მარცხნივ გაიხედავდა; ყველა [სამხედრო] ნაწილი დაათვალიერა; ბევრი ხეიბარი და დასახიჩრებული გაატარა თავის წინ. ამ ადგილას მტერთან ბრძოლა, ჭიდილი და რაიმე ომის მსგავსი რამ არ იყო. თუნდაც მტრად წარმოვიდგინოთ ჩვენს წინ მდებარე მალალი გორაკი, ე. ი. ვეებერთელა მთა, გავაქანოთ მასზე ცხენი და დავინახოთ ყველას სააღლუმო სვლა და იერიში. ეს თქვეს და იმ მალალ გორაკზე ყოველი მხრიდან ცხენები გააქანეს და თოფები და ხარბანები დაუშინეს. „აღლშჰ, აღლშჰ, იდიდოს მისმა სახელმა“ შეძახილებით მთა და ბარი შეძრეს. ქვეყანა კორიანტელმა მოიცვა. თვითონ კი იშიშვლა ხმალი, ხან აქეთ გაკრა, ხან იქით; ხან გაჩერდა, ხან ცხენი გააქენა და, ერთი სიტყვით, რამდენიმეჯერ საოცარი სახე მიიღო. თუმცა ზოგმა [ეს მისი საქციელი] მის ჭკუამხიარულობას მიაწერა, მაგრამ ზოგი ამბობდა, რომ ჩამოსული ელჩების წინაშე მან გამოაჩინა სრული სიმტკიცე და სიმამაცეო. ამრიგად, ამ უცნაური მისი საქციელის კარგი და ცუდი მხარე მზეზე უფრო ნათლად გაიგეს. (II, 68-69).

ბედნიერი სარდლის არზრუმის სწავამთრო ბინებში კეთილად გამგზავრების შესახებ

როდესაც ძლიერი სუსხის ნიშნები გაჩნდა, ძლევეამოსილი სარდალი მტერზე მონადირე ჯარით ყარსის ველზე გაჩერდა და დაბანაკდა. მაგრამ, რადგანაც სიცივემ იმატა და ისლამის ჯარი-სათვის ეს უკვე საგრძნობი იყო, ისლამის მალიარებელმა მხედრო-

ბამ მოისურვა საზამთრო ბინებში გამგზავრება. აღნიშნული წლის კურთხეული რამაზნის პირველში [=1580 წ. 10. X.] ზემოხსენებული ადგილიდან დაიძრნენ და არზრუმს ჩავიდნენ. საქიროების შესაბამისად ვილწაფეთების [უფროსთა თანამდებობებში] ცვლილებები შეიტანეს და ზოგს [ახალი] თანამდებობებიც უბოძეს. ისლამის ჯარიდან ზოგს შევებულება მისცეს, ზოგს კიდევ შესაფერისი საზამთრო ბინა მიუჩინეს. ამ კურთხეულ წელს ამდენი ტყუილ-უბრალო იქით-აქეთ სიარულით დაკმაყოფილდნენ. მაგრამ უფალი ღმერთი უსაზღვროდ სამართლიანია. ის განსვენებული მუსტაფა ფაშის სანაქებო დამსახურებას შეურაცხყოფდა და კილავდა; მას წინააღმდეგობას უწევდა და მის საქმეში ერეოდა. მაღალმა და დიდებულმა ღმერთმა მას არ აღირსა თავი გაერთმია რომელიმე საქმისათვის. ნახევარ ახჩად ღირებული რაიმე მოსაგონებელი დამსახურება მას არა აქვს. ამდენი ისლამის ჯარი ტყუილუბრალოდ მოქანცა და ამ მიზეზით როგორც ხაზინას, ისე ზღვისოდენა ჯარს ქონებრივად დიდი ზარალი და ვნება მიაცენა. ის თვითნებაა, ვინც თავს გავა და იტყვის მე ასე და ასე ვიზამო, ის დამარცხდება. ვინც იტყვის, რომ მე ერთი მწირი მონა ვარ, უმწეო ვარ, ხელიდან არაფერი გამომივა და თავმდაბლობის გზას დაადგება, დიდებული და მაღალი ღმერთი მის საქმეს გამოაკეთებს. ამას დადასტურებაც არ სჭირდება. არც არის ვინმე, რომ ეს არ იცოდეს და არ ესმოდეს.

(II, 69-70).

გზადაბნეული შაჰიდან რომ კვლავ ელჩი მოვიდა

მაღალმოწყალე დიდმა ვეზირმა არზრუმის საზამთრო ბანაკში სამართლიანობისათვის, საყვედურების თავიდან ასაცილებლად და ხალხის კეთილდღეობისათვის სპარსელებთან მშვიდობიანობისა და ზავის ჩამოსაგდებად ნაბიჯი გადადგა. აღნიშნული წლის ზნ-ლ-ჰიჯ-ჯეს თვეში [= 1581 წლის 7. I-4. II.] გზადაბნეული შაჰისაგან არზრუმში ელჩად ჩამოვიდა ტკბილად მოსაუბრე და სახელოვანი ღრმა მოხუცი სახელად ნაზუთ ალა, რომელიც განსვენებული სულთან სულეიმან ხანის დროსაც ერთხელ ელჩად იყო მოსული. მან [ამეჰმად] წადილს მიადწია—იგი მაღალღირსეული სარდლის მიერ პატივით იქნა მიღებული. მასთან მოლაპარაკების შედეგი და მის [მიერ მოტანილ] წერილში გამოთქმული ცნობა ის იყო, რომ ხალხში მშვიდობიანობის დასამყარებლად ძალაში იქნეს დატოვებული სულეიმან ხანის [დროის] ხელშეკრულებაში დათქმული ზავი

და მშვიდობა. ეს წერილი იუწყებოდა და რჩევას იძლეოდა, რომ მხარეები შეთანხმდნენ თავდაუსხმელობაში მაგ [არსებული] საზღვრების შესაბამისად. იგი [წერილი] იყო ადრინდელი ელჩის სიტყვების გამამტკიცებელი. (II, 70).

ქვეყნის მფარველი ფაფიშაჰის მიერ საზავო ვითარებების გაცნობისა და სინან ფაშის გადაყენების ამბავი

პურობა-დარბაზობის შემდეგ* [-1580-1581] ქვეყნის მფარველმა ფაფიშაჰმა რომ ინება ეკითხა სინან ფაშისათვის ზავის პირობები, მან მოახსენა, რომ ჩვენი ფაფიშაჰის მიერ უავგუსტოესად ნაგულეები პროვინციების მოცემამზე შაჰი თანახმაა და ემოჩილეება ფაფიშაჰის ნება-სურვილსო. თურქმენი იბრაჰიმ ხანი, რომელიც ნაბუთ აღას შემდეგ ელჩად ჩამოვიდა არზრუმში, აღნიშნულმა სინან ფაშამ თავის წამოსვლამდე უფრო ადრე და დაუყოვნებლივ სტამბოლში გაგზავნა. უკვე ერთ წელიწადზე მეტი დრო იყო, რომ იგი სტამბოლში გაჩერდა და უავგუსტოესი წინადაცვეთის დღესასწაულებში სეირსა და გარბობას ელოდებოდა. როცა მას უბრძანეს, რომ გვაცნობე შენი ელჩობის პირობებიო, მან თქვა: თქვენმა დიდმა ვეზირმა ჩვენს შაჰს მოსთხოვა საზავო საქმეებზე მოსალაპარაკებლად ნდობით აღტურვილი პირი. [შაჰმა] გამომაგზავნა მე, მწირი, და მითხრა—„ნახე, რისგან არის, რომ ფაფიშაჰი ზავს ითხოვს, [შემდეგ] მოდი და [საქმის] ვითარება მაცნობეო. ჩემი ელჩობა მხოლოდ ამაში მდგომარეობს. შემდეგ მოხდა ისე, რომ მე ერთ წელზე მეტია ლოდინში ვარ აქ და ბედნიერი ფაფიშაჰის აურაცხელ წყალობაში ჩავეფლე“. ამის შემდეგ ბედნიერმა ფაფიშაჰმა სინან ფაშას მოსთხოვა შაჰის წერილები და ყველა [ეს წერილი] გადაათვალიერა. მან გაარკვია, რომ [ამ წერილებში] სრულებით არ იყო ისეთი სიტყვები, რომლებიც რაიმე შედეგს მოგვცემდა. [ფაფიშაჰმა] გაიგო, რომ ელჩის გამოგზავნა სინან ფაშის დაჟინებითი მოთხოვნით იყო გამოწვეული. მან უყოყმანოდ გადაყენა სინან ფაშა. მდივანმწიგნობრის (რეჟის-ულ-ქუთთაზ) თანამდებობაზე მომუშავე [აწ] განსვენებულ მონლაჯიქს უთხრა: „შენ რომ იცოდი საქმის არსი, რატომ არ განუმარტე სარდალს, რომ ამ წერილებში არ იყო შედეგიანი რაიმე აზრიო. მას გემზე საკატორლო

* მხედველობაშია უფლისწულის წინადაცვეთის დღესასწაულობასთან დაკავშირებული პურობა-დარბაზობა, რომელიც 40 დღეს გრძელდებოდა.

სამუშაო მიუსაჯეს. სასახლეში განსაკუთრებული დანიშნულების (ე. წ. სელამ) ჩავუში და [აგრეთვე] რამდენიმე მრჩეველი და მოღვაწე კაცი იმავე გემზე საკატორლო სამუშაოზე გაამწესეს.

(II, 74-75):

**სიწვეუშ ფაშისათვის⁸⁰ დიდ-ვეზირობის თანამდებობის მიცემა
და დემთ-ი-ყივიჩაყიდან თემურ-კაფუში ჯარის გაგზავნა**

სინან ფაშის სიცრუე რომ გამომდევნა, მეორე ვეზირის [თანამდებობაზე მყოფ] სიწვეუშ ფაშას ვეზირობის ბეჭედი გადაეცა და [ამრიგად] იგი დიდი ვეზირი გახდა. ამ ხანებში დემთ-ი-ყივიჩაყზე გამოვლით ულაყით სტამბოლს ჩამოვიდა ოსმან ფაშისაგან [გამოგზანილი] სანჯაყის ბეგი ბუდაქ ბეგი. ოსმან ფაშას ასე მოეხსენებინა, რომ ყიზილბაშიდან შირვანს ჩამოდის მუხანათი და ბოროტი ვინმე მეჭმედ ხანი. იგი ამბობს, რომ ჩვენმა შაჰმა დაზავებისა და მშვიდობიანობისათვის ფადიშაჰის სატახტო ქალაქს გაგზავნა თურქმენი იბრაჰიმ ხანი და ჩვენ შორის უკვე გადაწყვეტილია მშვიდობიანობის დამყარებაო. იგი კაცს უგზავნის მრლივ ზალ მეჭმედ ბეგს, რომელიც ძალიან მიამიტი და ცბიერებისა და გაიძვერობისაგან შორს მდგომი კაცი იყო. ამიტომ ის გამოვიდა შესაგებებლად. წყეულებმა თქვეს, ეს დრო ძლიერ მოხერხებული დროაო, ხმლები დაატაკეს და საწყალი მეჭმედ ბეგი და კიდევ რამდენიმე მაძაცი მეომარი მიწაზე დაანარცხეს. ამ ამბავმა ბედნიერი ფადიშაჰი ძლიერ შეაწუხა. გამოიცა ბრძანება აღნიშნული იბრაჰიმ ხანის დაპატიმრების შესახებ. იბრაჰიმ ხანისა, რომელსაც უავგუსტოესი წინადაცვეთის დღეებში დიდი პატივი აღმოუჩინეს, გაეგზავნა პატიოსანი ბრძანება რუმელიის ბეგლარბეგს თავისი ეჟალეთის ჯარით გაემუროს თემურ-კაფუში. გაიცა ბრძანება დემთ-ი-ყივიჩაყის გავლით ჩავიდნენ თემურ-კაფუში—სამი ათასი იანიჩარი და სრულად საჭურველმტვირთველთა ასეული მათ ქეთხულდაებთან ერთად და რუმელიის მარჯვენა და მარცხენა ალაბეგვი და ქოს-თენდილის, სილისთრისა და ნიკოპოლის სანჯაყები მათი ხელქვეითი ზანმებისა და თმშარის პატრონებთან ერთად. გაიგზავნა მანდვე აგრეთვე ოთხმოცდაექვსი ძუქი ხაზინა. შეიკრიბნენ ესენი კაფაში, სარღლად დაინიშნა კათას ბეგლარბეგი ჯაფარ ფაშა, რომელიც შორსმჭვრეტელი და ბრძოლებში გამობრძმედილი კაცი იყო. შემდეგ 990 წლის დიდებული შაჰანის შვიდში [= 1582 წლის 27. VIII.] კაფადან დაიძრნენ და ბაზ-ელ-ჰადიდში (დარუბანდში) გაემგზავრნენ. შერჩეულ ოქნა საჭურველმტვირთველთა ქეთხულდა სინან ქეთ-

ხუდნ სრულიად საქურველმტვირთველია ნაწილებით და რუმელიის
ჯარიდან ექვსი ათასი რჩეული მეომარი; აღნიშნული ბუდაქ ბეგი
მხედართმთავრად დაინიშნა და წინ გაიგზავნა. (II, 75-76).

კაფადან [დაწეებული ვიდრე] თემურ-კაფუმდე დემთი-ყიგჩაყის
გადასარბენებისა და სადგურების შესახებ

კაფადან აიყარნენ და მეოთხე დღეს ქერჩის სრუტეში ჩავიდ-
ნენ. ეს ის ადგილია, სადაც აზოვიდან მომავალი და აქეთკენ მომ-
დინარე დონის წყალი შავ ზღვას ერთვის. ოცი მილი რაოდენობის
სიგანე აქვს; [ამ მდინარეზე] ძლივს გადავიდნენ ცხენით (?) ხუთი
დღის განმავლობაში. მეოთხე სადგურზე მიუახლოვდნენ ტამანის
ველზე მდებარე თემურქანდ წოდებულ ციხეს. იქიდან მეხუთე დღეს
მიადწიეს კუბანის სახელით ცნობილ დიდ მდინარეს. ჩერქეზებს
აქ ტივები გაეწყოთ. ამ მდინარეს ტივით გადავიდნენ. გადასასვ-
ლელი გამოსაღები ცხენის თავზე ხუთ-ხუთი ახმა და ურემზე თორ-
მეტ-თორმეტი ახმა გადაიხადეს. იქიდან მეოთხე სადგურზე ჩერ-
ქეზთა ვილჯეთში მდებარე გუმრუქანდ წოდებულ მხარეში ჩავიდ-
ნენ. აქაური ჩერქეზები ისეთი გაიძვერა ქურდები არიან, რომ
სახელურ და კალთა-მოუჭრელი ფარაჯა არ დაუტოვებიათ. თვალზე
სურმას ისვამდნენ, მაგრამ ფული, ოქრო რა იყო არ იცოდნენ.
ერთ მათგანს ერთ ადგილას უპოვია ორმოცი-ორმოცდაათი ოქრო
და ვილჯისთვის ორი არშინი ნარმის ფასად მიუცია. ასე გად-
მომცეს. იქ მტრედის კვერცხის სიმსხო სეტყვა მოვიდა. ისე რომ
ბევრის ცხენი დაფრთხა [სეტყვა] თავზე არ დამეცესო და მხედარი
ქვეითად დატოვა. იქიდან ჰეაჰათის ველად[?] წოდებულ ხეობაში
მივიდნენ. ეს არის უსასრულო ველი, რომელსაც არც ხევი აქვს
და არც გორაკი. მაგრამ აქაური ბალახი აბრეშუმს ჰგავს, ხოლო
ჯიხვები ჯოგებად დადიან. ყოველ ერთ-ორ ნაბიჯზე ყორე-ყორედ
აწყვია ჯიხვების რქა; ჯიხვები ყოველ წელიწადს იცვლიან თავიანთ
რქებს. აქ ჯიხვებს მოუნდებათ ხოლმე რქებით მაგრად ეხახუნონ
მიწას, რადგანაც მაგ ველზე მთა და ქვა არ არის. აღრე დაცვენილ
რქებს ხახუნ-ხახუნით ახალი რქები ემატება და ამის გამო დროთა
განმავლობაში მთელი გროვა ჩნდება და რჩება. ბოლოს, ეს უსას-
რულო ველიც ოც დღეში გადაჭრეს და მდინარის ნაპირით წავიდ-
ნენ. იქიდან ხუთ დღეში ბეშ დეფე-დ* წოდებულ ადგილას ჩავიდ-

* **بش** — ბეშ-დეფე ნიშნავს 'ხუთი გორა'; **ბეშ** თაუ* აგრეთვე = ხუთი
მთა. შეიძლება აქ ბეშთაუ = Пятигорск-ზე იყოს ლაპარაკი.

ნენ. აქ პატარა ტბებისა და დატბორილი ადგილების წყალს სვამდნენ. იქიდან კიდევ მეხუთე სადგურზე თერგად* წოდებული წყლისპირას დაბანაკდნენ. მაგრამ ამ წყლის მიდამოები ცის მწვერვალამდე ამართულან. აქ ტყიანი ადგილებია. თვითეული ამ ხეთაგანი თითქოს თანაზომიერად გაზრდილი ხურმისა და კვიპაროსის ხეს მოგაგონებს. იქიდან ყართაის სახელით ცნობილ ადგილას ჩავიდნენ. ჩერქეზთა ბეგები მოვიდნენ და თერგის წყალზე და ყართაის მდინარეზე რვა ადგილას ხიდი გააკეთეს. [ამ წყლებზე] სამ დღეს გადავიდნენ და შამხალის ვილჯეთში მივიდნენ. იქიდან გაემართნენ პირდაპირ თემურ-კაფუსაკენ (დარუბანდისაკენ) და, სხვათაშორის, სრულ ოთხმოც დღეს თემურ-კაფუსში (დარუბანდში) შეაღწიეს. ლსმან ფაშა მოვიდა შირვანს ლაშქრით, რომელსაც შეეგებნენ. დიდი დღესასწაული და გასართობები მოეწყო. რამდენიმე დღის შემდეგ საზამთრო ბინის თადარიგს შეუდგნენ; ზოგი ლერწმთან ადგილებში შევიდა და თავისი კარავი ლერწმით გადახურა. საქონლისათვის გაჩნდა ლერწმის ფარეხები. ზოგმა კიდევ ბუნაგები დათხარა; „ესეც გაივლის“-ო** ამზობდნენ და შიგ შედიოდნენ. ყველა შესაძლებლობის ფარგლებში შეუდგა თადარიგს. მაგრამ სურსათ-სანოვაგე მაინც მცირე იყო. ხორბალი და ქერი ორას-ორას [ახჩად] არ იშოვებოდა. ძალაუნებურად ყველა ცხოველი და ადამიანი იძულებული გახდა ბრინჯი ეჭამა. (II, 76-78)

ვაგზავნილი ისლამის ჯარის ჩასვლისას მომხდარი ამბების შესახებ

„რისალე-ი ბაბინჯე“-ს ავტორს „აზნუ“-ს შირვანის სამფლობელოსა და ბაბელ-ჰადინდის (=დარუბანდის) ვითარება დაწვრილებით აუწერია. ჩვენ მისგან მოკლედ გადმოვიღეთ ცნობები და დავწერეთ. მაღალი ალლჰის ნებით, იმ დროის შირვანის სამეფო ოსმალთა ხელში იყო. ლსმან ფაშა ვეზირის თანამდებობით და საკმაოდ მრავალი [ჯარით] მის [შირვანის] მცველად დარჩა. მომდევნო წელს (=1583 წ.) მანდ ჩავიდნენ ხანის ძმები და შვილი თათართა უსაზღვრო ლაშქრით*** და ბევრი ქვეყანა ააოხრეს.

* كبر — ბეგ-ია დაბეჭდილი, მაგრამ ეს კორექტურული შეცდომა უნდა იყოს كتر-თერგის ნაცვლად.

** წინწყლებში ჩასმული წინადადება ტექსტში სპარსულადაა მოცემული და ფრჩხილებშია მოთავსებული.

*** ლაპარაკია ყირიმელ თათართა ჯარის შესახებ.

შემდეგ კი თვითონ ხანი ასი ათასი თათრით მოვიდა და შირვანის სამფლობელოში, ყარაბაღსა და მულანში ერთი კორიანტელი ააყენა. ამჯერად კიდეც მოვიდნენ ამდენივე ათასი იანიჩარი, საქურველმტვირთველთა ნაწილები, რუმელიის და სივასის ჯარები თავიანთი ბეგლარბეგებით. შამხალი და დაღესტნის სხვა მელიქები და საქართველოს თავადები ერთმანეთს დაუკავშირდნენ. [ესენი ამბობდნენ] ეს ხალხი თანდათან მრავლდება; ვიდრე ესენი შირვანის ქვეყნების შემდეგ ჩვენს სამემკვიდრეო სამფლობელომდე მოვიდოდნენ, თუ ჩვენ ღრთულად თადარიგი არ დავიჭირეთ, ეჭვი არ არის, რომ მათგან აობრება ჩვენც არ აგვცდება. შემდეგ ყველა შეთანხმდა და განჯის ხანს—იმამ-ყული ხანს წერილი მისწერეს და აცნობეს, რომ ესენი რამდენიმე ტომისაგან შედგებიან; ყოველ წელს თითო-თითო, ორ-ორი განაყოფი მოუვათ, ამეამდ მათთან ჩამოსული ერთი ბოლუქის ხალხი გრძელკალთებიან სუფიებს გვანან, მეორე ბოლუქის ხალხთა თავები კი ტლანქი დერვშის თავს მოგვაგონებს, შევკავშირდეთ სასწრაფოდ და ესენი მოვსპოთ, თუ არა ერთ-ორ წელიწადს კიდეც ასე თუ გაგრძელდა, ესენი ჩვენ ბოლოს მოგვიღებენ. შემდეგ იმამ-ყული ხანმა შაჰს მისწერა მათი შეთანხმებისა და შეკავშირების შესახებ. (II, 78-79).

ოქმან ფაშის დიდი ომი იმამ-ყული ხანთან

990 წელი [= 1582 წ.]. როდესაც შაჰმა გაიგო მათი ამგვარი შეთანხმება და კავშირი, მან უყოყმანოდ თვითონ აიღო მთავარსარდლობა და თავისი სახასო კორუჯიებიდან სამი ათასი კორუჯი გაგზავნა მასთან. ოთხი ხანი და ოცდაათი სულთანის ისე გაუშვა, რომ ჯარი მთლიანად ორმოცდაათ ათასზე ნაკლები არ გაუყოლებია. გაირკვა, რომ როცა მათ საქართველოსა და დაღესტნის ჯარები შეუერთდებოდა, ძალიან დიდი ლაშქარი შედგებოდა. ყველა ამათ შეკრებაზე დიდი შრომა გასწიეს; იმამ-ყული ხანის გარშემო შეიკრიბნენ. (II, 79).

სილისთრის* მმართველის იაქუბ ბეგის მოკვლისა და მისი ჯარის დამარცხების ამბავი

აღნიშნული ბეგი რუმელიის ჯარის მხედართმთავარი იყო. შაბურჩანად წოდებული ადგილის ახლო, ველზე, რომელსაც ნმჰა-

* ს ი ლ ი ს თ რ ა — ქალაქი ჩრდილო-აღმოსავლეთ ბულგარეთში, დუნაის მარჯვენა ნაპირზე.

ზნბადი* ჰქვია, [მისი ჯარი] ცხენებს აძოვებდა. უნდა გაჩერებულყო აქ ერთ-ორ დღეს და შემდეგ სარდალს უნდა დაწეოდა. ბოროტმა იმამ-ყული ხანმა, რომელიც თავის ჯართან ერთად შემახას ჩამოვიდა, ამათი ამბავი გაიგო. მან მაშინვე შეარჩია და გაგზავნა ექვსი ათასი შეიარაღებული, და საუკეთესო ყიზილბაში; ეს ჯარი გააყოლა რუსთემ ხანსა და დანიკი ბეგს, რომელნიც ცნობილი იყვნენ ორი გულადი ძმის სახელით. ამ დროს კი [იანკუბ ბეგი და მისიანები] გართული ყოფილან მამულების გაცვლით. სასწრაფოდ ცხენზე შესდნენ, თავიანთი ბარგი იქ დატოვეს და მტერს წინაღუდგნენ. მაღალი ალლანის მაღლით, გამარჯვება რომ ამათ მხარეზე იყო, აღნიშნულ ბეგს ისეთი შემზარავი დარტყმა მოხვდა, რომ იგი წამებულებს შეუერთდა; ამ დროს ალაბ-ბეგიც დაეცა. [ისლანის] გმირებმა კვლავ გააცხოველეს ბრძოლა და ეს-ეს არის მტერზე უნდა გაემარჯვათ, რომ ორი დობრუჯელი ურჯულო და ურწმუნო მივიდა რუსთემ ხანთან და ახარა მას ბეგისა და ალაბ-ბეგის დაღუპვა. ყიზილბაშები დაბრუნდნენ და მუსლიმები წელში გატეხეს. ამ დროს შეიდი-რვა ასი კაციდან ზოგი იქვე დაეცა, ზოგი ტყვეობასა და სატანჯველში ჩავარდა. (II, 79-80).

ბრძოლა ოსმან ფაშასა და იმამ-ყული ხანს შორის და უკანასკნელის დამარცხება.

991 წლის 18 რებინ-ულ-ახირი [=1583 წლის 11. V.]. როცა სილისთრის ჯარიდან გადარჩენილები ოსმან ფაშასთან მოვიდნენ, ოსმანმა სხვა ისლანის ჯარიც შეკრიბა, დაამშვიდა და გაამხნევა იგი. ამ დროს საჭურველმტვირთველებმა და მისთანებმა თავი გამოიდვეს, რომ „უსათუოდ მიიღეთ ღონისძიებანი მტერზე შურის საძიებლად“-ო. რადგანაც ჯარს ამდენად მცირე ჯამაგირი ჰქონდა და, გარდა ამისა, სურსათ-სანოვაგეშიც გასაჭირს განიცდიდა, ოსმან ფაშა რამდენიმედ მობოდიშებისა და გამხნევების ხაზით ესაუბრა [ჯარს]. მაგრამ ყველამ ერთსულოვნად განაცხადა, რომ სამ-ოთხ თვეს შენგან არც სარგოს მოვითხოვთ და არც ერთი მარცვალი სანოვაგისათვისაც ლაპარაკს არ დავიწყებთ. რამდენადაც შეგვეძლება ფანდისაათვის და შენი პირისწყალისათვის ყელაფერს ავიტანთ. თითო თავი გვაქვს და სარწმუნოების გულისათვის მასაც შევეწირავთო. [ყველაფერი ეს] ითქვა გულადი ოსმან ფაშის ბუნების

* შაბურანი და ნიჰანზადი (ნიხაბადი) შირვანში კასპიის ზღვის ნაპირას მდებარე ქალაქები იყო.

შესაბამისად. აღნიშნული თვის მეექვსე დღეს თემურ-კაფუდან (დარუბანდიდან) გამოვიდნენ და მთელ ჯართან ერთად ველზე გამარჯვების ბანაკები გამართეს. მეთვრამეტე დღეს ბაშ-დეფედ წოდებულ ადგილას დაბანაკდნენ. იმ დროს ყიზილბაშის რაზმები გამოჩნდნენ. სივასისა და რუმელიის ბეგლარბეგი ჩერქეზი ჰადარ ფაშა⁶¹ თავისი ეპაღეთის ჯარით მარჯვენა ფალანგში დაინიშნა. კაფას ბეგლარბეგი ჯაფარ ფაშა რუმელიის ჯარით მარცხენა ფალანგში განწესდა. თვითონ ჯარის [განლაგების] შეცვლით უამრავი იანიჩრები წინ დააყენა და მათთან ერთად ოცდაათზე მეტი ზარბაზანიც დააწყო. მან შესანიშნავად ჩააზმა საჭურველმტვირთველთა ნაწილი თავის ყულუბთან ერთად აღმების ქვეშ. ამის შემდეგ ის საბედნიეროდ და სასიკეთოდ შეჯდა ცხენზე, რომელიც თავისი ბედითა და იღბლით ცნობილი იყო. ეს ცხენი ასაკით ოცდაათი წლისაზე მეტი იყო და ამდენ ომში არასოდეს მტრისათვის ზურგი არ უჩვენებია; როცა ის ამ ცხენზე იჯდა, ყოველთვის ლაშქრობაში გამარჯვებული და ძღვევამოსილი გამოდიოდა. [ეს ცხენი შეჯდომისას] თავის ადგილზე რომ გაჩერდებოდა, სულ ერთთავად ჭიხვინებდა და ფეხებს მიწაზე არტყამდა, მოუსვენრად იყო და მტერზე თავდასასხმელად ისწრაჟოდა. და ყოველ გალაშქრებისას ის ამ თვისებებს რომ გამოამჟღავნებდა, ამას მიიჩნევდნენ გამარჯვების სიმბოლოდ. ეს იყო იმ დროს მაღალი ალლაჰი საგან [ნაჩვენები] თავისებური ნიშანი. შემდეგ მტრის მხრიდანაც იმამ-ყული ხანი შაჰის კორუჯიკებთან ერთად ლოსმან ფაშის პირისპირ [დადგა]; ჰადარ ფაშის პირისპირ ჰუსამ ხანის ძე რუსთამ ხანი, ხოლო ჯაფარ ფაშის ჯარის საწინააღმდეგოდ გამოვიდა ბურჰანის ძე, რომელიც ჩვენი მხრიდან უკუქცეული და შირვანის მელიქთა ულუფაზე მყოფი ბედოვლათი მოლალატე ვინმე იყო. ამრიგად დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს; მეწინავეებმა ორთავე მხრიდან შემოუარეს და, საერთოდ, საღამომდე განუწყვეტელი ომი და ბრძოლა იყო. ასე თუ ისე, ყიზილბაშთა რიგებში დამარცხების ნიშანი გამოჩნდა. მაგრამ ღამემ მოაღწია და [ამიტომ] აღარ გამოედევნენ; ღამით გამოედევნება მათ მიზანშეწონილად არ მიიჩნეის. მაგრამ ორთავე მხარემ მაშხალეები აანთო და შუალამდე იბრძოლა. ისე რომ, ეს ბრძოლა შემდეგ იხსენიებოდა, როგორც მაშხალის ბრძოლა. ამის შემდეგ მხარეთა ჯარისკაცებმა მოილაპარაკეს, ორთავე მხრიდან ყარაულები გამოვიდნენ და ჯარი გაშემო დაიწყეს სიარული. მეორე დღე სამშაბათი იყო: მშვიდობიანობისადმი განწყვენენ და მხარეებმა ომი დროებით შეაჩერეს.

ოთხშაბათ დღეს, როცა დილის ეზანი იქნა წაკითხული, ყველამ ნამაზი შეასრულა და დაუყოვნებლივ ბრძოლისათვის მოემზადნენ. იმ მხრიდანაც ყიზილბაშის რაზმები უწინდელივით ცხენებზე შესხდნენ და პირისპირ მოვიდნენ. დაიწყეს ომი და ბრძოლა. როდესაც ჯარჯარ ფაშის რაზმიდან ცოტაოდენმა დამარცხებამ იჩინა თავი, რუმელიის გმირები ქოსთანდილის ბაირალით ერთბაშად და თვალის დახამხამებაში ისე ეცნენ და ეკვეთნენ მტერს, რომ ნებსით თუ უნებლიეთ ყიზილბაშს პირი უკან მიაბრუნებინეს. ამის შემდეგ მუსლიმებმა ყოველი მხრიდან დროშები გააქანეს წინ და თვითვე ული გმირი გააფთრებულ ლომს დაემსგავსა; მათი თვალები სისხლმა მოიცვა. იმამ-ყული ხანმა დაუღრიალა [თავის ჯარიკაცებს]: ჰაი, თქვე მუხანათებო. რად გარბიხართ, არამი იყოს თქვენთვის შაჰის პურიო. [მიანც] არავინ არ გამობრუნდა უკან. ბოლოს, თვითონაც მარჯეთა ცხენს შეაჯდა, მოკურცხლა, გაუდგა გზას და გაუჩინარდა. სულ მოკლე ხანს ბრძოლის ველზე ყიზილბაშებიდან უკვე არავინ აღარ დარჩა. მხოლოდ მათი ლეშები ეყარნენ. მოკვეთილი თავები რომ დათვალეს, შვიდი ათას ხუთასი იყო. სარდლის ბრძანების თანახმად ამ თავებით კოშკი ააშენეს.

ლექსი: „მოედანი ისე დაეფარა ყიზილბაშთა ლეშს, რომ მელა, მგელი და ძაღლი თითოეულ ლეშს შეექცეოდნენ“.

ამ ლაშქრობაში მოსულ ყიზილბაშთა უმრავლესობა თავიანთი ოჯახებით მოსულიყო. მიზანი იმაში მდგომარეობდა, რომ კაცი თავის ოჯახის წევრებთან ნამუსისათვის უფრო მტკიცედ იბრძოლებდა. მართლაც რომ ბრძოლაში სიმტკიცე არ დაკლებიათ, მაგრამ მაღალი ღმერთის შემწეობით გამარჯვების ქარმა მუსლიმთა მხარეზე დაიქროლა. დიდება ალლანჰს. (II, 80-82).

ქართველთა მელიქების დატყვევებისა და შემახის ციხის აშენების ამბავი

ურჯულთთა მთავარსარდალს იმამ-ყული ხანს საქართველოს მელიქებისათვის წერილები გაეგზავნა და ამ ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღება შემოეკვეთა. ესენი [ქართველები] [ყიზილბაშთა?] დამარცხების ჟამს რომ მოდიოდნენ, კუბის მიდამოებში გზა-კვალი აბნევიათ და მთებს მოდებულან. ამ მიდამოების ხალხი მთლიანად მოჯანყე ხალხი იყო, მაგრამ [ჩვენთან] ხმლის შიშით ძალაუნებურად შეგობრობას იჩენდნენ. მაგ მიზეზით მოსული ქართველების უმრავლესობა გაეწყვიტათ და, რაც მათ ებადათ, წაერთმიათ,

ხოლო ორი მათი ბეგი და თხუთმეტამდე სახელოვანი „ძალი“ ხელ-ფეხშებორკილი მოიყვანეს. დახოცილ ქართველთა უამრავი [მოკვეთილი] თავები წამოაცვეს შუბებზე და ღირსეული სარდლის დივანში წამოიღეს. მაღალღირსეულმა სარდალმა მაშინვე გაუგზავნა ესენი ზაგემის მბრძანებლის ლევან ხანის შვილს. ბედნიერი ფედიშაჰის მოხარაჯეები რომ ხართ, ეს რას ნიშნავსო—უსაყვედურა. დაბოლოს, ომის შემდეგ შაბურნაბად⁸² წოდებული ქალაქის პირდაპირ დაბანაკდნენ და რამდენიმე დღეს დაისვენეს. იქედან სადგურიდან სადგურამდე იარეს და ქალაქ შემახაში ჩავიდნენ. 991 [წლის] ჯუმბა-ალ-ევეელის თხუთმეტს [=1583 წლის 6. VI.] დაიწყეს ციხის მშენებლობა და ორმოცდახუთ დღეში დაამთავრეს. ამის შემდეგ საქართველოსა და დაღესტნის ქვეყნებში შიშმა მოიკიდა ფეხი და ბეგები ყოველი მხრიდან ნაირ-ნაირი სასუქრებით ერთი-მეორეს ასწრებდნენ. მათგან ზოგ წარჩინებულს, როგორც ელჩს, კაფუ ქეთხუდას თანამდებობაზე ტოვებდნენ. ამის შემდეგ მოისურვეს დაეთვალაიერებინათ კეთილშობილი ვეზირის ნავთის საბადოები, რომელიც ბაქოვ წოდებული ციხის პირდაპირ მდებარეობდა. მანდ გაემგზავრნენ რამდენიმე ჯარით, იქიდან თემურ-კაფუში ჩავიდნენ და აქ ამ სიხარულში გაითენეს პატიოსანი დღესასწაული.

(II, 82-83).

როსმან ფაშის სტამბოლს გამგზავრებისა და ამ გზაზე მომხდარი ომის ამბავი

991 წლის შევევალის 4-ს [=1583 წლის 21. X.]. მას შემდეგ, რაც მამაცობით აღსავსე როსმან ფაშამ შირვანის მიწაზე ასეთი წესრიგი დაამყარა და ციხეებისა და ქვეშევრდომთა საქმე რომ ქალაპოტში ჩააყენა, მან მოისურვა ბედნიერების ზღურბლში [=სტამბოლში] გამგზავრება. თავის მოადგილედ ჯაფარ ფაშა დატოვა და მავ ქვეყნის ხალხი მის განკარგულებაში დარჩა. პატიოსანი დღესასწაულის მეოთხე დღეს ისინი აიყარნენ გასამგზავრებლად. გადაიარეს სადგურები და გადასარბნენ და, როდესაც კანლუ-სერინჯეს წყალზე დაბანაკდნენ, [გაირკვა, რომ] სტამბოლიდან შირვანის ჯარისათვის განკუთვნილი ხაზინა გამოეგზავნათ. ამის შესახებ გაეგო უბედურ რუსს და გზა გადაეჭრა. მამაცი როსმან ფაშა ისლამის ლაშქრით აღნიშნული მდინარის ნაპირას იყო დაბანაკებული. საღამო ჟამს, როდესაც [ჩვენი] გმირები აღლუპს ადიდებდნენ და იძახდნენ „აღლუპ, აღლუპ, იდილოს მისმა

სახელმა“ო, ავბედი რუსი აქ ახლო ყოფილა და ისლამის ჯარის ამბავი გაეგო. რუსები ტყიან შამბნარში შევიდნენ და იქიდან უთვალთვალებდნენ. დილით ადრე იმ ღრმა მდინარეზე გადავიდნენ; ოღონდ ერთმანეთთან ჭედვისა და ზედახოცვის გამო ჯარის მესამედი ჯერ არ გადასულიყო, რომ სროლა ატყეხეს; ბევრი დაჭრეს და ბევრი კიდევ წამებულთა გუნდს შეუერთეს. თურმე მათ ერთი რაზმი [ჯარისა] ამ შამბნარში დაეყენებინათ, აქ დაუმალავთ წართმეული სიმდიდრე და თვითონაც შეუფარებიათ თავი. შემდეგ [ისინი] ისლამის ჯარს გარსშემოერთყნენ და ორ დღეს მაგრად იბრძოლეს. [ბოლოს] წყეულ რუსებს დამარცხება აგემეს. შემდეგ აქაურობას მოშორდნენ და კიდევ ერთ ტყეს შეათარეს თავი. მანდაც იბრძოლეს შუადღის ახლო ხანებამდე. რადგანაც ამ რამდენიმე წყეულის მიზეზით უეჭველი იყო ბევრი მუსლიმის დაზარალება, ბრძოლას თავი დაანებეს და უმჯობესად მიიჩნიეს თავისი გზა გაეგრძელებინათ. იქიდან თერგად წოდებულ მდინარეს მიადგნენ და კვლავ დიდი ვაჭირვებით გადავიდნენ. იქიდან ბეშ-დეფუდ წოდებულ სადგურზე დაბანაკდნენ. ოღონდ ავბედმა რუსმა ეს ველები გადაწვა ისე, რომ ცხოველის საკვებად გამოსადეგი ერთი წვილი არ დატოვა. კიდევ ორი სადგურის მანძილზე სრულებით წყალი არ იშოვებოდა. ამიტომ დიდი გასაჭირი განიცადეს. შემდეგ დაბანაკდნენ კუბანად წოდებული დიდი მდინარის ნაპირას. იქ შეისვენეს. სამ დღეში ეს მდინარეც გადალახეს. ამ ადგილას შეიტყვეს, რომ ავბედმა რუსმა გზა გადაუჭრა შემახის ბეგლარბეგს (ზემოთ მოხსენებული ოსმან ფაშის ყოფილ ქეთხუდას), რომელიც სტამბოლიდან მოდიოდა ხაზინითა და მერივე იანიჩართ. ესენი დიდმა შიშმა მოიცვა. როცა დაინახეს ისლამის ჯარის გზაზე ამდგარი მტვერი და კორიანტელი. საკმაოდ შეშფოთდნენ; შემდეგ რომ პირისპირ შეხვდნენ, ყველამ დაივიწყა თავიანთი მოქანცულობა და გასაჭირი. იმ ადგილას ერთ მშვენიერ მდელოზე გაჩერდნენ. ამ გულწრფელი, მეგობრული შეხვედრის სიამოვნება ორ საათს გაგრძელდა. ჩამოტანილი ხაზინა ჩააბარეს ოსმან ფაშას; მან კიდევ დაანაწილა თითოეული ბოლუქისადმი განკუთვნილი სარგოები, ხოლო შემდეგ ეს ფული შირვანს მიმავალ ჯარისკაცებს დაურიგეს. მათ აქ გაიგეს, რომ ამ გზაზე ცხოველის საკვებად გამოსადეგი ბალახი არ მოიპოვება. სახელდიდებული ღმერთის ბრძანებით იმ დროს ისეთი ცივი ამინდი დადგა და სიცოცხლისათვის საშიში ისეთი ყინვა დაიჭირა და ქარი ამოვიდა, რომ რამდენიმე კაცი ძლიერ [სიცივეში] გაიყინა და საიქიოსკენ გზას გაუღდა. ყოველდღე შვიდას-

შვიდასი, რვაას-რვაასი ცხოველი იღუპებოდა. ამრიგად, თორმეტი დღე კუბანის წყლის ნაპირით იარეს, ბოლოს ფონის ადგილას რომ მივიდნენ, დაინახეს, რომ აღნიშნული მდინარე გაყინულიყო. ეს დიდი ტყიანი ადგილები იყო. ჯარმა დიდი ცეცხლი გააჩაღა; სიცივე დაძლეულ იქნა; აღნიშნული მდინარე ყინულით გადაიარეს. ბოლოს სარდლისათვის თემრუქის ციხიდან წაგები მოიტანეს; ისინი წაგებით გადავიდნენ. მეოთხე სადგურზე თემრუქის ციხეს მიაღწიეს. ზარბაზნები გაისროლეს, ზემსა და მხიარულებას მიეცნენ. აქიდან მეორე სადგურზე ტამანს ჩავიდნენ. მთელი ჯარი ყინულზე გადავიდა. დაბოლოს, ზოგიერთს, თავისი სიცოცხლის ვადა მიღწეულს ყინული ჩაუტყდა და დაიღუპა. შემდეგ ქერჩის სრუტეს მიაღწიეს, გადავიდნენ ყინულზე და [აქ] რამდენიმე დღე დაისვენეს. ამის შემდეგ მთავარ სადგურს—ქალაქ კათვას ჩავიდნენ. სამშობლოში წასვლის მსურველებს [ასეთი] ნება მიეცათ, ხოლო დამრჩომთათვის მოამზადეს საზამთრო ბინები.

(II, 83-86)--

ფერჰად ფაშის აღმოსავლეთის მხარეთა სარდლად დანიშვნის ამბავი

991 წელი [=1583 წ.]. რადგანაც გაირკვა, რომ ტყუილი იყო სინან ფაშის ნათქვამი იმის შესახებ, რომ მან ზავი ჩამოაგდო [ყიზილბაშებთან], სულთანატისათვის ჩვეული ნაშუსის შესაბამისად, საჭირო გახდა გაზაფხულზე სარდლის დანიშვნა და გაგზავნა. სიწვეუთ ფაშას ეწინოდა, რომ მისთვის არ ებრძანებინათ [სარდლობა] და, რადგანაც ესმოდათ, რომ ასეთი ბრძანების ღირსი ფერჰად ფაშა იყო, ეს უკანასკნელი გააპატიოსნეს ვეზირის თანამდებობით და სრულიად ისლამის ჯარის სარდალ-სპასალარად დანიშნეს. იმავე გაზაფხულს იგი აღმოსავლეთ [ანატოლიის] მიმართულებით გაემგზავრა.

(II, 86).

ერევნისა და მისდამი დაქვემდებარებული ციხეების აშენება

991 წელი [=1583 წ.]. გადასერეს სადგურები და გადასარბენები და ისლამის ჯარი ერევნის მიდამოში დაბანაკდა. უწინ, ლალა ფაშის დროს [ერევნის] შეესივნენ და მის მხარეთა უმრავლესობა აოხრებულ და იავარყოფილ იქნა. ერთი-ორი წლის განმავლობაში უწინდელზე უფრო კარგად გაეშენებინათ და არსად ნანგრევები არ დაეტოვებინათ. მის გარშემო მდებარე თითოეული სოფელი ქალაქებისა და დაბების მსგავსად სამას-სამას, ოთხას-

ოთხას კომლზე ნაკლები არ იყო. რადგანაც შპს-ყული ხანი და შემდეგ კი მისი შვილი—თოქმეჩ ხანის სახელით ცნობილი მეჭმედ ხანი მოსახლეობასთან ურთიერთობაში სრულ სამართლიანობას იცავდნენ და კეთილი განწყობილება ჰქონდათ, ქვეყანა გაშენებულიყო. დროის უდიდეს ნაწილს ესენი ხარჯავდნენ სასიამოვნო და საამო სეირნობა-სიარულში. მხოლოდ, როდესაც გაიგეს ისლამის ჯარის მოსვლა, დაიბნენ და დაიფანტნენ. როდესაც სამართლიანი სარდალი აღნიშნულ ქალაქში შევიდა, ციხის აშენებას შეუდგა. თოქმეჩ ხანის სასახლეების გარშემო დიდი და მაგარი ზღუდე გააშენა; ორმოცდახუთ დღეში [მშენებლობა] დაამთავრეს. [ერევნის] ბეგლარბეგობა ვეზირის რანგით მისცეს ვანის ბეგლარბეგს ჯიღლა-ზადე აქსუფ ფაშას⁸², რომელიც განსვენებული სულთან სულემანის პატიოსან ჭარემში იყო აღზრდილი. იგი ცნობილია მამაცობითა და გამირობით. იყო ვანის ბეგლარბეგი. ამ ადგილას გამჩენი ღმერთის ამგვარი წყალობა ათასობით ვინმეებისათვის ჭკუისსასწავლი და სამაგალითო შეიქნა. ჯიღლა-ზადე განსვენებული სულთან სულემანის სასიამოვნო და დაახლოებული [პირი იყო]. ხოლო [სულთან სულემანის დროის] უფლისწულის, მისი აღმატებულების სულთან სელემის სასახლის სამზარეულოში საკულინარიო საქმეებში დიდი დამსახურება [სწორედ] ფერჰად ფაშას მიუძღოდა. მაგრამ სააქაო ქვეყანაში დოვლათი და დიდება რომ მოგივა, ასე მოგივა და რომ წაგივა, ასე წაგივა. (II, 86-87).

ერევნის ციხის აშენების შემდეგ მომხდარი ამბების შესახებ

აღნიშნულ ეპოქაში საჭირო და მნიშვნელოვან ციხეთაგანი— შურაგელის ციხე რომ სათანადო მეციხოვნეებითა და საჭურველით უზრუნველყვეს, ყარსის ციხისაკენ გაემგზავრნენ. იქიდან ყარა-არტანანს⁸³ ჩავიდნენ და ესენიც [ადგილობრივი მეციხოვნე ჯარი] სურსათ-სანოვაგითა და ხაზინით სავსებით დააკმაყოფილეს. დიარბეჩირის ბეგლარბეგსა და თბილისს სურსათ-სანოვაგე გაუგზავნეს. ისინიც მშვიდობითა და ნადავლით გამდიდრებულნი დაბრუნდნენ. იმიტომაც რომ ზამთარი ახლოვდებოდა, საზამთრო ადგილისაკენ, ესე იგი, სამოთხისადარ არზრუმისაკენ გაემგზავრნენ და გასაზამთრებლად საჭირო თადარიგი დაიჭირეს. ამ კურთხეულ წელს ისლამის ჯარი მშვიდობიანობისა და კეთილდღეობის ვითარებაში იყო. არც ერთხელ არ გაუწყენიანებია მტერს და არც სურსათ-სანოვაგის სიმცირე და სიმწარე განუცდია და იყვნენ სრულ სიამოვნებასა და განცხრომაში. (II, 87).

ადნიშნული სარდლის [სარდლობის] მეორე წლის ამბები და ადება და დაპყრობა ლორისა და გორისა.

993 წელი [=1585 წ.]. როდესაც გაზაფხულმა მოაღწია, ისლამის ჯარს ნაბრძანები ჰქონდა სამეთო ლაშქრობის [ჩატარება], ჯარის შეკრებას დიდი გულისყურით მოეკიდნენ. უაფგუსტოეს ბანაკში ჩავიდნენ. შემდეგ მალაღირსეულმა სარდალმა დაიპყრო და შეაკეთა ლორის ციხე, დანიშნა მისი ბეგლარბეგი და შეავსო ციხე დამატებითი სამხედრო საჭურველით. შემდეგ გორის ციხი—სათვისაც მოამარაგა სამხედრო მასალა, როგორც საჭირო იყო. იმ მხარეს, ე. ი. საქართველოს საზღვარზე რაც ციხეები იყო, საჭიროებისდა მიხედვით, ზოგ [ციხეს] ჯარი დაუმატა, ზოგში-კი შესაკეთებელი ადგილები შეაკეთა და არავითარი ნაკლი [ციხეებში] არ დაუტოვებია. (II, 87-88).

დიდი ვეზირის მეჭმედ-ფაშის⁸⁴ ძის ჰასან-ფაშის [საქართველოში] შესევა და ნადავლის ხელში ჩაგდება

იმავე წელი [993=1585 წ.]. როდესაც გორის ციხეში მივიდნენ, ზემოხსენებულ ჰასან-ფაშას⁸⁵ თავიანთი ლაშქრით შეუერთდნენ სივასისა და რუმის ბეგლარ-ბეგი დიდი ვეზირის სინან-ფაშის-ძე მეჭმედ-ფაშა და ყარამანის ბეგლარ-ბეგი მეორე მეჭმედ-ფაშა. უაფგუსტოეს ჯარში ღამით თავდასხმის მსურველ გმირებს [ამის] ნება მიეცათ და გაიგზავნენ. შეესივნენ საქართველოს გორიდან სამი-ოთხი მანძილის სიშორეზე. უამრავი და უსაზღვრო ნადავლი იშოვეს და ტყვეებიც წამოასხეს. ისე რომ ხუთი ათასი კომლი,—[მთელი] ტომის მოსახლეობა, გამოირეკეს და თან წამოიყვანეს. სხვა ძვირფას ნივთებს კი დასასრული არ უჩანდა. (II, 88).

ისლამის ლაშქრის თბილისში ჩასვლა და ალექსანდრე მეფისაგან ხარაჯის აღება

როცა ისლამის ლაშქარი ქონებითა და ნადავლით აღივსო და დაკმაყოფილდა, ზემოხსენებული მანძილიდან თბილისს მოვიდნენ და [აქ], როგორც საჭირო იყო, მომარაგდნენ სამხედრო საჭურველითა და ტყვია-წამლით. ლევან ხანის შვილის—ალექსანდრე ხანზე დადებული იყო [ხარაჯა]: ოცდაათი აქტი აბრეშუმი და რამდენიმე ყმაწვილი და უბადლო [სილამაზის] მხევალი; [აიღეს და] წაიტანეს. კიდევ რამდენიმე ისპირის მიმინო და რამდენიმე

კიდევ ბალაბანი წაიყვანეს. ეს ალექსანდრე მეფე, თავისი აზრით, შცოდნე და გაგებული კაცი იყო; ისე რომ თავის ბეჭედზე ამოტვიფრული ჰქონდა ჰაფიზ შირაზელის ლექსის შემდეგი ხანა:

„არც ხიდირის სიცოცხლე დარჩენილა და არც

ისქენდერის [ალექსანდრე მაკედონელის] სამფლობელო,

[ამიტომ] ნუ ემდური უმსგავსო ქვეყნიერებას, დერვიშო!“

ქაფირთა ენაზე ისქენდერს უმთავრესად ალექსანდრეს ეტყვიან. ამოდენა ეტყვებით იყო შეაყრობილი. (II, 88-89).

**ზემოაღნიშნული სარდალი [ფერჰად ფაშა] მომხიბლველ
თავრიზს რომ ჩავიდა**

[994 წ. = 1585-1586]... საქართველოსკენ ზედიზედ ჯარი გაგზავნა და ადრე დამორჩილებულთაგან ხარაჯა და ბაჟი ააღებინა. დასტური მიეცათ მართველობისა. მათ შორის მოვიდა ლევან ხანის ძის ალექსანდრე ხანის ხარაჯა და ძღვენი, აგრეთვე [მოვიდა] სიმონ ცბიერის გადასახადი. და ბაჟი. მათი მორჩილება და დაქვემდებარება დადგინდა. (II, 108-109).

**თემურ-კაფუს, შირვანის, თბილისისა და ერევნის ციხეთა
საბრძოლო მასალა**

როდესაც ისლამის ჯარი მომხიბლველ ქალაქ თავრიზში დაბინავდა და ისვენებდა, ლევამოსილმა სარდალმა აკრძალა ძილი და მშვიდობა; ყველა მხარეს ჯარი გაგზავნა და საჭირო ღონისძიებათა რიგიანად ჩატარებაზე ზრუნვისაგან მოსვენება არ ჰქონდა. ყიზილბაშებისაგან ახლადდაპყრობილი თემურ-კაფუს, შირვანის, თბილისისა და ერევნის ციხეთა საბრძოლო მასალით ჯეროვნად მომარაგების დასრულებაზე დიდი მუშაობა გასწია. ზოგ [ციხეში] ხელახლა დანიშნა ისეთი ბეგლარბეგი, რომელიც საქმეს [უკეთესად] გაართმევდა თავს, ზოგ ციხეს კიდევ საბრძოლო მასალის ნაკლოვანებანი შეუქსო. თითოეული ამ ციხის თადარიგი რომ დაიჭირა, ზამთრის მოახლოების გამო საზამთრო ბინების, ე. ი. სიხარულის-მომნიჭებელ არზრუმის მიმართულებით გზას გაუდგა. (II, 109).

**მეორე წელს განჯის აღებისა და ყიზილბაშთან ზავის
დადების ამბავი**

995 წელი [= 1586-1587 წწ.]. როდესაც გაზაფხული დაბრძოლის დრო დადგა, ისლამის ჯარმა ყოველის მხრიდან იწყოდენა და უავგუსტოეს ბანაკში შეიკრიბა. მალაღირსეული სარდა-

ლი [ამჯერად] გაემგზავრა განჯისა და ბარდავის დასაპყრობად და, მაღალი ალღაპის შემწეობით, ჩავიდა თუ არა, შეძლო [ამ ციხეების] დაპყრობა. დაიმორჩილა აგრეთვე მათ გარშემო მდებარე სოფლები და დაბები. [ამ ადგილების] ბეგლარბეგობა დამსახურებულად ჩაეთვალა და ებოძა ანატოლიის ეპარქიის მფლობელს ხანდი ჰასან ფაშას⁸⁶, რომელიც მეჭმედ ხანის დროს დიდი ვეზირი გახდა, თავის ტოლთა შორის შურს იწვევდა და [ბოლოს] მოკლულ იქნა. ბოლუქისათვის საჭირო რაოდენობის ყულუნს ჯარი ჩაუწერა და დანიშნა დეფთერდარი, რომელსაც ევალებოდა, ამათი [ყულუნს ჯარის] სარგოს გამოწერის გარდა, ყოველწლიურად ასორმოცდაათი აუქი აბრეშუმის გაგზავნა. სხვა სამეურნეო საჭიროებათა და საბრძოლო მასალათა მომარაგების შემდეგ მოსალაპარაკებლად შაჰისგან ჩამოვიდნენ ნდობით მოსილი ელჩები. რადგანაც [შაჰი] თავისი ძმისწულის ჰადარ მირზას თავდებად გამოგზავნის საფუძველზე ზავს ითხოვდა, აღნიშნული სარდალი დაბრუნდა გასაზამთრებელი ადგილისაკენ და საქმის ვითარება მოახსენა უზენაეს მართებლობას. ვინაიდან ფადიშაჰმაც კეთილინება გამოიჩინა სურვილი კანონიერი ზავის ჩამოგდებისა, მან [სარდალმა] ფადიშაჰის ნების შესაბამისად ზავი და მშვიდობა ჩამოაგდო. სამსახურებრივი მოვალეობის დასრულების შემდეგ საცხოვრებლად და დასასვენებლად იგი მშვენიერებამოსილ არზრუმში გაჩერდა.

(II, 109-110).

გარძვერა ყიზილბაშმა დრო იშოვა მშვიდობიანობის საზიანოდ და მშვენიერ თავრიზზე რომ გაიმარჯვა 1012 წელს

[— 1608-1604 წწ.]

არზრუმის ეპარქიით გავეზირებული საათჯი ჰასან ფაშა⁸⁶ შავ მხარეში დანიშნეს სარდალად ზოგიერთ ყაჩაღთა [ბრძოლს] გასანადგურებლად. აღნიშნული წლის დასაწყისში ზემოხსენებული [ჰასან ფაშისა] და ერევნის ბეგლარბეგის შერჩეულ ფაშისაგან მოხსენებები და საჩივრის წერილები შემოვიდა. [იწერებოდნენ] რომ ყიზილბაშმა დრო იხელთა და თავრიზზე გაიმარჯვა. დაწვრილებით ეს ამბავი ასეა: ზარხოშ⁸⁷ ფაშა⁸⁷ თავრიზის ბეგლარბეგი იყო. კარნიარუქანის ციხე და მისი ოლქის სახასო ქონება თავრიზის ფალანგის [ჯარის] ოჯაქლიქად ითვლებოდა. ამიტომ ხსენებული ციხის ოჯაქლიქის წესით მემკვიდრეობით მფლობელი ქურთთა ემირი ალა-ედ-დინ ბეგი, თავრიზის ფალანგის შემოტევით განაწ-

ყენებული, მორჩილებიდან გამოვიდა. ამ მიზეზით ზემოხსენებული
“ალწ ფაშა და თავრიზის ჯარის მეთაური ჰასან ალა თავრიზის
ჯარით წამოვიდნენ მის საწინააღმდეგოდ და კარნიჰაურუკის ციხეს
ალყა შემოარტყეს. ჰუქარის მმართველმა ზეკერია ბეგმა ჯართან
ერთად თავისთან წაიყვანა ნახიჩევანის ჯარის ნახევარი და შერბფ
ფაშის ქეთხუდ—“ოსმან ქეთხუდ და ალყაშემორტყმულებთან
მოვიდა. ერთ თვემდე ურტყეს და აღნიშნულ ციხეზე გაიმარჯვეს.
იმ დროს აღნიშნული “ალა“-ედ-დინ ბეგის ძმიშვილი სეფფ-ედ-დინ
ბეგი და ხანი აბდულ ბეგი შაჰთან წავიდნენ და ზომების მისაღე-
ბად დახმარება ითხოვეს. თან გააგებინეს, რომ თავრიზის ჯარი
ციხიდან გამოვიდა და ციხე ცარიელი დარჩა. შაჰმაც უყოყმანოდ
სამი-ოთხი ყონახი ერთად აქცია” და ზოგის გადმოცემით—ექვს
დღეში, ზოგის მიხედვით კი ათ დღეში ისფაჰანიდან თავრიზს
ჩავიდა, რაც ერთი თვის სავალია. თვრამეტი დღე ალყა შემოარტყა;
“ალწ ფაშამ კი აღნიშნული “ალა“-ედ-დინ ბეგი დაიჭირა და რომ
მიჰყავდა, გაიგო, რომ ყიზილბაშმა თავრიზს ალყა შემოარტყა. მან
არ იცოდა, რომ შაჰიც მათთან ერთად იყო; დაარტყა ყიზილბაშს
და მაღალი ალღაშის მადლით მოწინავე რაზმები დაამარცხა და
გაანადგურა. შემდეგ კიდევ რამდენიმე [ყიზილბაშთა] რაზმმა წამოი-
დახა: „შაჰ, შაჰ“ და მასზე რომ წამოვიდნენ, მან [“ალწ ბეგმა]
აღნიშნულ “ალა“-ედ-დინს კისერი მოჰკვეთა. მაგრამ ყიზილბაშმა
სძლია მათ, დაამარცხა და გაწყვიტა. “ალწ ფაშა აქვე ჩაუფარდათ
ხელში; ტყვედ ჩავარდნენ აგრეთვე “ოსმან ფაშის ხელქვეითები
ხალწლ ფაშა⁸⁸ და მაჰმუდ ფაშა⁸⁹. როდესაც შაჰთან მიიყვანეს
ესენი ჯაფარ ფაშის კაცებიო და მოაკვლევინა. [ყიზილბაშებმა]
უთხრეს [ისლამის ჯარს]: “ალწ ფაშა თავრიზის დასაცავად გამოგ-
ზავნეს, აი თქვენნი ფაშა რა დღეშია, იგი ჩვენი ტყვეა, თქვენ ვის-
გან ელით შველასო. [ამის შემდეგ] მუსლიმებმა ციხე ნებით ჩა-
აბარეს.

მაგრამ ნებით ჩაბარების სამაგიეროდ მათ ურჯულოება გა-
მოიჩინეს და საწყალ ხალხს ბევრი სიკვდილი მიაცენეს. “ალწ ფაშამ
შემდეგ ბევრი სინანული გამოთქვა თავის-თავზე და მაგ მდგომარე-
ობაში მოკვდა. მისგან დარჩენილი [ქონება] მისივე ელჩის მეშ-
ვეობით გაეგზავნა სტამბოლში მის მემკვიდრეებს. მაგრამ მთავარმა
დეფთერდარმა ბაქი ფაშამ⁹⁰ შარიათის მიხედვით [ეს ქონება]
ხაზინას გადასცა. (II, 258-259).

* ე. ი. ისეთი სიჩქარით, რომ სამი-ოთხი დღის სავალს ერთ დღეს
გადიოდა.

იმავე წელს [= 1603-1604 წწ.] საწათჯი ჰასან ფაშის სარდლად დანიშვნისა და გამჩენის ნებით მისი გარდაცვალების ამბავი

როცა ამ არასასიამოვნო ამბავმა სტამბოლს მიადწია, მოითხოვდა და, რადგანაც ის ახლოს იმყოფებოდა იმ ადგილებთან, სარდლად დანიშვნის შესახებ ბრძანება ზემოაღნიშნულ საწათჯი ფაშას გაუგზავნეს. ხოლო აღნიშნულმა [სარდალმა] შორად [მყოფ] ყველა ჯარის ნაწილებს პატიოსანი ბრძანებები დაუგზავნა. იგი დიდ ბეჯითობას იჩენდა მათ შესაქრებად. ამასობაში გზაბნეულმა შაჰმა ნახიჩევანი აიღო და ერევანს ალყა შემოარტყა. ალყა რამდენიმე თვეს გაგრძელდა. რომელიმე საქმე დაუსაბამობაში არ უნდა იქნეს წინასწარ განსაზღვრული, რადგანაც ასეთი საქმე სიზმრისმაგვარი რამ იქნება. დაბრკოლება და უსიამოვნება აურაცხელი გაჩნდება. ამ ადგილას მაღალი ალლაჰის განგებით გარდაიცვალა ჰასან ფაშა და სიიქიოს ეწია. (II, 259-260).

1013 წელს [= 1604-1605 წწ.] ყიზილბაშის გამარჯვება ნახიჩევნის ციხეზე

როცა გზაბნეულმა შაჰმა თავრიზზე გაიმარჯვა, ნახიჩევანზე მან ზუ-ლ-ფუჟარ ხანი გამოგზავნა. ნახიჩევანი ერევნის ეპლეთში შედიოდა. როცა შერბფ ფაშამ დაინახა, თუ რა მდგომარეობაში იყო თავრიზი, მის დასაცავად სამასამდე მომარი განაწესა. მაგრამ ალყის შემორტყმის შემთხვევაში წინააღმდეგობის გაწევის ვარაუდი არ იყო; ამიტომ განიზრახეს შიგ მყოფი ჯარი გამოეყვანათ, ციხისთვის ცეცხლი წაეკიდებინათ და დაენგრიათ იგი. როცა ციხესთან მივიდნენ, შიგ განლაგებულმა ბედოვლათებმა თქვეს: ჩვენ უფრო ადრეც შაჰის მონები ვიყავითო და ციხიდან არ გამოვიდნენ, [ციხე] ზუ-ლ-ფუჟარ ხანს გადასცეს. (II, 260).

იმავე [1013 = 1604-1605 წწ.] წელს რომ გზაბნეულებმა ერევნის ციხე დაიპყრეს

როდესაც საქმე ასე დატრიალდა, გზაბნეულმა შაჰმა თავრიზის მხარეში მობინადრე ქურთისტანის ხალხი მიიმხრო და გარემო შემოიკრიბა. მასთან მივიდა [აგრეთვე] საქართველოს ჯარებიდან ალექსანდრე ხანის შვილი ლევან ხანი და სიმონის შვილი ლუარსაბ ხანი თავიანთი ჯარით. ადგა და ერევანს ალყა შემოარტყა. ეს ალყა გაგრძელდა სრულად ცხრა თვე და ათი დღე.

რამდენიმეჯერ ლალუმები ჩააწყო და იერიშებზე გადავიდა. ხუთი ცალი ფარანის ზარბაზანი ციხის ქვეშ ეწყო, მაგრამ [კიდევ] ხელახლა ჩამოასხმევინა. თითოეული მათგანი ორმოცდაათ ოცა ქვას ისროდა. ის კი არა, რადგანაც ციხეზე დაცემული ქვა მუსლიმებს ხელის წისკვილისთვის სჭირდებოდათ, იყო შემთხვევები, რომ ერთმანეთში ეს ქვა სამ-სამ ყურუშად იყიდებოდა. მაგრამ ალყაშემორტყმულ [მუსლიმ] გმირებს აქლემისა და ცხენის ხორცის ჭამისაგან ავადმყოფობა გაუჩნდათ და ბევრი მათგანი ღონემიხდილი და უძღური დარჩა. ერთხელ წყევულებმა ლალუმი გადაადგეს. მუსლიმებმა ამაზე არაფერი იცოდნენ. დილა-ადრიან შიდაციხესა და გარეციხეს შუა რამდენიმე ათასი ყიზილბაში გამოჩნდა. იმ დროს გარეთა ციხეში მყოფმა მუსლიმებმა ვერაფერთარი ზომები ვერ მიიღეს და გაოგნებულნი რომ იყვნენ, უცბად ხმალი მოიქნიეს და სულ მცირე დროის მონაკვეთში ათას რვაასი კაცი დაყარეს. [ამ დროს] გავრცელდა ხმა ისლამის ჯარის სარდლის ცხონებული სწაჯის გარდაცვალების შესახებ. ამ მიზეზითაც ისლამის ჯარის ხელი და ფეხი უძრავი დარჩა. სრული ათი დღის შემდეგ შიდაციხე ნებით ჩააბარეს. ამ დროს შაჰი შერეფ ფაშას დიდი პატივისცემით მოეპყრო იმამ რიზას მუთვეელრეზ თანამდებობა მისცა. როცა მისმა სიცოცხლემ დასასრულს მიაღწია, [სამსახურიდან] მოხსნასა და დანიშნაზე ზრუნვას თავი დაანება და ასე გავიდა [მისი] დრო. სხვა ჯარისკაცებს გამოუცხადა: ვისაც უნდა ჩემი ყული იყოს, ვისაც უნდა ოსმალოსთან წავიდესო. ის კი არა, ხიდირ ფაშის შვილმა მეჭმედ ფაშამ სამას-ოთხასი კომლი თავის ჯალაბობით თან წამოიყვანა, შაჰთან ხალხი გააყოლა და მშვიდობიანად მიაღწევინა ყარსამედ. ციხე-ერევანი დაწვა, გააოხრა და მიწასთან გაასწორა.

(II, 260-261):

1014 [=1605-1606 წწ.] წელს განჯასა და შირვანში ყიზილბაშის შემოსევის ამბავი

აღნიშნულ წელს გზაკვალდაბნეული შაჰი განჯაზე დაიძრა. განჯის ბეგლარბეგად სწარი აჰმედ ფაშის⁹¹ ქეთხუდუნ მეჭმედ ფაშა იყო. სრულ ექვს თვეს ალყაშემორტყმული იყო. იყო დღედაღამ შეუწყვეტელი ბრძოლა; შემდეგ დახმარება ვერ მიიღეს და დანებდნენ. ამის შემდეგ აიყარნენ და შირვანზე წავიდნენ. სრულ შვიდ თვეს ალყაშემორტყმული შირვანიც სასიცოცხლო იმედისაგან ძლიერ შორს იყო. ბოლოს, ესენიც დანებდნენ. მაგრამ, მიუხედავად იმისა,

რომ თვითონ დანებდნენ, გზადაბნეულმა შაჰმა ისლამის ლაშქრის ნახევარზე მეტი გაწყვიტა; ასეთივე მუხანათობა უყო განჯის ჯარს. აი, ათი-თორმეტი წლის განმავლობაში წამოზრდილი ისლამის მალიარებელი [ახალგაზრდები] გააქრეს და ეგ ურჯულო ორი წლის განმავლობაში ყველაზე გამარჯვებული გამოვიდა. შედეგი ცნობილი გახდა; ეს იყო ჩაგვრისა და არეულობის წლები. ყიზილბაშის მიერ თავრიზისა და ნახიჩევანის დაპყრობა სულთან მეჰმედ ხანის⁹² დროს მოხდა, სხვებისა კი სულთან აჰმედის დროს⁹³. ყიზილბაშთა ამბები და ჩიღლაზადეს სარდლობა ქრონიკის მიხედვით არაა, იგი ცალკე დაიწერა. (II, 266-267).

საქართველოს მედიქ მოურავის⁹⁴ (عراق) მიერ კარჩიკაის მოკვლა და საქართველოს დამორჩილება, 1034
[=1624-1625 წწ.] წელი

ხსენებული მოურავად წოდებული მედიქი დიდი მედიქი იყო, რომელიც სრულიად საქართველოს სახელმწიფოს ქეთხუდად და შაჰაბბასის მეგობრად იყო ცნობილი. ზოგ საჭიროებათა გამო ზემოხსენებულ მოურავს ორი-სამი ხანისა და მათი ჯარის თანხლებით შაჰი საქართველოში აგზავნის. თურმე საქართველოს მიერ შაჰის საწინააღმდეგოდ [გაწყული] ერთგვარი ურჩობა მოურავსვე მოეწყოა ყიზილბაშზე შურის საძიებლად. მოხერხებული შემთხვევა რომ მიეცა, კარჩიკაი და მასთან მყოფი ხანები დახოცა და ერთი-ორი ათასი ყიზილბაშის ჯარს თავი მოჰკვეთა. ზემოხსენებული წლის რამაზანის 27-ე დღეს [=1625 წ. 3. VII.] ოსმალთა ჯარის [ბანაკში] მოვიდნენ [მოურავის კაცები] მისი [მოურავის] შვილითურთ და საქართველოს ზოგი მედიქთაგანი კარჩიკას და სხვა ყიზილბაშთა თავებითა და მოენე ტყვეებით, საყვირებითა და დიდი დაფებით და ორას-სამასი ბაირალით.

მათ [მოურავის ელჩებმა] სიტყვა-სიტყვით ასე მოახსენეს: ასეთი მოხერხებული შემთხვევა ოსმალთა სამეფო გვარეულობას არ მისცემია და ყოველგვარი დაყოვნების გარეშე მიიღეთ ზომა და ისწრაფეთ, რომ ისლამის ჯარითურთ ამ ქვეყნისაკენ გაემგზავროთ. უეჭველია, რომ, როგორც კი ყარაბაღს, განჯას, Երջ-ს* და შირვანს ჩახვალთ, ყველა ეს [ქვეყნები] მაშინვე დაგმორჩილებიან. არ არის საჭირო ლაპარაკი იმაზე, რომ ესენი ყიზილბაშ-

* ვფიქრობ, რომ Երჯ-ი დამაბინჯებული Եბრ-ი, ე. ი. ბარდავი უნდა იყოს.

თან მწყარალად არიან, [რადგანაც] თვითონ სუნიტ-მუსლიმებს ეკუთვნიან. ამის შემდეგ სულ ადვილია არდებილისა და მეშჰედის იოლად აღება და ყიზილბაშის ქვეყნისათვის ცეცხლის წაქიდება. და თქვენ სრულებით ნუ გაფიქრებთ აქლემები და ჯორები და სურსათ-სანოვავისა, ზარბაზნებისა და სხვა საქურველთა გადატანისათვის საჭირო მზრუნველობა. [რადგანაც ასეთები] რამდენიც მოგესურვებათ აქ მოიპოვება. მაღალი ალლჰის მადლით ისლამის ჯარი იმდენ სიმდიდრესა და ნადავლს ჩაიგდებს ხელში, რომ ქვეყნის დასასრულამდე სალაპარაკო დესტანად⁹⁵ გადაიქცეს. როცა ისინი ჰაფიზ-ფაშასთან⁹⁶ ამოვიდნენ, მეც იმასთან ვიჯექი. მოურავის წერილობითი პატაკი მიაწოდეს და მისი შინაარსი ვრცელი ახსნა-განმარტებებით მოახსენეს. განსვენებული ჰაფიზ-ფაშა უცნაური ხასიათის ვეზირი იყო. მისგან ბევრი მოწყალეობა მიმიღია და ურიცხვი კეთილი საქმე მახსოვს, მაგრამ რასაც ვწერ, ესეც სიმართლეა და ბოროტება და ცილისწამება არ არის. მაღალი ალლჰია ამის მოწმე. ამით არავითარი გადაჭრილი პასუხი არ მისცა. რამდენიმეჯერ მოვიდნენ და წავიდნენ, ხეირიანი პასუხი ითხოვეს, მაგრამ გამგზავრებაზე არც „წავალ“ და არც „არ წავალ“ არ თქვა. მეც ძალიან დაბეჯითებით ვუთხარი [ფაშას], რომ ასეთი მოხერხებული შემთხვევა მეორედ ხელში არ ჩაგვივარდება. მეთქი. ჩვენო, ბედნიერებით მოსილმა ფადიშაჰმა ბაღდადის დაპყრობა შემოგვიკვეთა და საქართველოსა და შირვანს გამგზავრება ნაბრძანები არა გვაქვსო. ჩვენმა ბედნიერებით მოსილმა ფადიშაჰმა რომ იცოდეს, რომ მოურავი მოგვევლინა და, რომ შესაძლებლობა არის. მტრებს შორის ასეთი დიდი განხეთქილება ჩამოვარდეს, მაშინ [ფადიშაჰი] თქვენ, უპირველესად ყოვლისა, იქ გაგვზავნიდათ და, შეიძლება, გადაეწყვიტა და თვითონ თავის თავზეც კი აეღო ომის წარმოების სიძნელეები მეთქი. ჩვენ ამნაირი გამოცდილება გვაქვს: ვიდრე ენგურუსის (انگوروس) ბრძოლებში მტრებს შორის ფოჩაი (فوجاي) არ გამოჩნდა, ქაფიროები ვერ დავამარცხებთ და მათ ქვეყანაში ერთი ნაბიჯით წინ ვერ წავიწიეთ. თუ ამ შემთხვევას ხელიდან გავუშვებთ, ქვეყნის დასასრულამდე სანანებლად გვექნება მეთქი, ვუთხარი. არაფერი არ გამოვიდა. უქანასქნელი მისი პასუხის იყო, რომ თქვენ ჯერ ჩემი ხასიათი არ გცოდნიათ. მე ვიდრე რომელიმე [წამოწყების] წარმატებით შესრულებაში არ დავრწმუნდები, ამ მიმართულებით ერთ ნაბიჯსაც არ გადავდგამო. მაშ, დიდებულმა სულთნებმა, გინა პატიოსანმა ვეზირებმა, რომლებმაც ამოდენა საღვთო ომი და დაპყრობა წარმატებით ჩაატარეს, [წინა-

დაწინ] იცოდნენ, რომ გაიმარჯვებდნენ და იმიტომ მიდიოდნენ? ომში გამგზავრებისას სარდლისათვის სიმამაცე და მაღალ ალლანზე სრული მინდობა არის საჭირო. ან ეხლა ბაღდადში რომ ჩახვალთ, წამდვილად იცით, რომ დაიპყრობთ და გაიმარჯვებთ-მეთქი?— ვუთხარი. მაღალმა ალლანმა ინებოს, ასეც იქნება, ჩემი მტკიცე რწმენა ასეთია და, შეიძლება, [ამაში] ექვი სრულიადაც არ მეპარებოდესო— მითხრა. მართლაც, საქმე იმაშია, რომ იოლი დაპყრობები მუდამ ისე ხშირად მეორდებოდა, რომ ჩვენც ასეთი რწმენა გვექონდა ჩანერგილი. ამის გამო იყო, რომ მან დაიჩემა [ამ საქმის] გადადება. შემდეგ იანიჩართა ალა—ხუსრეე-ალასთან შევეცადე და ვუთხარი, რომ, თუ თქვენ თვითონ არ წახვალთ, იზრუნეთ და კარგად მომზადებული და მრავალრიცხოვანი ჯარი მინც გაგზავნეთ-მეთქი. ჩვენ სარდლის ხელქვეითები ვართ და რასაც [სარდალი] გვიბრძანებს, იმას შევასრულებთო. ჩემთვის უეჭველი გახდა, რომ მას [ხუსრეე-ალას] ჰაფიზის გამარჯვება [და წარმატება] არ უნდოდა. ამავე მიზეზით მაღალმა ალლანმა თვით მასაც არ გაუმარჯვა. საოცარია, რომ შემდეგში, თავისი სარდლობის დროს, მან [ხუსრეემა], მოურავი, მისი მგელი და [მოურავის მხლებლები] ორმოცამდე კაცი ერთბაშად დახოცა. შაჰს რომ ათასი აუქი ახჩა მიეცა, ან რომელიმე შემოსავლიანი მხარე რომ ებოძა, არ იზამდა; [ხოლო აქ] არც ალლანის შეეშინდა და არც სისხლს მოერიდა და ასეთი აშკარა ჯალათობა ჩაიდინა. იმ დროს შაჰ-აბბასის გამეფებიდან ორმოცი წელიწადი შესრულდა. სინამდვილე ის არის, რომ ამ ორმოცი წლის განმავლობაში [შაჰს] ასეთი მძიმე დანაკლისი არ ჰქონია. მოურავის მეოხებით და მოურავთანვე ბრძოლაში დაიღუპა და განშორდა წუთისოფელს შვიდი სახელოვანი ხანი, რომელთა ტოლები ყიზილბაშის ქვეყნებში არ მოიძებნებოდა. მათ შორის იყვნენ ერთი კარჩიკაი, ერთი შირვანის ხანი—იუსუფ-ხანი, ერთი ემირგუნე და სხვები. (II, 403-406).

დიშლენ ჰუსენ-ფაშა⁹⁷ ჯარითურთ [ჯერ] სარდალთან და
 ოქიდან აბაზასთან⁹⁸ რომ მივიდა და შემდეგ მისი მოკვლა
 [1626-1627 წწ.]

მაღალღირსეულ სარდალს სჭირდებოდა ერთი წარჩინებული ვეზირი, რომელიც ჯარს გაუძღვებოდა წინ. ვინაიდან [დიდი ვეზირის] მოადგილე გურჯი მეჰმედ ფაშა ამბობდა: „ღმერთმა ნუ ქნას, რომ ეს სამსახურიმე დამეკისროს“-ო და ან დავალებას თავს.

არიდებდა. ამიტომ [სარდალმა] მოიყვანა დიშლენ ჭუსეან-ფაშა და [ეს სამსახური] მას უბრძანა. [ეს უკანასკნელი] გამოცდილი და ამაგდარი კაცი იყო. მისმა საკმაო რაოდენობის ჯარით ჭარმალ ჰალაბს. წასვლამ სახელოვან სარდალში უსახლერო სიხარული და აღფრთოვანება გამოიწვია. თვითონ [სარდალი] უმაღლეს კარავში გამოვიდა და ბაღდაღში გასამგზავრებლად საჭირო სამზადისს შეუდგა. მაგრამ [ამ დროს] საზღვარზე მყოფი ბეგებისაგან მოვიდა წერილები, რომლებიც შევლას ითხოვდნენ და იწერებოდნენ, რომ ყიზილბაშმა ახალციხეს ალყა შემოარტყა და დახმარება თუ არ აღმოგვეჩინა, საქმე გართულდებაო. შემდეგ მან მაშველ ძალად გამოყო ვილახეთების მფლობელი შვიდი სახელოვანი ბეგლარბეგი თავიანთ ვილახეთში მყოფი ჯართურთ. ეს ბეგლარბეგები მასზე [სარდალზე] უფრო ახლოს იყვნენ [ახალციხესთან] და ზემოხსენებული ჭუსეან-ფაშა დანიშნა მათ ძღვეამოსილ სარდალად და გაამგზავრა. [სარდალმა] აბაზა-ფაშასაც გაუგზავნა პატიოსანი ჭუქმი იმის შესახებ, რომ, როცა [ჭუსენ-ფაშა] არზრუმს ჩავიდოდა, აბაზაც არზრუმის ჯარით თან გაყოლოდა მას. როცა არზრუმში ჩავიდნენ აბაზამ— „ბატონი ბრძანდებითო“ თქვა და ლაშქრობისათვის მოჩვენებითი მზადება დაიწყო. [აბაზა-ფაშას] უფიქრია, რომ ესენი ახალციხეში კი არ მიდიან, არზრუმში მოვიდნენ იმისათვის, რომ რაიმე ხრიკი მოუწყონ მას და მოაშორონ ამ ქვეყანას. მან გაპართა წვეულება და მოსული მეთაურები და ბეგლარბეგები დაპატიჟა, ხოლო მთელ თავის ჯარს უბრძანა შეიარაღებულიყვნენ და მზად ყოფილიყვნენ მისი განკარგულებისათვის. ჩვენს ჯარს ასეთი ვერაგობისა და გაიძევრობისაგან დაზღვეულად მიაჩნდა თავი და, როდესაც თითოეული მათგანი [ან] ქუჩაში დადიოდა [და ან] თავისი საქმიანობით იყო გართული, უცბად ციხის ერთი კარიდან გამოვიდნენ და ჩვენი ჯარის დარბევას მიჰყვეს ხელი. ერთი საათის განმავლობაში ყველაფერი განიივეს და რაც მათ გააჩნდათ, ყველაფერი მოჯანყეთა ნადავლად გადაიქცა. მოულოდნელი [თავდასხმისაგან] შეშფოთებულ ასკერთაგან ზოგი უუნაგრო ცხენს შეახტა, ზოგი [იქვე] მყოფ აქლემს შეაჯდა და სარდალთან გაიქცნენ. ორი დღის შემდეგ მივიდნენ და მომხდარი ამბავი შეატყობინეს. და სარდალმა რომ ეს შემადრწუნებელი ამბავი გაიგო, თქვა: „რა გაეწყობა, რაც მოხდა, მოხდა“; რალა ქნას; მოვიდა და ციხის აღება მოიწადინა და იმ ყაჩაღების ძირფესვიანად აღმოფხვრასა და დამორჩილებას შეეცადა. მაგრამ არც ზარბაზნია და არც სხვა საჭირო საჭურველთაგან მცირეოდენი რამე; მხოლოდ ქართველი მელიქ მოურავის

მეორე მოტანილი ზარბაზნით დაიწყო სროლა. ზამთარი დადგა, [ამდენი] დრო ტყუილად დაქარგა. შემდეგ უმწეო, სასოწარკვეთილი და შეწუხებული ადგა და წამოსვლა არჩია. ამრიგად ამ ლაშქრობის შედეგი და შინაარსი ეგ იყო. (II, 408-409).

**ხუსრევ-ფაშა რომ დიდ-ვეზირი და სარდალი გახდა და
1038 წელს [=1628-1629 წწ.] არზრუმისა და ახალციხის
ციხეები რომ დაიპყრო**

როცა ეს არასასიამოვნო ამბავი ზღვისა და ხმელეთის ფნდი: შაჰის პატიოსან ყურამდე მივიდა, მან მაშინვე გადაწყვიტა სახელოვან დიდ-ვეზირად და სარდალად დაენიშნა ხუსრევ-ფაშა, რადგანაც დარწმუნებული იყო მის გულადობასა და [აგრეთვე] იმაში, რომ ის [ქარგად] უხელმძღვანელებდა ძლევამოსილ ჯარს. შემდეგ [დიდი ვეზირის] მოადგილის რეჯებ-ფაშის⁹⁹ დასტურით გაიცა ფირმანი, რათა დინარბექირის ვილჯეთის ბოძებით მას კეთილად-დაცული სტამბოლიდან დაუყოვნებლივ გაეგზავნოს უაფგუსტოესი ბეჭედი. შემდეგ კეთილადდაცულ თოკათში ჩავიდნენ და საჭირო საქმეთა გასაკეთებლად დიდი შრომა და ჯაფა გასწიეს. ამ დროს ცნობა მოვიდა, რომ აბაზა მისგან [სარდლისაგან] ძალიან დაშინებულია და განზრახვა აქვს შაჰს მორჩილება გამოუცხადოს და [არზრუმის] ციხე გადასცესო. რადგანაც ძნელი იყო ზარბაზნის, ჯაბახანისა და სხვა საჭირო მასალათა [სასწრაფოდ] გადატანა, ამიტომ ესენი უკან მოიტოვა [რომ შემდეგ უკან დაედევნებინათ], ხოლო თვითონ დაუყოვნებლივ და ტვირთშემსუბუქებული ძლიერ სასწრაფოდ გაემგზავრა. რამდენიმე ათასი იანიჩარი კიდევ ჩქარმავალ ცხენებზე შესვა და მშვენიერებამოსილი არზრუმის ახლო ჩამოხტა. 1038 წლის წმინდა მუჰარრემის მეშვიდე დღეს [=1628 წ. 6. IX.] ციხეს ალყა შემოარტყეს და იანიჩრები იმავე დღეს სანგრებში ჩასვეს. მეორე დღისათვის ზარბაზნებიც მოაწოდეს. ზარბაზნები წაიღეს და სხვა მრავალგვარი ღონისძიებაც იხმარეს. სხვათა შორის დაიწყეს ვითომ კეთილი გულით გადმობირება ყაჩაღებისა და იმათი, ვინც სეგბანების¹⁰⁰ [წილაბ] ქვეშ მცდარ გზაზე შემდგარებს იყვნენ მიტმანსილი. ამ [ღონისძიების] წყალობით, შიგ ციხიდან გამორბოდნენ ხუთ-ხუთნი, ათ-ათნი და მორჩილებას აცხადებდნენ. ვინაიდან ყოველ მათგანს საბოძვარი შეხვდა მათი მოლოდინის მიხედვით და, ამგვარად, მათ უმრავლესობას შესაძლებლობა მიეცა მორჩილების გამოცხადებისა, აბაზა იძულებული გახდა არზ-

რუმის წარჩინებულთაგან, ულემებიდან და შეიხებიდან ექვსი კაცი გამოეგზავნა და პატიება ეთხოვა. თანახმად თქმულებისა, რომ „პატიება გამარჯვების მოვალეობაა“, პატიოსანმა სარდალმა აპატიო და ხსენებული თვის მეცხრამეტე დღეს [1628 წ. 18. IX.] [აბაზა] გამოიყვანა ციხიდან და ფადიშაჰის ციხე უწინდებურად ისლამის ლაშქრის ხელში გადმოვიდა. იქიდან ახალციხეში გაგზავნეს კაცი და ისიც დაიპყრეს. (II, 409-410).

ერევანში სამეფო გალაშქრების მოკლე მიმოხილვა, თავრიზისა და ანის მხარეთა აოხრება და 1044 წლის კურთხეული რამაჯუნის პირველში, შაბათ დღეს [=1633 წლის 18. II.] [ხუთნის] უავგუსტოესი გამგზავრება

...ყარსის გზით გაემგზავრნენ ერევნისაკენ, გადასერეს გზები და კეთილად დაბანაკდნენ ერევნის ახლო. მემთხვევით, ჯარისკაცთა სივალე გზა სწორედ ციხეზე გადიოდა. ამდენად ძნელად [გასავლელი] ადგილები იყო და ციხიდან თავის არიდება, ესე იგი, ძლევამოსილ [ჩვენს] ჯარის ნაწილებს ცოტა ოდნად შორ მანძილზე განდგომა არ შეეძლოთ. ამიტომ ციხიდან ყიზილბაში გაძლიერებით ისროდა ქვემეხებსა და ზარბაზნებს. თვითონ [ყიზილბაში?] ბედნიერი ფადიშაჰის ძლევამოსილობის [შესახებ] ცნობებს მიიღებდა, გაიქცეოდა და მოუსვამდა. მაგრამ ჩვენი ბედნიერი ფადიშაჰი იოტისოდნად არ შეიცვლიდა ნირს; მშვიდად, დინჯად და ფადიშაჰისებური იერიითა და სიმტკიცით კეთილინება თავის სამეფო კარავში დაბანაკება.

ზანგის წყალზე გადასვლა, ფადიშაჰის სიმამაცე. ციხესთან ახლოა მდინარე ზანგი*, რომელიც დიდი მდინარეთაგანია. იმ დროს ძლიერ აღიდებული იყო. ზიდის გაკეთების შესაძლებლობა არ იყო. ამიტომ მთელი ჯარი იბულებული შეიქნა ძალ-ღონე მოეკრიფა და ფეხით გადასულიყო. ბედნიერი ფადიშაჰიც ზემოთ მოხსენებულის შესაბამისად თავის თოხარიც ცხენზე შემჯდარი ცდილობდა გადასულიყო მდინარეს. ამ დროს სამეფო

* نهر دیکي — მდინარე დიკი, ვეიქრობთ, გრაფიკულ დამახინჯებათა შედეგია. უნდა იყოს نهر زنگي ან نهر زنگي, ე. ი. მდინარე ზანგი, რაც გეოგრაფიულადც გამართლებულია. ჩვენ ამ ადგილას ყველგან دیکي ზანგ'ად გვაპზრინავთ (პირველ ა ასოსთან წერტილია გამოტოვებული, მეორე ასოს კი ქვემოდან აქვს მოწერილი ორი წერტილი, ზედა ერთი წერტილის ნაცვლად).

ამალაში მიმავალი სოლაკთა რაზმიდან ერთი [მეონარი] მდინარის
ძნელად გასასვლელ ადგილს წააწყდა. ეს კეთილი კაცი—სოლაკი
[მეფის მცველი] წყალმა წაიღო. ის ნამდვილად წყალს მიჰქონდა
და ცხადი იყო, რომ დაიხრჩობოდა. დაინახა თუ არა ეს ბედ-
ნიერმა ფაქტმა, გაჰკრა ცხენს დეზები და წყალწაღებულს შუა
წყალში დაეწია. თავისი ბედნიერი მარჯვენა ხელი კისერში ჩას-
ჭიდა სოლაკს და, თითქოს, ვაშლიაო, კურთხეული ხელით დაჭირა
და წყლიდან ნაპირს გამოიყვანა. მას ხელიდან არ უშვებდა და ვიღ-
რე სამშვიდობოს არ გამოიყვანა, მისთვის ხელი არ მოუშორებია.
როცა სოლაკმა ფეხი მიწას დააბიჯა, ბედნიერმა ფაქტმა ცუდ შუა
ხელი, ერთი მუჟა ოქრო აჩუქა და, ამრიგად, სოლაკი ორგვარად
გააცოცხლა. ერთი ისა, რომ დახრჩობას გადაარჩინა და მეორე—
უწყალობა შეუდარებელი სიმდიდრე, რომელიც სიკვდილამდე [საქ-
მარისი იყო]. ამოდენა ისლამის ჯარმა, რომლის სიმრავლე და
ზღვარი ყოველგვარი აღრიცხვის გარეშეა, ყველამ ერთად შეძახი-
ლებით ქება-დიდება აღავლინა ზეცაში. ამის გამო ისლამის ჯარში
დიდი ყიფინა და ვიწვიში ატყდა; ბევრს მდინარე ზანგის ოდენა
ცრემლი წამოუვიდა, ბევრმა ქუდი მოიხადა და აღთქმა და ფიცი
დადგა, რომ ფაქტმა ისათვის თავსა და სიცოცხლეს შესწირავდა.
იმ სადგურიდან საქმეში გამოცდილთაგან და წარჩინებულთაგან
რამდენიმე პირი წავიდა და სამეფო ჯარისათვის ბანაკისა და ბედ-
ნიერი ფაქტის სამეფო კარვის მოსაწყობად შესაფერისი ადგი-
ლები დაათვალიერა: მეორე დღეს ადგნენ და შერჩეულ და დანიშ-
ნულ ადგილებზე კარვები გამართეს. შემდეგ ბედნიერმა და გამარ-
ჯვების საყრდენმა ფაქტმა ჯარის ნაწილები დარაზმა და
მწყობრში ჩააყენა. ისეთი ზინეთი იყო და იმოდენა ძლიერებისა
და გამარჯვების ნიშანი [ჩანდა], რომ შორსმჭვრეტელ ზეცას ამის
მსგავსი არაფერი უნახავს. [ფაქტმა] ბედნიერ საათს სამეფო
კარავეში შებრძანდა. შემდეგ გადაუღებლივ და დაუყოვნებლივ და-
აწყებინეს სანგარების თხრა. [თალების განლაგებულობა ასეთი იყო:]
რუმელის ეაღლეთის [ბეგლარბეგი] ვეზირი ჯანფულადზნდე მუს-
ტათფა ფაშა¹⁰¹, თავრიზის სამსახურში მყოფი და მარჯვენა ფალან-
გის ჯარით აღნიშნული ეაღლეთის ვალღ, ვეზირი გურჯი მეჰმედ
ფაშა და ამ ორ დიდ სანგარს შორის დიდვეზირი გულადი მეჰმედ
ფაშა და აწინდელი დიდვეზირი, ბედნიერი და ღირსეული ვეზირი,
მისი აღმატებულება მუსტათფა ფაშა, რომელიც იმ დროს გააპა-
ტიოსნეს იანიჩართა ალაჟს თანამდებობაზე დანიშვნით; ციხის ერთ
კუთხეში საპირისპირო სანგარი გააკეთეს და ოცი დიდი ზარბაზ-

ნით დღედაღამე მტერს მოსვენებასა და საშველს არ აძლევდნენ; ისეთი დიდი შეუპოვრობითა და თავგამოდებით ურტყამდნენ, რომ ამაზე უფრო მეტის წარმოდგენა არ შეიძლება. მართლაც, მუს-ლიმმა გმირებმა რამდენ სიტყვით უთქმელ მხნეობასა და თავდა-დებას არ მიმართეს. ბედნიერი ქვეყნის თავშესაფარი ფადიშაჰი რუმელიის ფალანგზე მდებარე სანგარში თავიანთი ბედნიერი ფე-ხით რამდენიმეჯერ შებრძანდა და მისთვის სასურველი ზარბაზანი თავად ამოიღო ნიშანში და გაისროლა. ის მუჰა-მუჰად ურიგებდა ოქროს ამ ადგილას მყოფ მუსლიმ გმირებს, რომლებიც გაამდიდრა და გააბედნიერა, რაც შეეხება იმას, ფადიშაჰი რომ [ბრძოლის დროს] კისრულობდა. არც ისტორიაში ნახულა და არც ვინმეს-გან გაგონილა, რომ სახელოვანი ფადიშაჰი სანგარში ჩავიდეს ან ზარბაზანი ნიშანში ამოიღოს. და რუმელიის ფალანგის ქვემოთ კიდევ არზრუმის ბეგლარბეგი ქუჩუქ აჰმედ ფაშა¹⁰² რამდენიმე ზარბაზანს უმიზნებდა იმ არამზადა მტერს. რომელიც ციხის ქონ-გურებიდან ჩანდა და შეუწყვეტლივ ურტყამდა ქონგურებსა და სათოფურებს. ჭკუამახვილი და საქმეში გამოცდილი დელი ჭუსეან ფაშის¹⁰³ სახელით ცნობილი კაფუდან ფაშა, რომელიც განთქმული უღლემთაგანი იყო, მაღალი გორაკიდან შიდა და გარე ციხეს შაჰურ ზარბაზნებს ურტყამდა. იმდენ გულმოდგინებასა და თავდა-დებას იჩენდნენ, რომ ქონგურებზე, სათოფურზე ან ციხის ქუჩებში რა წამსაც გამოჩნდებოდა ყიზილბაში, [უბრალოდ] თითის აწე-ვასაც ვერ მოასწრებდა. მურთაზნ ფაშა¹⁰⁴ ქვედა ბოლუქის სიფა-ჰნებთან და აღაებთან ერთად თოფრაკ-ყალასკენ საყარაულო სამსახურს ეწეოდა. მისი აღმატებულება ვეზირი მუსნა ფაშასა¹⁰⁵ და მისი აღმატებულება ქენან ფაშას¹⁰⁶ უზენაესი კარის მუთაფერ-რიკაებთან ერთად მისი უდიდებულესობის ქვეყნის საფარველი ფადიშაჰის სამეფო კარვის დაცვა ჰქონდათ დავალებული. თითო-თითო ღამეს, მორიგეობით მაგ სამსახურს ასრულებდნენ. ასეთი მისაღები და შესანიშნავი წესითა და რიგით დღედაღამე რომ გულმოდგინებითა და თავდადებით მუშაობდნენ, მეცხრე დღეს ალყაშემორტყმულმა არამზადა ყიზილბაშებმა და მაგათ, ვითომ, ხანებმა—უბედურებმა პატიება ითხოვეს და უზენაესი ხელისუფლე-ბის სადავეების მპყრობელს და ებოქათა ფადიშაჰს მიაშურეს შეწყ-ნარებისათვის. შაჰის მსროლელთა ნაწილის ალა მირ-აბდ-ულ-ფეთთაჰ ალ დილაადრიან ფადიშაჰს ეახლა და თავყანისცა. ოსმალთა კეთილი ადათის შესაბამისად მას მიაართვეს ძვირფასი [საპატიო] ხალათი და ნება დაერთო თავის ქვეყანაში გამგზავრე-

ბისა. უზენაესი ნებართვა მიენიჭა აგრეთვე ყველა იმათ, ვისაც სურვილი ჰქონდა ყიზილბაშთა ქვეყნებში წასვლისა. იმისათვის რომ ისინი [ყიზილბაშები] მშვიდობიანად გამგზავრებულიყვნენ და დაცული ყოფილიყვნენ ნადავლის მადებარი ისლამის ჯარისაგან, მათ მიუყენეს მასაქიზები და კორუჯიები [მცველები] და ასე გაამგზავრეს თავიანთ ცოდვილიან სახლებში. ერევნის ოლქის ხანმა და მის მიდამოებში ძალაუფლების პატრონმა ემირგუნე ხანმა ისურვა ფადიშაჰის სამსახურში ყოფნა და ასეთი პირობით გადასცა ციხე-ბედნიერ ფადიშაჰს გაუმართა ნადიმი, სადაც სპარსული წესის მიხედვით ჯემინებური სმა და ქეიფი იყო მოწყობილი. თავის შესაძლებლობის შესაბამისი რაოდენობის ძღვენი და უხვი ქონება მიართვა. ბედნიერმა ფადიშაჰმა ძლიერ ისიამოვნა სპარსული ყაიდის ნადიმითა და მის საპატივცემლოდ გამართული ამ განუმეორებელი წეს-ჩვეულებით. [ფადიშაჰი] დიდი პატივისცემით მოეპყრო, ყოველნაირი მფარველობა გაუწია; თვით მას [ხანს] ჭარმალი ჰალაბის ეშალეთი უბოძა, ხოლო მის ქეთხუდუას მურად აღას შამშის ტრაბლუსის საბეგლარბეგო. (II, 430 და 435-438).

ერევნის აღების შემდეგ მომხდარი ამბების შესახებ

როდესაც სახელოვანმა ფადიშაჰმა ერევნის ციხე შემოიმტკიცა, წარჩინებულმა ვეზირმა მურთაზნ ფაშამ აღნიშნულ ციხეს ჩაუწერა ათი ათასი ყული, ხოლო თვითონ დაინიშნა მის ციხისთავად. აღნიშნულ [ვეზირს] ჩააბარეს ყულის ჯარისათვის საკმარისი რაოდენობის სურსათ-სანოვაგე და ხაზინა. ციხე შეაკეთეს, ზარბაზნებისაგან დანგრეული ადგილები ციხისა, როგორც რიგი და წესია, გაამაგრეს. ამ საქმეში, ან [ციხის რომელიმე] შენანგრევეში იოტისოდენა ზიანი არ დაუტოვებიათ. (II, 438-439).

შეუღარებელი ვეზირის, მისი აღმატებულების ქენან-ფაშის მიერ ახალციხის დაპყრობა

გულადი ვეზირი, მისი აღმატებულება ქენან ფაშა იყო ღვთისმოსავი ადამიანი, რომელსაც ღვთისმოშიშობასა და კრძალულებაში მსგავსი არა ყავდა. [ამ] დაპყრობათი შემდეგ მას დაევალა ახალციხის აღება და საკმარისი რაოდენობის ჯარი მიეცა. მაღალი-აღლავის შემწეობით მან გაიმარჯვა, ციხე დაქვემდებარებული-ადგილებით აიღო და გაიხარეს. (II, 439).

ქვეყნის საფარველმა ბედნიერმა ფაღიშაჰმა თავრიზისაკენ
გამგზავრება რომ ბრძანა

მას შემდეგ, რაც ერევნის ციხისათვის საბრძოლო მასალები და ახალციხეში მიმავალი ჯარისათვის საომარი საჭურვლის მომარაგება დაამთავრა, ბრძანება გასცა სასწრაფოდ გამგზავრებულ იყვნენ თავრიზისაკენ. ერევნიდან აიყარნენ, აღვირები თავრიზის მიმართულებით გასწიეს და შეთქმულნი დღეს გულწარმეტაც თავრიზში გამართეს კარვები. აღნიშნული ქალაქის ოთხივე მხარე, მისი კეთილნაშენი შემოგარენი, მისი მარჯვნივ და მარცხნივ მდებარე სამოთხისებური ადგილები ისლამის ჯარის შესვლის შედეგად მიწასთან გასწორდა და ქვა ქვაზე აღარ დარჩა. ჯარისკაცებიდანაც არავინ არ იყო, რომ ნაღველი არ აეღო. მას შემდეგ, რაც ქვეყნის მპყრობელმა ფაღიშაჰმა დაათვალიერა თავრიზის მშენებლობის ტატნობზე თაღებით აღმართული სასახლეები და, განსაკუთრებით, შაჰის სასახლე-სადგომი, რომლის მსგავსი არსად იპოვება, გამოიცა ბრძანება იმის შესახებ, რომ [ყველაფერი ეს] იყოს მხოლოდ მტერზე გამარჯვებისა და მტრის განადგურების გამომწვევი მიზეზი და [ყველაფერი] მიწასთან გასწორდა. და საერთოდ ეს წარმტაცი ქალაქი—აზერბაიჯანის ეს დედაქალაქი, (სადაც სამ დღეს შეჩერდნენ) და მისი მიდამოები—მთლიანად განადგურებულ და აოხრებულ იქნა. შემდეგ გამობრუნდნენ და ერევნისაკენ გამართნენ. [ამ დროს] ერევნის ველი წითელი და თეთრი ფერის სამეფო კარვებით, უთუოდ, საქვეყნო შურის გამომწვევი იყო. ამ ადგილას მისი აღმატებულების ვეზირი ქენან ფაშის შიკრიკი მოვიდა და ფაღიშაჰთან დაახლოვებულ პირებსა და სრულიად ისლამის ჯარს ახალციხის ციხის დაპყრობა ახარა. ამავე ადგილას დიდი ვეზირის მეჭმედ ფაშის დიდ-ვეზირობის თანამდებობას არფალიკის წესით რუმელიის ევალეთიც დაუმატეს და შეუერთეს.

(II, 439-440).

შენი მკვნიბი ქართული
თარგმანისათვის

1. ბაიბურთი — არზრუმის ვილაიეთში სანჯაყის ცენტრი იყო. იგი მდებარეობს არზრუმის ჩრდილო-დასავლეთით 100, ხოლო ტრაპიზონიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით 90 კილომეტრზე. ჭოროხის ორთავე ნაპირასა და არზრუმისა და ტრაპიზონის შემაერთებელ გზაზეა¹.

2. სანჯაყი (თურქ. Sancak) — ცდროშა²; სადროშა, რომელზედაც დაყოფილი იყო ვილაიეთი. სანჯაყ-ბეგი (Sancak beği) — სადროშოს, სანჯაყის მმართველი ბეგი.

2°. ბურჰან ალ ნუსულთანი ხალნლ ფადიშაჰის ძე — პროფ. ვლად. მინორსკის მიხედვით — სულთან ხალნლის ძე, დარუბანდის დინასტიის შირვანის შაჰთაგანია, რომელიც ყიზილბაშთა მიერ დაპყრობილ შირვანზე გაემართა და ბრძოლა დაუწყო ალკან მირზას (იხ. ქვემოთ შენ. 6. ბურჰანის შესახებ და.: И. П. Петрушевский, Азербайджан в XVI-XVII веках წიგნში Сборник статей по истории Азербайджана, გვ. 267-268; В. Ф. Минорский, История Ширвана и Дербенда X-XI веков, მოსკოვი, 1963, გვ. 174). ო. ფენდიევის მიხედვით ბურჰან ალ ნუსულთან II-ის შვილია, რომელიც შირვანში იყო 1548-1551 წწ. (იხ. О. А. Эфендиев, Образование азербайджанского государства сефевидов в начале XVI века, ბაქო, 1961, გვ. 133).

3. შაჰ-ისმაცენლი — სეფიანთა ირანის შაჰი 1502-1524 წლებში.

¹ კამუს-ულ-ა'ლამ, I. 1280. იხ. აგრეთვე EI, I, 614. მიუხედავად ჩვენი დიდი სურვილისა, ქართულ თარგმანში რამდენიმე საკუთარი სახელი და ტერმინი უშენიშვნოდა და განუმარტებელი დარჩა, ეს იმიტომ, რომ სათანადო სპეც. ლიტერატურა თბილისის წიგნთსაცავებში არ აღმოჩნდა, ხოლო იმ ხანებში მივლინებით გამგზავრება ვერ შეეძლო. აქვე მინდა აღვნიშნო ისტ. მეცნიერებათა კანდიდატის ნოდარ შენგელიას დაუხარებელი და თავაზიანი დახმარება, რომელიც მან გამიწია ამ შრომის წარმოებაში გადაცემისას ჩემი თბილისში არყოფნის დროს (1963 წ. ზაფხული). მან მანქანაზე გადააბეჭდვინა ამ შრომის შენიშვნები და დაურთო ისინი თარგმანის ტექსტის სათანადო ადგილებს.

3. შ ა ჰ რ უ ხ ი — ბურჰან ჯალის ბიძაშვილი, სულთან ფარრუხის ძე. შარვანშად იქნა აღზევებული ბურჰან ჯალის მცირეწლოვანობის გამო (В. Ф. Минорский, დასახელებ. ნაშრომი, გვ. 174; И. П. Петрушевский, Ширван при последних ширваншахах, Сборник статей по ист. Азербайджана, 265).

4. შ ა ჰ - თ ა ჰ მ ა ს ფ ი (= შ ა ჰ - თ ა მ ა ზ ი) — სეფიანთა ირანის შაჰი 1524-1576 წლებში.

5. შ ე მ ა ხ ა, შ ა მ ა ზ ი, შ ა მ მ ა ზ ი ა — ქალაქი თანამედროვე აზერბაიჯანში. შირვანის სახანოს დედაქალაქი (იხ. EI, IV, 412; აგრეთვე: В. Ф. Минорский, История Ширвана и Дербенда X-XI веков, გვ. 30, 38, 106-107, 118, 164, 172 და სხვ.).

6. ა ლ კ ა ს მ ი რ ზ ა — ფეჩევი (I, 267-288) ალკას მირზაზე მოგვითხრობს 954 (1547-1548) წლის ამბებში: შაჰ-თამაზის უმცროსი ძმა, რომელიც შირვანის მმართველი (ვალე) იყო. ზოგი მისი მოქმედება შაჰ თამაზის სურვილების საწინააღმდეგო იყო და ამიტომ, როცა გაიგო, რომ მან ჯარი დაძრა შირვანისაკენ, ალკასი თავისი ამაღლის რამდენიმე წევრთან ერთად გაიქცა და შირვანის სამფლობელო დატოვა. ყვიჩაყთა ველის გავლით ის ჩავიდა ყირიმს, საიდანაც გაემგზავრა ოსმალეთში და ბოსფორში ამოყო თავისულთანმა ალკასი დიდი ზეიმითა და პატივით მიიღო, ძალიან უხვად დასახუქრა, როგორც ოქრო-ვერცხლით, ისე ყოველგვარი სამოსლითა და საპატიო ხალათებით. ალკას მირზამ შემდეგ დაიწყო საჩივარი თავის ძმაზე და ფაღლიშაჰი შაჰ-თამაზთან სალაშქროდ წააქეზა.

წალე ეფენდი წერს, ამბობს ფეჩევი, რომ მარტო სულთნის მეუღლის მიერ ნაჩუქარი საქონლის ღირებულება 10.000 ოქრომდე იქნებოდაო. (ფეჩევენს წალე ეფენდი, ცხადია, ცნობილი თურქი ისტორიკოსი, „ნუსრეთნამეს“ ავტორია, რომელიც 1599 წ. გარდაიცვალა). საინტერესოა, რომ ფეჩევენს საკმაოდ დაწვრილებით აქვს ჩამოთვლილი ალკასისადმი მიროთმეული საჩუქრები, რომელიც ძლიერ მრავალფეროვანია და ძვირფასიანი; და ბილოს შენიშნავს, რომ ასეთი ოდენობისა და ხარისხის საჩუქარი თვით ფაღლიშაჰისათვისაც იქნებოდა საკადრისიო. ფეჩევენ ამასთანავე ერთად ამბობს, რომ ეს იყო გაუმართლებელი ხარჯი, გაღებული იმ კაცზე, რომელიც აქ მოვიდა არა სუნიტების ხათრით, არამედ თავისი თავის გადასარჩენად.

გაცემულ იქნა ბრძანება ლაშქრობისათვის გასამგზავრებლად. ალკასი რამდენიმე დღით ადრე გააგზავნეს. ულამა ფაშა, რომელიც

ყიზილბაშთა ტერიტორიაზე დიდხანს იყო ნამყოფი, ძლიერ საზრი-
ანი და მოხერხებული კაცი იყო, ბოსნიაში ვაღნის თანამდებობი-
საგან გაათავისუფლეს, დაუნიშნეს ალქანს ლაღანდ, უბოდეს არზ-
რუმის ვილნიეთი და თან გააყოლეს მას. ალქანს მირზაზე იხ. აგრეთ-
ვე: И. П. Петрушевский, Азербайджан в XVI-XVII веках в
„Сборнике статей по истории Азербайджана“, 266-267; В. Ф.
Минорский, История Ширвана и Дербенда X-XI веков, мос-
კოვი, 1963, გვ. 174; *سلسله جلیلی*, II, 295.

7. არფალიკი (თურქ. arpa ქერი + აფიქსი lik, arpalık—
ქერისა, საქერო) აქ ნიშნავს ქერის ფულს. არფალიკი ფეოდა-
ლური სისტემის დროინდელი ტერმინია და ეწოდება იმ ადგილ-
მამულს, რომელიც ებოდებოდათ ლაშქრობაში ცხენოსანი ჯარით
მონაწილე სიფაჰნებსა და სხვა დიდ მოხელეებს, როგორც დამა-
ტებითი შემოსავლის წყარო ცხენების გამოსაკვები ქერის საფასუ-
რის სახით. შემდეგში საარფალიკო მამულის შემოსავალი, ნაღდად
ზუ ნატურით, ეძლეოდათ დამსახურებულ სახელმწიფო მოღვაწე-
ებსა და მაჰმადიანთა სწავლულებს—ულემებს (ულემა), უკვე რო-
გორც საცხოვრებელი სარჩო, ულუფა. ქართულ წყაროებში არფა-
ლიკის შესატყვისი „სარჩო“ უნდა იყოს. ეგნატაშვილი ბე-
რის „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“, მაგალითად, ნათქვამია: „და
მიშინ გაუგზავნა ბატონმა თეიმურაზ ხონთქარსა კაცი, შეეხვეწა და
სთხოვა სარჩო. ზხონთქარმა სხვა ველარა გააწყო რა და მისცა
გონიასა და ახალციხესა და გარეშემო მისსა მამული სარჩოდ“
(ხაზი ჩვენია. იხ. „ახალი ქართლის ცხოვრება“ აკად. ივ. ჯავახი-
შვილის რედაქციით, გვ. 145₁₉₋₂₃). ან კიდევ, ხონთქარმა იბრაჰიმმა
„მოსცა სარჩოდ სანჯახები“ (იქვე, გვ. 147₁₄₋₁₅). ი. თბილელსაც
აქვს ამის შესახებ: „სხვაც გვიბოძა მამულები, სარჩო—კარგი
სანჯახები“ (დიდმოურავიანი, გ. ლეონიდის რედაქციით, გვ. 58,
429) და სხვაგან. არფალიკზე უფრო დაწვრილებით იხ. EI-ში
E. Giese-ს წერილი, ტ. I, გვ. 477; M. Z. Pakalın, Osmanlı tarih
deyimleri ve terimleri sözlüğü, I, გვ. 84-87.

8. ყიზილბაშ-ი —თურქული კომპოზიტი (kızıl—წითელი
და baş—თავი); ნიშნავს „წითელთავ“-ს. ასეთი სახელი შეერქვა
ირანის სეფიანთა შაჰების ქვეშევრდომებსა და, უმთავრესად მაინც,
ჯარებს, რომელნიც წითელი ფერის თავსაბურავს ატარებდნენ.
ზოგიერთი თურქი ისტორიკოსი, მაგალითად, მუსტაფა ნაჰმან
(გარდაიც. 1716 წ.) kızılbaş-ის ნაცვლად ხმარობს sürh-i ser-ს³,

³ M. N. Özün, Edebiyat ve teşkid sözlüğü. ანკარა, 1954, გვ. 162.

რაც სპარსულად იმავე წითელთავას ნიშნავს (سرخ წითელი², ხოლო سر თავი³). შემდეგში ყიზილბაშ-ი საერთოდ შეერქვა უკვე ყველა შიიტური გაგების ისლამის მალიარებელს (შინა-ელთა სექტას)⁴.

9. ლაღა მუსტაფა ფაშა. თვით იბრ. ფეჩევენს საინტერესო ბიოგრაფიული ცნობები აქვს ლაღა ფაშაზე თავის „თარახ“-ში: იგი ბოსნიელი სოკოლოვების გვარიდანაა, ძმაა ვეზირი ხუსრეფ (ხოსრო) ფაშისა. შემდეგ აღნიშნულია, რომ პირადი ნიჭის წყალობით მან გაიკვლია გზა სასახლეში ჯერ მინარხობისა, შემდეგ კი ჩაშნაგირბაშის თანამდებობის მისაღებად (სასახლეში საკულინარიო საქმეთა უფროსი). შემდეგ სანჯაყბეგობა მიიღო და მერე ფადიშაჰთან ლაღას თანამდებობაზე აიყვანეს და სელიმ უფლისწულის აღზრდა მიანდევს. ფეჩევენ ამბობს, რომ ლაღა ფაშა ამის შემდეგ დიდი ხრიკებისა და ფანდების ქსელს აბამდა სასახლეში, ცდილობდა ტახტი მის აღზრდილს სელიმს რგებოდა და არავითარ შემთხვევაში სხვას არა. დარწმუნებული იყო, რომ, თუ ამას მიაღწევდა, დიდგვირობის თანამდებობა მას არ აცდებოდა. მაგრამ „ხარბს მოაკლდესო“ ნათქვამია და მასაც ამ თვალსაზრისით ცხოვრებამ არ გაუმართლა. შემდეგ ლაღა ფაშა რიგ-რიგობით ვანის, არზრუმის, პალაბის (=ალეპო), შემდეგ (8 წელიწადს) დამასკოს ბეგლარბეგი იყო. მან ვეზირობის წოდება მიიღო და კვიპროსის დასაპყრობად გაგზავნილი ლაშქრის სარდლად დაინიშნა. ლაღა ფაშა ხელმძღვანელობდა ირანელებთან ლაშქრობებს. არც ერთ სარდალს არ მიუყენებია ყიზილბაშთათვის იმდენი ვნება, რამდენიც ლაღა ფაშამ⁵.

სიჯილ-ი რუმან-ის ავტორი მ. სურეჟაჰან ი. ფეჩევენს გარდა სხვა წყაროებიც აქვს გამოყენებული და ზოგ რამეში ავსებს ფეჩევენს ცნობებს:

მუსტაფა ფაშა, მეტსახელები: ლაღა, ყარა—ბოსნიელი სოკოლოვიჩების გვარეულობიდანაა. სასახლეში მას მიენდო უფლისწულსულთან სელიმის აღზრდა, მისი ლალობა (აქედანაა ქართულ წყაროებში, რომ მარტივად ლაღა ფაშად იხსენიება). ამდროს ვეზირის წოდების მინიჭებას რომ ელოდა, გაგზავნილ იქნა ყარაფუზლას

² H. Зәринәзадә, Фарс дилиндә азәрбајҗан сөzlәри (Сәфәвиләр дөврү, Баქო, 1962, გვ. 357-358.

³ იხ. ىجوى خراسى, I, გვ. 442 და II, გვ. 20.

სანჯაყბეგად. შემდეგ თემეშვარის ბეგლარბეგობა მიიღო. შემდეგ რიგრიგობით მან მიიღო ჯერ ვანის, არზრუმისა და შემდეგ ალექსანდრეპოლის თანამდებობა. შემდეგ რვა წელიწადს დამასკოს ვალდი იყო. შემდეგ ვეზირის რანგით იემენის სარდლად დაინიშნა. მიიღო მეექვსე რანგის ვეზირის წოდება. დაინიშნა კვიპროსის ლაშქრის სარდლად. ირანთან ომებშიც სარდლად ეგ იყო. შემდეგ მეორე ვეზირის წოდება მიიღო და 988 წლის ჯუმად-ლ-ახირის ხუთში ან, შეიძლება, ოცდასამ რიცხვში (= 1580 წ. 18. VII, ან 5. VIII.) გარდაიცვალა. ელშობის ჯამეს ეზოშია დასაფლავებული (სტამბოლში). რუსთამ და მეჰმედ სოკოლლი ფაშებს ძლიერ ეშინოდათ მისი ოინებისა. ფარჰად ფაშის შვილები მისი გერბები არიან⁶.

ლალ მუსტაფა ფაშის სამხედრო და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობისა და მისი ბიოგრაფიის შესახებ ბევრი ცნობა აქვს ცნობილ ორიენტალისტს იოსებ ჰამერს თავის „ოსმალეთის იმპერიის ისტორიის“ II ტომში⁷. საინტერესოა ლალ მუსტაფა ფაშაზე აგრეთვე აზრი აკად. ე. თაყაიშვილისა, რომელიც შემდეგს წერს: „XVI საუკუნეში სპარსელები და ოსმალები სამკედრო-სასიცოცხლოდ ებრძოდნენ ერთმანეთს სამცხე-საათაბაგოს დასაპყრობად. სპარსეთში ამ დროს მთავრობდნენ შაჰ თამაზი და (შემდეგ) ხუდაბანდა, ოსმალეთში კი სულეიმან დიდი, შემდეგ სელიმ მეორე და ბოლოს მურად მესამე, რომელსაც ჰყავდა შესანიშნავი სარდალი ლალ ფაშა. ეს ლალ ფაშა 1578 წ. საქართველოში მოვიდა დიდი ჯარით, საქართველოს მთავრებმა ბრძოლა ვერ გაუწიეს და დამორჩილება ამჯობინეს“⁸. უნგრელმა ისტორიკოსმა პროფ. ლ. ფეკეტემ დაბეჭდა სიძაჯათის დამწერლობით შესრულებული და სტამბოლის თოფკათის სასახლის მუზეუმში დაცული ერთი დოკუმენტი, რომელიც ლალ ფაშას განეკუთვნება და შეიცავს საყურადღებო ცნობებს ამ მხედართმთავარზე⁹.

თურქეთის საისტორიო საზოგადოების ორგანოში თურქმა მეცნიერმა შერაფეთინ თურანმა 1958 წ. დაბეჭდა დიდი გამოკვლევა ლალ მუსტაფა ფაშაზე სათაურით: „შენიშვნები და დოკუ-

⁶ სიჯილ-ი 'ოსმან' IV, 377,

⁷ J. v. Hammer, GOR, II, გვ. 472-503.

⁸ სამი ისტორიული ქრონიკა, გამოცემული ე. თაყაიშვილის მიერ. თბილისი, 1890, გვ. 129-130.

⁹ I. Fekete, Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung, I, ბუდაპეშტი, 1955, გვ. 394.

მენტები ლაღლ მუხტათჲ ფაშის შესახებ¹⁰. ავტორი საკმაოდ ვრცლად განიხილავს ლაღლ ფაშის მოღვაწეობას, მოჰყავს მრავალი დოკუმენტური¹¹ და ნარატიული ხასიათის მასალა და საინტერესო განზოგადოებები აქვს. პირველ თავში მოთხრობილია მუხტათჲ ფაშის ლაღობა და ამ დროს მისი როლი სულთნის ტახტის დასაკავებლად უფლისწულთა შორის გაჩაღებულ კიდილში. მეორე თავში განხილულია ლაღლ ფაშის სანჯაყბეგობისა და სხვადასხვა ადგილას მისი ბეგლარბეგობის ამბები. შემდეგ, მესამე თავში ლაპარაკია მისთვის ვეზირის წოდების მინიჭებისა და იემენში ლაშქრობის დროს სარღობაზე. მეოთხე თავში განხილულია ლაღლ ფაშის გაღაშქრება კვიპროსის დასაპყრობად. მეხუთე და უკანასკნელ თავში ავტორი გვიყვება ლაღლ ფაშის ირანში გაღაშქრებაზე. ამ გაღაშქრების ცენტრალური მომენტი—ეს არის 1578 წელს საქართველოში, ჩიღდირის ველზე მომხდარი დიდი ხოცვა-ჟლეტა ოსმალებსა და ირანელებს შორის. გაიმარჯვეს ოსმალებმა, რომლებიც აქედან გაემართნენ თბილისისაკენ, ადვილად აიღეს იგი და შემდეგ შეესივნენ შირვანს¹².

ლაღლ ფაშის „მოღვაწეობა“ საქართველოში ქართული მატია-ნის მიხედვით: (ლაღლ ფაშამ) „ამოწყვიტა სამცხე“, „მოადგამგელციხეს“, „მუხრანს დაღა“, „გორი გაამაგრა“, „მას გადასცა დაუთხანმა ქართლის ციხენი“, „მან კარი აღაშენა“¹³. შდრ. აგრეთვე: ქსა ორას სამოცდა ექვსა ლაღლ-ფაშა გამოვიდა, რომელი არს ლაღლ გამზრდელი ხუანტქრისა¹⁴.

9. ყაზავათ-ი ← არაბ. *قزاق* — მუსლიმთა საღვთო ომი (შდრ. ქართულში ყაზავათ—ალ. ყაზბეგი, თხზულებანი, I, თბ., 1948, გვ. 515).

10. არნაბუდი — იგივე არნაუდი, არნაუტი. თურქულ წყაროებში და თანამედროვე თურქეთშიც ბალკანეთის ალბანელები არნაუდების სახელით არიან ცნობილი. ალბანეთს თურქები ედა-

¹⁰ Dr. Şerafettin Turan, Lala Mustafa Paşa hakkında notlar ve vesikalar. Türk Tarih Kurumu. Belleten. ტ. XXII, № 85-88. ანკარა, 1958, გვ. 551-593.

¹¹ იხ. იქვე სრულად მოტანილი ლაღლ ფაშისადმი მიწერილი ჭუქმები, გვ. 565, 566, 569 და სხვაგანაც.

¹² Turan, დასახ. ნაშრომი, გვ. 581-593.

¹³ ქართლის ცხოვრება, II, ტექსტი დადგენილი... პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი, 1959. გვ. გვ. 372, 523, 524, 526, 372, 522, 523, 372, 525-

¹⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, 277.

ზიან Arnautluk-ს, რაც სპარსულ დოს ნიშნავს. ამ შემთხვევაში ფეჩევი არსაუღდა ტომს არ უნდა გულისხმობდეს. ირკვევა, რომ ქართულში არსაუღი || არსაუღი საერთოდ ჯიუტსა და თავნება კაცს ნიშნავს. ცხინვალელი მოქალაქის გ. ჩოჩიევის მოწმობით არსაუღი ქართლში თავნება კაცს ნიშნავს. „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ არსაუღი ასეა განმარტებული: 1. ისტ. ბალკანეთის ალბანთა თურქული სახელწოდება, 2. გადატ. კერბი, ჯიუტი, უსაქციელო. (ზღრ. აგრეთვე: J. W. Redhouse, A Turkish and English Lexicon, სტამბოლი, 1921, გვ. 74).

11. მუსა ფაშა „ცნობილი ყოფილა ყიზილ აჰმედლუ-ს მეტსახელით. დაწინაურების შემდეგად ბეგი გახდა. შემდეგში არზრუმის ბეგლარბეგის თანამდებობა მიიღო. მაგ მხარეში სიღარბაისლე და პატივისცემა ვერ დაიმსახურა. მოკლულ იქნა საქართველოდან რომ მიემგზავრებოდა 951 წელს“ (= 1544-1545)¹⁵. ასეთია მუსა ფაშის შესახებ მოკლე ცნობები „სიჯილის“ ავტორისა. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ცნობა სავსებით ემთხვევა ი. ფეჩევის თხრობას იმ ნაწილში, სადაც ფეჩევი ამბობს: „რამდენიმე ათას წყევულ ქართველ არაბულთაგან არზრუმის ბეგლარბეგს მუსა ფაშას მოულოდნელად დაესხა თავს, მოჰკლა ისიც და ბევრი ისლამის სარწმუნოებისათვის მებრძოლი გმირიც“¹⁶. ოღონდ „სიჯილის“ ავტორის თარიღი განსხვავებულია ფეჩევის თარიღისაგან. ამ შემთხვევაში ფეჩევის თარიღი—955 წ. (1548-1549) უფრო სანდო უნდა იყოს, ვიდრე „სიჯილის“ 951 წელი (1544-1545).

12. ბარაკანის ციხე — იხ. „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, III; ფარაკანი (ციხე-ქალაქი), გვ. 505, 568.

13. ბანაკის ციხე — იხ. „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, III, გვ. 560 (ფანაკი).

14. სამალარის ციხე. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ეს ის გეოგრაფიული პუნქტია, რომელიც „გურჯ. ვილ. დიდ დავთარში“ وصاله-დ არის აღწერილი. იხ. „დავთარი“, III, გვ. 355 (ზღრ. აგრეთვე იქვე, გვ. 413 და 594).

15. ახას ციხე — გვხვდება აგრეთვე „გურჯ. ვილაიეთის დიდ დავთარში“ (იხ. წ. III, გვ. 593-595). 1923 წ. გამოცემულ „საქ. ისტორიულ რუკაზე“ საურამეთის სამხრეთ-დასავლეთით აღნიშნულია ახას. „ვერობული რუსეთის სპეც. რუკაზე“ ახას იღბის დასავლეთითაა ნაჩვენები.

¹⁵ სიჯილ-ი..., IV, 521.

¹⁶ ი. ფეჩევი, იქვე, გვ. 26-27.

16. აჰმედ ფაშა, მეორე ვეზირი — სიჯილ-ის ავტორის მიხედვით „აჰმედ ფაშა ეროვნებით არნაულია (ე. ი. ბალკანეთის ალბანელი). ცნობილი ყოფილა მეტსახელით ყარა; ძმა ცნობილი რუსთემ ფაშისა. აღზრდა მიიღო სულთნის სასახლეში. აქვე მიიღო კაფუჯი-ბაშის თანამდებობა, შემდეგ იანიჩართა ალა გახდა. 936 წ. (1529-1530) სამსახურიდან გათავისუფლდა. შემდეგ რუმელიის ბეგლარბეგობა მიიღო. შეერთო სულთნის ქალიშვილი ფატმა. შემდეგში ვეზირის რანგში იქნა აყვანილი და წლების განმავლობაში მეორე ვეზირის თანამდებობაზე იყო. 960 წ. (1552-1553) დიდ-ვეზირად დანიშნეს, ხოლო 962 წ. (=1554-1555) იგი მოჰკლეს¹⁷. ეს აჰმედ ფაშა ფეჩევესთანაც და „სიჯილ“-შიაც მეორე ვეზირის თანამდებობით იხსენიება¹⁸.

17. **يېنىچرى** — (თ. yeniçeri) ქართულში იანიჩარად, ან, უფრო ადრე, ძველი თურქული ფორმის დაცვით, ენგიჩარად (იანგიჩარად) არის გადმოსული. იანიჩარი სიტყვისიტყვით „ახალ ჯარს“ ნიშნავს. იანიჩარი — ოსმალეთის სახელმწიფოს რეგულარული ჯარია, სულთან ორხანის მიერ შექმნილი 1330 წელს და სულთან მაჰმუდის მიერ გაუქმებული 1826 წელს.

18. **غریبا** — ღურება¹⁹ (← არაბ. غریب — მრავლ. غریبا) ცხენოსანი ჯარი, რომელიც გამაჰმადიანებულ უცხოელთაგან იყო შედგენილი. **كجلی** — ბრლუქი — „ასეული“ — თურქ. **سپه** — ზმნიდან — **سپه‌لیک** „ვანაყოფი“, „ნაწილი“, „სამხედრო ნაწილი“ (შდრ. რუს. პოლკ-ი. ღურება²⁰ ჯარი ორი ბოლუქი იყო — აესარ (არაბ.) „მარცხენა“ და აემნარ (არაბ.) „მარჯვენა“^{18a}).

19. თორთუმი — ჰამერის რუკაზე, მაგალითად, აღნიშნულია ოლთისის (Olti) სამხრეთით, თორთუმის წყალთან ახლო (Portum)¹⁹. დიდევხირი აჰმედ ფაშა საქართველოში რომ სალაშქროდ გამოემგზავრა, პირველად თორთუმის ციხე აიღო „დიდი ბრძოლით“ — ვახუშტის ყველგან თორთომი აქვს. თორთუმ ფორმა თურქულ წარმოთქმასთანაა შეგუებული (თურქულში, როგორც წესი, ღია ბაგისმიერი „ო“ პირველი მარცვლის შემდეგ ვიწრო „უ“-ს გვაძლევს): თორთომის მდინარე, თორთომის ხეობა, ციხე თორთომისა

¹⁷ სიჯილ-ი... I, 198.

¹⁸ იბ. აქვე, გვ. 27.

^{18a} GOR, II, 241; M. Z. P a k a l ı n, Osmanlı tarih-deyimleri ve terimleri sözlüğü, I, 680-681,

¹⁹ იბ. GOR, II, 304 და 305 გვერდებს შუა მართავებული რუკა.

და სხვ²⁰. თორთუმ სახელი ამჟამადაც შენარჩუნებული აქვს ამ ძველ პუნქტს²¹. შამს-ედ-დინ სამინ-ს მიხედვით; თორთუმი არზრუმის ვილაიეთსა და სანჯაყში, მის ჩრდილოეთ ნაწილში მდებარეობს და სახელი თორთუმის წყლისაგან დაერქვა. სამხრეთით უძვეეს თვით არზრუმი, სამხრეთ-აღმოსავლეთით—ბასიანი, დასავლეთით ბაიბურთი, ხოლო ჩრდილოეთითა და ჩრდილო-აღმოსავლეთით—საქართველო²².

20. ნიხახ-ი. ი. ფეჩენის „ისტორიის“ დაბეჭდილ ტექსტში ამ ადგილას წერია حاج, რაც ნიჯაჰ-ად შეიძლება წავიკითხოთ; მაგრამ ნიჯაჰ. ნაჯაჰ და მისთანათა სახელით სამხრეთ საქართველოში შესაბამის ტერიტორიაზე გეოგრაფიული პუნქტი არ არის. სამაგიეროდ სპეციალურ რუკებზე თორთომიდან აღმოსავლეთით, დაახლოებით თორთოჰსა და ოლთისს შუა აღნიშნულია პუნქტი Нихах-ი. ამდენად, ი. ფეჩენის ნიჯაჰ-ი კორექტურული შეცდომაა, ან ტექსტის გადამწერის მიერ უყურადღებობით აღრევა დიაკრიტიკული წერტილებისა—მეორე ო ასოზე ქვევით დაუსვამს წერტილი, ხოლო მეოთხე ო ასო კი უწერტილოდ დაუტოვებია. სწორი ფორმა, რომელიც რამდენიმე რუკით დასტურდება, იქნება حاج ნიხახ-ი²³. შამს-ედ-დინ სამინს ენციკლოპედიის მიხედვით ნიხახ-ი (خاخ) თორთუმის ყადა-ს ცენტრია მდინარე თორთუმზე და არზრუმიდან ჩრდილო აღმოსავლეთით 45 კილომეტრის მანძილზე მდებარეობს²⁴. ნიხახის ციხის დასაპყრობად ოსმალთა ლაშქარი თორთომის ციხიდან წამოვიდა.

21. ლივანას ხეობა — ი. ფეჩენის დაბეჭდილ ტექსტში ليواناس خهوبه—divana deresi „ლივანას ხეობა წერია. როგორც ეს

²⁰ აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1941, გვ. 140: შდრ. ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია, II, გვ. 62, 63, 64.

²¹ იხ. რუსული რუკა 1:2.000.000 მასშტაბისა „Турция“, მოსკოვი, 1955 წ.

²² შამს-ედ-დინ სამინს قاموس الاعلام — III, გვ. 1685-1686.

²³ იხ. წიგნი: Карцов, Генерального штаба полковник. Заметки о курдах, თბილისი, 1896 და ამ წიგნისადმი დართული რუკა სათაურით: Расселение курдов, составлено Генерального штаба полковником Карцовым; იხ. აგრეთვე ე. წ. Специальная карта Европейской России—81, Кавказиის სამხრეთით არის Нихах-ი; შდრ. ჩვენი: იბრაჰიმ ფეჩენი საქართველოს შესახებ. „ენიშვი“-ს მონაბე, V-VI, თბილისი, 1940, გვ. 372.

²⁴ قاموس الاعلام, III, გვ. 1685-1686.

თავის დროზე აღინიშნა²⁵, მართალია აკად. ნ. ბერძენიშვილის შენიშვნა იმის შესახებ, რომ აქ ჩვენ უნდა გვეკონდეს ლივანა და არა დივანა. მართლაც არაბული ა და ქ ასოები ადვილად ირევა ერთმანეთში და, ამდენად, უეჭველად გვეჩვენება, რომ აქ ლაპარაკია ლივანაუს (اڤان-س) და არა اڤان-س ხეობაზე; ეს მით უფრო, რომ ლივანაუს სახელით ამ მიდამოებში არ არის გეოგრაფ. პუნქტი. ჰამერის რუკაზე მაქახლის (შეცდომით: Machitsch) სანჯაყის სამხრეთით და არტანუჯის (Ardenutsch) დასავლეთით აღნიშნულია—liwana-ს (ლივანა) სანჯაყი²⁶. ლაზისტანის საფაშოში, რომლის მთავარი ქალაქიც აქარის საქართველოსთან შემოერთების წინა წლებში ბათუმი იყო, ითვლებოდა 11 ყაზა; აქედან ერთი ლივანაუს ყაზა იყო²⁷.

22. ზენამეთ-ი, არაბ. زمامت-ي — იყო სახელწოდება წყალობის სახით გაცემული იმ მიწის ნაკვეთისა, რომლის წლიური შემოსავალი შეადგენდა 20.000 ახჩიდან 90.999²⁸ ახჩას. ზენამეთის მფლობელ პირს ზანში ეწოდებოდა, ზანში-ი → زانجي, მრავლ. ზუნემჷ زانج-ي — ზენამეთის მფლობელი.

23. მუშ-ი — ბითლისიდან ჩრდილო-დასავლეთით 65 კილომეტრის მანძილზე მდებარე ქალაქი (შ. სანში, კანუუს ალ-ალამ, ტ. VI, გვ. 4478).

24. ახლატი. ხლათ-ი — ვანის ტბის ჩრდილო-დასავლეთ ნაპირზე მდებარე ცნობილი ქალაქი (შ. სანში, კანუუს ალ-ალამ, I, 46: Памятники эпохи Руставели, გვ. 289).

25. ჩობან ქოფრუს — چوبان کوفرس (ჩობანის, ე. ი. მწყემსის ხიდი) იხსენიება დიდგვიზირის საქართველოს მიმართულებით გაგზავნის შესახებ ცნობაში. ამ ხიდის გავლის შემდეგ, ნათქვამია ცნობაში, ჰასან-ყალასთან ახლო დაბანაკდნენ. საფიქრებელია, რომ ეს ჩობან-ქოფრუსის პუნქტია, რომელიც რუკაზე აღნიშნულია ჰასან კალა-ს (Хасан-кала) რამდენიმედ სამხრეთით М. Чобан-керпи-ს სახელწოდებით; (керпи ← თურქ. ხალხური kərpi). ამ პუნქტის ცოტა დასავლეთით Керпи кеи (თ. kərpi kəyü) სოფელია²⁸. ყველა. ეს პუნქტი მდებარეობს არზრუმის ჩრდილო-დასავლეთით და საქართველოს მიმართულებით.

²⁵ იხ. ჩვენი: იბრწინე ფჩივენი საქართველოს შესახებ. „ენიკის მოამბე“, V-VI. თბილისი, 1940, გვ. 373.

²⁶ HÖR, II, რუკა 304-305 გვერდებს შუა.

²⁷ Д. Бакрадзе, Археологическое путешествие по Гурии и Аджаре, პეტერბურგი, 1878, გვ. 20.

²⁸ იხ. რუსული მსხვილმასშტაბიანი რუკა: Г. 9—Виллет Эрзерум.

26. ჰასან კალა (حسن قلعاسي) — „როცა ჩობან-ქრფრუ გაიარეს და ჰასან-ყალასთან ახლო დაბანაკდნენ“... ჰასან კალა მდებარეობს არზრუმის აღმოსავლეთით; უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, არზრუმის ჩრდილო-აღმოსავლეთით. რუსულ რუკაზე ასეა აღნიშნული—Хасан-Кала. Аха-ს სამხრეთითა და შრეც-ის ჩრდილოეთით²⁹. ვახუშტის მიხედვით ჰასან კალა ძველი ქართული პროვინციის ბასიანის ტერიტორიაზეა და ჰასან-კალა იდენტიფიცირებულია ქ. ბასიანთან: „ხოლო ოლთის-ნარიმანისა და იდის სამხრით არს... ბასიანი რახსისა ანუ არაზის სათავესა ზედა... პირველად ეწოდა ქალაქსა ამისსა ბასიანი... ხოლო აწ უწოდებენ მას ქალაქსა ასანყალას და არს საშუალ ბასიანისა, არაზის კიდესა ზედა, ჩრდილო კერძ, არა დიდი ქალაქი...“³⁰ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თურქეთის თანამედროვე რუკებზე ჰასან კალა არ ჩანს, არზრუმის აღმოსავლეთით კი წერია Пасинлер, რაც იგივე ბასიანია თურქული წარმოთქმით, ოღონდ მრავლობით რიცხვში (აღბათ, ბასიანი ორი ან მეტი იყო, ვთქვათ, ზემო და ქვემო ბასიანი). თურქეთის 1:3.000.000 მასშტაბიან რუსულ რუკაზე Пасинлер-ის გარდა მის ჩრდილო-აღმოსავლეთით არის Пасинсырхა-ც, რაც ქვემო ფასინს (ბასიანს) ნიშნავს³¹. ჰამერს Hasan kalasi-ც აქვს და Пасин-იც (=ბასიან-ი)³². პლ. იოსელიანსაც იდენტიფიცირებული აქვს ბასიანი და ჰასან-ყალა: ბასიანი (ჰასან-ყალა). იხ. მისი I'opoda... გვ. 38.

27. ფერჰანდ ფაშა — აღბანელია. სასახლის სამსახურში დაწინაურდა და კაფუჯი-ბაშიობა და მირაზხორობა მიიღო. შემდეგ იანიჩართა აღას თანამდებობაზე დაინიშნა. 992 წ. (=1584) სამსახურიდან წავიდა. შემდეგ რუმელიის ვალწ გახდა და შემდგომ კიდევ ირანზე გალაშქრებისას მთავარსარდალად დაინიშნა. სამსახურის გულმოდგინედ შესრულებისათვის ვებზრობა ებოძა. ირანელებთან წარმოებული ომი გამარჯვებით დაამთავრა და დიდი სახელი მოიხვეჭა. 999 წ. (=1590) სადრაზზამად დაინიშნა, რვა თვე-

²⁹ იხ რუსულ მსხვილმასშტაბიან რუკაზე—Г. 9. აგრეთვე რუკაზე: Спец. карта Европейской России—81.

³⁰ აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. თ. ლომოურისა და ნ. ბეოქენიშვილის რედაქციით. თბ., 1941, გვ. 138 (შდო. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. II, თბ., 1948, გვ. 63).

³¹ იხ. 1949 წელს გამოცემული რუსული რუკა 1:1.000.000 მასშტაბისა. მოსკოვი.

³² ჰამერი, GOR, II, რუკა 304-სა და 305 გვერდებს შუა.

ში—1000 წლის დასაწყისში (=1591) სამსახურიდან განთავისუფლებულ იქნა. შემდეგ სადრანჯამის მოადგილის თანამდებობაზე დაინიშნა მეორე ვეზირის წოდებით. 1003 წლის პირველი ჯუმადს თვეში (=1595 წ. 12. I—10. II.) მეორედ დაინიშნა სადრანჯამის თანამდებობაზე. (ამავე წლის) შევევლის თვეში (=1595 წ. 9. VI—7. VII.) გადააყენეს და 1004 წ. (=1595-1596) გარდაიცვალა³³.

28. წუმდიე (عماذ) — ვანის ვილაეტიში სანჯაყის ცენტრი იყო. ქ. ვანიდან სამხრეთით 150 კილომეტრის, ხოლო ქ. მოსულიდან ჩრდილოეთით 80 კილომეტრის მანძილზე მდებარეობს³⁴. მართლაც ეს პუნქტი—Имадийе II Имадия — აღნიშნულია რუკაზე ზუსტად მოსულთან ახლოს და მის ჩრდილოეთით და ვანიდან დაშორებით, მაგრამ მის სამხრეთით. ამჟამად ეს ქალაქი ერაყის ტერიტორიაზეა ქ. აკრის ჩრდილო-დასავლეთით³⁵.

29. თახთ-ი სულემან (تخت سليمان) სულემანის (=სოლომონის) ტახტი. ამ გეოგრაფიული სახელწოდების ადგილი ბევრგან არის დადასტურებული. „Мирза мой соопница мне, что трон во Соломона в Персии несколько. В числе их есть один между Рештом и Кавшином. Он расположен высоко в горах и пробираться туда могут только опытные горцы—настухи, хорошо знающие горные тропинки³⁶. Тахте-Сулейман (Тахт-и Сулейман)—горный массив в горах Эльбрус на С. Ирана. Вершина. Барир, или Аламкух...³⁷ თურქული ექვსტომიანი ენციკლოპედიის ავტორი შამს-ედ-დინ სამინ თახთ-ი სულემანს უჩვენებს აგრეთვე ავღანისტანის აღმოსავლეთით ინდოეთის საზღვარზე და შენიშნავს, რომ იგი ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ გაჭიმული სულემანის მთის უმაღლესი მწვერვალია³⁸. ასეთი სახელწოდების პუნქტი აზერბაიჯანშიც ყოფილა: Гандзақ, город в Азербайджане, отстоящий с развалинами Тахт-и Сулейман, на Запад от Зенд-

³³ სიჯილ-ი 'ოსმან... IV, 17.

³⁴ იხ. შამს-ედ-დინ სამინ-ის კანონ ალ-ა'ლამ, ტ. V, გვ. 3206.

³⁵ იხ. Карта Турции (масштаб 1:2.200.000), 1945 წ., აგრეთვე 1955 წლისა.

³⁶ Ю. Н. Марр, I. Добавление к статье „Тегеранские литературные впечатления“. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 99-თბილისი, 1962, გვ. 53.

³⁷ ВСЭ, II. გამოც., ტ. 42, გვ. 18.

³⁸ შამს-ედ-დინ სამინ, قاموس الاعلام III, სტამბოლი, 1891.

ჯანა³⁹. ი. ფეჩენოსთან მოხსენებული თახთ-ი სულემან-ი სადღაც: საქართველო-თურქეთის ისტორიულ საზღვრებთან ახლო უნდა ყოფილიყო. რუკებზე ვერ დაიძებნა.

30. ოლთისი⁴⁰—მიიერ ტაოში მდებარე ძველი ქართული-ქალაქი. „ქალაქი ოლთისი გაშენებულია ორივე ნაპირზე ოლთისის წყლისა“⁴¹. „მოუვიდა კაცი პატრონს ყვარყვარეს, ოლთისს აღარ დააყენეს, აზრუმს მიიყუანეს“⁴². „ბექა ოლთისს დადგომილიყო“⁴³. და სხვ.

31. მეჭმედ ფაშა, ტაველი—ზოსნიელია. სოკოლის ე. ი. [როგორც თურქები თარგმნიან ამ საგვარეულოს სახელს], შევარდნიშვილთა საგვარეულოდან იყო. სულთნის სასახლეში მსახურობდა. გამოვიდა სასახლიდან კაფუჯიბაშიობის წოდებით. 953 წ. (1546-1547) დაინიშნა რუმელიის ვალის თანამდებობაზე, ხოლო შემდეგ ვეზრობა მიიღო და უფლისწული სელემის სიძე გახდა. შემდეგ სარდლად დაინიშნა. მეორე ვეზრის წოდება მიიღო 972 წლის ზნ-ლ-კანდეს თვეში (1565 წლის 31. V-29. VI.) სადრანზამი (პრემიერ-მინისტრი) გახდა. 987 წლის შაზანის თვეში (1579 წ. 23. IX—21. X.) მოჰკლეს. იყო ფრიად მორწმუნე, გონიერი და საზრიანი სახელმწიფო მოღვაწე, რომელმაც მთავრობის თამყდლომარეობა გადაუდგომლად გასწია სამი სულთნის დროს⁴⁴. მისი მეტსახელი არაბული كچم ნიშნავს გრძელს. მან განიზრახა ვოლგასა და დონს შორის არხის გათხრა და. ამრიგად, კასპიისა და აზოვის ზღვების ერთმანეთთან დაკავშირება, რასაც ოსმალთათვის ექნებოდა დიდი სამხედრო მნიშვნელობა. ეს საქმე წამოიწყეს კიდევაც. თუ როგორ წარიმართა ეს წამოწყება, მოთხრობილია აქვე: გვ. 31-33.

32. ითილი, ითილის წყალი—მდინარე ვოლგა.

33. ჩერქეზ კასიმ ბეგი — „სიჯილ-ი ოსმანნი“-ში უკვე ფაშად იხსენიება. წერია, რომ ის ჩერქეზია, საფინანსო უწყებებში მუშაობდა და მეორე რანგის დეფთერდარობა მიიღო. შემდეგ კა-

³⁹ Вопросы и решения Вардапета Анании Ширакца, армянского математика VII века. Издал и перевел Н. А. Орбели. Петроград, 1918, стр. 63.

⁴⁰ გურჯისტანის ვილნაჟეთის დიდი დავთარი, III, გვ. 595.

⁴¹ ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლთისში და ჩანგლში 1907 წელს, ბარიზი, 1938, გვ. 46-47.

⁴² ე. თაყაიშვილი, სამი ისტორიული ქრონიკა, გვ. 106.

⁴³ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 526.

⁴⁴ სიჯილ-ი..., IV, 122-123.

ფაში იქნა დანიშნული პირველად ვალნის თანამდებობაზე. სოკოლი მეჰმედ ფაშასთან მსახურობდა, მონაწილეა ასტრახანზე გალაშქრებისა. კასპიისა და შავი ზღვის შემაერთებელი არხის მშენებლობას ხელმძღვანელობდა და იმ ხანებში გარდაიცვალა⁴⁵.

34. კათას სანჯაყი-კათა—შუა საუკუნეების ქალაქი ყირიმის ნახევარკუნძულზე, დღევანდელი ფეოდოსია⁴⁶.

34^a. ბალიკლადი და მენქუბი (غاسلق და منكب) ყირიმის მიწა-წყალზე მდებარე პუნქტებია. ბალაკლავა—ქალაქია, ბალაკლავის რაიონის ცენტრი ყირიმის ოლქში, შავი ზღვის ნაპირზე (БСЭ, II გამოცემა, ტ. 4, გვ. 102). ჰუსეინის „ბედაჲნ ულ-ვეჯაჲნ“-ის შენიშვნებში ბალაკლავა და მენქუბი ასე იხსენიება: „აზოვის დაპყრობა და გალაშქრება მენქუბზე (ბალაკლავაზე)“ (об. Бедаян ул.-века² и², Издание текста, введение и общая редакция А. С. Тверитиновой. Аннотированное оглавление и указатели Ю. А. Петросяна, I, მოსკოვი, 1961, გვ. 56). იხ. იქვე, „О завоевании крепости Менкюб“.

35. ალთიფარმაქ მეჰმედ — უსქუბიდანაა. ბაირამიეუს სექტის შეიხის ჯაფერ ბაბას მიმდევარი იყო. მან ღრმად შეისწავლა შარიჲთისა და სექტანტობის საკითხები. შემდეგ სტამბოლში ჩავიდა და ფათიჰის ჯამეში თეფსირებსა და ჰადისებს ასწავლიდა. აქიდან ეგვიპტეში გადავიდა და მანდაურ სწავლულებში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა. გარდაიცვალა 1623-1624 წ. სამივე (არაბულ, სპარსულ, თურქულ) ენას დაუფლებული იყო ისე, რომ ლექსების წერა შეეძლო ყველა ამ ენაზე. თეფსირებისა და ჰადისების შესახებ და ისტორიული ხასიათის ბევრი თხზულება დარჩა (Istanbul kütüphaneleri tarih-coğrafya yazmaları katalogları. ნაკვ. V, 1945, გვ. 391).

35^a. კასპიის ზღვა ფეჩვენსთან კულზუმის ზღვად იხსენიება. ამავე დროს მუსლიმურ წყაროებში კულზუმის ზღვად (بحر قزوين) ცნობილია მეწამული (წითელი) ზღვა (بحر احمر) შდრ. Ал-Куздум—средневековым арабский порт на Красном море (греч. Klysmia) юговосточнее Суеи в Суецком заливе. И. Ю. Крачковский, Географич. ср., III, 1954 გვ. 41). ირკვევა, რომ თურქული قزوين—კულზუმი←ბერძ. Κλυσμα (შდრ. რუს. клнз-ма, Кюна) ჩაკეტილ, დახურულ ზღვასაც ნიშნავს (საპირისპიროდ

⁴⁵ სიჯილი-ოსმან, IV, 48.

⁴⁶ იხ. EI, II, გვ. 660.

كمان-ისა, რომელიც ლია ზღვა და ოკენენა). ამდენად ცხადია; რომ კასპიის ზღვას, რომელსაც სხვა სახელებიც აქვს, კულ ზ უ მ ი ს ზღვაც რქმევია⁴⁶. (შლრ. ვ. ბართოლდი, EI, II, გვ. 604).

36. დერბენდი (სპ.), → ქართ. დარუბანდი, დარუბანდის კარი, არაბ.—ალ-ბაზ, [ბაზ-ალ-აბუზაბ (ზქეთა-ბქე), ბაზ-ალ-ჰანდი (რკინის კარი), მონღ.—კახულგა, სამხ.—ჩორ, თურქ.—თემურ-კაფუ, დემურ-კაფუ (რკინის კარი)—ცნობილი ქალაქი დაღესტანში, კასპის სანაპიროზე⁴⁷.

37. ისქენდერ ორრქიანი—ალექსანდრე მაკედონელი.

37^a. ფერსახ-ი فرسخ—(სპ. فرسخ-ის არაბიზებული ფორმა) „ოთხი საათის სავლელი მანძილი, ე. ი. 5.000 მეტრის ჭიგრძე; ალაჯი, სამი მილი“ (შ. სამირუ კამუს-ულ-თურქი, 988).

38. თემური—იგულისხმება თემურ-ლენგი, რომელიც იყო გათურქებული მონღოლი ბარლასის ტომისა; თემურ-ლენგი პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოვიდა XIV ს-ის II ნახევარში; გარდაიცვალა 1405 წ.⁴⁸.

39. თოხთამიში—ოქროს ურდოს ხანის, ზინგის-ხანის შთამომავალი; გარდაიცვალა 1406 წ. დაბადების წელი უცნობია⁴⁹⁻⁵⁰⁻⁵¹.

40. აზაკი—რუსულად აზოვი, ქალაქი მდ. დონის მუხავ ზღვაში შესართავთან.

41. სარაი-Saray — ალბათ ივარაუდება ოქროს ურდოს დედაქალაქი, რომელიც XIII საუკ. იყო გაშენებული ვოლგის ქვემო წელში. ჰაჯჯი თარხანი—თანამედროვე ასტრახანი⁵². აკად. ვ. ბართოლდი თანამედროვე ასტრახანს აიგივებს ჰაჯჯი-თარხანთან, მაგრამ ი. ფეჩენ ცალ-ცალკე ახსენებს ادراراي — ადარაჰანსა

⁴⁶ იხ. ش سامی — قاموس ترکی، გვ. 1079; شامی - وفیق، پاشا، გვ. 1283; И. Х. Дворецкий, Древнеперсеческо-русский сл., Москва, 1958, გვ. 956.

⁴⁷ EI, I, 979-985; В. Ф. Минорский, История Ширвана и Дербенда. X-XI веков, М., 1963, стр. 119.

⁴⁸ А. Ю. Якубовский, Тимур (опыт краткой характеристики), Вопросы истории, № 8-9, 1946, გვ. 49-52. ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან პროფ. ვ. გაბაშვილის რედაქციით, 1957, თბ., 215-225.

⁴⁹ Греков В. Д. и Якубовский А. Ю., Золотая Орда и ее падение, 1950.

⁵⁰ Насонов А. Н., Монголы и Русь. М.-ლენინგრადი, 1940.

⁵¹ Тизенгаузен В. Г., Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды, т. 1-2; Петербурги, мосკოვი-ლენინგრადი, 1884-1941.

⁵² იხ. EI, I, გვ. 513.

(რაც ასტრახანი უნდა იყოს) და حاجی ترخان — ჰაჯჯინ-თარხანს. (იხ. ფეჩენის ისტორია, I, 472). ყარასუ (Kara-su “შავი წყალი”) — ეს უნდა იყოს ყირიმში მდებარე ქალაქი Karasybaazar, რომელიც ახლა Белогорск-ის სახელითაა ცნობილი (БСЭ, II გამ., ტ. 20, 139 და ტ. 4, 455.).

42. აკქერმანი — ბესარაბიის ქალაქი, აკქერმანი აკად. ბართოლდით ნიშნავს „თეთრ ციხეს“⁵³.

42^a. ვალახია, اقلق|اولاخ — რუმინეთის ძველი სახელი. ხშირად გვხვდება ბულდან-თან, რაც მოლდავეთია — بغداد|اقلق ქართულშიც გვხვდება: „ივლახ-ბულდანი წაართვეს ხონთქარს“ (ე. ი. რუმინეთი და მოლდავეთი) (იხ. ბესიკი. თხზულებანი. აღ. ბარამიძისა და ვ. თოფურიას რედაქციით. თბილისი, 1962, გვ. 136).

43. ხუსრეგ (ხოსრო) ფაშაზე სიჯილ-ი ოსმანში ასეთი ცნობებია მოცემული: „ხუსრეგ ფაშას მეტსახელად ქოსას უწოდებდნენ. ჯერ 960 წ. (=1552-1553 წ.) იყო ზინთაბის ბეგი, ხოლო შემდეგ ბეგლარბეგი. 970 წ. (=1562-1563) უჭირავს დამასკოს ვალის თანამდებობა, საიდანაც ის გადადგა 971 წ. (=1563-1563). 975 წ. (=1567-1568) დიარბექირის ვალის თანამდებობაზე დაინიშნა. 978 წ. (=1570-1571) ამ თანამდებობიდანაც გადადგა, შემდეგშიც ხშირად იცვლიდა ვილაფეთებს; ეკავა ვალის თანამდებობა არზრუმში 988 წ. (=1580-1581), მეორეჯერ დიარბექირში 990 წ. (=1582), ალეპოში 992 წ. (=1584), ხოლო 994 წ. (=1585-1586 წ.) მას ვხედავთ ვანის ვალის თანამდებობაზე. 995 წ. (=1586-1587) მოკლული იქნა ირანელებთან ომის დროს“. ი. ფეჩენსთან ხუსრეგ ფაშა ვანის ბეგლარბეგად მოხსენებულია 985 წ. (=1577-1578), ხოლო სიჯილ-ის მიხედვით კი ამ თანამდებობაზე ის ინიშნება 994 წ. (=1585-1586 წწ.). ვფიქრობთ, რომ ი. ფეჩენის თარიღი უფრო სწორია (სიჯილ-ი... II, 273).

44. მეჰმედ ხუდაბენ დე — სეფიანთა ირანის შაჰი 1578-1587 წწ-ში.

45. მეჰმედ ფაშა, „მეტსახელები: ემირ, შერბფ. ყიზილბაშების სეფიდთაგანი იყო. ოსმალეთს ჩამოსვლისას საფინანსო უწყების სამსახურში შევიდა. დაწინაურების შემდეგ დეფთერდარიობა მიიღო. 1000 წ. (1591-1592) მთავარი დეფთერდარი გახდა. მომდევნო წელს სამსახურიდან გადააყენეს. 1003 წლის ზნ-ლ-კადას თვეში (=1595 წ. 8. VII—6. VIII.). მეორეჯერ დეფთერდარად დაინიშნა და 1004 წ. (=1595-1596) კვლავ გაათავისუფლეს

⁵³ El, I, 237.

სამსახურიდან. შემდეგში მან მიიღო დანიშვნა ეგვიპტეში ვალის თანამდებობაზე. ორი წლისა და ორი თვის შემდეგ, 1006 წლის ზნ-ლ-კანდას თვეში (=1598 წ. 5. VI-4. VII:) კვლავ გადააყენეს სამსახურიდან. 1008 წ. (1599-1600) ვეზირის რანგით კუბენიშნის გახდა. 1010 წ. (=1601-1602) ის დაინიშნა ერევნის ვალის თანამდებობაზე. სპარსელებმა 1012 წ. (=1603-1604) ერევანს ალყა შემოარტყეს და ერევნის ვალმა ამ ალყას ერთ წელიწადს გაუწია წინააღმდეგობა და კარგი სახელი გაითქვა. 1013 წ. (=1604-1605) ტყვედ ჩაუვარდა სპარსელებს და იქვე გარდაიცვალა⁵⁴. ი. ფეჩენსა და მ. სურეჯანს ცნობები მთლად არ ემთხვევა ერთმანეთს: ფეჩენს „თარნიხ“-ის მიხედვით მეჭმედ ფაშა ექვს თვეს იყო ალყაშემორტყმული, ხოლო „სიჯილ“-ში ვკითხულობთ „მთელ წელიწადს“. „სიჯილ“-ში არც ისაა ნათქვამი, რომ ეს მეჭმედ ფაშა სარი აჰმედ ფაშის (იხ. აქვე) ქეთხულან იყო. ფეჩენს მეჭმედ ფაშის ზემოხსენებული მეტსახელები არ აქვს მოტანილი. ჩვენს ხელთ არსებული ლიტერატურის მიხედვით ამჟამად ძნელია საბოლოოდ დადგინდეს ერთი და იგივე პირია, თუ არა „სიჯილ-ი“სა და ფეჩენს მეჭმედი.

46. სულთან სულეიმანი — ოსმალთა სულთანი (1520-1566 წწ.).

47. თიმარი იყო ბოძების წესით ვაცემული მამული, რომლის წლიური შემოსავალი შეადგენდა 3000 ახჩიდან 19,999 ახჩას.

48. თოქმეჟ ხანი — ყიზილბაშთა ჯარის მთავარსარდალი. (იხ. GOR, ტ. II, გვ. 480).

49. ხუსრევ (ხოსრო) ფაშა. „ბოსნიელია. სულთნის სასახლეში დაწინაურებით ჯერ სამეფო ჩოხადარი, ხოლო შემდეგ სილაჰდარი გახდა. 1033 წ. (=1623-1624) მიიღო იანიჩართა ალას თანამდებობა და 1036 წ. (=1626-1627) ამ სამსახურიდან გათავისუფლების შემდეგ დიარბექირის ვალის თანამდებობაზე დაინიშნა, შემდეგ იზმირში გაიგზავნა და 1037 წლის შაბანის თვეში (=1628 წ. 6. IV.-4. V.) საღრჯანბად დაინიშნა და მთავარსარდალი გახდა. ბაღდადის ლაშქრობაში ვერაფერი საქმე ვერ გააკეთა. 1040 წლის რები-ულ-ფეველის თვეში (=1630 წ. 8. X.-6. XI.) გაათავისუფლეს შემდეგ თოქათს ჩავიდა და იქ შაბანის თვის 28-ს (=1631 წ. 2. IV.) გარდაიცვალა“⁵⁵.

50. მირლივან (میرلوان) — იგივეა, რაც სანჯაყ-ბეგი, საღროშოს მეთაური.

⁵⁴ სიჯილ-ი... IV, 139-140.

⁵⁵ სიჯილ-ი..., II, 274.

50. ჩილდირ-ზე იხ. „დავთარი“, III, გვ. 379 და შემდ. სიტყვის ეტიმოლოგიაზე იხ. ჩვენი: სამცხე-საათაბაგოს ტოპონიმოიკისა და ისტორიული გეოგრაფიის ზოგიერთი საკითხი, „თბ. სახელმწ. უნი-ტის შრომები“, 41, გვ. 184.

51. ველი და ველისციხე (არტაანისა). აქ დაბეჭდილია ასე „ველენ“, მაგრამ ეს უთუოდ კორექტურული ან გადამწერის შეცდომაა. Hammer-ის „Geschichte“-ს თურქულ თარგმანში სათანადო ადგილას სქოლიოში მთარგმნელს მოჰყავს შემოკლებულად ფეჩევენის ისტორიიდან მოთხრობა ჩილდირის ბრძოლის შესახებ და აქ ასე კი არაა, ასე-ა. როგორც ჩანს, მთარგმნელს—علاء محمد-ს ფეჩევის ისტორიის ეს ადგილი შეუმოწმებია რომელიღაც ხელნაწერთან⁵⁶. ასე დაახლოვებით არტაანსა და ჩილდირის ტბას შუა რუსულ რუკაზე Вель, ხოლო ქართულებზე ველი-ს სახელით ნაჩვენები ადგილია. ე. თაყაიშვილის ცნობით, სოფ. ველი მდებარეობს ერუშეთიდან 10 ვერსის მანძილზე სამხრეთისაკენ, მტკვრის ნაპირზე. მისივე აზრით, ველი (=სწორე, ვაკე ადგილი) ეწოდა ამ სოფელს იმიტომ, რომ არტაანის ეს ზონა სწორია. ველთან ყოფილა პირველხარისხოვანი ციხე, რომელიც ქაჯისციხესა და მგელციხესთან ერთად დიდ როლს ასრულებდა სამცხე-საათაბაგოს ისტორიაში. ველისციხე სოფლის დასავლეთითაა, მტკვრის მალალსა და კლდოვან ნაპირზე⁵⁷. ი. ფეჩენე მოგვითხრობს, რომ არტაანიდან დაძრული ოსმალთა ჯარი პირველად სწორედ ამ ველისციხეს მოადგა და დაიპყრო იგი 1578 წ. 9. VIII-ს. ველი ცნობილი ისტორიული პუნქტია: „გურგაქ შემოგუშწყო და ველი მოგუცა“, „ქაჯის ციხე, ველი და თეთრ-ციხე წაგუართუს ურუმთა“⁵⁸; ჰამერის მიერ თურქული წყაროებიდან შეცდომით ამოწერილი Wele-ც (die Schlösser Wele...) ⁵⁹ სწორი არ არის და უნდა გასწორდეს ველ-ად.

52. დერვინ შაშა—ბეგობის დროს დიდი დამსახურება გამოიჩინა, 976 წ. (=1568-1569) დამასკოს, ხოლო 978 წ. (=1570-1571) ალექსანდრიის ბეგლბეგის თანამდებობაზე იყო. 983 წელს (=1575-

⁵⁶ دولت عثمانیه تاریخی VII, გვ. 62.

⁵⁷ ე. თაყაიშვილი, Материалы по археологии Кавказа, XII, გვ. VIII, 70, 71.

⁵⁸ სამი ისტორიული ქრონიკა, გამოცემული ექ. თაყაიშვილის მიერ, თბილისი, 1890, გვ. 93, 98; შდრ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, გვ. 273; უფრო დაწვრილებითი ცნობები ველზე იხ. გურჯისტანის ვილაჟეთის დიდი დავთარი, III, თბილისი, 1958, გვ. 531-532.

⁵⁹ GOR, II, 431.

1576) ის დაინიშნა დიარბეჭირის ვაღის თანამდებობაზე. 985 წელს (=1577-1578) გათავისუფლებულ იქნა სამსახურიდან და შემდეგ გარდაიცვალა⁶⁰. თვით იბრ. ფეჩევის თავის „ისტორიაში“ საინტერესო მონაცემები აქვს დერვინზე ფაშაზე: „წარმოშობით ბოსნიელი სოკოლოვების, ე. ი. შაჰინოღლუების (ქ. = „შევარდნაძეები“) გვარეულობიდან იყო. «ამ ცოდვილი მწირის» [ე. ი., ფეჩევის] დედის ღვიძლი ძმა იყო. ამ დიდებული გვარეულობიდან გამოვიდა ორი დიდვეზირი, ხუთი ჯიდევე ვეზირის წოდების მქონე სახელმწიფო მოღვაწე, ხოლო ათამდე ბეგლარბეგის თანამდებობის მქონე სახელმწიფო კაცი. ბეგები და სხვა წარჩინებულები ჩვენს მიერ აღრიცხული არ არის. ღლიერ გაბედული და გულადი, ცხენოსნობაში დიდად დახელოვნებული იყო⁶¹».

53. ლაშინი მაჰმუდ ჩელები (1471-1531). „შვილია ბაჰაზიდ II-ის ხაზინადრის ბრუსელი ნაკკაშ ალნაზად ოსმან ეფენდისა. ლაშინი მურიდი იყო ერთი სუფისტი ნაკიშბენდრელი შეიხისა, რომელიც ბუხარიდან იყო გამოსული. ცნობილი პოეტი და მთარგმნელი (განსაკუთრებით სპარსულიდან), ანეკდოტების კრებულის შემდგენელი, რუმის, ე. ი. ანატოლიის ჯამბ-დ ცნობილი“⁶².

54. ოსმან ფაშა, მეტსახელი გრუნლ (ქ. „გული“). ფეჩევისთან მოტანილია შამის სახელიც—ოზთემურ ფაშის ძე. „სიჯილ-ის“ ავტორიც ოზთემურ ფაშის ძედ იხსენიებს. „სასახლეში დაწინაურდა; 976 წლისათვის (=1568-1569) სასახლის მთავარი მეკარისა და უმცროსი მირზახორის თანამდებობებზე მუშაობდა, 975 წელს (=1667-1668) იემენის ბეგლარბეგობა, ხოლო 979 წ. (=1571-1572) დიარბეჭირის ვაღის თანამდებობა მიიღო და 983 წ. (=1575-1576) სამსახურიდან გათავისუფლდა. ამავე დროს დანიშნულ იქნა სარდლად ირანელებთან ლაშქრობაში. სარდლობის თანამდებობაზე ყოფნის დროს მან ოსმალთა სახელმწიფოს გაუწია უდიდესი სამსახური და ძლიერ გაითქვა სახელი. 992 წელს (=1584) სადრაჯაში (მთავრობის თავმჯდომარე) გახდა. 993 წ. (=1585) გარდაიცვალა

⁶⁰ სიჯილ-ი 'ოსმან, II, 328.

⁶¹ თა'რინ-ი ფეჩევი, II, 41-42.

⁶² სიჯილ-ი 'ოსმან, IV, 86; Акад. В. А. Гордлевский, Избранные сочинения, II, Москва, 1961, გვ. 344; А. Крымский, История Турции и ее литературы от расцвета до начала упадка. Москва, 1910, гв. 113-116; В. Д. Смирнов, Очерк истории турецкой литературы. Всеобщая история литературы, IV, гв. 477.

თავროზში⁶³. ი. ფეჩენე მას ახასიათებს, როგორც „მამაც ხმლის-პატრონსა და კეთილი ბუნების ვეზირს“, „სიჯილის“ ავტორი არაფერს ამბობს იმის შესახებ, რომ ეს ოსმან ფაშა შირვანის აღების შემდეგ შირვანის მმართველად, ე. ი. ვალის თანამდებობაზე დაარჩა იქ⁶⁴.

55. ბაჰრამ ფაშა, მეტსახელი — საღირ (صاغیر — ყრუ). „სულთნის სასახლეში გამოიზარდა. 979 წ. (=1571-1572) სახელმწიფო დავთარს განაგებდა. შემდეგ ბეგობა მიიღო. 977 წელს (=1569-1570) სივასის ბეგლარბეგი იყო, 978 წ. (=1570-1571) არზრუმისა, ხოლო 985 წ. (1577-1578) დინარბეჯირის ბეგლარბეგი გახდა. 987 წელს (=1579-1580) გათავისუფლებულ იქნა ამ თანამდებობიდან და გაგზავნილ იქნა თბილისში, სადაც ის გარდაიცვალა“⁶⁵. ჩილდირის ცნობილი ბრძოლის დროს, ე. ი. 1578 წელს, ბაჰრამ ფაშა ი. ფეჩენესთან არზრუმის ბეგლარბეგად არის დასახელებული, ხოლო „სიჯილ-ის“ მიხედვით 1578 წელს ის დინარბეჯირის ბეგლარბეგია.

56. აჰმედ ფაშა მოითხზნდე — სიჯილ-ი ოსმან-ის ავტორის მიხედვით „კანცელარიის მწერლობიდან დაწინაურდა და იანიჩართა მდივანი გახდა. 965 წლის ზნ-ლ-ჰიჯჯეს თვეში (=1558 წ. 14. IX.—13. X.) მთავარი დეფთერდარის თანამდებობა მიიღო. 968 წლის საფარის 8-ში (=1560 წ. 29. X.) დათხოვნილ იქნა სამსახურიდან. შემდეგში მან ბეგლარბეგის თანამდებობა მიიღო ჯერ, 985 წ. (=1577-1578), მარაშისა, ხოლო მერე ალუბოსი და დინარბეჯირისა. გარდაიცვალა 990 (=1582) წლის შემდეგ ხანებში“⁶⁶.

57. მანუჩარ ათაბაგზე (ქაიხოსრო და დედისიმედის შვილი) მეჰმედ სურეჯაჰს სიჯილ-ი ოსმან-ში შემდეგი ცნობა აქვს მოცემული: „მუსტაფა ფაშა — მანუჩეჰ — ქართველია; როცა

⁶³ სიჯილ-ი... III, 416.

⁶⁴ ფეჩენის ისტორია, II, 49.

⁶⁵ სიჯილ-ი ოსმან, II, 32.

⁶⁶ სიჯილ-ი ოსმან, I, 203. მოითხზნდე اوستابزاده — სპ. اوستاب 'თმა', 'ბეჭეტი' და სპ. تافتن 'ქსოვა'. ამგვარად, اوستاب თხის, ბეჭვიდან მოქსოვილი ან დაწნული ჩული და მისთანანი'. აგრეთვე ამგვარი ნივთების მოქსოვილი და გამყიდველი (اوستاب — სპ. 'შვილი'). სპ. اوستاب შემდეგში თურქული اوستاف და اوستاب მოთაფ და მოითაბ-ი მოგვცა (იხ. شمس الدين سامي გვ. 1425 და 1435. შდრ. ბულგარული საგვარეულო სახელი მუთაფ-ჩი-ევი).

ლულ მუსტაფა ფაშა ირანთან ომის დროს ლაშქრის სარდალი იყო, (მანუჩარი) მის (ლულ ფაშის) წინაშე გამაჰმადიანდა და მას ებოძა ბეგლარბეგის თანამდებობა. 990 წელს (=1582), დაგვიფაროს ალლჰმა, ისევ ქრისტიანობაში მოიქცა. სურსათ-სანოვანის ალაღის ხელმძღვანელები ხადიმ მეჰმედი და ბოსნიელი მეჰმედ ფაშები კარავში დაჭრა და გაიქცა. ტყუილ-უბრალოდ დაკარგა სააქაოცა და საიქიოც და დაიღუპა⁶⁷. ხადიმ მეჰმედ ფაშის ბიოგრაფიაში „სიჯილ-ის“ ავტორი მართლაც წერს, რომ 988 წ. (=1580 წ.), როცა ამ ფაშას სურსათი მიჰქონდა ირანელებთან მებრძოლი ჯარისათვის, მანუჩარ ფაშამ იგი დაჭრა⁶⁸. მეორე ბოსნიელი მეჰმედის დაჭრის შესახებ კი მის ბიოგრაფიაში არაფერია ნათქვამი⁶⁹.

58. დავით ხანი—იგივე დაუთ-ხანი. „1569 წ. ყიზილბაშებმა დაამარცხეს ქართლის მეფე სიმონ ლუარსაბის-ძე, ტყვედ ჩაიგდეს იგი და სამეფო ხელისუფლების გაუქმების მიზნით ქართლში თავიანთი მოხელე, სიმონის გამაჰმადიანებული ძმა, დაუთ-ხანი გაიჩინეს. დაუთ-ხანის ბატონობის დროს ყიზილბაშებმა თბილისი და ქვემო ქართლი აღწერეს და დივანს დაუქვემდებარეს. ქართლის მოხელე დაუთ-ხანი ირანის შაჰს წელიწადში 20.00 დუკატს უხდიდა ხარკად“⁷⁰. 1578 წ. დაუთ-ხანი გადაუდგა ირანის შაჰს ქართლის ციხეები ხონქარს ჩააბარა და თვითონ ოსმალეთში გაიქცა. ქართლს სიმონ I დაეპატრონა. ე. ი. დაუდ-ხანი ქართლს განაგებდა 1569-1578 წწ.

59. მეჰმედ ფაშა—„სოლჰ ფერჰანდ ფაშის შვილია. სანჯაყბეგის თანამდებობიდან დაწინაურებით კასტამუნის ბეგლარბეგად იქნა დანიშნული. 985 წ. (=1577-1578) ყარსის ბეგლარბეგობა მიიღო. 987 წ. (=1579-1580) მონაწილეობდა ირანის ომში. 990 წ. (=1582) დაინიშნა დიარბექირის ვლჰს თანამდებობაზე. 992 წ. (=1584) მოკლულ იქნა ირანის ომში. მამაცი, მართალი და გონიერი კაცი იყო“⁷¹.

⁶⁷ სიჯილ-ი 'ოსმანნი, IV, 378.

⁶⁸ იქვე, 125.

⁶⁹ იქვე, 124. მანუჩარ ათაბაგის მიერ მეჰმედ ფაშის დაჭრის ამბავი თომაზო მინადლის მიხედვით მოთხრობილი აქვს პროფ. გ. ტივაძეს სტატიაში: „სამცხე-საათაბაგოს ბრძოლა თურქ დამპყრობთა წინააღმდეგ“. გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1949 წლის 46, 47 და 48 ნომრებში (20. XI, 27. XI და 4. XII).

⁷⁰ საქართველოს ისტორია, I, მაკეტი, თბ., 1956, გვ. 282-283.

⁷¹ სიჯილ-ი 'ოსმანნი, IV, 124.

60. ალექსანდრე ლევანთს ძე (1574-1605) — კახეთის მეფე.

61. ზაგემი და გრემი. ზაგემი თურქულ წყაროებში კჯ ფორმით გვხვდება; Hammer-ი შეცდომით ხან Sagum-ად, ხან კიდევ Sakuu-დ კითხულობს⁷². გრემის სახელი ალბათ ფეჩვენს გამომცემელს ძლიერ დაუმახინჯებია და كوك (გვემ)-ად გადმოუცია; თუ აქ კორექტურული შეცდომა არ არის, მაშინ, საფიქრებელია, რომ გადაიწერს კ ასო არეული ქონდეს ვ.ში. Hammer-ს გრემი Kerum-ად აქვს გადმოცემული (...der Schlösser Sakuni und Kerum)⁷³. „საბუე-გრემის წყალი, გამომდინარე დიდოეთსა... ამ წყალზედ არის გრემი, რომელი ქმნეს ქალაქად ქრისტესსა ჩუგე და განდგომილებისა კახთ მეპატრონეთა, და მყოფობდენ მუნ. აწცა არს შენობა და ეკლესია შეუუმუსრაფი, ოდეს მოაოხრა შააბაზ, მიერით არს დაბა და არლარა ქალაქი“...⁷⁴; „რამეთუ მაშინ იდგა გრემს“⁷⁵.

62. ქართველ მეფეთა ჩამომავლობის შესახებ თქმულების გადმოცემისას ი. ფეჩვენს ტექსტში⁷⁶ ერთი ადგილი, ჩვენი აზრით, დამახინჯებულადაა დაბეჭდილი. აქ ლაპარაკია რომელიღაც სახელოვან და სრულიად საქართველოს მფლობელ მეფეზე, რომელსაც გარდაცვალების შემდეგ ვაჟიშვილი არ დარჩა. სამაგიეროდ მას ჰყავდა ძლიერ ლამაზი ქალიშვილი, რომლის სახელიც ასეა დაბეჭდილი: كسروا = ნმრო(უ) დო(უ)რიალ. ჩვენ გვგონია, რომ امر დამწერლობაში დედან ხელნაწერზე უნდა ყოფილიყო امر თამარ. პირველი კ ასოს ორი წერტილი გადმოიწერმა ალბათ ერთ წერტილად მიიღო, ასეთი აღრევა არაბულ დამწერლობაში საერთოდ შესაძლებელია. შემდეგ, მომდევნო ვ ასო გაუგებარია, თითქოს არ იყო აქ საჭირო; ეს ლაფსუს კალამი უნდა იყოს, თუ, რა თქმა უნდა, აქ კორექტურულ შეცდომასთან არა გვაქვს საქმე. ან არადა, შეიძლება ვ აქ ო'ს გადმოსცემდეს და გვექონდეს امر — თამარო, რაც აგრეთვე გამორიცხულად არ შეიძლება ჩაითვალოს. შემდგომი كسروا „დორიალ“ უთუოდ كسروا-ია,

⁷² GOR, II, 483 და III, 43.

⁷³ GOR, II, 483.

⁷⁴ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თ. ლომოურცხა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1941, გვ. 99-100.

⁷⁵ ქართლის ცხოვრება, II, 383.

⁷⁶ ფეჩვენს „ისტორია“, II, 44-45.

რაც დოდფალად (ე. ი. დედოფალად) უნდა იქნეს წაკითხული. მესამე 2 (რ) ასოს ნაცვლად დედანში 2 (დ) უნდა ყოფილიყო. ისიც ცნობილია, რომ გრაფიკულად ამ ორი ასოს ერთმანეთში აღრევა ხშირად ხდება. მეოთხე ასო 2 (ი) კი არა, უთუოდ სამწერტილიანი 2 (ფ) ასოა. არაბულ დამწერლობაში ერთ-, ორ- და სამწერტილიან ასოთა ერთიმეორეში აღრევაც, განსაკუთრებით არამუსლიმურ სახელთა გადმოცემისას, ადვილად შესაძლებელია. ამდენად აქ სამი წერტილის ნაცვლად, უთუოდ შეცდომით, გვაქვს ორწერტილიანი 2. ამ ვითარებათა გათვალისწინებით ჩვენთვის უმჯველი იყო, რომ ი. ფეჩვენს „ისტორიაში“ დაბეჭდილი 2 *اسرا* უნდა წაკითხულიყო *اسرا* ად.— თამარ (ო?) დოდფალად (← დედოფალ)⁷⁷. ფეჩვენს „ისტორიის“ ხელნაწერ ნუსხებში ვერ შევამოწმეთ, რადგანაც ასეთები ჩვენში არ მოიპოვება. ი. ფეჩვენს „ისტორიიდან“ არ ჩანს ამ თქმულების წყარო, მაგრამ საფიქრებელი კია, რომ ფეჩვენს ეს ლეგენდა მასზე ადრინდელი მეწატიანეებისაგან ჰქონდეს აღებული. აქ კი პირველ რიგში საგულისხმო იყო XVI საუკ. ისტორიკოსი „აღწერა ჩელები (გარდაიცვ. 1599), რომელიც ლაღა მუსტაფა ფაშას ახლდა საქართველოსა და, საერთოდ, კავკასიაში გალაშქრებათა დროს და შედარებით უფრო ახლო იცნობდა ქართველებს. მართლაც „აღწერის თავის თხზულებაში — *اسرا* ან მოტანილი აქვს ეს ლეგენდაც⁷⁸. ვ. სმირნოვი ამბობს, რომ შემდეგდროინდელი ისტორიკოსები ყოველთვის იყენებდნენ „აღწერას (XVI საუკ.) და, როგორც ზემოთაც ითქვა, ამ შემთხვევაშიც ჩვენი ი. ფეჩვენს უთუოდ „აღწერის ამ ლეგენდას ემყარება. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ მათ შორის (ე. ი., „აღწერასა და ფეჩვენს ლეგენდებს შორის) განსხვავებაც არის. სახელდობრ:

⁷⁷ ფეჩვენს „ისტორია“, II, 44-45.

⁷⁸ ამჯერად ჩვენ ვისარგებლეთ „აღწერის მიერ მოტანილი ლეგენდის იმ რედაქციით, რომელიც პროფ. ვ. სმირნოვმა 1903 წ. გამოსცა თავის ცნობილ ქრესტომათიაში: *Образцовые произведения османской литературы в извлечениях и отрывках* (პეტერბუგი. 1903 წ.), გვ. 25-27. ამ ქრესტომათიაში გამოცემული ნაწყვეტები „აღწერის ისტორიული თხზულებებიდან (ზემოხსენებული ლეგენდის გარდა „თბილისის ციხის დაპყრობა“, „ოსმან ფაშის დანიშნა შირვანის ბეგლარბეგად“ და სხვა, სულ 8 გვერდი—გვ. 25-32). პროფ. ვ. სმირნოვს თვითონ აქვს გამოცემული ეს ნაწყვეტი ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკაში დაცული ხელნაწერის მიხედვით (იხ. ვ. სმირნოვის დასახელებული ნაშრომი, გვ. VI).

“წლწ ჩელებიწ მიხედვით თამარს დაებადება ვაჟი, ხოლო ი. ფეჩე-
 ვნს ცნობით—ქალიშვილი. წლწ წერს, რომ თამარი იყო თამარ
 (sie!) ვახტანგ მეფის ქალიშვილი (ფეჩევის თამარ დედოფლის
 მამის სახელი სულ არ უწერია). წლწს ლეგენდის მიხედვით წმწ-
 რახორად წოდებული ვაჟი „თავიანთი შარიწათის წესებით“ და-
 ქორწინდება თამარზე, ფეჩევის ლეგენდაში ამზე ლაპარაკი არ
 არის⁷⁹. ფეჩევის ვარიანტში თამარ დედოფალს უნდა დასაჯოს
 ამირახორი და ამიტომ ნანადირევის მოსატანად მას ისეთ სახი-
 ფათო ადგილას აგზავნის, რომ იგი იქ იღუპება. ეს ამბავი წლწს-
 თან არ არის და სხვ. გარდა ამისა წლწს ლეგენდის ვარიანტი
 გაცილებით ვრცელია ფეჩევისსაზე. ამგვარ სხვაობებს კიდევ იბოვის
 კაცი ამ ორ ვარიანტს შორის. მაგრამ შეიძლება ეს სხვაობები ჩვენ
 არ მივიჩნიოთ დაბრკოლებებად იმისათვის, რომ ი. ფეჩევის ლე-
 გენდისათვის წყაროდ ვივარაუდოთ წლწს „ქუჭჳ-ულ-წხწწრ“-ში
 მოთავსებული თქმულება. ი. ფეჩევიმ ალბათ შეამოკლა წლწს ლე-
 გენდა, ზოგი ფაქტი გამოტოვა, ზოგი რამ თვითონ ჩაურთო განა-
 გონის მიხედვით (მაგალითად, ამირახორის დასჯის და დაღუპვის
 ამბავი). საერთოდ ი. ფეჩევის გადამუშავებული უნდა ჰქონდეს
 წლწს თხზულებიდან ამოღებული მასალა. ამ ლეგენდის დეტალებზე
 და, საერთოდ, მის დახასიათებაზე ჩვენ არ შევჩერდებით. ის კი
 შეიძლება ითქვას, რომ მიუხედავად ანაქრონიზმისა და სხვა დამა-
 ხინჯებებისა ამ თქმულებას სპეციალისტებისათვის მაინც აქვს გარ-
 კვეული მნიშვნელობა. ი. ფეჩევის ცნობების მიმართება წლწსა და
 სხვათა ცნობებთან და საერთოდ ამ ცნობების პირველწყაროების
 საბოლოო დადგენა უნდა გადაიდოს სხვა დროისათვის, როცა სა-
 თანადო წყაროები გამოიცემა და მასალაც ბევრი იქნება.

ამრიგად, ჩვენი კონიექტურა *نامر وادو* → *نامر وادو* საე-
 სებით დასტურდება წლწს თხზულებით, სადაც *نامر وادو* (=თა-
 მარ დედოფალ-ი) წერია. წლწს *نامر وادو*-ში მეორე *و* ასო ე ხმო-
 ვანს გადმოსცემს, მაგრამ ეს მწიგნობრული გზით უნდა იყოს გად-
 მოღებული. ჩვეულებრივად კი სამხრეთ საქართველოში ქართველი
 მუსლიმების მეოხებით თამარ მეფის სახელი „თამარ დოდფალ“-ის
 სახით ძლიერ პოპულარულია. ეს სიტყვა უფრო „დოდფალ“-ისა

⁷⁹ შდრ. სათანადო ადგილები: ი. ფეჩევის „ისტორია“, II, გვ. 44-45 და
 ფ. სმირნოვის დასახელებული ქრესტომათია, გვ. 25-27. ამის შესახებ იხ. აგ-
 რეთვე ჩვენი: იბრწწწმ ფეჩევიწ საქართველოს შესახებ. „ენიმიკა“-ს მოამბე, ტ. V-VI,
 თბილისი, 1940, გვ. 378-379.

და „დოდოფალ“-ის ფორმიტაა გავრცელებული. ადიგენის რაიონში ოცდაათიან წლებში მივლინებების დროს ჩაწერილ თურქულ დიალექტურ მასალებში რამდენიმეჯერ ჩაწერილი მაქვს „თამარა დოდოფალ“. 1933 წ. სტამბოლში გერმანელმა მეცნიერმა კ. ბიტტელმა გამოაქვეყნა წერილი „ართვინში აღმოჩენილი ბრინჯაოსაგან გაკეთებული არქეოლოგიური ნაშთები“⁸⁰. წერილის ავტორი აზუსტებს იმ მაღაროს მდებარეობას, სადაც არქეოლოგიური ძეგლები იქნა აღმოჩენილი და წერს, რომ „მაღაროს მიდამოებში ერთი საათის მანძილზე იმყოფება ციხე. ხალხში არსებული გადმოცემით ეს ციხე გაუკეთებია ერთ ქართველ ქალს, რომელსაც Tamara Dudubal (=თამარ დედოფალ) ჰრქმევიან. ციხეს ეხლაც მისი სახელი დარჩენია“⁸¹. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა აგრეთვე გრაფის ქალის უვაროვას ცნობა იმის შესახებ, რომ არტანუჯის მიდამოებში, სოფ. ახიზასთან ყოფილა „თამარ დოდოფალის“ ციხე: «Замок этот слывет за постройку времен Тамары и между Турками, которые переняли от Грузии уважение к: царице, воспеваемой историей и поэтами, царицы, прозываемой турками «додонал Тамара», то есть «матерью Тамарой»⁸². აქად. ს. ჯანაშიას მოჰყავს ამტარაქის რაიონში (სომხეთი) ოვანნავანქის 1201 წლის წარწერა თამარ მეფეზე: «В господство парон (= патрон) допал Тамар»⁸³.

წაღი ჩელების (პროფ. სმიონოვის ხემახსენებული გამოცემის მიხედვით) ამ მშრომხორის სახელი تاج-ის სახით აქვს გადმოცემული. აქ უფრო მოსალოდნელი იყო სახელი „დავით“, მაგრამ ფეჩევის تاج-ის „დავით“-ად წაიკითხვა არ ხერხდება, თუ, რა თქმა უნდა, გამომცემელს ეს სიტყვა დამახინჯებული არა აქვს. ფეჩევის ეს სახელი ამ ფორმით სამჯერ აქვს მოყვანილი.

⁸⁰ იხ. ჟურნალი „Türk tarih, arkeologya ve etnografya dergisi“, I, ივლისი, 1933 წ. სტამბოლი, გვ. 150-156. ამ წერილის ჩვენს მიერ შესრულებული თარგმანი გამოქვეყნდა „ენიმიკის“ მოამბეში, II, თბილისი, 1938 წ., გვ. 257-266.

⁸¹ იხ. „ენიმიკი“-ს მოამბე, II, გვ. 257.

⁸² Граф. Уварова, Кавказ—Абхазия, Аджария, Шавшетия, Посховский участок, მოსკოვი, 1891, გვ. 306.

⁸³ С. Джанашиа, Об одном примере искажения исторической правды. По поводу книги И. Токарского „Архитектура древней Армении“, თბილისი, 1947, გვ. 44.

საერთოდ თურქულ წყაროებში „დავით“ ყველგან აჟა-ად არის გადმოცემული და ამიტომ არც „წლი ჩელების“⁸⁴ „დავითი“ არ უნდა იყოს, მით უფრო, რომ ამავე ლეგენდაში ის იხსენიებს აჟა-ად ორ დავითს: ლუარსაბის შვილებს სიმონსა და აჟა (დავით)-ხანს და აჟა (დავით) წინასწარმეტყველს, ისევე როგორც ფეჩევის ამ უკანასკნელის სახელად აჟა-ი აქვს მოყვანილი ლეგენდის დასაწყისშივე. Hammer-ს მოჰყავს შემოკლებით ორივე ისტორიკოსის ლეგენდა და ამ სახელს კითხულობს Stallmeister [=მინახორ] David (Bagration)-ად⁸⁴ რაც, ჩვენის აზრით, სწორი არ უნდა იყოს. უფრო საფიქრებელია, რომ ამ შემთხვევაში თურქმა ისტორიკოსებმა სიტყვა „თავადი“, რომელიც ამ დროის თურქულ წყაროებში საკმაოდ ცნობილია, საკუთარ სახელად მიიღეს.

ქართველთა თქმულება იმის შესახებ, რომ დავითის ძირთაგან არიან ქართველი ბაგრატიონები (მაგალითად: „ესე უწყოდე, რამეთუ მე მეფობისა შენისა არა უმცირეს ვარ, არცა უღარეს, არა უწყია, რამეთუ ძირთაგან დავით წინასწარმეტყველისათა აღმოცენებულ ვართ, და მის გამო ღმრთისა მიერ ცნებით განეგების მეფობა ჩუენ ბაგრატიონთა და ტომნი ვართ დავით მეფისა და წინასწარმეტყველისა“)⁸⁵ შეღწეულია მეზობელ ხალხთა წყაროებშიც: კონსტანტინე პორფიროგენეტის სიტყვით, იმ დროიდან, რაც დავით წინასწარმეტყველის შთამომავალი იერუსალიმიდან იბერიაში მოვიდნენ და მეფობა დაიწყეს „გარდახდა 400 თუ 500 წელი, ვიდრე დღევანდლამდე“ (ე. ი. 952 წლამდე). ესე იგი, კ. პორფიროგენეტი გულისხმობს, რომ დავით წინასწარმეტყველის შთამომავალი ბაგრატიონები იბერიაში მოვიდნენ და გამეფდნენ V თუ VI საუკუნეში⁸⁶... თურქ მემატიანებს „წლი და ფეჩევის“⁸⁷ მოთხრობილი აქვთ ამ ლეგენდის სხვადასხვა ვარიანტი⁸⁷.

⁸⁴ GOR, II, 481.

⁸⁵ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, II, თბილისი, 1959, გვ. 460-461.

⁸⁶ გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, IV, ნაკვეთი II. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანიტურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. თბილისი, 1952 წ., გვ. 260.

⁸⁷ იხ. „წლი— در بیان ملوک کورجستان“ В. Д. Смирнов, Образцовые произведения османской литературы в извлечениях и отрывках, г. 25-27.

63. „ვანის სოფელთაგანი بوکراشین ად წოდებული სოფელი იმ დროს დიდებული ქალაქი ყოფილა და მეფეთა ჩამომავლის ბაგრატიონად წოდებული უფლისწულის მამული ყოფილა“⁸⁸. ოდესღაც „დიდებული ქალაქის“ — بوکراშინ-ის სახელის სწორად ამოსაკითხავად ჯერჯერობით მასალა არა გვაქვს. ჰამერი, ვფიქრობთ, უმართებულოდ კითხულობს ამ სოფლის სახელს ბაგრაშინ-ად (das Dorf Bagraschin bei Wan)⁸⁹. შეუძლებელია ბოკრაშინ-ის პირველი ვაგიანი მარცვალი ბო-ს ბა'-დ წაკითხვა; ეს ბუქრაშენი ან ბუგრაშენი უფროა, ვიდრე ბაგრაშინ-ი. თანამედროვე ვანის რაიონის ტოპონიმიკური მასალის შესწავლამ შეიძლება შუქი მოჰფინოს ამ საკითხის გარკვევას.

64. საინტერესოა ი. ფეჩენსთან ორჯერ ხმარებული ქუთაისის კოლხური ქუთაშ (შდრ. თანამედროვე მეგრული — ქუთუში) ფორმა. აქ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ცნობილ ჰაჯჯან ხალიფას თავის რუკაზე აგრეთვე شتاكო (ქუთაშ-ი) აქვს⁹⁰.

65. ლუარსაბი — ქართლის მეფე (1530-1556).

66. სელიმ I — ოსმალეთის სულთანი (1512-1520).

67. შექის ციხე — აზერბაიჯანის უძველესი ქალაქთაგანი, რომელსაც ახლა ნუხა ეწოდება. შექის სახანოს დედაქალაქი (XVIII-XIX საუკ.). (იხ. EI, IV, გვ. 372); აგრეთვე: И. И. Петрушевский, Государство Азербайджана в XV в., в «Сборнике статей по истории Азербайджана», 184; В. Ф. Минорский, История Ширвана и Дербенда X-XI веков, გვ. 116.

68. ლალოშ აჰმედ ბეგი — ძლიერ საინტერესოა ამ პიროვნების შესახებ ცნობა „სიჯილ“-ის ავტორისა, რომელიც ამბობს, რომ „ლალოშ აჰმედ ბეგი კახთა მეფე ალექსანდრესთან ერთად სტამბოლს ჩავიდა“⁹¹. ი. ფეჩენს მიხედვითაც ეს ორი მოღვაწე ერთად მოქმედებს: „986 წელს (=1578-1579)... ალექსანდრე ხანს (კახთა მეფეს) მიენდო შექის დაპყრობა. მასთან ერთად წარგზავნილი იქნენ ათასეულიდან ორასი სიფჰჰი და მეათურთაგან მირზა ნაღი ბეგი და ლალოშ აჰმედ ბეგი, რომელთა

⁸⁸ ი. ფეჩენი, „ისტორია“. II, 45.

⁸⁹ GOR, II, 481.

⁹⁰ جانتما — کتاب چلبی — 431-432 გვერდებს შუა მოთავსებული რუკა.

⁹¹ სიჯილ-ი 'ოსმანში, I, 203.

სამშობლო მაგ ძველ ქვეყანაში (ე. ი. თანამედროვე აზერბაიჯანში) იყო და (თვითონ ესენი) „მაგ ქვეყნის ნაცადი ლომები და მგლები“⁹² იყვნენ⁹³. გარდა ამისა, ლალოშ აჰმედ ბეგზე „სიჯილ“-ში ვკითხულობთ: „ირანელებთან ომის დროს ლალოშ მუსტაფა თაშის ამაღალში იყო; ალექსანდრე ხანთან სტამბოლში ჩასვლის შემდეგ გარდაიცვალა“⁹⁴. لاغوش მეტსახელის მნიშვნელობა უცნობია.

69. ქაბრი (კაფური) და ყანიხ (კანიკი) მდინარეები. ოსმალთა ჯარის თბილისიდან შირვანისაკენ გამგზავრების აღწერისას ი. ფეჩენ და სხვა თურქი ისტორიკოსები იხსენიებენ ორ მდინარეს არაქართული სახელით: قاپور-სა (ქაბურ) და قفق-ს (კანიკი). ამათგან პირველი قاپور-ის (კაფურ) სახითაც გვხვდება, მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, კაბურ ფორმა უფრო ახლოა სინამდვილესთან. ამ მდინარეთა რაობის გასარკვევად საჭიროა აქ მოვიტანოთ თვით კონტექსტი: تقيسدن قاقوب نهر كردن [ისლამისლაშქარი] თბილისიდან დაიძრა, გადავიდა მდინარე მტკვარს და კაბურის წყლის ნაპირას მესამე საღვურზე რომ დაბანაკდა... და კიდევ— شيروانه عزيزت ايدوب نهر قاپور ايله نهر قفق مياندن قوناق طوتوب [სარდალი] შირვანისაკენ გაემგზავრა. იგი მდინარე კაბურსა და მდინარე კანიკს შუა დაბანაკდა⁹⁵. თბილისიდან გამგზავრებული ჯარი რომ კაფურის ნაპირას ჩერდება, ეს კაფური იორი უნდა იყოს, ხოლო მეორეჯერ მოხსენებული „კაბურსა და კანიკს შუა“ უდრის „იორსა და ალაზანს შუა“⁹⁶. ასე რომ კანიკი—ალაზანია⁹⁷. სპარსულ წყაროებშიც ამ მდინარეთა სახელები ასევე ყოფილა წარმოდგენილი: თეიმურაზ I და დავუდ ხან [უნდილამე]—ყარაბაღის ბეგლარ-ბეგი گرداب قبرى و قانق و شكارگاهى حدود قرا باغ و گرجستان بايكدیگر گرداب قبرى و قانق و شكار کرده دوستانه از يكدیگر جدا ميشدند

⁹² ე. ი., „გულადები და მამაცები“.

⁹³ ი. ფეჩენს „ისტორია“, II, 45.

⁹⁴ სიჯილ-ი 'ოსმენი, I, 203.

⁹⁵ ი. ფეჩენს „ისტორია“, II, 43 და 46.

⁹⁶ იქვე, 46.

⁹⁷ ელ. მინოსკის მიხედვითაც ალაზანს თურქულად Kanik-ი კვია, თუმცა ავტორს საეჭვოდ მიაჩნია ეს და კითხვით ნიშანს უსვამს (იხ. EI, IV, 372; აგრეთვე Brosset, I, გვ. 363).

მორევის ნაპირზე და ყარაბაღისა და საქართველოს სანადირო ადგილებში ერთად ნადირობდნენ და მეგობრულად შორდებოდნენ ერთმანეთს⁹⁸. ალბათ ამ მუსლიმური წყაროების გავლენით ეს სახელები ქართველ ისტორიკოსსაც გამოუყენებია: „(თამარ მეფე და დავით სოსლანი) ჩავიდნენ ყანუხს და იქაური მთა და ბარი, ტყე და ქალები მოინადირეს“⁹⁹. Minadou-ს Canac-ის წყალი ჩვენი ყანხის, ე. ი. ალაზნის წყალია (ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. ერის ისტ., IV, 288).

ჩვენ დავიმოწმებთ კიდევ ადგილს ხალხური ზეპირსიტყვიერებიდან: „გავიდნენ ალაზანს, გაიარეს შირაქი, გავიდნენ ქაბრსა (იორსა) და შევიდნენ მამაცნი შიდა-კახეთში“¹⁰⁰. ამრიგად, თბილისიდან გამგზავრებული ჯარი გადადის მტკვარს და პირველი შემხვედრი მდინარის—კაბურის ნაპირას ჩერდება. ირკვევა, რომ ეს ქაბური (ქაბრი)—იორია. კავკასიონიდან მომავალი მამაცნი, ავარულიდან თარგმნილი ხალხური თქმულების მიხედვით, გამოვლენ ალაზანს, გაივლიან შირაქსა და შემდეგ მდინარე ქაბრს, რომელიც ამ ხალხური ლექსის გამოცემეგლს იორთან აქვს გაიგივებული. ამრიგად, თითქოს საესებით ნათელია, რომ ი. ფეჩევეს აჟაჟ-ი, აჟაჟ-ი, ხალხური სიტყვიერებიდან მოტანილი ნაწყვეტის ქაბრ-ი—ეს არის იორის სახელი, მუსლიმურ წყაროებში იორი ქაბრ-ის სახელითაა ცნობილი. ყველაზე უფრო მართალი ფორმა იორის ამ მეორე და არაქართული (?) სახელისა ქაბრ-ი უნდა იყოს. ი. ფეჩევეს აჟაჟ-ის პ (ფ) თანხმოვანი კორექტურული შეცდომა უნდა იყოს, ხოლო უფრო სწორია მისივე მეორე აჟაჟ-ი, რომელიც ფორმით ქაბრ’თან უფრო ახლოსაა. თურქულ აჟაჟ || ქაბურ’ში თურქისათვის (სპ. قبری)

ذيل تاريخ عالم آرای عباسی — تأليف اسکندر بيك ترکمان⁹⁸

تاريخ جهان آرای عباسی — تأليف اسکندر بيک ترکمان⁹⁸ თეირანი, 1316, გვ. 111. ეს ამონაწერი სპარსული წყაროდან და მისი თარგმანი თავაზიანად მოგვაწოდა ირანისტმა ვლად. ფუთურიძემ, რისთვისაც მას მადლობას მოვახსენებთ.

⁹⁹ ფ. ვორგიჯანიძე (საქართველოს ისტორია), საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერი—H 2140, გვ. 24 v. ეს ამონაწერიც ვლად. ფუთურიძემ გადმოგვცა.

¹⁰⁰ ხალხური სიტყვიერება, I, შედგენილი ექვთ. თაყაიშვილის მიერ, გვ. 168 (9). ავარული სიმღერა კახეთის დარბევაზე, თარგმნილი ალ. სარაჯიშვილის მიერ. ადრე ამოწერილი ეს ცნობა, ჩვენი თხოვნით, აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის მეცნ. თანამშრომელმა ლ. ჩლაიძემ კიდევ შეუდარა არც თუ ადვილად მოსაძებნ პირველწყაროს და უფრო დაახუსტა იგი.

ძნელად წარმოსათქმელი ზედიზედ ორი თანხმოვანი „უ“ ხმოვნით, ხოლო, ასე ვთქვათ, კავკასიური წარმოთქმა ამ სიტყვისა, როგორც ეს ხალხურ თქმულებაშიც არის დამოწმებული, ქაბრი უნდა იყოს. ყანუხი || قان, სპარსულ წყაროში—قان—ეს არის აზერბაიჯანული სახელი ალაზნისა. თანამედროვე აზერბაიჯანული ლიტერატურული ფორმა ამ სიტყვის იქნება—kanax, დიალექტური قان, რომლის პირველი მარცვლის ც თანხმოვანი ყ-თი გადმოიცემა ქართულში, ხოლო ბოლოკიდური ც—ხ-თი: ყანუხ-ი || ყანუხ-ი.

აქვე მინდა აღვნიშნო ის ამბავი, რომ თავის დროისათვის დიდს თურქს მეცნიერსა და გეოგრაფს XVII საუკუნისა ჰაჯჯინ ხალნთა (ე. ი. ქანთბ ჩელები—1609-1657) თავის გეოგრაფიისადმი დართულ რუკაზე შეცდომით قان სახელი იორისთვის აქვს მიკუთვნებული (თვით قان-ის ვოკალიზაციაც რიგზე ვერ არის)¹⁰¹. თანამედროვე აზერბაიჯანული (დიალექტური) ფორმიდან kanax-იდან თუ ამოვალთ, Hammer-ის ტრანსკრიფციაც არ არის სწორი. თურქული (შდრ. ჰაჯჯინ ხალნთას قان-ი) წყაროებიდან ამოღებული ჰამერის Kanak (die Brücke des Kanak და სხვ.) სწორი არ უნდა იყოს¹⁰², ამდენად კაბრის სომხეთში კარპი-ჩაისთან იდენტიფიცირება უმართებულაა (შდრ. ქართვე. ერის ისტ., IV, 294-295).

70. შერეფ-ხანი—„განთქმული ისტორიკოსია, რომელმაც ქურთების ისტორია—«შერეფნამე» დაწერა. მამის—შამს-ედ-დინის გარდაცვალების შემდეგ ის დაინიშნა ბითლისში, რომელიც შერეფ ხანის პაპის შერეფ-ედ-დინის მამული იყო. 986 წ. (=1578-1579) ოსმალთა სახელმწიფოს ქვეშევრდომი გახდა და გარდაცვალებამდე¹⁰³. ფეჩევის მიხედვით შერეფ ხანი ამ წლებში „ნახიჩევანის მფლობელია“.

71. ზუ-ლ-კადრიე—قادرى ჰიჯრის VIII ს-ის დასასრულიდან X ს-ის დასაწყისამდე მარაშისა და მის მიდამოებში ხელისუფლების მქონე თურქმანთა პატარა სამთავრო იყო. დამაარსებელია ამ სამფლობელოსი قادري زين الدين قادي, რომელმაც ჰიჯ. 780 წ. მარაში და შემდეგ ელბისთან დაიპყრო.—ამრიგად, ზუ-ლ-კადრიეს სახელმწიფომ, 780-დან 921-მდე, 141 წელს იარ-

¹⁰¹ იხ. მისი قان—ჯიჰან-ნუმა, სტამბოლი, 1732 წ. კავკასიის რუკა მოთავსებულია 431-432 გვერდებს შუა.

¹⁰² GOR, II, 483, 484.

¹⁰³ სიჯილ-ი... III, 138.

სება. აქიდანაა, ალბათ, *موسى بن عيسى* (موسى بن عيسى), ტ. III, გვ. 2226-7) ამ შრომის 27-ე გვერდზე მოხსენებული ზუ-ლ-ყადირლი და 38-ე გვერდის ზუ-ლ-ყადრიფ-ც ეს საგვარეულოა.

72. მუსტაფა ფაშა—ლალა მუსტაფა ფაშის ქეთხუდნ იყო. ბეგლარ-ბეგობა მიიღო და ვალნის თანამდებობაზე დაინიშნა მარაშში (=ზუ-ლ-ყადირლი). თანამდებობიდან გათავისუფლების შემდეგ გწვეულ იქნა ოშში, სადაც ის დაიღუპა 1003 წ. (=1594-1595).

72ა. არეში—ქალაქია შირვანში. „არეშის ქუეყანა“ (ქ. ცხ. II, 346), „არეშელი ვაქარი“ (იქვე, 346); „არეშის ციხეში გაგზავნეს“ (იქვე, 406). „გამარჯვებულმა სპარსელებმა არეშის ციხიდან გაათავისუფლეს ანდუყაფარი და ამილახორობა უბოძეს“ (დ. გვრიტიშვილი, ფეოდ. საქ. სოც. ურთიერთობ. ისტორიიდან, გვ. 401). „აბრეშუმის დიდ ბაზარს წარმოადგენდნენ ქალაქები: თავრიზი, არდებილი, შემახა და არეში. განსაკუთრებით განთქმული იყო შემახისა და არეშის აბრეშუმი (И. П. Петрушевский, Азербайджан в XVI-XVII веках. Сборник статей по истории Азербайджана, 268-269).

73. კაიტას ფაშა (ბეგი)—სასახლის სამსახურში დაწინაურდა და სახელმწიფო სილაჰდარი გახდა. შემდეგ დაინიშნა პირველ მირზახორად და 983 წ. (=1575-1576) კაფუჯიბაშის წოდებით ნიგდეს ბეგობა მიიღო. 986 წლის ზი-ლ-ყადას თვეში (=1578 წ. 30.XII—1579 წ. 28.I.) სარუხანის ბეგის თანამდებობაზე დაინიშნა. შემდეგ არზრუმის ბეგლარბეგის თანამდებობაზე იყო. მონაწილეობდა ირანთან ომში, სადაც ის მოკლულ იქნა 987 წლის ზი-ლ-ყადას თვეში“ (=1579 წ. 20.XII—1580 წ. 18.I.)¹⁰⁴. ი. ფეჩევის თხრობაში კაიტასი მოხსენებულია როგორც ბეგის წოდების მქონე და სარუხანის სანჯაყის ყოფილი ვალნი¹⁰⁵.

74. მურაბზა—(←არ. مراب) ოთხსტრიქონიანი სტროფებისაგან შემდგარი ლექსი.

74ა. ამ ითთაბალების ტომის შესახებ ფეჩევის ცნობა გადმოწერილია ვალნის „ნუსრეთნამე“-დან, რომელსაც ჩვენ ვაშუალებთ გამოსაცემად. ამ ითთაბალთა შესახებ ცნობებიც იმ გამოცემაში იქნება წარმოდგენილი.

¹⁰⁴ სიჯილი-ოსმანნი, IV, 65.

¹⁰⁵ ფეჩევი, II, გვ. 48; იქვე, გვ. 26, GOR, II, 472.

74ბ. უცმი—ისტორიულად უცმი ტიტულია სამხრეთ და-
დესტანში მოზინადრე ყარა-ყაითაკთა ტომის მეთაურისა. ყა-
თაკთა სამფლობელო არსებობდა XIV-XIX საუკუნეებში. БСЭ,
II, ტ. 44 (1956), გვ. 447.

75. ჯაფარ ფაშა, „მეტსახელი —ხნდიმ“. სამეფო სასახ-
ლის ალათავანი იყო. სასახლიდან გამოსვლის შემდეგ ბეგლარბე-
გობა მიიღო. 982 წ. (=1574-1575) დამასკოს ბეგლარბეგი გახდა.
985 წელს (=1577-1578) სამსახურიდან გადადგა. 987 წ. (=1579-
1580) ანატოლიისა, ხოლო 990 წელს კი (=1582) რუმელიის ბეგ-
ლარბეგობა მიიღო. 993 წ. (=1585) ვეზირის წოდება მიენიჭა და
8 წლის განმავლობაში შეუწყვეტლად თავრიზში ვალნს თანამდ-
ეობაზე იყო. 1001 წ. (=1592-1593) დანიშნულ იქნა ბაღდადის
ვალნს თანამდებობაზე და 1003 წ. (=1594-1595) დათხოვილ
იქნა სამსახურიდან. შემდეგ 1006 წ. (=1597-1598) თემეშვარის
ვალნს თანამდებობაზე დაინიშნა და 1008 წ. (=1599-1600) იქვე
გარდაიცვალა. მართალი და გამოცდილი კაცი იყო¹⁰⁶.

76. მურად ფაშა—„ხორვატული წარმოშობისა. ეგვიპ-
ტეში ბეგის თანამდებობაზე იყო, შემდეგ ბეგლარბეგი გახდა. მო-
ნაწილე იყო ირან-ოსმალეთის ომებისა. ერთ დროს ტყვედ იყო.
გათავისუფლების შემდეგ ბეგლარბეგობა მიიღო კვიპროსზე, ალე-
პოში, ორჯერ იემენში, აღმოსავლეთ ყარაჰისარში, 1004 (=1595-
1596) წ. დიარბექირში, 1010 (=1601-1602) წ. ანატოლიაში და,
ბოლოს, რუმელიის ბეგლარბეგი გახდა. 1015 წლის შაბანის თვეში
(=1606 წ. 2—30.XII.) დიდვეზირად იქნა დანიშნული. ანატო-
ლიაში ყაჩაღები (მოჯანყენი) გაანადგურა. ავადმყოფობის დროსაც
კი დასდევდა ყაჩაღებს თახთრევანზე. დახოცილ ხალხს ქაში ჰყრი-
და და ამიტომ მას კუიუჯუ (კუაუ ქ. ჭა) შეერქვა. გარდაი-
ცვალა დიარბექირში 1020 წ. I ჯუმნდას 25-ში^{106ა} (=1611 წ.
5.VIII.).

76ა. რეკა—ქალაქი სირიაში, ალეპოდან აღმოსავლეთით
220 კილომეტრზე, ეფრატის ნაპირას.

77. სინან ფაშა—საქართველოში კარგად ცნობილი ლაღვ
მუსტაფა ფაშის თანამედროვე და მისი მოქიშვე. „არზრუმის, ალე-
პოს და შემდეგ 975 წ. (=1567-1568) ეგვიპტის ვალნს თანამდ-
ეობაზე იყო.

¹⁰⁶ სიჯილ-ი 'ოსმანნი, II, 71.

^{106ა} სიჯილ-ი 'ოსმანნი, IV, 355.

ბობაზე იყო. 988 წ. (=1580-1581) დიდვეზირი გახდა. შემდეგ ამ თანამდებობიდან ის რამდენიმეჯერ იქნა გადაყენებული და კვლავ აღდგენილი“ (სიჯილ-ი რუსმანნი, III, 109).

78. მეჭმედ ფაშა, ხადიმი (=საჭურისი. შუად. ქართულში ხმარებული ხადუმი←არაბ. *خاد* „ყვერული“, საჭურისი)¹⁰⁷. „ქართველია. სულთნის ჰარემის საჭურისი იყო. შემდეგ დააწინაურეს მთავარ საჭურისად და სახასო ოდაბაშის თანამდებობაზე. 1013 წლის რები-ულ-ახირის 22-ში (1604 წ. 17.IX.) მესამე ვეზირის წოდება მიენიჭა და იმავე წლის ჯუმად-ლ-ეველის თვეში (=1604. 25.IX—24.X.) დანიშნა მიილო ეგვიპტის ვალის თანამდებობაზე. ეგვიპტეში მოჯანყე ხალხი დასაჯა და ქვეყანა წესრიგში ჩააყენა. მეშვიდე თვეს, 1014 წ. (=1605 წ. V [?]) გახდა რუმელიისა და იმავე წელს ბოსნიის ვალნი. 1016 წ. (=1607-1608) გადაყენებულ იქნა. თუმცა 1017 წ. (=1608-1609) დამასკოს ვალის თანამდებობაზე იყო, მაგრამ რამდენიმე თვეში გათავისუფლდა. 1019 წ. (=1610-1611) საღრაზმის მოადგილეობა და 1021 წ. (=1612-1613) არზრუმის ვალის თანამდებობა მიიღო. მერმე კუბენიშინი გახდა და წლინახევრის შემდეგ გადაყენებულ იქნა. 1024 წ. (=1615) მეორეჯერ დაინიშნა დიდვეზირის მოადგილედ. წლინახევრის შემდეგ კვლავ მოხსნილ იქნა ამ თანამდებობიდან და 1026 წ. ჯუმად-ლ-ეველის თვეში (=1617 წ. 7.V—5.VI.) მეორე ვეზირის წოდება მიიღო. 1031 წ. ზნ-ლ-კადას თვეში (=1622. 7.IX—6.X.) დიდვეზირად დაინიშნა. ოთხნახევარი თვის შემდეგ 1032 წლის რები-ულ-ახირის თვეში (=1623 წ. 2.II—2.III.) მოხსნეს ამ თანამდებობიდან და როდოსში გაგზავნეს. სულთან მურად IV-ის (1623-1640) ტახტზე ასვლის დროს (1623 წ.) გამოიწვიეს და მეორე ვეზირის წოდება მიანიჭეს. ჩერქეზ მეჭმედ ფაშის სარდლობის დროს მესამეჯერ დაინიშნა დიდვეზირის მოადგილედ. 1035 წლის შეველის თვრამეტში (1626 წ. 13.VII.) გარდაიცვალა“¹⁰⁸.

79. აჭმედ-ფაშა—„ალბანელია, სულთან სულეიმანის დროს ქაფუჯიბაშის თანამდებობა მიიღო. 965 წ. (=1557-1558) ანატოლიის, ხოლო შემდეგ რუმელიის ბეგლარბეგად დაინიშნა. 987

¹⁰⁷ ქართლის ცხოვრება, II, პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1959, გვ. 59, 626.

¹⁰⁸ სიჯილ-ი..., IV, 151-152.

წლის შაბზნის თვეში (1579 წ. 23.IX—21.X.) დიდებური გახდა. გარდაიცვალა 988 წ. რებიულ-ეველში (1580 წ. 16.IV—15.V.)¹⁰⁹.

79ა. რე ნ ს-უ ლ-ქ უ თ თ ა ბ, აგრეთვე რე^ანს ეფენდი—მწიგნობართუხუცესი, სახელმწიფო მდივანი, საგარეო საქმეთა მინისტრი.

79ბ. ა ე დ ი-კ უ ლ ე (ქართულში—იედიყულა)—თ. yedi “შვილი”, არაბ. ٧—კულე “კოშკი”, “ბურჯი”, აედიკულე—“შვიდკოშკა”. “შვიდბურჯიანი ციხე”. აედიკულეს ციხე მდებარეობს სტამბოლის ამავე სახელობის უბანში, მარმარილოს ზღვის ნაპირას. ელჩებს, ვეზირებსა და მაღალი თანამდებობის დამნაშავეებს ამ ციხეში ათავსებდნენ. აქვე იყო გამომწყვდეული სიმონ ქართლის მეფე (ამის შესახებ და აედიკულეზე უფრო დაწვრილებით იხ. ჩვენი: „ეპიზოდი XVI საუკ. საქართველოს ისტორიიდან“—„მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, 31, თბილისი, 1954, გვ. 56).

79გ. ო რ ს ა ლ ა თ ს შ უ ა დ რ ო ٧٩٠ — არაბ. صلات, მრ. صلوات —ალლაჰისა და მუჰამადისადმი აღვლენილი ლოცვა, სალავათი. აქ ნახმარია წყვილობით რიცხვსა და ადგილობით ბრუნვაში დროის გაგებით და, ვფიქრობ, აღნიშნავს დილისა და შუადღის ლოცვას შუა დროს.

80. ს ი ნ უ შ ფ ა შ ა — ხორვატული წარმოშობისაა, აღიზარდა სამეფო სასახლეში. 976 წ. (=1568-1569) მირზახორი, შემდეგ უავგუსტოესი სილაჰდარი გახდა. 977 წ. (=1569-1570) მიიღო იანიჩართა აღას თანამდებობა, ხოლო შემდეგ რუმელიის ბეგლარბეგობისა. შემდეგ კუბბე-ნიშნ ვეზირის თანამდებობა მიიღო და სულთნის ქალიშვილი ფატმა შერთეს. 990 წ. (=1582) ზნ-ლ-ჰიჯჯეს თვეში (1582 წ. 27.XII—1583 წ. 24.I.) სადრა^აზამა-დ დანიშნეს. 992 წ. (=1584) გაათავისუფლეს თანამდებობიდან. 994 წ. (=1585-1586) მეორედ იქნა დანიშნული მთავრობის თავმჯდომარედ. 997 წ. (1588-1589) კვლავ გაათავისუფლეს. 1000 წ. II ჯუმანდას თვეში (=1592. 15.III—13.IV.) მესამეჯერ დაინიშნა სადრა^აზამა-დ. 1001 წლის რებნ-ულ-ახირის თვეში (=1593. 5.I—2.II.) გაათავისუფლეს და პენსიაზე გადაიყვანეს. 1010 წ. (=1601-1602) გარდაიცვალა¹¹⁰.

¹⁰⁹ სიჯილ-ი ‘ოსნ55წ, I, 202.

¹¹⁰ სიჯილ-ი ‘ოსნ55წ, III, 116.

81. ჰაეღარ ფაშა—„ჩერქეზია. ბეგთაგანი იყო. შემდეგ ბასრისა და სივასის ვაწლნს თანამდებობაზე დაინიშნა. შემდეგ დაპატიმრებულ იქნა და 1000 წ. ზი-ლ-კადას თვეში (= 1592 წლის 9.VIII—7.IX.) გაათავისუფლეს. 1002 წ. (= 1593-1594) ალექსის ბეგლარბეგობა მიიღო და შემდეგ გარდაიცვალა. მისი შვილები „ორი ძმის“ სახელით ცნობილი აჰმედ და „აღწი ფაშები იყვნენ“¹¹¹.

82. შაბურანი—ძველი ქალაქი, რომელიც ბაქოსა და დარუბანდს შუა კასპიის ზღვაზე მდებარეობდა.

82ა. ჯიღალაზანდე აწსუფ ფაშა—ევროპული წარმომავლობისაა. მამამისი იყო გენუას სახელმწიფოში ადმირალი Cicala (თურქ. ჯიღალა), რომელიც სულთან სულეიმანის დროს ფიწალა ფაშამ ტყვედ ჩაიგდო ხელში. შემდეგ გაამაჰმადიანეს. მისი შვილი აწსუფი (მამასთან ერთად დატყვევებული) ამ დროს ვანის ბეგლარბეგია და ერენის ბეგლარბეგობას აძლევენ (კამუშ ალ-აღამ, III, გვ. 1822).

83. ყარა არტაანზე იხ. „ეურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, III, გვ. 504.

84. მეჰმედ ფაშა-აბაზა. „ქართველია, არზრუმელი ჰუსეან ფაშის სიძე. იგი იყო ჯანფოლადოლის ხაზინადარი. შემდეგ ტყვედ რომ ჩავარდა, ხალწლ ფაშამ თავისთან წაიყვანა და საადმირალიში მუზღეაურ ბეგთაგანი გახდა. 1026 წ. (= 1617) მარაშის ბეგლარბეგად დანიშნეს. 1030 წ. (= 1620-1621) არზრუმის ვაწლ იყო. 1031 წ. (= 1621-1622) ბოსნიის ვაწლნს თანამდებობა მიიღო და 1042 წ. (= 1632-1633) სამსახურიდან გადააყენეს. 1043 წ. (= 1633-1634) ოზის (ოჩაკოვის) ვაწლნს თანამდებობა მიიღო: ფადიშაჰის მუსაჰიბი და ვეზირი გახდა. 1044 წლის საფარის თვის უკანასკნელ ღამეს (= 1634 წ. 24.VIII.) გარდაიცვალა“¹¹².

85. ჰასან ფაშა—„მეტსახელი—ხადიმ-ი (არაბ. „საკურისი“) სასახლის თეთრკანიანი საკურისი; შემდეგ—მთავარი ხაზინადარი. 998 წ. პირველი ჯუმანდას თვეში (= 1590 წ. 8.III—6.IV.) ეგვიპტის ბეგლარბეგად დაინიშნა. ორი წლისა და 10 თვის შემდეგ გადაყენებულ იქნა, დააპატიმრეს და იდიკულეში ჩასვეს. გაათავისუფლების შემდეგ ვეზირის წოდებით შირვანის, ხოლო შემდეგ თავ-

¹¹¹ სიჯილ-ი 'ოსმან, II, 260.

¹¹² სიჯილ-ი..., IV, 136.

რიზის და, განმეორებით, ისევ შირვანის ვაზლს თანამდებობაზე დაინიშნა. შემდეგ სხვადასხვა თანამდებობაზე ეკავა და 1007 წ. რები-ულ-ეველის ოცდასამში (=1598 წ. 22.X.) სადრაზზამის თანამდებობა მიიღო. 1007 წლის რამაზანის მეექვსე დღეს (=1599 წ. 2.IV.) მოჰკლეს მტარვალი კაცი იყო. დიდგვნირობის დროს ზოგიერთ წაჩინებულ პირთა მოსპობა განიზრახა და ეს ვახდა მისი უბედურების მიზეზი¹¹³. მეჰმედ სურეჯაძეს ამ ცნობებში თარიღები არეულია და ამიტომ ცნობები შემოკლებით და ზაგადადაა მოცემული.

86. ჰასან ფაშა, „მეტსახელი—სნათჯი (წმესათე)“—სულთნის სასახლეში დაწინაურებით სამეფო ჩოხადარი (სასახლეში მეფის სასამოსლო ნაწილის თანამშრომელი) გახდა. 992 წლის შაჰზანის თვეში (=1584 წ. 8.VIII—5.IX.) მეორე მონახორად დაინიშნა. 997 წ. (=1588-1589) პირველი მონახორობა მიიღო. 999 წლის მუჰარრემის თვეში (=1590 წ. 30.X—29.XI.) იანიჩართა აღის თანამდებობაზე დანიშნეს. იმავე წლის რები-ულ-ეველის თვეში (=1590 წ. 28.XII—1591 წ. 26.I.) რუმელის ბეგლარბეგი გახდა. სამსახურიდან გადაყენების შემდეგ 1001 წ. (=1592-1593) დიარბექირის ვაზლს თანამდებობა დაიჭირა. 1002 წ. (=1593-1594) სამსახურიდან გადაყენების შემდეგ კუბენიშინ ვეზირი გახდა. 1010 წ. (=1601-1602) დაინიშნა დიდგვნირობის მოადგილედ. რადგანაც მის დროს (ტრაპიზონიდან?) უპირატესად სამწუხარო ამბები მოდიოდა, 1011 წ. (=1602-1603) სამსახურიდან გაათავისუფლეს და ტრაპიზონში გადაიყვანეს. 1012 წელს (=1603-1604) დაინიშნა არზრუმის (მხარეში) ზთავარსარდლად. იმავე წლის დასასრულს (=1604 წლის IV-V.) გარდაიცვალა¹¹⁴.

87. ალნ ფაშა, „მეტსახელი—ლალა. სამსახურში დაწინაურებით ჯერ იანიჩართა კნთიბი, ხოლო შემდეგ სიფაჰნ-ების აღა გახდა. 993 წ. (=1585), როცა სულთან მეჰმედ III (1595-1603) ჯერ კიდევ უფლისწული იყო, ალნ ფაშა მისი ლალა (სპ., შაჰთა და ფაღიშაჰთა შეილების აღმზრდელი) იყო. მეჰმედ III-ის ტახტზე ასვლისას პირველი მონახორის თანამდებობა მიეცა. შემდეგ ის იყო ნახიჩევანისა და თავრიზის ბეგლარბეგი. 1012 წ. (=1603-1604) ირანის წინააღმდეგ ლაშქრობა ძლიერ მამაცურად წარმართა და გაიმარჯვა, მაგრამ შემდეგ დამარცხდა და ბრძოლის ველზე დაეცა

¹¹³ სიჯილ-ი..., II, 125.

¹¹⁴ სიჯილ-ი..., II, 127.

კრდევატ¹¹⁵. ი. ფეჩევენის ისტორიაში აქ მოხსენებული ჯალთაშის მეტსახელად ზარხოში (სპ. سرخوش) აქვს დასახლებული, მეჰმედ სურეჯედანს კი—ლანო, მაგრამ ქრონოლოგიისა და საქმიანობის მიხედვით ეს ერთი და იგივე პირი უნდა იყოს.

88. ხალღელ ფაშა—„ხონთქრის სასახლეში გამოიზარდა. ბოსთანჯი-ბაშის თანამდებობაზე იყო. ერთ ხანს იზმირს გაიგზავნა სამსახურში, შემდეგ აღჯას ბეგლარბეგი გახდა. 1012 წ. (=1603-1604) ირანელებთან ომის დროს მოჰკლეს¹¹⁶. მისი მოკვლის ვითარებებს ი. ფეჩევენ მოგვითხრობს (იხ. ზემოთ, გვ. 79-80).

89. მაჰმუდ ფაშა—„ჯაფარ ფაშის ხელქვეითი იყო. ჯერ მიიღო მწრლივის (სანჯაყ-ბეგის) თანამდებობა. შემდეგ, 1007 წ. (=1598-1599) სივასის ვალზე გახდა; შემდეგ კიდევ ერევნისა და ნახიჩევანის ვალზე თანამდებობაზე დაინიშნა. სამსახურიდან გადააყენეს. 1011 წლებში (=1602-1603) ყიზილბაშებთან ლაშქრობის დროს ტყვედ ჩაეპარდა და შემდეგ მოჰკლეს¹¹⁷ (შდრ. ი. ფეჩევენის ცნობები ხალღელ ფაშის შესახებ)¹¹⁸.

90. ბაკრ ფაშა, აბდ-ულ-ბაკრ — „ადრიანოპოლელია. იანიჩართა კორპუსში დაწინაურდა და შემდგომ დეფთერდარობა მიიღო. 1016 წ. (=1607-1608) საშუალო რანგის, ხოლო 1022 წ. (=1613-1614) მთავარი დეფთერდარის თანამდებობაზე იქნა აღზევებული. 1023 წ. (=1614-1615) სამსახურიდან გადააყენებულ იქნა, ხოლო 1024 წ. (=1615) ბოსნიის ვალზე თანამდებობა მისცეს და 1026 წ. (=1617) კვლავ დეფთერდარად დააბრუნეს¹¹⁹.

91. აჰმედ ფაშა, „მეტსახელი: სარი (ყვიითელი, წითელი). ყანღობიდან გამოვიდა და პროფესია შეიცვალა. 998 წ. (=1589-1590) დიარბეჯირის დეფთერდარობა მიიღო. შემდეგ დააწინაურეს და სივასის ბეგლარბეგად დანიშნეს. 1012 წ. (=1603-1604) ვანის ბეგლარბეგი გახდა. 1013 წ. (=1604-1605) გარდაიცვალა¹²⁰.

92. სულთან მეჰმედ ხანი—ოსმალეთის სულთანი მეჰმედ III (1595-1603).

¹¹⁵ სიჯილ-ი... III, 506.

¹¹⁶ სიჯილ-ი... II, 285.

¹¹⁷ სიჯილ-ი... IV, 316.

¹¹⁸ იქ. აქვე, გვ. 80.

¹¹⁹ სიჯილ-ი... II, 2.

¹²⁰ სიჯილ-ი... I, 207.

93. სულთან აჰმედი—აჰმედ I (1604-1617) —ოსმალეთის სულთანი.

94. დიდი მოურავი—სიჯილ-ი ოსმანნი-ში დიდ მოურავზე შემდეგი მოკლე ცნობებია მოთავსებული: „მეჰმედ ფაშა. მოურავი [თურქულად *აგრა* (მალრავ) ი წერია]—ქართველია. სპარსელებთან ბრძოლებში დიდი სიმამაცე გამოიჩინა. შემდეგ არზრუშში გადმოვიდა და (ოსმალთა) მთავარსარდალს მორჩილება გამოუცხადა. სტამბოლს გაიგზავნა, მაჰმადიანობა მიიღო და სახელად მეჰმედი შეერქვა. კაფუჯუბაშის თანამდებობა მიეცა და სამეფო ჯარში გაიგზავნა. შემდეგ ის გახდა კონიის ბეგლარბეგი. 1038 წელს შვილთან ერთად მოჰკლეს. საშუალო ტანისა, თეთრწვეროსანი და მამაცი კაცი იყო“¹²¹.

დიდი მოურავი გ. სააკაძე თურქულ საისტორიო წყაროებში ცნობილია „მაურავ“-ის, ან „მაურავ-ხანის“ სახელით, რომელიც თურქულ ტრანსკრიფციაში უმთავრესად ამგვარადაა წარმოდგენილი: *აგრა* (მაურავ), ან კიდევ *ხან აგრა* (მაურავ-ხან). მაგრამ ზოგ წყაროებში, მაგალითად, მე-XVII საუკუნის თურქი ისტორიკოსის ნეიმა-ს დაბეჭდილ შრომაში *აგრა* (მალრავ)-ი გვაქვს (იხ. *تاريخ نعيم*, ტ. II, გვ. 344 და შემდეგი). ალბათ აქედან გამომდინარეობს Hammer-ის გერმანული ტრანსკრიფცია *Maghrav* ან *Maghravchan*¹²². ზოგ ხელნაწერში და აგრეთვე გამოცემულ ძეგლებში ამ სახელს უფრო მეტი დამახინჯება განუცდია. ასე, მაგალითად, სტამბოლის უნივერსიტეტის წიგნთსაცავში დაცული ნაწმას-ის ისტორიის ხელნაწერ ნუსხაში (№ 2323/59, გვ. 227 და შემდეგი) *აგრა* (მალრად)-ი გვაქვს, ხოლო სულთნის მიერ მოურავისადმი გამოგზავნილ ფერმანში, რომელიც გამოცემულია *بک فریدون*-ის მიერ, გვხვდება ამაზე უფრო შერყენილი ფორმა—*ماغرو* (მალზევე)¹²³.

დიდი მოურავის მიერ მარტყოფთან ყიზილბაშთა ჯარის განადგურების შემდეგ მოურავი ოსმალთა მთავარსარდალს უგზავნის თავის ელჩებს. ეს ამბავი ი. ფეჩენის ჰიჯრის 1034 წლის რამაზანის 27 რიცხვით აქვს დათარიღებული¹²⁴. ჰიჯრის 1034 წელი

¹²¹ სიჯილ-ი..., IV, 153.

¹²² GOR, III, 43 და შემდეგი.

¹²³ منشآت فریدون, II, 311.

¹²⁴ იხ. *تاريخ بک فریدون*, II, 403.

შეესაბამება ჩვენი წელთაღრიცხვის 1624-1625 წელს, მაგრამ რამაზანის თვე 1625 წელს მოდის და 1625 წლის 3.VII-ს ემთხვევა, როგორც ეს ჩვენ აქ წარმოდგენილ თარგმანში გვაქვს ნაჩვენები. 1940 წელს დაბეჭდილ ჩვენს შრომაში „იბრაჰიმ ფეჩევი საქართველოს შესახებ“¹²⁵ ჰიჯრისეული თვის რიცხვი სწორად გვაქვს გამოყვანილი (3.VII.), მაგრამ 1624 და 1625 წლებიდან ეს 3 ივლისი ნვდებოდა არა 1624-ს, როგორც ეს დაბეჭდილია ჩვენს შრომაში, არამედ 1625 წელს. ეს ჩვენი მექანიკური შეცდომა შენიშნა და 1959 წელს გაასწორა დოც. ვიტ. ჩოჩიევმა¹²⁶.

95. **استان** (სპ. استان) — ეპიკური მოთხრობა, გალექსილი თქმულება გმირებზე, საგმირო საქმეებზე, ხალხებზე, ღმერთებზე და სხვ.

96. **ჰაფიზ ფაშა** — „სიჯილ“-ის მიხედვით: „ჰაფიზ აჰმედ ფაშა მუუხინზადე. ფილიპოპოლეია. სამეფო სასახლეში ბაზიართუხუცესი იყო. 1016 წლის შევევლის თვის თვრამეტში (=1608 წ. 5.II.) ჰაფიზ ფაშას ვეზირის წოდებით აღმირალობა მიეცა. 1018 წ. (=1609-1610) დამასკოს ვაღი გახდა. 1020 წ. (=1611-1612) ამ თანამდებობიდან მოიხსნა. შემდეგ იგი დააქორწინეს სულთნის ქალიშვილ — აიშეზე. დაინიშნა ბაღდადის ვაღი-ს თანამდებობაზე და ამ თანამდებობიდან გადადგომის შემდეგ, 1032 წ. (=1622-1623) მას ვხედავთ დიარბეკირის ვაღის თანამდებობაზე, რომლიდანაც ის შემდეგ მოიხსნა და 1034 წ. პირველ რეზი-ის თვეში (=1624 წ. 12.XII.—1625 წ. 10.I.) მან სადრაზამობას მიაღწია. ამ თანამდებობიდან გათავისუფლებულ იქნა 1036 წლის რეზი-ულ-ეველის თვეში (=1626 წ. 20.XI—19.XII.). მიიღო ზეორე ვეზირის წოდება. 1041 წ. რეზი-ულ-ეველის თვეში (=1631 წ. 27.IX—26.X). მეორეჯერ სადრაზამად დანიშნეს და მესამე თვეს გარდაიცვალა“¹²⁷.

97. **ჰუსეინ ფაშა**, „მეტსახელი: დიშლენქ (=უტბილო?). სადრაზამის სიანუშ ფაშის (იხ. აქვე) ძმა. ჯერ ბეგი, ხოლო შემდგომ ბეგლარბეგი იყო—1013 წ. (=1604-1605) ანატოლიისა, ხოლო 1016 წ. (=1607-1608)—ალეპოსი. აიღინში (ქალაქი სამ-

¹²⁵ „ენიმკის მოამბე“, V-VI, გვ. 384-385.

¹²⁶ ვ. გ. ჩოჩიევი, ოსმალეთის სულთნის მურად IV-ის მიერ დიდი მოურავისადმი ვაცემული სიგლის თარიღის შესახებ. „სტალინირის სახელმწიფო პედინსტიტუტის შრომები“, VII, სტალინირი, 1959, გვ. 101-104.

¹²⁷ სიჯილ-ი..., II, 98.

ხრეთ ანატოლიაში) გაჩენილი ყარაიოლლუ ყაჩაღები დახოცა და ამიტომ ვეზნრობა მიეცა. მასვე მიენდო ანატოლიაში ჯარის ჩაყვანა. მასვე ჰქონდა ნაბრძანები 1032 წ. (=1622-1623) აბაზა მეჭმედ ფაშის აჯანყების ჩაქრობა. როდესაც ჰუსეინ ფაშა უღარდელად დადიოდა ახალციხეში, აბაზა ფაშა მიუვარდა მას და მოჰკლა¹²⁸. აბაზა ფაშასა და ჰუსეინ ფაშას შორის მომხდარი ბრძოლა უფრო დაწვრილებით თვით ი. ფეჩევის მიერაა მოთხრობილი (იხ. ზემოთ, გვ. 86-87).

98. აბაზა—იფულისხმება აბაზა-ფაშა, რომელიც იყო არზრუმის ვილაიეთის განმგებელი; ცნობილია აბაზა-ფაშის მიერ მოწყობილი აჯანყება ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ, რომელიც 1628 წ. სექტემბერში იქნა ჩაქრობილი.

99. რეჯებ ფაშა, „მეტსახელი თოფალ (ჯოკლი)“. ბოსტანჯიების (სასახლის მცველები) სამხედრო რაზმში გამოიზარდა. შემდეგ ბოსტანჯი-ბაშის (სასახლის მცველთა უფროსი) თანამდებობა მისცეს. შემდეგ კაფუჯიების უფროსად და პირველი მნრახორის თანამდებობაზე იყო. სულთნის ქალიშვილზე დაქორწინდა და 1033 წ. (=1623-1624); ვეზირის რანგით შავი ზღვის მხარეში სარდლად დაინიშნა. 1035 წ. (=1625-1626) დიდგვირის მოადგილეობა მიიღო. 1041 წ. (=1631-1632) საღრაჯზამად დაინიშნა და ექვსი თვის შემდეგ გარდაიცვალა კიდევაც¹²⁹.

100. ساجان — მსახური, რომელიც სასახლეში სანადირო ძალებს უვლის. აქ იანიხართა სპეციალური ნაწილის ჯარისკაცებია, რომელთაც უკლებოდათ სანადირო ძალების მოვლა-პატრონობა (Pakalin, დასახ. ნაშრ., გვ. 145).

101. მუსტაფა ფაშა ჯანფულადზადე. „წალწი ფაშის შვილია. სამეფო სასახლეში გამოიზარდა და 1039 წ. (=1629-1630) პირველი მნრახორის თანამდებობა მიეცა. 1040 წ. (=1630-1631) ვეზირის წოდებით სამხედრო-საზღვაო ფლოტის კაფუდნანის თანამდებობა მიიღო და სულთნის ქალიშვილი წაჰმე შეირთო. 1043 წ. (=1633-1634) გადადგა სამსახურიდან და დაეკისრა ჯარების გადაყვანა. 1046 წ. მუჰარრემის თვეში (=1636 წ. 5.VI—4.VII.) მოჰკლეს. უსამართლო და მჩაგვრელი კაცი იყო“¹³⁰.

¹²⁸ სიჯილ-ი..., II, 188.

¹²⁹ სიჯილ-ი..., II, 370.

¹³⁰ სიჯილ-ი..., IV, 389.

102. აჭმედ ფაშა, „მეტსახელი—ქუჩუქ“ (ვატარა). სიფუ-
პნებიდან იყო. თავისი მამაცობით მას ხუთასი ცხენოსანი მეომრი
სპარსელებთან რამდენიმეჯერ შეჯახება ჰქონდა 1033 წ. (=1623-
1624), მოსული აიღო და თავისი იმისწული სულეძნან ბეგი და-
ნიშნა მის მმართველად. ამით ძლიერ გაითქვა სახელი და 1038 წ.
(=1628-1629) დამასკოს ვალის თანამდებობაზე დაინიშნა. 1039 წ.
(=1629-1630) ბეგლარბეგობა და 1043 წ. (=1633-1634) მეორე-
ჯერ დამასკოს ვალის თანამდებობა მიიღო. 1046 წ. დააწყისში
(=1636 წ. VI.) სპარსელებთან ომში დაიღუპა. დამასკოში წაასვე-
ნეს და იქ დაკრძალეს¹³¹. ფეჩენისთან (იხ. ზემოთ, გვ. 90) ქუჩუქ
აჭმედ ფაშა 1044 წლის (=1634-1635) ახლო ხანებში არზრუმის
ბეგლარბეგად იხსენიება, რაც „სიჯილ“ში მოთავსებულ ცნობებში
არაა. ამავე დროს ქუჩუქ აჭმედ ფაშის სხვა სახელით სხვა ვინმე
ცნობილი არ არის.

103. ჰუსეინ ფაშა, „მეტსახელი—დელი. ანატოლიიდანაა.
იენიშეჰირელი. სამეფო სასახლის სამსახურში შევიდა. ძლიერ მა-
გარი მკლავების პატრონი იყო და მხოლოდ მან შეძლო გამოეწია
და გაეტეხა სპარსთა ელჩის მიერ მოტანილი მშვილდი, რომელიც
ვერაინ ვერ მოიხმარა. ამ გარემოებამ სულთნის დიდი სიამოვნება
და მოწონება გამოიწვია. ამის შემდეგ ცოტა ხანში ჰუსეინ ფაშამ
ვეზირის წოდებით მეფის მუსაიბის თანამდებობაზე დაიწყო მუშა-
ობა. 1041 წ. ზნ-ლ-ჰიჯჯე-ს თვეში (=1632 წ. 19.VI—18.VII.)
ადმირალი (კაფუღან-ი დერიშა) გახდა, მაგრამ 1042 წლის მუჰარ-
რემის თვეში (=1632 წ. 19.VII—17.VIII.) გათავისუფლდა ამ სამ-
სახურიდან და კუბენიშინი ვეზირი გახდა. 1046 წ. (=1636-1637)
მისრეთის ვალის თანამდებობაზეა, საიდანაც ის მოიხსნა 1048 წ.
(=1638-1639). 1049 წ. (=1640) ახალი ხონთქრის ტახტზე ასელი-
სას¹³² კვლავ ადმირალობა (კაფუღანობა) მიიღო. შემდეგ 1051 წელს
(=1641-1642) ბოსნიის ვალა. 1053 წ. (=1643-1644) გადააყენეს.
1054 წ. (=1644-1645) ბალდადის ვალის თანამდებობაზეა; რეჯე-
ბის თვეში (1644 წ. 3.IX—2.X.) გადადგა. მერმე მეჭმედ ფაშის
შემდეგ კრიტოსზე სარდლად დაინიშნა. 1066 წ. (=1655-1656)
დიღევიზირობის ბეჰელი გაუგზავნეს, მაგრამ შემდეგ მთავრობის
თავმჯდომარედ სხვა პირი განამწყესეს და (დიღევიზირის) ბეჰელი

¹³¹ სიჯილ-ი..., I, 213.

¹³² 1640 წ. მურად IV-ის ნაცვლად ხონთქრის ტახტზე ავიდა იბრაჰიმ
აჭმედის ძე.

უკან დააბრუნეს. 1068 წ. შეველის თვეში (=1658 წ. 2.VII—30.VII.) სარდლობიდან გათავისუფლებულ იქნა და მესამედ დაინიშნა აღმირალის (კაფუღან-ი დერიჯა) თანამდებობაზე. აქედანაც მოხსნეს 1069 წლის რეზი-ულ-ევეელის თვეში (=1658 წ. 27.XI—26.XII.). შემდეგ რუმელიის ვალის თანამდებობა მიიღო. ჭუსეან ფაშა მოჰკლეს 1070 წ. (=1659-1660). დასაფლავებულია სტამბოლში, იედიკულეს სასაფლაოზე¹³³.

104. მურთაზა (←მურთად) ფაშა. „სამეფო სასახლის სამსახურში დაწინაურდა; 1036 წ. (=1626-1627) ვეზირის რანგით ბუდუნის ვალნი გახდა, 1039 წ. (=1629-1630) ოჩაკოვისა, ხოლო 1041 წ. (=1631-1632) დიარბექირის ვალის თანამდებობაზე იყო და სულთნის ქალიშვილზე დაქორწინდა. შემდეგში დიდვეზირის მოადგილედ მუშაობდა და 1045 წ. (=1635-1636) კვლავ ბუდუნის ვალის ადგილი უჭირავს. შემდეგში ის დაინიშნა ერეგნის ციხის-თავად და 1045 წელს (=1635-1636) დაქრილობის შედეგად ერეგანს გარდაიცვალა“¹³⁴. შდრ. ფეჩევის „ისტორიიდან“ ცნობა: „წარჩინებულმა ვეზირმა მურთაზა-ფაშამ აღნიშნულ ციხეს (ერეგნის ციხეს) ჩაუწერა ათი ათასი ყული, ხოლო თვითონ დაინიშნა მის (ერეგნის) ციხისთავად“¹³⁵.

105. მუსა ფაშა — „ბოსნიელია. სამეფო სასახლეში გამოიზარდა, სულთნის მესაქურველ გახდა. 1043 წ. (=1633-1634) მისრეთის ვალის ადგილზე დაინიშნა. 1044 წ. (=1634-1635) ვეზირი კუბენიშინის წოდება მიიღო და 1045 წ. (=1635-1636) დიდვეზირის მოადგილედ დანიშნეს. 1046 წ. (=1636-1637) ბუდუნის ვალნი. 1048 წ. (=1638-1639) გადააყენეს. 1049 წ. (=1639-1640) კვლავ ბუდუნის ვალნიობა მიიღო და 1054 წ. მუჰარემის თვეში (=1644 წ. 10.III—8.IV.) გადადგა. ბოლო ხანებში იგი იყო სილისთრას ვალნი, 1055 წ. (=1645-1646) აღმირალობა (კაფუღან-ი დერიჯა) მიიღო და იმავე წელს მოკლეს“¹³⁶.

106. ქენან ფაშა, „მეტსახელი კოჯა (ზორბა ტანისა)“. ქართველია. სულთნის სასახლეში სამსახურით დაწინაურდა და 1039 წ. (=1629-1630) მიიღო ვეზირის წოდება და შავი ზღვის სანაპიროების სარდლად დაინიშნა. 1043 წ. (=1633-1634) სტამ-

¹³³ სიჯილ-ი..., II, 193-194.

¹³⁴ სიჯილ-ი..., IV, 360.

¹³⁵ იბ. ფეჩევის ისტორია, II, 438-439.

¹³⁶ სიჯილ-ი..., IV, 521-522.

ბოლის კაპიტალიზმის თანამდებობაზე იყო და ამ დროს შეერთო
სულთნის ქალიშვილი. 1045 წ. (=1635-1636) სილისთრის ვალნსა,
ხოლო 1048 წ. (=1638-1639) არზრუმის ვალნს თანამდებობა
მიიღო. შემდეგ გამოიძახეს და კუბენიშინ ვეზირის წოდება მის-
ცეს. შემდეგ მეორე ვეზრობა მიიღო და 1062 წ. (=1651-1652)
გარდაიცვალა¹³⁷.

¹³⁷ სიჯილ-ი..., IV, 83.

Ö 2 d 6 Ö 9

وزیر بی نظیر کنعان پاشا حضرتلری اخصخه قلعه‌سین فتح ایتدوکی

بعد الفتح وزیر دلیر کنعان پاشا حضرتلری که صلحای امتدن معدود و تقوی و پرهیز کار امثالی مقفود بر صاحب دولتدر آخسخه قلعه‌سی فتحنه نامزد قلوب مقدار کفایه عسکر تعیین اولندی و بفضل الله تعالی منصور و مظفر و قلعه مزبوره ملحقاتیله فتح ایدوب. مسرور اولدیلر (II, 439)

سعادتلو پادشاه عالمپناه جانب تبریزه عزیمت بیوردقلری

روان قلعه‌سنک مهماتی و اخصخه کیده‌جک عسکرک لوازماستی تکمیل ایلدکدنصکره دولتله جانب تبریزه عزیمته تعجیل بیوردیلر روان التنده قیام و جانب تبریزه سوق لجام ایتدیلر و اون التنجی کونده تبریز دلاویزده نصب خیام ایتدیلر و شهر مزبورک جانب اربعه‌سی و اولکه معموره‌سی خصوصاً اول محله کلنجه یمین و یسارده اولان ممالک دلستان ستم ستور عسکر اسلامده خاکه یکسان اولوب طاش اوزره طاش قالمدی و عسکر خقلندن دخی بر فرد قالمدیکه غنیمت المدی و شهرة تبریزک اول علی طاق معمور آفاق اولان سرایلری باخصوص شاه سرایی اولان منزل بی نظیری پادشاه کشور کیر تماشا ایتدکدنصکره عدویه تک باعث قهر و غلبه اولسون ایچون تنبیه فرمان صادر اولوب خاکه یکسان اولدی و بالجمله اول شهر دلستان که دارالملک آذربایجاندر اوج کون اقامت و اطراف و جوانبی تماما تخریب و غارت اولدقدنصکره عودت اولنوب جانب روانه عزیمت اولدی چون صحرای روان سرخ و سیر سفید اوتاقلر ایله رشک جهان واقع اولدی اول محله وزیر کنعان پاشا حضرتلرینک اولاغی کلوب آخسخه قلعه‌سی فتحیله پادشاه اناهی و جمله عساکر اسلامی تبشیر ایتدیلر و بومحلده وزیر اعظم محمد پاشانک صدارته روم‌ایلی ایالتی اربهلرک طریقیه ضم و الحاق اولندی [مرحوم و معفورله سلطان سلیمان خان علیه‌الرحمة و الغفران حضرتلری صدراعظم ابراهیم پاشایه بر وجهه عنایت و احسان ایتدکدنصکره بر پادشاه ذی‌شان دخی بر قولنه بو التفات ایله بین‌الاکفا احسان اتمشله ایدی]...

بدنده سرک مازغلده کرک قلعه نك سوقاقلرنده کورینه ایدی بلکه پرمغین
 قالدرمغه قادر دکالر ایدی و مرتضی پاشا اشفه بلوک سپاهلری و اغالر یله
 طبراق قلعه سی طرفندن قراؤل خدمتن ایدرلر ایدی و وزیر موسی پاشا
 حضرتلری و کنعان پاشا حضرتلری درگاه عالی متفرقلر یله پادشاه عالمیناه
 حضرتلرینک اوتاغ همایونلری محافظه سنه مأمورلر ایدی برر کیچه مناوبه
 یله اول خدمتی ادا ایدرلر ایدی و بالجمله بو اسلوب مرغوب و طرز
 خوب ایله روز و شب اقدام و اهتمام اونورکن طقوزنجی کونده محصور
 اولان قزلباش لیام و خانلری اولاجق بدفرجام الامان دیو تقره کنان رکاب
 همایون پادشاه عصر و آواندن استیمان ایتدیلر و شاهک تفنک چیلر اغاسی
 اولان میر عبدالفتاح علی الصباح رکاب پادشاهی یه دوران یوز سوروب
 عادت حسنه عثمانیان موجبنجه بر خلعت کران بها ایله اکرام اولنوب
 وطنلرینه کتمکه و ممالک قزلباشه عزیمت ایتمکه راغب اولنلره اذن همایون
 احسان اولنوب سالما متوجه اولمق ایچون و غارت کران عسکر اسلامدن
 قورونمق ایچون یانلرینه یساقچیلر قوروجیلر قونلوب دارالفجورلرینه روان
 اولندیلر و امیرکونه خان که اولکهمی روانده خان و اول حوالیده حکمی
 روان ایدی خدمت پادشاهیدن قرار و اختیار و اول شرط ایله تسلیم
 حصار ایتمش ایدی سعادتلو پادشاهی طرز عجم و مجلس عشرت طور جم
 ترتیب ایدوب ضیافت ایلدی و مقدوری مقداری هدایا و ملک و صرف مال
 و بذل ماملک ایلدی سعادتلو پادشاه کندونک اوضاع عجمانه سندن و غیر
 مکرر آیین شرفیه سندن حظ ایدوب انواع رعایت ایله مرعی و اصناف
 حمایت ایله محمی قلوب کندویه حلب الشهبایالتن و کتخداسی مراد
 اغایه طربوس شام بکریبکیلکین احسان و انعام بیوردیلر (II, 435-438)

روان فتحندن صکره واقع اولان احوالی ذکرنده در

چون قلعه روان مضبوط پادشاه ذیشان واقع اولدی مرتضی پاشا
 که وزراء عظامدن ایدی قلعه مزبوریه اون بیک قول یازوب محافظه سنه
 تمین اولندی و قول طائفه سنک مقدار کفایه ذخیره و خزینه سی مومی ایله
 تسلیم اولنوب دخی تعمیر و ترمیمی و طوب ضربندن خرابه مشرف اولان
 محللری کرکی کبی برکشدوریلوب بر خصوصده و بر رخنه ده درجه
 نقصان قیمدیلر

اسلامده اول سبیدن بر غریو این قویوب نیجه لر نهر زنگی وش کوزی
 یاشین روان و نیجه لر باش آچوب اوغور پادشاه روان سار جان ایتمه که
 عهد و ایمان ایتدیلر و اول منزلدن اهل وقوف ایله کباردن بر نیجه
 کسمه واروب اردوی همایون محلین و سعادتلو پادشاهک اوتاغی همایونلری
 وضع اولنمه مناسب اولان یرلرین کوردیلر ایرتسی قالقوب تخمین و
 تعیین اولان یرلره نصب خیام کردون قیام ایتدیلر اندن سعادتلو پادشاه
 نصرت دستکاه آلایلر و صفلر بغلیوب بر وجهه تریین و بر مرتبه شوکت
 و نصرت قرین ایله که فلک دوربین مثلین کورممش ایدی اشرف ساعتده
 اوتاغ همایونلرینه دخول بیوردیلر اندن بلا تأخیر و توقف متریس ترتیبه
 مباشرت ایتدیردیلر روم ایلی ایالتیه وزیر جانپولادزاده مصطفی پاشا تبریز
 قپوسندن و جانب یمتنده اناطولی عسکريله ایالت مزبوریه والی اولان
 وزیر کورجی محمد پاشا و بو ایکی متریس کبیر مایننه وزیر اعظم
 محمد پاشایی دلیر و بالفعل وزیر اعظم اولان سعادتلو وزیر جلیل مصطفی
 پاشا حضرتلری که اول حینده یکچیری اغالغی خدمتیه شرفیاب ایتدیلر
 قلعه نك بر گوشه سنه مقابله متریس وضع ایدوب یکره می طوب کبیر ایله
 روز و شب عدویه امان و زمان ویرمیوب بر وجهه ابرام و اقدام ایله
 دوکرلر ایدی که بونک مافوقی متصور دکدر و فی نفس الامر نیجه اقدام
 و غزات اسلام سعی حالاً کلام ایتسونلر سعادتلو پادشاه عالمپناه روم ایلی
 قولنده اولان مترسه بالذات قدوم سعادت لروملرله بر نیجه دفعه تشریف
 بیوردیلر و بنفسه بعض طوب مرغوبی نشانه آلوب اود ایتدیلر و اول
 محلده اولان غزات اسلامی آوچ آوچ التون احسانیه بر نفع و سعود
 ایتدیلر بولارک عهد همایونلرینه کلنجه بر پادشاه ذی شان مترسه کلدوکی
 و طوبی نشانه الدوغی نه بر تاریخده کورلمش و نه لسان خلقدن
 اشیدلمشدر و ینه روم ایلی قولندن اشغه ارضوم بکربکیسی کوچک احمد
 پاشا بر قاج ضربزنلر ایله بدن اوزرلرندن ظاهر اولان عدوی لیاهی
 نشانکاه ایدینوب متصل بدنلری و مزغللری دوکر ایدی و قپودان پاشا که
 بر عاقل کاردان و دلی حسین پاشا نامیه مشهور عالمیان ایدی قلعه یه حواله
 اولان دپه دن شاهی ضربزنلر ایله قلعه نك درون و بیرون دوکریدی اولقدر
 تقید و اهتمام اولنوردیکه بر قزلباش نه انکه باش قالدیروب کرک

اجمال سفر همايون روان و غارت تبريز و اولئك آن عزيمت

همايون في يوم السبت غره رمضان المبارك سنه ١٠٤٤

...قرص يويله جانب روانه عزيمت اولنوب چون طي مسالك ايدهرك دولته روان قربنه نزول واقع اولدى اتفاق عسكر خلقنك يولى عينيله قلعه اوزرينه چيقوب و صعب يرلر اولمغله بر وجهه قلعه دن اولمق يعنى الاى ظفر پيمای بر مسافه جق دور اولمق ممكن اولمامغله قلعه دن قزلباش عظيم طوپلر و ضربزنلر آتاردى بالذات سعادتلو پادشاهك اعلام ظفر انجاملرى اوزرندن قشر غوروب(?) كچردى فاما سعادتلو پادشاهمز ذرحه تغيير وضع ايتدير ميوب سكون و بوقار ايله و پادشاهانه طرز و قرار ايله اوتاغ همايونلرينه نزول بيورديلر (و من المراد يكي و مردانه كئي پادشاه مغفور) قلعه قربنده واقع نهر زنكي* كه انبار كبادندر اول حينده غايت طغيان اوزره ايدى و جسر احداثه مجال اولمامغله بالضروري عموما عسكر اسلام آياقدن عبوره اقدام ايتدير سعادتلو پادشاه دخي وجه مشروح اوزره سوار اولدقلى اسب خوش خرام ايله عبوره اقدام اثناسنده موكب همايونلرنده كيدن صولاق طائفه سندن برى نهرك بر صعب يرينه اوغرايوب اول باشى دولتو صولاغى صو اياروب بص يياغى كتورركن و غرق اولمه سى مقرر مشاهده اولنوركن سعادتلو پادشاهك منظوري اولدوغى كبي آتته مهموز ايدوب وسط آبده عقبندن ايرشدى و مبارك يد يمنالرى ايله صولاغك يقاسنه ياشدى و كويا بر الما ايدى مبارك ايله قابدى و صودن طشره چيقاروب دخي صوبه سالمدى و سلامت يقاسنه چقماينجه يقاسندن النى المدى چون صولاغك اياغى قرديه باصدى سعادتلو پادشاه دخي مبارك اللرنندن يقاسن صالبيوروب و بر آوج التون احسان ايله صولاغى ايكي وجهه احيا ايتدى برى بو كه غرقدن خلاص برى دخي اجل مقدرى كنجه سرمايه بى قياس ويردى بو قدر عسكر اسلام كه حد و حصرى خارج دفتر و ارقام ايدى ثنا كلبانكين عرش برينه ايرشديرديلر و عسكر

* ديكي دا ددبديلي د *
س دا غراغوقولادا د سغاسدلبه ليا دا، غاردا ماسا، غرغوانتان سقورود ملد-
ناره باندغي ميهلنديدا.

چون بو خبر مورث الکرد پادشاه بحر و بر سمع شریفلرینه دکر فی الحال خسرو پاشانك جرأته و عسکر منصوره ضبطنه اعتماد همایونلری اولمغین سردار عسکر اسلام و وزیر اعظم بنام نصب اتمکه مقرر ایتدیلر صکره قائممقام رجب پاشانك صواب دیدی ایله دیاربکر ابالتی توجیهیله محمیة قسطنطنیه دن چیقاروب مهر همایون درعقب کوندرلمسین فرمان ایتدیلر و اندان محمیة توقاته واروب لازم کلان امور خصوصنه صرف تاب و توان ایتدیلر و اول ائتاده آبازه کندودن تمام خوف و خطر اوزره اولوب شاهه تبعیت و قلعه یی ویرمه که نیت ایلدوکین خبر المغله طوب و جبه خانه و سائر مهمات که نقلنده صعوبت مقرر ایدی عقبنجه الیقویوب کندوسی بلا اهمال صلت و سبکبار ایلغار ایدوب و بر قاچ بیك یکیچری دخی برر سب رهواره سوار ایدوب ارضروم بهجت رسوم قربنه نزول ایتدیلر سنه ۱۰۳۸. محرم الحرامنك یدنجی کونی قلعه یی قوشا ایتدیلر و یکیچری یولداش لرین هم اولگون مترسه قویدیلر و طوپلرین دخی ایرتسی یتشدیروب کتوردیلر و انواع تدابیره مباشرت ایدوب جمله دن بری یاننده اولان اشقیایه و سبکبان نامنه اولان ضلالت اتمایه مدارا و استمالت ایتدیلر اول سبب ایله بشدن اوندن ایچرودن قاچوب اطاعت ایدر اولدیلر و هر بری دخی مأمولیله بهره مند قلنمغله اکثری تبعیت ایتمک احتمالی اولدوغندن آبازه بالضروری ارضرومک مشاهیرندن و علما و مشایخندن الی کمنه یی کوندروب طالب امان اولدی العفو زکوة الظفر فحواسنجه سردار کریم الشان امان احسان ایتدیلر و قلعه پادشاهیدن ماه مزبورک اون طقوزنجی کونی اخراج ایدوب قلعه پادشاهی کالاول مضبوط عساکر اسلام اولدی

اندن اخسخه یه دخی آدم کوندریلوب اول دخی ضبط اولندی

حواله بیورینه دیو احتراز ایتمکله دیشلن حسین پاشا که بر اموردیده و
 امکدار آدم ایدی کتوروب انی مأمور ایتدی چون مستوفی عسکر ایله
 حلب الشهباه واصل اولدی سردار عظیم الشانه بیحد مسرت و سرور
 حاصل اولدی و کندو دخی اوتاغه چیقوب جانب بغداده عزیمت
 تدبیری کوردی و لکن سرحدده اولان امرادن فریادنامه لر کلوب قزلباش
 آخسخه قلعه سن محاصره ایتدیکین* و امداد اولنمزسه حال مشکل اوله جغین
 یازمشر پس کندودن مقدم یدی ایالت صاحبی میرمیران ذی شان ایالتلرنده
 اولان عسکر ایله امداده تعیین و مرقوم حسین پاشایی اوزرلرینه سردار
 نصرت آیین نصب ایدوب کوندردی و ارضرومه واروب آبازه پاشایی
 ارضروم عسکرله یالکز آلوب بیله وارمق اوزره آبازه دخی احکام
 شریفه یازوب ارسال ایلدی چون ارضرومه واردیلر آبازه دخی بروس
 چشم دیو صورت ظاهرده سفر تدارکنه مباشرت ایتدی مکر بولنر آخسخه یه
 طوغرو کتمیوب ارضرومه کلدکری کندویی دامه دوشورمک و بو تدبیر ایله
 وجود خبائث آلودین، عرصه شهوددن کتورمک تدبیرین اولدوغین ملاحظه
 ایتمش و بر ضیافت ترتیب ایلوب کلان امرا و میرمیرانی دعوت ایلدی
 و جمله کندو عسکرین آلت سلاح ایله احضار کندو فرمانته انتظار ایله
 مأمور ایتدی عسکریمز بو مقوله کید و مکرندن امین هر بری سیر و
 سلوکنده و شهرک ایچنده کار و کسیده ایکن همان قلعه نك بر قپوسندن
 چیقوب اردومز غارته متوجه اولدی و بر ساعت ایچنده جمله سن بر باد
 و ماملکترین غنائیم اهل فساد ایتدی غافل عسکرک چپلاق آته صاریلوب
 کیمی موجود بولنان اشتر و سیسانه یه بنوب جانب سرداره فرار و ایکی
 کوندنصره ملافی اولوب واقع حالی اخبار ایتدیلر چون سردار بوخبر
 موحشدن خبردار اولدی چه فائده اولاجق اولدی نیلسون کلوب قلعه فتحنه
 کوشش و اول اشقیانک قلع و قمعنه ورزش ایتدی لکن طوب یوق و
 سائر مهماتدن بر جوب یوق انجق کورجی ملکی ماوراو کتوردوکی بر
 طوب ایله دوکمکه مباشرت ایتدی و ایام شتا ایرشجنه تضییع اوقات ایتدی
 و اندن ناچار خائب و خاسر قالقوب کتمکه اختیار ایتدی اشته بو سفرک
 نتیجه سی و مآلی بو اولدی

(11, 408-409)

* ایدو کین دا بئو کولونون

ایدرسز تا قیامته دکین ندامتن چکرسنز دیو کوردم اولمدی آخر جوابی بو اولدیکه سز هنوز بنم مشره بزم بیلمامش سز بر شیمک حصولنه مادامکه بکا یقین کلمیه بن اکا توجه اتمم و بر خطوه اول یوله دخی کتمم یا بو قدر غزوات و قنوجاته موفق اولان اگر سلاطین عظام اگر وکلای کراملری اعدایه موفق اوله جقلربن بیلمشار اندنمی کتمشاردر سردارلره لازم اولان عزیمت و توجهده اقدام و اندن جناب عزت تعالی به توکل تامدر یا شمدی بغداده واروب فتح ایده چککز و منصور اوله چمکزر تحقیق لورمی سز دیدم ان شاه الله تعالی ظن غالبم اودر و اعتقادم محکمدر بلکه هیچ شهبم یوقدر دیدی حقیقت حال بودر که هر بار سهولت فتحی تکرار ایتمکه بزه دخی اول اعتقاد کمش ایدی اول اجلدن عقدۀ تأخیره دوشدوکی مقرر ایدی صکره یکجیری اغاسی خسرو اغایه اقدام ایندم کندوکر کتمدوکر تقدیرجه کلی تدارک ایله زیادهجه عسکر کوندرمه همت بیورک دیدم و لکن بز تابعین دنز سرداریمز نه امر ایدرسه اطاعت ایدهرز دیدی شهبم قائمدی که حافظک منصور اولدوغنی استمزدی اول اجلدن حق تعالی خضرتلری کندویی دخی منصور ایتمدی صکره کندونک زمان سردارلغنده ماوراوی اوغلیله و قرق قدر آدمیله دفعۀ واحده قتل ایتدیکی غرایبندنر اگر شاه بیگ بوک آنچه ویرسه و یاخود بر مکلف اولکه تملیک ایتسه ایدهجک دکل ایکن نه الله دن قورقدی و نه قانبن خنر ایدوب بویله بر ظلم صریح ایتدی شاه عباس اول تاریخده شاه اولالی قرق سنه ایدی تحقیق بودر که بو قرق سنه بوندن صعب دشوار باشنه بر کار دوشمش دکل ایدی ماوراو سبیله یدی نامدار خانی که جمله ممالک قزلباشده برینک اقرانی یوغیدی عرصۀ شهوددن نابود و ماوراو ایله محاربهده مفقود اولدیلر که بو جمله دن بری قارجیقای بری شیروان خانی یوسف خان بری امیر کونه ایدی و غیرهم (II, 403-406)

عسکر ایله دیشلن حسین پاشانک سرداره و اندن آبازهیه وصولی

و بعده شهبید اولدوغی

سردار عالیقدره بر وزیر جلیل عسکر اوکنه دوشوب وارمق لازم کلمکه قائممقام اولان کورجی محمد پاشا مبادا بو خدمت بزم عهده مزه

و عسکرلرندن بر ایکی بیک قزلباشه باش ایتمش سنه مزبورہ رمضان شریفک یکرمی یدنجی کونی قارچقانک باشی و سائر قزلباشلرک باشلری و دللری و کرمانای ایله کوسلری و بر ایکی اوچیوز بیراقلری ماوراوک اوغلیله و کورجستانک بعض ملکرلیله اردوی همایونه داخل اولدیلر و عینیله بویلیجه عرض ایتمش که بو فرصت هر کز آل عثمانه ویرممشدر اصلا تاخیر و تراخی ایلمیوب عسکر اسلام ایله بو جانبه قیام و عزیمته اقدام ایلمهسن عموما قرهباغ و کنجه و بروغ* و اولکنه بشیروان کلدو ککز کبی اطاعت ایده جکنده کمان یوقدر انلر قزلباشدن روگردان و سنی مسلمان ایدوکلری محتاج بیان دکدر و اندن اردییل و مشهد آسان وجهه ضبط اولنمق و ممالک قزلباشه آتشلر صالمنق غایت آساندر و اصلا دوه و قاطر و ذخیره و طوب و مهمات سائره نقلنه مقید اولمق سیزه پای بند اولمسون هر تقدر مقصود کز اولورسه بونده موجوددر بفضل الله تعالی عسکر اسلامه اول قدر عنیمت و مکت و قدرت که که الی انقراض الدوران دللرده داستان اوله چونکم حافظ پاشابه چیقدیلر حضورنده جالس ایدم ماوراوک عرضلرین صوندیلر و مضموننی عبروضی مفصل و مشروح اسانی سولیدیلر حافظ پاشا مرحوم بر غریب مشرب دولتلو ایدی چوق نعمتک یمشز و بی نهایه لطفک کورمشز و الا یازدیغم حقیقت حالدر عرض و بتان دکدر الله تعالی شاهد حالدر بولره اصلا بر قطعی جواب ویرمدی بر نیجه کره کلدیلر کتدیلر جواب شافی رجا ایتدیلر نه کیدرم نه کتمزم دیدی حتی بو عبد فقیر کندویه غایت اقدام ایتدم و بو فرصت بر دخی اله کیرمز دیدم بزى سعادتلو پادشاه بغداد فتحنه تعیین ایتمشدر و بز کورجستانه و شیروانه مأمور دکلوز دیدی سعادتلو پادشاهمز اگر ماوراو ظهور ایده جکین بیلسه و عدونک مایننه بویله بر فتنه عظیمه کیرمک احتمالن ویرسه ابتدا سزى تعیین ایده جکلری اول ایدی بلکه کندولر بالذات ارتکاب مشقت سفر ایتمک مقرر ایدی و بزم بو مقولهده تجربمز وار مادامکه آنکروس سفرلرنده عدونک ایچنده پوچقایی ظهور ایتمدین بز کفارہ غلبه ایده مدک و بر خطوه مملکتلرینه کیرمه مدک بو فرصتی فوت

* بروغ → بردع

ایله صرف اوقات ایتدی و سائر عسکر خلقنه استینی بنم قولرم اولسون
استینی عثمانلویه کتسون دیدی حتی خضر پاشا اوغلی محمد پاشا اوچ
درتیوز خانه اهل و عیالیه معا کتوروب و شاه یاننه آدم لر قوشوب سلامت لر
ایله قارصه اولشدیردی و قلعه روانی یاقوب بیقوب خاکه برابر ایلدی
(II, 260-261)

کنجه و شیروانه قزلباشن استیلاسی ذکرته در فی سنه ۱۰۱۴

سنه آتیده شاه کمراه کنجه اوزرینه واردی بکلرکی صاری احمد
پاشانک کتخداسی محمد پاشا ایدی پس یدی آی تمام محصور اولدی
روز و شب جنک و حرب متمادی ایدی عاقبت امداددن مأیوس اولمغله
امان ایله ویردی لر اندنصره قالقوب شیروان اوزرینه کلدی لر شرواندخی یدی
آی تمام محصور و امید حیاتدن دور و مهجور قالدی لر عاقبت انلر دخی
امان ایله ویردی لر اما شاه کمراه اگرچه امان ویردی و لکن نصفندن
زیاده عسکر اسلامی قیردی کنجه عسکرینه دخی بو اهانتی قلدی اوشته
اون اون ایکی بیلده حاصل اهل اسلام بو طریق ایله هبای مثنور اولدی
و اول بی دین ایکی سنده جمله سنه ظفر بولدی نتیجه سی ظلم و تبدیل
و تغییرک آثارندن اولدوغی معلوم اولدی تبریز و نخجوان قزلباشک
استیلاسی عصر سلطان محمد خانیده واقع اولدی سائری سلطان احمد
زمان شریف لر نده در قزلباش احوالی و جغاله زاده سردار لغی اولمغله تاریخه
اعتبار اولنمیوب منفردا یازلمشدر
(II, 266-267)

کوردستان ملکرندن ماوراوک قارچقای خانی قتل و کوردستانی

اطاعت ایتدردکی سنه ۱۰۳۴

مذکور ماوراو نام ملک که عموما کوردستان مملکت کتخداسی
نامنه و شاه عباسه یار و ندیم بر ملک کبیر ایدی شاه بعض اقتضا حسبیه
مذکور ماوراوه ایکی اوچ خان عسکر لر ایله قوشوب کوردستانه کوندر لر
مکر کوردستانک جانب شاهه نوعا مخالفتی ینه ماوراوک قزلباشدن انتقامه
دقتی حسبیه ایش فرصت بولوب قارچقای و بیله اولان خانلری قتل ایتمش

لكن محصور اولدقلرى تقدیرجه مقاومت احتمالى اولماغین ایچنده اولان قول طائفهسن اخراج و قلعهیی آتسه اوروب خراب ایتمک مقصود ایئدی چون اوزرینه واردی ایچنده یرلشان نکبات بز اولدن دخی شاه قوللریوز دیدیلر و قلعهدن چیقمیدیلر و ذوالفقار خانه تسلیم ایئدیلر (II, 260)

قلعه روان تسخیر کمرهان اولدوغی فی سنه منه

چون احوال بو منوال اوزره یوز کوستردی شاه کمرهه تبریز اولکاسنده واقع اولان کردستان قومنه استمالتر ویردی و یاننه جمع ایئدی و کورجستان عسکرندن الکسندر خان اوغلی لوند خان و سیمون اوغلی لوارصاب* خان عسکر ایله یاننه کلدی و قالقوب روانی محاصره ایئدی و طقوز آی اون کون تمام ایام محاصره متمادی اولدی و بر نیجه دفعه لغملر و یورویشلر ایئدی و بش عدد فران طوب قلعه اتنده ایکن مجددا دو کیدردی هر بری طقسان وقیه طاش اناردی حتی قلعهیه دوشن طاشلری** مسلمانلر دکرمند محتاج اولمغه ال دکرمنی ایتمک ایچون مایئلرنده اوچر غروشه صالمق واقع اولمش ایدی اما محصور اولان غزاة دوه و آت اتی بیسکدن ظهیره مبتلا اولوب چوق کمنه بی طاق و بی مجال قالمش ایدی بر کون ملاعین بر لغم آتمشلر مسلمانلرین خبری یوغیکن ایچ قلعه ایله طشره قلعه مایئلنده سحر وقتنده بر نیجه بیک قزلباش قلعهنک ایچنده ظاهر اولدیلر اول حینده طشره قلعهده بولنان مسلمانلر تدبیردن قالمش کازلرنده متحیر اولمش ایکن همان قلیچ اشوردیلر و آن واحدهه بیک سکر یوز آدم دوشوردیلر سردار عساکر اسلام ساعتجی مرحومک خبر وفاتی دخی شایع اولدی اول سبیدن دخی عسکر اسلامک الی و ایاغی عملدن قالدی و بالجمله اون کوندن صکره ایچ قلعهیی دخی امان ایله ویردیلر اول حینده شریف پاشایه شاه خیلی اکرام و رعایت ایئدی و امام رضا تولیتن ویردی عمری پایانه ایرنجه عزل و نصبدن امین و فراغت

* لوارصاب, შვეველია, ის, მაგრამ სს, (ლუბასათ) لوأصابت دابغهدلیلیا * (لوارصاب) - ის დამახინჯუება.

** შვეცილომიოთ დابغهდლილია طشلى

اورمش و بفضل اللہ تعالیٰ اولکی آلایلرین منہزم و مقہور ایتمش صکرہ
 برقاچ آلابی دخی شاه دیو اوزرلرینہ کلیجک مزبور علاءالدین بکک
 بوینن اورر اما قزلباش بونلرہ ظفر بولور و منہزم و مکسور قیلور و
 علی پاشا اول محلده کرفتار اولور و جعفر پاشا توابعندن خلیل پاشا و
 محمود پاشا دخی اسپر اولور بونلری شاهه کتوردکلرندہ جعفر پاشالودر
 دیو قتل ایتدیرر و علی پاشایی تبریز مقابلهسنہ کوندروب ایشته پاشاکرک
 حالی آلان کرفتارمزدر کیمدن امداد امید ایدرسز دیمکه مسلمانلر امان
 ایله قلعهیی ویررلر

اما امانته مخالف ایمانسزلغک اظهار ایدوب فقرايه چوق ایش ایدرلر و
 مزبور علی پاشا صکرہ کندوبه ندیم خاص اولمش ایدی و اونحالده فوت
 اولدی مخلفاتک اسلامبولده اولان وارثلرینہ ایلیچیسيله کوندرمش ایدی لکن
 باقی پاشاکه باش دفتردار ایدی بحسب الشرع میری ایچون ضبط ایلدی.
 (II, 258-259)

ساعتجی حسن پاشا سردار اولدوغی و ارادت

خالق ایله فوت اولدوغی فی سنه منه

بو خبر بارد آستانه سعادتہ وارد اولدقده بعد المشاوره اول محله
 قریب یرده اولمغه سردارلق امری مومی الیه ساعتجی پاشایه ارسال اولندی
 مزبور دخی عموما اوتہ یقا عسکرلرینہ اوامر شریفه کوندروب جمعیتلرینہ
 اقدام اوزرد ایدی شاه کمراه دخی نخجوانی آلوب روانی محاصره ایتمش
 ایدی و زمان محاصره بر قاچ آی اولمش ایدی بر ایش تقدیر ازلیدہ
 مقدر اولمیه البته اول کار دوشواز اولور مانعی و مزاحمی بسیار اولور
 بو محلده ارادت اللہ تعالیٰ ایله حسن پاشه وفات ایتدی و کار آخر ایتدی.
 (II, 259-260)

قلعه نخجوانه قزلباش ظفر بولدوغی سنه فی ۱۰۱۳

شاه کمراه چون تبریزه ظفر بولدی نخجوان اوزرینہ ذوالفقار
 خانی کوندردی نخجوان روان ایالتنه تابع ایدی شریف پاشا تبریزک احوالین
 کوريجک اوچیوز مقداری قول قراوشی محافظهسنه تعیین ایتمش ایدی و

کوندرمک شرطيله صلح رجا ایتمکین سردار مومی الیه جانب مشتایه عودت ایدوب واقع حالی رکاب همایونه عرض ایلدی جانب پادشاهیدن دخی وجه مشروح اوزره اولاجق صلحه رغبت بیورلمغه اتمام خدمت ایدنجه و صلح و صلاح مراد پادشاهی اوزره اولنجه ارضوم بهجت رسومده توقف و آرام ایلدی

(II, 109-110)

قزلباش اوباش خلاف صلح فرصت بولمغه تبریز دلاویزه ظفر

بولدوغی فی سنه ۱۰۱۲

ارضوم ایالتیله وزیر اولان ساعتجی حسن پاشا اول جانبده بعضی اشقیا دفعنه سردار نصب اولتمش ایدی مشار الیهک و روان بکربکیسی شریف پاشانک سنه مزبوره اولنده عرضلی و فریادنامه لری وارد اولدیکه قزلباش فرصتی غنیمت بیلوب تبریزه ظفر بولمش تفصیلی بو که سرخوش علی پاشا که تبریز بکربکیسی ایدی قارنی یارق قلعه و اولکاسنک اموال خاصه سی تبریز قولنک اوچاقغی اولمغه ذکر اولنان قلعه یه اوچاقلق طریقیه ابا عن جد متصرف اولان امراء اکراددن علاءالدین بک تبریز قولینک نتجاوزندن جاننه یتوب اطاعتدن کچمش اول سبیدن تبریز بکربکیسی مومی الیه علی پاشا تبریزده قول اغنسی اولان حسن آغا ایله و تبریز قولی و عسکری ایله اوزریده واروب قارنی یارق قلعه سنی محاصره ایتمش و حکاری حاکمی زکریا بک عسکر ایله و نخجوان عسکرینک نصفین شریف پاشا کنخداسی عثمان کنخدا یاننه آلوب محاصره یه کلمش و بر ای مقدراری دوکوب قلعه مزبوره یه ظفر بولمش اول حینده مزبور علاءالدین بک قزلباشی اوغلی سیف الدین بک و خان ابدال بک شاهه واروب چاره دیوب فریاد ایتمش و تبریزک اولنجه عسکری قلعه دن چیقوب قلعه بوش قالدوغین تقیم ایتدرمش شاه دخی بلا نردد اوچ درت قوناغی بر ایدوب بعضر نقلنجه الی کونده بعضرک اعتقادنجه اون کونده اصفهاندن که بر آلیق یولدر تبریزه کلوب اون سکر کون محاصره ایدوب علی پاشا دخی مزبور علاءالدین بکی گرفتار ایدوب کتوررکن قزلباش تبریزی محصور ایتدو کین خبر آلمش و شاه ییله اولماق اعتقاد ییله قزلباشک اوزریته

لوند خان اوغلی الکندره خان خراجی و هدایاسی و سیمون حیلہ افزونک دخی ویرکوسی و باجی کلوب اطاعت و انقیادہ کردن نہادہ اولدی (II, 108-109)

تیمورقپو و شیروان و قفلیس و روان قلعلرینک مهماتی

عسکر اسلام شهر تبریز دلاویزده مکث و آرام اوزره ایکن سردار* نصرت انجام کندویه خواب و راحتی حرام ایدوب هرجانبه عسکرلر کوندروب لازم اولان اموره نظام ویرمکده اهتمامدن خالی اولمدی ایدی. قزلباشدن فتح جدید اولان تیمور قپو و شیروان و قفلیس و روان قلعلرینک کماینیغی لوازم و مهماتن تکمیل ایتمکده سعی بلیغ ایدوب کیمنه مجددا عهدهسندن کاور میرمیران نصب ایتمکده کیمنک لوازمنده نقصانن یتشدرمکده هریرینک تدارکن کوردکدن صکره ایام شتا دخی قریب اولمغله جانب مشتابه یعنی ارضروم نزهت فزایه متوجه و روان اولندی (II, 109)

سنه ثانیده کنجه فتح اولندیغی و قزلباش ایله صلح منعقد اولدوغی

سنه ۹۹۵ چون اول بهار و وقت کارزار ایرشدی عسکر اسلام هر طرفدن کلوب اردوی همایونه یتشدی وزیر عالیمقدار کنجه و بردع** تسخیرینه عزیمت ایدوب و بعنایه الله تعالی واردیغی کبی فتحنه موفق اولدی اطراف و اکنافده واقع قرا و قصباتنی دخی اطاعت و انقیاد ایندردی و بکربکیکن اناطولی ایالتنه متصرف اولان خادم حسن پاشایه که عصر محمد خانیده وزیر اعظم اولمغله محمود اقران اولوب قتل اولتمشدر اکا ارزانی کوروب توجیه ایتدی و بلوک شرطیله مقدار کفایه قول یازوب و بونلرک مواجبلرندن ماعدا بیر سنه یوز اللی یوک حریر خزینہسی ارسال اولنمق اوزره بر دفتردار تعیین ایلدی و سائر لوازم و مهماتن کورد کندصکره شاه جانبندن معتمد الکلام ایاجچیلر کلوب قرداشی اوغلی حیدر میرزایی رهن

* لاڤارادیق دغرکندل دفاضهده.

** ق کورنکتورولدی شیعردومما دندلای نوس: بردع قیریا, مایرامم نسا بردع, ج. ن. ٲاردا (ٲالکٲک) دندلای نوس.

نقدر قلعه‌لر وار ایسه مقتضای حاله کوره کیمنه زیاده قول وضع ایدوب
کیمنک تعمیره محتاج اولان یرلرین تعمیرله بر خصوصده تقصانلرینی
قومادی (II, 87-88)

حسن پاشا ابن وزیر اعظم محمد پاشا اقبین ایدوب غنایم ایلدیکی

فی سنه منه کوری قلعه‌سنه وارلدیغی حینده مشارالیه حسن پاشایه
سیواس و روم بکربکیسی وزیر اعظم سنان پاشازاده محمد پاشا و قرمان
بکربکیسی دیگر محمد پاشا عسکرلریله قوشولوب اردوی همایونده استیان
غزاته دخی شیخونه اذن ویریلوب کوندردیلر و کوریدن اوچ درت منزل
کورجستانه اقبین صالدیلر بی حد و بی پایان اغتنام ایدوب اسیرلر آلدیلر
حتی بش بیک خانه اولوس خانه‌سین سوروب معاکتوردیلر سائر ذی‌قیمت
اشیایه دخی نهایت یوغیدی (II, 88).

عسکر اسلامک تقلیسه واردقلری و الکسندره خانک خراجین آلدقلری

چون عسکر اسلام مال غنایمدن مقتم و خودکام اولدیلر منزل
مزبورده تقلیسه واردیلر و لوازم و مهماتن علی ماهوالمراد کوردیلر لوند
اوغلی الکسندره خانک التزام ایتدیکی اوتوز یوک حریر و بر قاچ غلمان
و جواری بی نظیر ایدی کورتدیلر و دخی بر قاچ اسپری طوغان بر
قاچ دخی بالهان کتوردیلر مزبور الکسندره خان زعمنجه بر صاحب معرفت
و اذعان کچنور آدم ایدی حتی نقش خاتمی حافظ شیرازینک
نه عمر حضر بماند نه ملک اسکندر

نزاع بر سر دنیای دون مکن درویش
بیت مشهوری ایدی اکثر انسان کفرده اسکندره دیرلر بو
و درجه ابامه قابل اولمش ایدی (II, 88-89)

سردار مومی الیهک [ورهاد پاشانک] تبریز دلاویزه واردوغی

... و کورجستان طرفلرینه متوالیا عسکرلر کوندروب مقدا سرفرو
ایدنلرک خراجی و باجی کتوردیلوب کارلرینه رواج ویردیلر جمله‌دن

طوقمق خانك. سرايلرين اورتيه الوب اطرافنه بر سور وسيع و متين بنا ايتدرديلر و قرق بيش كونده اتمامه ايرشدرديلر و بگربكليك سلطان سليمان مرحومك حرم محترمي پرورده لرنندن شجاعت و شهامت ايله متعارف اولان جغاله زاده يوسف پاشا كه وان بگربكيسي ایدی وزارت ايله اكا و برديلر و بو محله هزاران كيمسهر جناب بارينك بو عطيه سندن عبرت لر الدیلر جغاله زاده سلطان سليمان مرحومك مقبول و منظوری و فرهاد پاشا شهزاده لری سلطان سلیم حضرتلرینك مطبخ عامرهلرنده اشپزلكه كوشش موفوری وار ايكن ايشته دنياي دينك دولت و عزتي كليچك بويله كور كيديچك بويله كيدر (II, 86-87)

قلعه روان بناسندن صكره ظهور ايدن وقايع ذكرنده در

ابالك مزبورده لازم و مهم اولان قلاعدن شوره كل قلعه سنك دخي اقتضا ايدن نفراتي و لوازماتي كورلدكدن صكره قارص قلعه سي طرفنه عزيمت ايتديلر اندن قره اردهانه واردیلر و بولرك دخي ذخيره لرین و خزينه لرین مستوفي كوردیلر و دياربكر بگربكيسيله تفليسك ذخيره سين گوتدرديلر انلر دخي سالم و غانم كلدكدن صكره آثار شتا دخي تقادم ايتمكله جانب مشتايه يعني ارضروم بهشت آسايه روانه اولديلر و قشلاق تداركين كوردیلر بو سنه مباركه ده عساكر اسلام حضور و رفاهيت ايله قعود و قيام ايتديلر بر كون نه اعدادن بر ستم و نه ذخيره دن قلت و اله چكدیلر كمال مرتبه وسعت و صفا ايله واردیلر كديلر (II, 87)

وقايع سنه ثانيه سردار مشاراليه و فتح و تسخير لوري و كوري

فی سنه ۹۹۳ چون اول بهار ايريشوب سفر همایونه مأمور اولان عسکر اسلام جمعیه صرف اهتمام ایدوب اردوی همایونه داخل اولديلر پس سردار كوه و قار لوري قلعه سين تسخير و تعمیر قیلوب بگربكيسي نصب و سائر مهماتك دخي تکمیل ایدوب بعده كوري قلعه سنك دخي لوازم و تداركين كماینبغي كوروب و اول اطرافده یعنی كورجستان سرحدنده

ایچون تمرق* قلعه سندن چرنیقلمر کتوروب انلر چرنیقلمه عبور ایتدیلر دردنجی منزله تمرق* قلعه سنه وارلدی طویلر آتیلوب شنلکر و شادمانیقلمر ایتدیلر اندن ایتمجی منزله تمانه کلدیلر جمله عسکر بوز اوزرندن کچدی نهایت بعضی وعدهسی یتلر بوز دلنمکه فنا جامن ایچدی اندنصکره کرج بوغازینه وارلدی و بوز اوزرندن کچیلوب بر قاچ کون استراحت اولندی اندنصکره سرمزل اولان کفه شهرینه وارلدی وطنه کنمک استیاقله رخصت ویریلوب قالنلر ایچون مشتا و سکنی تدارک اولندی (II, 83-86)

فرهاد پاشانک دیار شرقه سردار نصب اولندیغی ذکرنده در

فی سنه ۹۹۱ چونکیم سنان پاشانک صلح ایتدم دیدوکی کذب ایدوکی طاهر اولدی مقتضای ناموس سلطنت موجبجه اول بهارده بر سردار نصب اولنوب کوندرلمک لازم کلدی سیاوش پاشا کندویه فرمان اولنمقدن خوف ایدوب روم ایلی بکریکیسی فرهاد پاشانک اول امره لیاقتن فهم ایتمکجه وزارت ایله تشریف بیوروب جمله عسکر اسلامه سردار سپهسالار نصب ایدوب اول بهارده طرف شرقه متوجه و روانه اولدی (II, 86)

بناء قلعه روان و توابعها

فی سنه ۹۹۱ چون قطع منازل و طی مراحل ایدرک عساکر اسلامه اولکای روان منزل اولدی مقدا لالا پاشا زماننده اقبین ویرلمش ایدی و اکثر ممالکه غارت و خسارت اولنمش ایدی بر ایکی سنه ننگ ایچنده اولکیدن زیاده معمور ایدوب بر خرابه یرین قومامشر اطراشنده اولان هر قریهسی برر شهر و قصبه مقولهسی اوچر دردر بوز خانه دن ناقص دکل ایدی شاه قولی خان بعده اوغلی طوقماق خان دیو شهرت بولان محمد خان رعایایه کمال عدل و احسان اوزرد حرکت ایتمکجه آبادن ایتمشر ایدی اکثر ایام کارلری ذوق و صحبت ایله گذران ایدی انجق عسکر اسلامک ورودندن آگاه اولمغله پراکنده و پریشان اولمشر چون سردار عادل شهر مزبوره داخل اولدی و قلعه بناسنه مباشرت قلدی

* نمرق قلعہ سندن چرنیقلمر کتوروب انلر چرنیقلمه عبور ایتدیلر دردنجی منزله تمرق* قلعه سنه وارلدی طویلر آتیلوب شنلکر و شادمانیقلمر ایتدیلر اندن ایتمجی منزله تمانه کلدیلر جمله عسکر بوز اوزرندن کچدی نهایت بعضی وعدهسی یتلر بوز دلنمکه فنا جامن ایچدی اندنصکره کرج بوغازینه وارلدی و بوز اوزرندن کچیلوب بر قاچ کون استراحت اولندی اندنصکره سرمزل اولان کفه شهرینه وارلدی وطنه کنمک استیاقله رخصت ویریلوب قالنلر ایچون مشتا و سکنی تدارک اولندی (II, 83-86)

کیروب متوقف اولورلر علی السحر که اول نهر عمیقدن گذار ایدوب
 عسکرک تلئی کچمیوب هنوز بری برینه مزاحمهده ایکن تفنک سرپدیلر
 و نیجه کمسنهیی مجروح ایدوب نیجهسین زمره شهاده قاتدیلر مکر
 چنکستانده بر طابور باغملشر الدقلمی غنایمی انده حفظ ایدوب مامن
 ایدنمشر پس عسکر اسلام اطرافین الدیلر و ایکی کون محکم صواش ایدوب
 چوق ملعونک سرنگبت اثرین چالدیلر عاقبت اندن کچوب بر اورمانه دخی
 کیردیلر ضحوه کبرایه دکین انده دخی جنک ایتدیلر چونکه بر فاج
 ملعونک سببیه بر نیجه مسلمانه ضرر ایرشمک مقرر ایدی اولدایه دن
 کچوب یوللرینه کتمکی ترجیح ایتدیلر اندن ترک نام نهره کلندی و
 الا هزار مشقت ایله کچلدی اندن بش دپه نام منزله نزول اولندی و الا
 روس منحوس اول صحرائری یاقوب دوابه غدا اولاجق بر چوب قومامشر
 ایدی و ایکی منزله دخی اصلا صو بولنمدی اول اجلدن غایت زحمت
 چکلدی بعده قوبان نام نهر کبیرک کنارینه قونلدی انده فی الجملة استراحت
 اولندی و اوچ کونده اول صودن کچلدی اول محلهده شماخی بکلر بکیسی
 که سابقا عثمان پاشای مشارالیهک کتخداسی ایمش آستانه دن خزینه ایله
 و نوبتجی یکبچری ایله کورکن یوللرینه روس منحوس چیقدیغین ایشتمشر
 و زیاده خوفه دوشمشر عسکر اسلامک یولنده قوبان توزی کوربجک
 خیلی ویولندیلر صکره که یوزلرین کوردیلر جمله تعب و مشقتلرین
 اوتدیلر اولمحلهده بر اعلا چمنزاره قوندیلر و ایکی ساعت ملاقات مصافات
 ایله صفاندیلر و کتوردیکی خزینهیی عثمان پاشایه تسلیم ایدوب و افر
 دخی هر بلوکک و واجبن تقریق و تقسیم ایدوب شیروانه کیددجک عسکره
 ویردیلر فاما بوللردن یوللرده حیواناته غدا اولاجق کیه تروخشک نایاب
 ایدوکین خبر الدیلر بامر خدا جل شانہ اولحینده بر بارد هوا و بر
 صرصر خیات ربا شدتله رونما اولدیکه بر نیجه آدم شدتدن طوکوب
 صحرای فنایه وضع قدم ایتدی و هر کون یدیشر سکرر یوز دوله
 قسمی هلاک اولور اولدی والحاصل اون ایکی کون قوبان صوبی کنارین
 سوروب کتدیار آخر کچید باشنه که کلدیلر نهر مزبوری منجمد اولمش
 بولدیلر و اول برلر عظیم درخستان ایدی عسکر عظیم آتشر یاقمغه فی
 الجملة شدت بردی دفع ایدرلر و نهر مزبوری بوزدن کچدیلر نهایت سردار

ایدرلر ایدی اول سبیدن کان کورجیلرک اکثرینی قیرمشر و یانلرنده بولدقلرین غنیمت ایتمشر و ایکی بکلرین و اون بش قدر نامدار سکلرین دست و پابسته کتوردیلر و قتل ایتدکاری کورجیلردن بی نهیاه کلهیی آرایش نیزه ایدوب دیوان سردار ذی وقاره کتوردیلر فی الحال سردار عالیمقدار بونلری زکم حاکمی لوند خان اوغله کوندردی و سعادتلو پادشاهه خراج کذار ایکن بو وضع ندر دیو محکم تویخ ایتدی الیصل بعد المحاربه شاپوران نام شهر مقابله سنه قونیلوب بر قاج کون استراحت اولندی اندن منزل بمنزیل یوریوب شماخی شهرینه کلندی ۹۹۱ جمادی الاول سنک اون بشدنه قلعه بناسنه مباشرت اولندی و قرق بش کونده اتمامه ایرشدی بوندنصره کورجستان و داغستان مملکتلرینه آتشر دوشوب هر جانبدن انواع ارمغان ایله بکلری مراجعتده بری برینه تقدم ایدر اولدیلر و برر بللو باشلورین ایلچی دیو قیو کتخدالقلری خدمتلرینه ایقودیلر و بوندنصره وزیر عالی نژاد نفت معدنلرین کورمک مراد ایدینوب باکو نام قلعه محاذیسندنه اولمغین بر مقدار عسکر ایله واروب آندن تیمور قپویه کلدیلر و بو مسرت ایله عید شریفی انده ایتدیلر (II, 82-83)

عثمان پاشانک دردولته عزیمتی و اول یولده اولان محاربه سی

ذکرنده در

فی ۴ شوال سنه ۹۹۱ عثمان پاشای جلادت اقشا شیروان زینه بو وجهه نظام و قلاع و رعیته انتظام ویرد کدنصره آستانه سعاده کتمک مراد ایدینوب برینه جعفر پاشای قائممقام و اول مملکت خلقتی امرینه رام ایدوب عید شریفک دردنجی کونی عزیمته قیام ایتدی و قطع منازل و مراحل ایدرک اولزمانکه قانلو سرنجه ضوینه نصب خیام ایتدی مکر آستانه دن شیروان قولنک خزینه سی کوندرلمش و بونی روس منحوس خبر الوب یوللرینه اینمش اولجینده که عسکر اسلام ایله عثمان پاشای دلیر فیر مزبور ساحلنده قونمش ایدی اخشام وقتنده که غزات تکبیر ایدرلر و الله الله جل شانہ صداسنی تکبیر ایدرلر روس منحوس قریب یرده اولمقله ایشیدرلر و عسکر اسلامدن خبر الورلر بر اورمانلو چنکستانه

ایندیلر یوم الاربعاده چون صباح اذالتری اوقوندی هر کس نمازین قلوب و بلا تأخیر جنکه یابندی اولطرفدن قزلباش آلایری دخی کمافی الاول سوار اولوب مقابله یه کلدیلر جنک و حربه مباشر اولدیلر نوعاً جعفر پاشا قولندن انہزام صورتی نمایان اولیجق کوستندیلر بیراغی روم ایلی غازیلیله بر اغوردن نفس واحد کیمی شویله اوغرادیلر و طوقندیلر که خواه و ناخواه قزلباشک یوزین دوندردیلر اندنصکره هر طرفدن اهل اسلام بیراقلری عسکر ایله یورودی و هر غازی شویله بر شیر زیان اولوب کوزلرین قان بورودی امام قولی خان های مختلر نیچون قچارسز شاهک چورکی سزه حرام اولسون دیو فریاد ایده کوردی . بر کیمسه دونمدی آخر کند یسی دخی یدکنه بنوب قوسقونه قوت دیوب اوزالیدی و اوکنه کلان یوله دوزلدی . آن واحده قزلباشدن جنک میدانده کیمسه قالمدی الا لشری دوکهدی قالدی حتی کسیلان باشلری عد اولندقدہ یدی ییک بشیوز کله صایلدی و بولردن فرمان سردار ایله بر قله یاپدیلر

بیت

میدانی شویله طوتمش ایدی سرخ سر لشی
روپاه و کورک و سک اولشدی برر لشی

بو جنکه کن قزلباشر اکثری اهل و عیال ایله کلمش ایدی یعنی مقعود کشی اهل و عیالی یاننده غیرت ناموس ایچون محکم جنک ایدر دیمک ایدی الحق جنکده دخی تقصیر ایتمدیلر اما عنایت حق تعالی ایله باد نصرت اهل اسلام طرفندن وزان اولدی فله الحمد (II, 80-82)

بعض کورجستان ملکلرینک اسیر اولدیغی و شماخی قلهسی

بنا اولندیغی ذکرندہدر

سر عسکر ملحدان اولان امام قولی خان کورجستان ملکلرینه نامه لر کوندرمش و بو جنکده بولنملرین سیارش ایتمش ایدی اطر دخی هزیمت ائناسنده کماکله قبا ناحیه سندن یول ایز بیلمز لر طاغله ره دوشمشلر اگرچه اولناحیه خلقی سراپا باغیلر ایدی اما قلیج خوفندن بالضروره دوستلق اظهار

الکمه اویچ درت آیه دگین نه سندن علوقه استمز و نه بر حبه ذخیره ایجون سوز سویلز پادشاه اغورینه و سنک یوزک صوینه هر نه وجهله ممکن اولورسه تحمل ایدرز برر باشمز وار دین اغورینه فدا ایدرز دیدیلر چونکه عثمان پاشای دلبرک مزاجنه موافق سویلدیلر ماه مزبورک التنجی کونی تیمور قپودن چیقوب جمله عسکر ایله صحراده نصب خیام نصرت انجام ایتدیلر اون سکزنجی کونی باش دپه نام محله قونلدی اولجینده قزلباشک الایلی کورندی سیواس و روم ایلی بکربکیسی چرکس حیدر پاشایی ایالتی عسکر ایله صاغ قوله تعیین ایتدی و کفه بکربکیسی جعفر پاشایی روم ایلی عسکر ایله صول قوله نصب ایلدی و کندییی قاب عسکرده یکپیری بی قات اندر قات اوکنه دیزوب اوتوزدن زیاده ضربزلری بیله قودی سلحدار زمره سین کندی قوللریله علملری دینده مرتب و مکمل وضع ایدوب اولجینده میمنت و اوغور ایله مشهور اولان سیاه آتیکه سن رسالده اوتوز یاشندن زیاده ایدی و کندیسنک بوقدر حرروبنده هر کز دشمنه قیچین کوسترمامش ایدی و هر غزاده که اکا سوار اولمش ایسه منصور و مظفر اولمش ایدی تبرکا و تیمنا اکا سوار اولوب یرنده ثابت و بر قرار اولیجق متصل کشر اشینور و اعدا اوستته کتمکه شتاب ایدر و چارینوردی و هر غزاده که بو وضعی ظاهر اولوردی علامت غلبه و نصرت عد ایدرلردی و من عند الله تعالی اول آنده بو بر خاصه مخصوصه ایدی پس عدو جانبدن ذخی امام قولی خان شاه قوروجیلریله مقابله عثمان پاشاده و حیدر پاشایه مقابل رستم خان ابن حسام خان و جعفر پاشا قولنه مقابل اولان ابن برهانکه بو جانبدن روگردان اولمش ملوک شیرواندن کچنور بر مرتد بدپیمان ایدی بو وجهله مقابله اولوب چرخه جیلر ایکی طرفدن جولان ایدوب و بالجمله اخشاهه دگین جنک و حرب متمادی اولدی و نوعا جانب قزلباشدن صورت انیزام مشاهده اولنور اولدی لکن کیجه ایرشمکه اوزرلرینه سورمدیلر و کیجه ایله تعاقب ایتمکی مناسب کورمدیلر اما طرفیندن مشعللر یاقوب نصف الیله دگین جنک ایتدیلر حتی بو جنک مشعله صواشی دیو باد اولنوردی اندنصکره طرفینک عسکری قونوشدی و هر طرفندن قراوللر چیقوب عسکر اطرافین طولاشدی ایزتسی سه شنبه کونی اولمغه آسایشه میل ایدوب طرفین جنکی تأخیر

عسکرلری اللی بیکنن نقصان اولمیهرق تدارک ایتدی و کورجستان و داغستان عسکرلی ضمیمه اولیجق مبالغه عسکرلی اولمغی تحققی ایتدی و بو جمله نیک اجتماعنه صرف مقدور ایدوب امام قولی خان اوزرینه جمع اولدی (II, 79)

سلستره حاکمی یعقوب بک شهادتی و عسکر نیک انہزامی ذکرندہ در

میر مزبور روم ایلی عسکرینہ باشبوغ ایدی شاپوران نام محلہ قریت نیاز آباد دیدکری صحراہ آت اوتارمقدہ و قلقوب سردارہ اولاشمقدہ بر ایکی کون توقف اوزرہ ایدی امام قولی خان دیدکری بدکمان کہ عسکریلہ شماخی یہ کادی بونلرک خبرین الدی فی الحال الٹی بیک مسلح و مکمل سرخسر انتخاب ایدوب رستم خان و دانقی بک نام ایکی برادر دلیر نامندہ کی بدیمانہ قوشوب اوزرلرینہ کوندردی مکر اول چیندہ بونلر یورد تبدیلنہ مقیدلر ایمش فی الحال آتلنورلر و آغرلقرین یرلرندہ قورلر و اعدایہ مقابل اولورلر بفضل اللہ تعالیٰ غلبہ بونلر طرفندہ ایکن میر مزبورہ بر زخم جانکاه ایریشور و شہدایہ ملحق اولور الای بکسی دخی اول ائمادہ شہید اولور غزات دخی ینہ غیرتلوب اعدایہ تمام غالب ایکن دوبریجہ ملحدلرندن بر ایکی بی دین رستم خانہ واروب بکک و آلائی بکینک شہادتین تبشیر ایتمکہ قزلباش دونرلر و اهل اسلامی مکسور ایدرلر اول اورتالقدہ یدی سکز بوز آدم کیمی شہادتہ وضع قدم کیمی دخی اسیر و گرفتار الم اولور (11, 79-80)

عثمان پاشا ایله امام قولی خان جنکی و انہزامی

فی ۱۸ ربیع الآخر سنہ ۹۹۱ چون سلسترہ عسکرندن خلاص اولنلر عثمان پاشایہ کلدیلر سائر عسکر اسلامی دخی جمع ایدوب تسلیت و استمالنلر ویردی اولچیندہ زمرہ سلحداران و غیری البتہ عدویہ انتقام آلمق تدبیرندہ اولک دیو اقدام ایتدیلر عثمان پاشا ایسہ بونلرک بو قدر کدشتہ مواجبلری اولدیغندن غیری ذخیرہدہ دخی مضایقه لری اولمغہ بعض اعدار بیلان ایدوب تسلیت وادیسندہ بعض کلمات ایتدی و لکن جمله سی متفق

اوزریه سازدن اورتولر ایدوب و طوار ایچون سازدن داملر پیدا ایتدی
 کیمسی دخی اینلر قازوب (این نیز بگذرد) دیو ایچنه کیردی هر کس
 ممکن اولان مرتبه تدارکین کوردی و الا ذخیره قلت اوزره ایدی بغدای
 و ارپه ایکیشر یوزه بولنمزدی ناچار جمله حیوان و انسان پرنج اکنه
 محتاج اولدی (II, 76-78)

ارسال اولنان عسکر اسلام واریحق ظهور ایدن وقایع ذکرنده در

رسالة بایه مؤلفی اولان عزیز ملک شیروان و باب الحدید احوالین
 تفصیل اوزره یازمش بز آندن خلاصه کلامی اخذ ایدوب. تحریر ایدلم
 ان شاء الله تعالی اولزمانکه ملک شیروان مسخر عثمانیان واقع اولدی عثمان
 پاشا وزارت ایله و خیلی کثرت ایله محافظه سنه قالدی و سنه آتیهدده خان
 قرداشلری و اوغلی عسکر بیکران تاتار ایله کلدیلر و نیجه مملکت تخریب
 ایتدیلر بعدده خان بالذات یوزبیک تاتار ایله کوب ملک شیروانه و قره باغ
 و مغانه ولوله لر صالحیلر بو کره دخی بو قدر بیک یکیکچری و سلحدار
 بلوکی و روم ایلی عسکری و سیواس عسکری بکر بکیلر ایله کلدیلر شمخال
 و سائر ملوک داغستان و امرأ کورجستان خیرلشوب بو قوم واردقجه
 چوغالنده ممالک شیرواندن غیری ملک موروشمه اولاشمدن وقتیه تدارک برین
 کورمزسک بزه دخی ضررلری سرایت ایتمکنده اشتباه یوقدر پس جمله
 خیرلشدیلر و کنجه خانی امام قولی خان ایله کاغدلشدیلر و دیدیلر که
 بونلر بر نیجه قوم انجق هر سنه برر ایکیشر بلوکی کاور حالیا کنلرک بر
 بلوکی اوزون اتکلی صوفیلر کبی بر بلوکی دخی باشلری قبا اشقلر(?) کبی
 همان اتفاق ایله بونلری اورته دن کوتوره لم یوخسه بر ایکی بیل دخی
 بویه کیدرسه انلر بزی کوتورلر پس امام قولی خان بونلرک اتفاق شاهه
 یازدی بیلدردی (II, 78-79)

محاربة عظیمه عثمان پاشا بامام قولی خان

سنه ۹۹۰ چون بونلرک بو وجهه عهد و اتفاقی شاهک معلومی
 اولدی بلاتررد شاه دخی کندی بی سرعسکر ایدوب خاصه قوروجیلرندن
 یانته اوچ بیک قوروجی کوندردی درت خان و اوتوز سلطانکه جمله

عبور ایتدیلر اندن دردنجی منزلده طمان صحراسنده واقع تمرك نام قلعه
 قربنه واردیلر اندن بشنجی کونده قوبان نام نهر کبیره واردیلر چراکسه
 صالدر دوزمشلر ایدی بو نهری صال ایله کچدیلر آت باشنه بشر اقیچه و
 عربیه اون ایکیشر اقیچه رسم عبور ویردیلر اندن دردنجی منزلده چرکس
 ولایتده کمركی دیدکیزی مملکته واردیلر بونده اولان چرکسلر اولقدنر
 سارق ناکسلر ایدی کسلمدک فراجہ یکی و اتکی قالمدی کوزدن
 سورمهیی چکرلردی اما اقیچه التون نه ایدوکین بیلمزلردی بریسی بر یرده
 قرق اللی التون بولمش بر کیمسه به ایکی اندازه بز ایچون ویرمش نقل
 ایتدیلر انده کورجین یومرطه سندن بیوک طلو یاغدی حتی نیچه کیمسه نیک
 آت و بار کیری باشنه اورلمقدن اورکوب صاحبین پیاده قودی اندن هیپات
 صحراسی دنیلان وادی به وارلدی درمسز دپه سز انتپاسی یوق بر صحرای
 بی پایان ایدی اما کیمه ایبر شیمه بکز آهولری ایسه سوری سوری کزر
 و هر بر ایکی ادم یرده بیغین بیغین آهو بوینوزلری وار آهولر که هر
 ییل بوینوزلرین تبدیل ایدرلر اول محلده شاخلرینی بریره محکم سورتمک
 استرلر اول صحراده ایسه طاغ و طاش اولمدیفندن اولدن دوشان شاخلره
 سورته سورته اولدخی اول محلده دوشر اول اچلدن طول مدت ایله
 بیغین اولور قالور آخر اول صحرای بی پایانی دخی یکرمی کونده قطع
 ایدوب بر صوکناریله کتدیلر اندن بش کونده بش دپه نام محله واردیلر
 بعض کولجکزلر و برکه لر صوین ایچرلردی اندن دخی بشنجی منزلده
 ترک نام صوکنارینه قوندیلر اما بو صویک اطرافی عیوقه پیوسته اولمش
 درختستان ایدی کویا هر بری بر موزون نخل ویا سرو ایدی اندن
 قرتای نام محله وارلدی چراکسه بکری کوب ترک صویی و قرتای نهری
 اوزرینه سکز یردن جسر باغلدیلر اوچ کونده عبور اولنوب شمخال
 ولایتنه وارلدی اندن تیمور قپویه طوغرو عزیزت اولندی و بالجمله تمام
 سکمان کونده تیمور قپویه دخول میسر اولدی شیروان لشکرله عثمان
 پاشا کوب استقبال ایلدی و عظیم شنلکر و شادمانیلقر اولدی* و بر قاچ
 کوندنصکره قشلاق تدارکنه باشلندی کیمی سازلقره کیردی و چادری

دردنجی اولمدی ۱۸۶۵-۱۸۶۶-۱۸۶۷-۱۸۶۸-۱۸۶۹-۱۸۷۰-۱۸۷۱-۱۸۷۲-۱۸۷۳-۱۸۷۴-۱۸۷۵-۱۸۷۶-۱۸۷۷-۱۸۷۸-۱۸۷۹-۱۸۸۰-۱۸۸۱-۱۸۸۲-۱۸۸۳-۱۸۸۴-۱۸۸۵-۱۸۸۶-۱۸۸۷-۱۸۸۸-۱۸۸۹-۱۸۹۰-۱۸۹۱-۱۸۹۲-۱۸۹۳-۱۸۹۴-۱۸۹۵-۱۸۹۶-۱۸۹۷-۱۸۹۸-۱۸۹۹-۱۹۰۰-۱۹۰۱-۱۹۰۲-۱۹۰۳-۱۹۰۴-۱۹۰۵-۱۹۰۶-۱۹۰۷-۱۹۰۸-۱۹۰۹-۱۹۱۰-۱۹۱۱-۱۹۱۲-۱۹۱۳-۱۹۱۴-۱۹۱۵-۱۹۱۶-۱۹۱۷-۱۹۱۸-۱۹۱۹-۱۹۲۰-۱۹۲۱-۱۹۲۲-۱۹۲۳-۱۹۲۴-۱۹۲۵-۱۹۲۶-۱۹۲۷-۱۹۲۸-۱۹۲۹-۱۹۳۰-۱۹۳۱-۱۹۳۲-۱۹۳۳-۱۹۳۴-۱۹۳۵-۱۹۳۶-۱۹۳۷-۱۹۳۸-۱۹۳۹-۱۹۴۰-۱۹۴۱-۱۹۴۲-۱۹۴۳-۱۹۴۴-۱۹۴۵-۱۹۴۶-۱۹۴۷-۱۹۴۸-۱۹۴۹-۱۹۵۰-۱۹۵۱-۱۹۵۲-۱۹۵۳-۱۹۵۴-۱۹۵۵-۱۹۵۶-۱۹۵۷-۱۹۵۸-۱۹۵۹-۱۹۶۰-۱۹۶۱-۱۹۶۲-۱۹۶۳-۱۹۶۴-۱۹۶۵-۱۹۶۶-۱۹۶۷-۱۹۶۸-۱۹۶۹-۱۹۷۰-۱۹۷۱-۱۹۷۲-۱۹۷۳-۱۹۷۴-۱۹۷۵-۱۹۷۶-۱۹۷۷-۱۹۷۸-۱۹۷۹-۱۹۸۰-۱۹۸۱-۱۹۸۲-۱۹۸۳-۱۹۸۴-۱۹۸۵-۱۹۸۶-۱۹۸۷-۱۹۸۸-۱۹۸۹-۱۹۹۰-۱۹۹۱-۱۹۹۲-۱۹۹۳-۱۹۹۴-۱۹۹۵-۱۹۹۶-۱۹۹۷-۱۹۹۸-۱۹۹۹-۲۰۰۰-۲۰۰۱-۲۰۰۲-۲۰۰۳-۲۰۰۴-۲۰۰۵-۲۰۰۶-۲۰۰۷-۲۰۰۸-۲۰۰۹-۲۰۱۰-۲۰۱۱-۲۰۱۲-۲۰۱۳-۲۰۱۴-۲۰۱۵-۲۰۱۶-۲۰۱۷-۲۰۱۸-۲۰۱۹-۲۰۲۰-۲۰۲۱-۲۰۲۲-۲۰۲۳-۲۰۲۴-۲۰۲۵-۲۰۲۶-۲۰۲۷-۲۰۲۸-۲۰۲۹-۲۰۳۰-۲۰۳۱-۲۰۳۲-۲۰۳۳-۲۰۳۴-۲۰۳۵-۲۰۳۶-۲۰۳۷-۲۰۳۸-۲۰۳۹-۲۰۴۰-۲۰۴۱-۲۰۴۲-۲۰۴۳-۲۰۴۴-۲۰۴۵-۲۰۴۶-۲۰۴۷-۲۰۴۸-۲۰۴۹-۲۰۵۰-۲۰۵۱-۲۰۵۲-۲۰۵۳-۲۰۵۴-۲۰۵۵-۲۰۵۶-۲۰۵۷-۲۰۵۸-۲۰۵۹-۲۰۶۰-۲۰۶۱-۲۰۶۲-۲۰۶۳-۲۰۶۴-۲۰۶۵-۲۰۶۶-۲۰۶۷-۲۰۶۸-۲۰۶۹-۲۰۷۰-۲۰۷۱-۲۰۷۲-۲۰۷۳-۲۰۷۴-۲۰۷۵-۲۰۷۶-۲۰۷۷-۲۰۷۸-۲۰۷۹-۲۰۸۰-۲۰۸۱-۲۰۸۲-۲۰۸۳-۲۰۸۴-۲۰۸۵-۲۰۸۶-۲۰۸۷-۲۰۸۸-۲۰۸۹-۲۰۹۰-۲۰۹۱-۲۰۹۲-۲۰۹۳-۲۰۹۴-۲۰۹۵-۲۰۹۶-۲۰۹۷-۲۰۹۸-۲۰۹۹-۲۱۰۰-۲۱۰۱-۲۱۰۲-۲۱۰۳-۲۱۰۴-۲۱۰۵-۲۱۰۶-۲۱۰۷-۲۱۰۸-۲۱۰۹-۲۱۱۰-۲۱۱۱-۲۱۱۲-۲۱۱۳-۲۱۱۴-۲۱۱۵-۲۱۱۶-۲۱۱۷-۲۱۱۸-۲۱۱۹-۲۱۲۰-۲۱۲۱-۲۱۲۲-۲۱۲۳-۲۱۲۴-۲۱۲۵-۲۱۲۶-۲۱۲۷-۲۱۲۸-۲۱۲۹-۲۱۳۰-۲۱۳۱-۲۱۳۲-۲۱۳۳-۲۱۳۴-۲۱۳۵-۲۱۳۶-۲۱۳۷-۲۱۳۸-۲۱۳۹-۲۱۴۰-۲۱۴۱-۲۱۴۲-۲۱۴۳-۲۱۴۴-۲۱۴۵-۲۱۴۶-۲۱۴۷-۲۱۴۸-۲۱۴۹-۲۱۵۰-۲۱۵۱-۲۱۵۲-۲۱۵۳-۲۱۵۴-۲۱۵۵-۲۱۵۶-۲۱۵۷-۲۱۵۸-۲۱۵۹-۲۱۶۰-۲۱۶۱-۲۱۶۲-۲۱۶۳-۲۱۶۴-۲۱۶۵-۲۱۶۶-۲۱۶۷-۲۱۶۸-۲۱۶۹-۲۱۷۰-۲۱۷۱-۲۱۷۲-۲۱۷۳-۲۱۷۴-۲۱۷۵-۲۱۷۶-۲۱۷۷-۲۱۷۸-۲۱۷۹-۲۱۸۰-۲۱۸۱-۲۱۸۲-۲۱۸۳-۲۱۸۴-۲۱۸۵-۲۱۸۶-۲۱۸۷-۲۱۸۸-۲۱۸۹-۲۱۹۰-۲۱۹۱-۲۱۹۲-۲۱۹۳-۲۱۹۴-۲۱۹۵-۲۱۹۶-۲۱۹۷-۲۱۹۸-۲۱۹۹-۲۲۰۰-۲۲۰۱-۲۲۰۲-۲۲۰۳-۲۲۰۴-۲۲۰۵-۲۲۰۶-۲۲۰۷-۲۲۰۸-۲۲۰۹-۲۲۱۰-۲۲۱۱-۲۲۱۲-۲۲۱۳-۲۲۱۴-۲۲۱۵-۲۲۱۶-۲۲۱۷-۲۲۱۸-۲۲۱۹-۲۲۲۰-۲۲۲۱-۲۲۲۲-۲۲۲۳-۲۲۲۴-۲۲۲۵-۲۲۲۶-۲۲۲۷-۲۲۲۸-۲۲۲۹-۲۲۳۰-۲۲۳۱-۲۲۳۲-۲۲۳۳-۲۲۳۴-۲۲۳۵-۲۲۳۶-۲۲۳۷-۲۲۳۸-۲۲۳۹-۲۲۴۰-۲۲۴۱-۲۲۴۲-۲۲۴۳-۲۲۴۴-۲۲۴۵-۲۲۴۶-۲۲۴۷-۲۲۴۸-۲۲۴۹-۲۲۵۰-۲۲۵۱-۲۲۵۲-۲۲۵۳-۲۲۵۴-۲۲۵۵-۲۲۵۶-۲۲۵۷-۲۲۵۸-۲۲۵۹-۲۲۶۰-۲۲۶۱-۲۲۶۲-۲۲۶۳-۲۲۶۴-۲۲۶۵-۲۲۶۶-۲۲۶۷-۲۲۶۸-۲۲۶۹-۲۲۷۰-۲۲۷۱-۲۲۷۲-۲۲۷۳-۲۲۷۴-۲۲۷۵-۲۲۷۶-۲۲۷۷-۲۲۷۸-۲۲۷۹-۲۲۸۰-۲۲۸۱-۲۲۸۲-۲۲۸۳-۲۲۸۴-۲۲۸۵-۲۲۸۶-۲۲۸۷-۲۲۸۸-۲۲۸۹-۲۲۹۰-۲۲۹۱-۲۲۹۲-۲۲۹۳-۲۲۹۴-۲۲۹۵-۲۲۹۶-۲۲۹۷-۲۲۹۸-۲۲۹۹-۲۳۰۰-۲۳۰۱-۲۳۰۲-۲۳۰۳-۲۳۰۴-۲۳۰۵-۲۳۰۶-۲۳۰۷-۲۳۰۸-۲۳۰۹-۲۳۱۰-۲۳۱۱-۲۳۱۲-۲۳۱۳-۲۳۱۴-۲۳۱۵-۲۳۱۶-۲۳۱۷-۲۳۱۸-۲۳۱۹-۲۳۲۰-۲۳۲۱-۲۳۲۲-۲۳۲۳-۲۳۲۴-۲۳۲۵-۲۳۲۶-۲۳۲۷-۲۳۲۸-۲۳۲۹-۲۳۳۰-۲۳۳۱-۲۳۳۲-۲۳۳۳-۲۳۳۴-۲۳۳۵-۲۳۳۶-۲۳۳۷-۲۳۳۸-۲۳۳۹-۲۳۴۰-۲۳۴۱-۲۳۴۲-۲۳۴۳-۲۳۴۴-۲۳۴۵-۲۳۴۶-۲۳۴۷-۲۳۴۸-۲۳۴۹-۲۳۵۰-۲۳۵۱-۲۳۵۲-۲۳۵۳-۲۳۵۴-۲۳۵۵-۲۳۵۶-۲۳۵۷-۲۳۵۸-۲۳۵۹-۲۳۶۰-۲۳۶۱-۲۳۶۲-۲۳۶۳-۲۳۶۴-۲۳۶۵-۲۳۶۶-۲۳۶۷-۲۳۶۸-۲۳۶۹-۲۳۷۰-۲۳۷۱-۲۳۷۲-۲۳۷۳-۲۳۷۴-۲۳۷۵-۲۳۷۶-۲۳۷۷-۲۳۷۸-۲۳۷۹-۲۳۸۰-۲۳۸۱-۲۳۸۲-۲۳۸۳-۲۳۸۴-۲۳۸۵-۲۳۸۶-۲۳۸۷-۲۳۸۸-۲۳۸۹-۲۳۹۰-۲۳۹۱-۲۳۹۲-۲۳۹۳-۲۳۹۴-۲۳۹۵-۲۳۹۶-۲۳۹۷-۲۳۹۸-۲۳۹۹-۲۴۰۰-۲۴۰۱-۲۴۰۲-۲۴۰۳-۲۴۰۴-۲۴۰۵-۲۴۰۶-۲۴۰۷-۲۴۰۸-۲۴۰۹-۲۴۱۰-۲۴۱۱-۲۴۱۲-۲۴۱۳-۲۴۱۴-۲۴۱۵-۲۴۱۶-۲۴۱۷-۲۴۱۸-۲۴۱۹-۲۴۲۰-۲۴۲۱-۲۴۲۲-۲۴۲۳-۲۴۲۴-۲۴۲۵-۲۴۲۶-۲۴۲۷-۲۴۲۸-۲۴۲۹-۲۴۳۰-۲۴۳۱-۲۴۳۲-۲۴۳۳-۲۴۳۴-۲۴۳۵-۲۴۳۶-۲۴۳۷-۲۴۳۸-۲۴۳۹-۲۴۴۰-۲۴۴۱-۲۴۴۲-۲۴۴۳-۲۴۴۴-۲۴۴۵-۲۴۴۶-۲۴۴۷-۲۴۴۸-۲۴۴۹-۲۴۵۰-۲۴۵۱-۲۴۵۲-۲۴۵۳-۲۴۵۴-۲۴۵۵-۲۴۵۶-۲۴۵۷-۲۴۵۸-۲۴۵۹-۲۴۶۰-۲۴۶۱-۲۴۶۲-۲۴۶۳-۲۴۶۴-۲۴۶۵-۲۴۶۶-۲۴۶۷-۲۴۶۸-۲۴۶۹-۲۴۷۰-۲۴۷۱-۲۴۷۲-۲۴۷۳-۲۴۷۴-۲۴۷۵-۲۴۷۶-۲۴۷۷-۲۴۷۸-۲۴۷۹-۲۴۸۰-۲۴۸۱-۲۴۸۲-۲۴۸۳-۲۴۸۴-۲۴۸۵-۲۴۸۶-۲۴۸۷-۲۴۸۸-۲۴۸۹-۲۴۹۰-۲۴۹۱-۲۴۹۲-۲۴۹۳-۲۴۹۴-۲۴۹۵-۲۴۹۶-۲۴۹۷-۲۴۹۸-۲۴۹۹-۲۵۰۰-۲۵۰۱-۲۵۰۲-۲۵۰۳-۲۵۰۴-۲۵۰۵-۲۵۰۶-۲۵۰۷-۲۵۰۸-۲۵۰۹-۲۵۱۰-۲۵۱۱-۲۵۱۲-۲۵۱۳-۲۵۱۴-۲۵۱۵-۲۵۱۶-۲۵۱۷-۲۵۱۸-۲۵۱۹-۲۵۲۰-۲۵۲۱-۲۵۲۲-۲۵۲۳-۲۵۲۴-۲۵۲۵-۲۵۲۶-۲۵۲۷-۲۵۲۸-۲۵۲۹-۲۵۳۰-۲۵۳۱-۲۵۳۲-۲۵۳۳-۲۵۳۴-۲۵۳۵-۲۵۳۶-۲۵۳۷-۲۵۳۸-۲۵۳۹-۲۵۴۰-۲۵۴۱-۲۵۴۲-۲۵۴۳-۲۵۴۴-۲۵۴۵-۲۵۴۶-۲۵۴۷-۲۵۴۸-۲۵۴۹-۲۵۵۰-۲۵۵۱-۲۵۵۲-۲۵۵۳-۲۵۵۴-۲۵۵۵-۲۵۵۶-۲۵۵۷-۲۵۵۸-۲۵۵۹-۲۵۶۰-۲۵۶۱-۲۵۶۲-۲۵۶۳-۲۵۶۴-۲۵۶۵-۲۵۶۶-۲۵۶۷-۲۵۶۸-۲۵۶۹-۲۵۷۰-۲۵۷۱-۲۵۷۲-۲۵۷۳-۲۵۷۴-۲۵۷۵-۲۵۷۶-۲۵۷۷-۲۵۷۸-۲۵۷۹-۲۵۸۰-۲۵۸۱-۲۵۸۲-۲۵۸۳-۲۵۸۴-۲۵۸۵-۲۵۸۶-۲۵۸۷-۲۵۸۸-۲۵۸۹-۲۵۹۰-۲۵۹۱-۲۵۹۲-۲۵۹۳-۲۵۹۴-۲۵۹۵-۲۵۹۶-۲۵۹۷-۲۵۹۸-۲۵۹۹-۲۶۰۰-۲۶۰۱-۲۶۰۲-۲۶۰۳-۲۶۰۴-۲۶۰۵-۲۶۰۶-۲۶۰۷-۲۶۰۸-۲۶۰۹-۲۶۱۰-۲۶۱۱-۲۶۱۲-۲۶۱۳-۲۶۱۴-۲۶۱۵-۲۶۱۶-۲۶۱۷-۲۶۱۸-۲۶۱۹-۲۶۲۰-۲۶۲۱-۲۶۲۲-۲۶۲۳-۲۶۲۴-۲۶۲۵-۲۶۲۶-۲۶۲۷-۲۶۲۸-۲۶۲۹-۲۶۳۰-۲۶۳۱-۲۶۳۲-۲۶۳۳-۲۶۳۴-۲۶۳۵-۲۶۳۶-۲۶۳۷-۲۶۳۸-۲۶۳۹-۲۶۴۰-۲۶۴۱-۲۶۴۲-۲۶۴۳-۲۶۴۴-۲۶۴۵-۲۶۴۶-۲۶۴۷-۲۶۴۸-۲۶۴۹-۲۶۵۰-۲۶۵۱-۲۶۵۲-۲۶۵۳-۲۶۵۴-۲۶۵۵-۲۶۵۶-۲۶۵۷-۲۶۵۸-۲۶۵۹-۲۶۶۰-۲۶۶۱-۲۶۶۲-۲۶۶۳-۲۶۶۴-۲۶۶۵-۲۶۶۶-۲۶۶۷-۲۶۶۸-۲۶۶۹-۲۶۷۰-۲۶۷۱-۲۶۷۲-۲۶۷۳-۲۶۷۴-۲۶۷۵-۲۶۷۶-۲۶۷۷-۲۶۷۸-۲۶۷۹-۲۶۸۰-۲۶۸۱-۲۶۸۲-۲۶۸۳-۲۶۸۴-۲۶۸۵-۲۶۸۶-۲۶۸۷-۲۶۸۸-۲۶۸۹-۲۶۹۰-۲۶۹۱-۲۶۹۲-۲۶۹۳-۲۶۹۴-۲۶۹۵-۲۶۹۶-۲۶۹۷-۲۶۹۸-۲۶۹۹-۲۷۰۰-۲۷۰۱-۲۷۰۲-۲۷۰۳-۲۷۰۴-۲۷۰۵-۲۷۰۶-۲۷۰۷-۲۷۰۸-۲۷۰۹-۲۷۱۰-۲۷۱۱-۲۷۱۲-۲۷۱۳-۲۷۱۴-۲۷۱۵-۲۷۱۶-۲۷۱۷-۲۷۱۸-۲۷۱۹-۲۷۲۰-۲۷۲۱-۲۷۲۲-۲۷۲۳-۲۷۲۴-۲۷۲۵-۲۷۲۶-۲۷۲۷-۲۷۲۸-۲۷۲۹-۲۷۳۰-۲۷۳۱-۲۷۳۲-۲۷۳۳-۲۷۳۴-۲۷۳۵-۲۷۳۶-۲۷۳۷-۲۷۳۸-۲۷۳۹-۲۷۴۰-۲۷۴۱-۲۷۴۲-۲۷۴۳-۲۷۴۴-۲۷۴۵-۲۷۴۶-۲۷۴۷-۲۷۴۸-۲۷۴۹-۲۷۵۰-۲۷۵۱-۲۷۵۲-۲۷۵۳-۲۷۵۴-۲۷۵۵-۲۷۵۶-۲۷۵۷-۲۷۵۸-۲۷۵۹-۲۷۶۰-۲۷۶۱-۲۷۶۲-۲۷۶۳-۲۷۶۴-۲۷۶۵-۲۷۶۶-۲۷۶۷-۲۷۶۸-۲۷۶۹-۲۷۷۰-۲۷۷۱-۲۷۷۲-۲۷۷۳-۲۷۷۴-۲۷۷۵-۲۷۷۶-۲۷۷۷-۲۷۷۸-۲۷۷۹-۲۷۸۰-۲۷۸۱-۲۷۸۲-۲۷۸۳-۲۷۸۴-۲۷۸۵-۲۷۸۶-۲۷۸۷-۲۷۸۸-۲۷۸۹-۲۷۹۰-۲۷۹۱-۲۷۹۲-۲۷۹۳-۲۷۹۴-۲۷۹۵-۲۷۹۶-۲۷۹۷-۲۷۹۸-۲۷۹۹-۲۸۰۰-۲۸۰۱-۲۸۰۲-۲۸۰۳-۲۸۰۴-۲۸۰۵-۲۸۰۶-۲۸۰۷-۲۸۰۸-۲۸۰۹-۲۸۱۰-۲۸۱۱-۲۸۱۲-۲۸۱۳-۲۸۱۴-۲۸۱۵-۲۸۱۶-۲۸۱۷-۲۸۱۸-۲۸۱۹-۲۸۲۰-۲۸۲۱-۲۸۲۲-۲۸۲۳-۲۸۲۴-۲۸۲۵-۲۸۲۶-۲۸۲۷-۲۸۲۸-۲۸۲۹-۲۸۳۰-۲۸۳۱-۲۸۳۲-۲۸۳۳-۲۸۳۴-۲۸۳۵-۲۸۳۶-۲۸۳۷-۲۸۳۸-۲۸۳۹-۲۸۴۰-۲۸۴۱-۲۸۴۲-۲۸۴۳-۲۸۴۴-۲۸۴۵-۲۸۴۶-۲۸۴۷-۲۸۴۸-۲۸۴۹-۲۸۵۰-۲۸۵۱-۲۸۵۲-۲۸۵۳-۲۸۵۴-۲۸۵۵-۲۸۵۶-۲۸۵۷-۲۸۵۸-۲۸۵۹-۲۸۶۰-۲۸۶۱-۲۸۶۲-۲۸۶۳-۲۸۶۴-۲۸۶۵-۲۸۶۶-۲۸۶۷-۲۸۶۸-۲۸۶۹-۲۸۷۰-۲۸۷۱-۲۸۷۲-۲۸۷۳-۲۸۷۴-۲۸۷۵-۲۸۷۶-۲۸۷۷-۲۸۷۸-۲۸۷۹-۲۸۸۰-۲۸۸۱-۲۸۸۲-۲۸۸۳-۲۸۸۴-۲۸۸۵-۲۸۸۶-۲۸۸۷-۲۸۸۸-۲۸۸۹-۲۸۹۰-۲۸۹۱-۲۸۹۲-۲۸۹۳-۲۸۹۴-۲۸۹۵-۲۸۹۶-۲۸۹۷-۲۸۹۸-۲۸۹۹-۲۹۰۰-۲۹۰۱-۲۹۰۲-۲۹۰۳-۲۹۰۴-۲۹۰۵-۲۹۰۶-۲۹۰۷-۲۹۰۸-۲۹۰۹-۲۹۱۰-۲۹۱۱-۲۹۱۲-۲۹۱۳-۲۹۱۴-۲۹۱۵-۲۹۱۶-۲۹۱۷-۲۹۱۸-۲۹۱۹-۲۹۲۰-۲۹۲۱-۲۹۲۲-۲۹۲۳-۲۹۲۴-۲۹۲۵-۲۹۲۶-۲۹۲۷-۲۹۲۸-۲۹۲۹-۲۹۳۰-۲۹۳۱-۲۹۳۲-۲۹۳۳-۲۹۳۴-۲۹۳۵-۲۹۳۶-۲۹۳۷-۲۹۳۸-۲۹۳۹-۲۹۴۰-۲۹۴۱-۲۹۴۲-۲۹۴۳-۲۹۴۴-۲۹۴۵-۲۹۴۶-۲۹۴۷-۲۹۴۸-۲۹۴۹-۲۹۵۰-۲۹۵۱-۲۹۵۲-۲۹۵۳-۲۹۵۴-۲۹۵۵-۲۹۵۶-۲۹۵۷-۲۹۵۸-۲۹۵۹-۲۹۶۰-۲۹۶۱-۲۹۶۲-۲۹۶۳-۲۹۶۴-۲۹۶۵-۲۹۶۶-۲۹۶۷-۲۹۶۸-۲۹۶۹-۲۹۷۰-۲۹۷۱-۲۹۷۲-۲۹۷۳-۲۹۷۴-۲۹۷۵-۲۹۷۶-۲۹۷۷-۲۹۷۸-۲۹۷۹-۲۹۸۰-۲۹۸۱-۲۹۸۲-۲۹۸۳-۲۹۸۴-۲۹۸۵-۲۹۸۶-۲۹۸۷-۲۹۸۸-۲۹۸۹-۲۹۹۰-۲۹۹۱-۲۹۹۲-۲۹۹۳-۲۹۹۴-۲۹۹۵-۲۹۹۶-۲۹۹۷-۲۹۹۸-۲۹۹۹-۳۰۰۰-۳۰۰۱-۳۰۰۲-۳۰۰۳-۳۰۰۴-۳۰۰۵-۳۰۰۶-۳۰۰۷-۳۰۰۸-۳۰۰۹-۳۰۱۰-۳۰۱۱-۳۰۱۲-۳۰۱۳-۳۰۱۴-۳۰۱۵-۳۰۱۶-۳۰۱۷-۳۰۱۸-۳۰۱۹-۳۰۲۰-۳۰۲۱-۳۰۲۲-۳۰۲۳-۳۰۲۴-۳۰۲۵-۳۰۲۶-۳۰۲۷-۳۰۲۸-۳۰۲۹-۳۰۳۰-۳۰۳۱-۳۰۳۲-۳۰۳۳-۳۰۳۴-۳۰۳۵-۳۰۳۶-۳۰۳۷-۳۰۳۸-۳۰۳۹-۳۰۴۰-۳۰۴۱-۳۰۴۲-۳۰۴۳-۳۰۴۴-۳۰۴۵-۳۰۴۶-۳۰۴۷-۳۰۴۸-۳۰۴۹-۳۰۵۰-۳۰۵۱-۳۰۵۲-۳۰۵۳-۳۰۵۴-۳۰۵۵-۳۰۵۶-۳۰۵۷-۳۰۵۸-۳۰۵۹-۳۰۶۰-۳۰۶۱-۳۰۶۲-۳۰۶۳-۳۰۶۴-۳۰۶۵-۳۰۶۶-۳۰۶۷-۳۰۶۸-۳۰۶۹-۳۰۷۰-۳۰۷۱-۳۰۷۲-۳۰۷۳-۳۰۷۴-۳۰۷۵-۳۰۷۶-۳۰۷۷-۳۰۷۸-۳۰۷۹-۳۰۸۰-۳۰۸۱-۳۰۸۲-۳۰۸۳-۳۰۸۴-۳۰۸۵-۳۰۸۶-۳۰۸۷-۳۰۸۸-۳۰۸۹-۳۰۹۰-۳۰۹۱-۳۰۹۲-۳۰۹۳-۳۰۹۴-۳۰۹۵-۳۰۹۶-۳۰۹۷-۳۰۹۸-۳۰۹۹-۳۱۰۰-۳۱۰۱-۳۱۰۲-۳۱۰۳-۳۱۰۴-۳۱۰۵-۳۱۰۶-۳۱۰۷-۳۱۰۸-۳۱۰۹-۳۱۱۰-۳۱۱۱-۳۱۱۲-۳۱۱۳-۳۱۱۴-۳۱۱۵-۳۱۱۶-۳۱۱۷-۳۱۱۸-۳۱۱۹-۳۱۲۰-۳۱۲۱-۳۱۲۲-۳۱۲۳-۳۱۲۴-۳۱۲۵-۳۱۲۶-۳۱۲۷-۳۱۲۸-۳۱۲۹-۳۱۳۰-۳۱۳۱-۳۱۳۲-۳۱۳۳-۳۱۳۴-۳۱۳۵-۳۱۳۶-۳۱۳۷-۳۱۳۸-۳

سیاوش پاشایه وزیر اعظمق ویرلدیکی و دشت قبجاقدن تیمور قپویه

عسکر کوندرلدیکی

سنان پاشانك كذبی ظاهر اولیجق وزیر ثانی سیاوش پاشایه خاتم
و کالت ویریلوب وزیر اعظم اولندی بو ائئاده عثمان پاشادن دخی بذاق
بک نام سنجاق بکی دشت قبجاقدن عبور ایدوب اولاق ایله آستانه
سعاده کلدی عثمان پاشا بویه عرض ایتمشکه قزلباشدن محمد خان نام
خائن بد پیمان زمین شیروانه کلور شاهمز صلح و صلاح ایچون ترکمان
ابراهیم خانی آستانه پادشاهییه کوندرمشدر مابینمزده صلح و صلاح مقرردر
دیو میرلوا اولان زال محمد بکه آدم کوندرر میر مشارایه دخی غایت
ساده دل حيله و خدعه دن غافل آدم اولمغله استقبالیینه چیقار ملاعین وقت
فرستدر دیو قلیج اوشورلر و دردمند محمد بکی و بر بیجه غزائی
دخی دوشورلر پس بونلره بو ماده دن سعادتلو پادشاه غایت متألم اولوب
مزبور ابراهیم خانیکه سور همایونده مقدارندن زیاده توقیر اولنمش ایدی
حمس فرمان ایتدیلر و روم ایلی بکلر بکیسنه ایالتی عسکرله تیمور قپویه
ایرشمک ایچون امر شریف کوندردیلر و اوچ بیک یکچیری و عموما
سلحدار بلوکی کتخدالر یله و روم ایلینک صاغ و صول آلائی بکیسی
و کوستندیل و ساستره و نیکه ولی سنجاقلری تحت یدلرنده اولان زعما
و ارباب تیمار ایله دشت قبجاقدن تیمور قپویه وارمق فرمان اولندی و
سکسان التی یوک خزینه دخی ارسال اولندی و کفده جمعیت ایدوب
کفه بکلر بکیس جعفر پاشا که بر مدبر جنک آزما آدم ایدی سردار تعیین
اولندی پس سنه ۹۹۰ شعبان المعظمک یدیسنده کفهدن قالقوب عازم باب
الحدید اولدیلر و سلحدار کتخداسی سنان کتخدایی عموما سلحدار
بلوکیله و روم ایلی عسکرندن التی بیک کزیده عسکر انتخاب اولنوب
مزبور بوداق بکی باشبوغ تعیین ایدوب ایلرو کوندردیلر (II, 75-76)

کفهدن تیمور قپویه وارنجه دشت قبجاغک منازل و مراحلی ذکرنددر

کفهدن قالقوب دردنچی کونی کرج بوغازینه واردیلر که آزاقدن
کلان و برویه جاری اولان تن صویی قره دکره داخل اولدیغی محلدر
یکرمی میل مقداری عرض اولوب آت کمیلرله اون بش کونده کوچیله

بر دفعه رسالته کن پیر فرتوب نابوت اغا نام بر شیرین کلام بنام سنه مزبوره ذی الحجه سنده ارضرومه داخل و التفات سردار عالی مقداره مقارنتله مرامنه واصل اولدی بونک دخی نتیجه کلامی و نامه سنده درج اولنان پیامی آسایش فقرايه باعث اولمق ایچون عهد سلیمان خانیده منعقد اولان صلح و صلاح مرعی قنوب اول حدوددن تجاوز اولنماق اوزره اصلاح ماینه رضای طرفین التماسنی مشعر ایدی و ایلیجی سابقک کلامنی مؤکد ایدی (II, 70)

پادشاه عالمپناهک صلح احوالنه اطلاعی و سنان پاشانک عزلی

ذکرنده در

بعد السور چون پادشاه عالمپناه سنان پاشان صلح احوالک سؤال بیوردق لرنده پادشاهمزک مقصود همایونلری اولان ممالکی شاه رضاسیله ویرمهک راضی و پادشاهک رضاسنه منقاددر دیو عرض ایلدی پس ترکمان ابراهیم خانکه نابوت اغادنصرکه رسالت ایله ارضرومه کلمش ایدی و بلاتوقف سنان پاشا مزبورلی کندیدن مقدم در دولت کوندرمش ایدی بر بیلدن زیاده ایدیکه در دولتده متوقف و سور همایونک سیر و تماشاسنه منتظر ایدی رسالتک تبلیغ ایله دیو فرمان اولندقدده صدر اعظمکر شاهمزدن صلح اهورین مکالمه ایچون بر معتمدین طلب ایتمش ایدی بو حقیری کوندردی و کور پادشاهک صلح رجاسی نه یوزدن ایه بکا کلوب وقعه یی بیلدر دیو سپارش ایتدی بنم رسالتم اتجق بو قدردر نهایت مقدر اولان بر بیلدن زیاده انتظار ایله سعادتلو پادشاهک نعم بسیارینه مستغرق اولمانز ایشم دیدی پس سعادتلو پادشاه سنان پاشان شاهک نامه لرین طلب ایتدیلر و سراپا کوزدن کچوردیلر اصلا بر نتیجه ویرر کلام اولمدیغنه مطلع اولوب ایلیچینک ارسالی سنان پاشانک ابرامندنناشی ایدیکته واقف اولدیلر جلا تردد سنان پاشایی عزل ایتدیلر و رئیس الکتاب نامه اولان منلاجق مرحومی سن اسالیب کلامه واقف ایکن نیچون بو نامه لردن نتیجه اولور کلام اولمدیغین سرداره افاده ایتمدک دیو طاش کمیسنه اوردیلر و سلام چاوشین و بر قاچ مشاور و مدبرلرین سفینه معبودیه کورکه کوندردیلر (II, 74-75)

اوردی گاه طوروب گاه آتن سوردی و بالجمله بر نیجه اوضاع عجیبه اظهار ایدوب طوردی اگرچه بعضیلر خفته حمل ایتدیلر ایسه بعضیلر کلان ایلچیلره کمال جلادت و صلابت اظهار ایتدی ایتدی دیدیلر و بو وضع بو العجبک حسنی و قبحنی کوندن روشن بیلدیلر (II, 68-69)

سردار دولتیارک مشتای ارضومه توجه موجهاری ذکرنده در

سردار نصرتیار عسکر عدو شکار ایله علام شتا ظاهر اولنجه صحرای قارصده مکث و قرار بیوردیلر اما چونکیم لشکر شتا عسکر اسلامه عرض برودت ایتدی چند اهل اسلام دخی جانب مشتایه رغبت ایتدی پس سنه مزبوره رمضان المبارکنک اولنده محل مزبوردن قالقوب ارضومه داخل اولدیلر و مقتضای حاله کوره بعض ایالتلری تبدیل و تغییر ایدوب و بعض مناصب دخی توجه ایتدیلر و عسکر اسلامک کیمنه اجازت کیمنه مناسب قیشلاقلر ویردیلر و بو سنه مبارکهده بو قدر بیپوده ایاب و ذهاب ایله اکثفا ایتدیلر اما حضرت حق که عادل مطلقدر کندیسی مصطفی پاشا مرحومک خدمت مشکوره سین تحقیر و تذلیل ایدردی و قره دن آلت اوکاروب دخل و تعرض وادیلرینه کیدردی حق سبحانه و تعالی حضرتلری کندویه بر یوللی ایشی باشه چیقارمق میسر ایتدی و یارم اقیجه قدر یاد اولنه حق بر خدمت یولنه کتمدی بو قدر عسکر اسلامی بیپوده یوردی و بر سبب ایله اکریت الماله اکر اموال عسکر دریا مثاله کلی خسارت و ضرر ایر کوردی بو خود مقرردر هر کیم غرانوب بویله ایدرم دیرسه خور اولاجقدر هر کیم بن بر عبد قاصرم عاجزم المدن بر ایش کلمز دیوب مسکت یولنه کیدرسه حضرت حق جل و علا اول ایشی اوکاراجقدر بونی تحقیقه حاجت یوق و بونی ییلمدک اکلامدق کیمسه یوق فاعل مطلق حضرت حق ویرن حق آلان حق جل شانہ (II, 69-70)

شاه کمراهدن تکرار ایلچی کلدیکی ذکرنده در

چون صدر اعظم عالی هم مشتای ارضومه بنیاد عدل و دفع ستم و رفاهیت حال امم و صلح و صلاح عجم وادیلرینه وضع قدم ایلمش ایدی شاه کمراهدن رسالت ایله مرحوم سلطان سلیمان خان عصر شریف رنده

و منزل مزبور دن دخی کوچوب منوجهر اولکاسنه طوغرو عزیمت اولندی. یعنی که مقصود بر کون مقدم صحرای قارصده نصب خیام ایدوب اندن عجم مملکتی غارتنه عسکر کوندرمه که اقدام ایتمک ایدی اندن بر میشه زارده. قونلدی کورجی اشقیاسنک سارقلرندن کیمسه نیک کوزینه اویخو کیرمدی و بر فرد بر ساعت استراحت یوزین کورمدی القصه بر ایکی کوندن صکره چون قارص حوالیسند یورد طوتدی آستانه ده اولان دعواسی. دوچمنجه تبریز فتحنه عزیمتن مقرر ایتدی و اکا کوره هر کس ذخیره سین. طوتدی اما بر قاچ کوندن صکره جاسوس کلوب شاه آرپه چایی نام محله. کلش ایکن سردار اسلامک جلادتن و حسن تدبیر و فراستن استماع. ایتمکله عودت ایتدو کین تقریر ایتدی پس سردار جلالت شعار بو خبردن. مسرت بسیار تحصیل ایدوب بر قاچ منزل عدو او کمزدن فرار ایتدو کی کافیدر دیوب اول داعیه دن فراغ کوستردی (II, 66-68)

سردار نصرتشعارک عسکر یوقلمسی ذکر ندددر

قارص صحرا سنده چون بر قاچ کون اقامت ایدوب عسکر اسلام. استراحت ایلدیلر جمله عساکر اسلام اگر یکپجری اگر بلوک خلقی اگر بکری بکیر و زعما و ارباب تیمار قانون اوزره اللری قوستانیچه لر صریقلری بیراقلو مکمل جبهه لولر ایله آت ارقه سنده یوقلمه اولنمق فرمان اولندی هر کس نه ایلدیه ایلدی قانون اوزره جبهه لوسین تکمیل ایدوب یوم معبودده. صحرا ده بولندیلر هر طرفدن صدای سورنا و نفیر و طبل و علم عالم کیر عالمه ولوله و زمین و زمانه زلزله بر اقدی خصوصا سردار کامکار رخس. دولته سوار اولوب غرغوره لرین طاقتدی و ابلقلرین صوقوندی و خشم و غضب یوزندن صاغ و صوله باقندی و هر آلابی کوزندن کچوردی و نیجه چولپلر و خلهوسلری اوکندن قچوردی بو محله ده چون اعدا ایله جنک و پرخاش و بر درلو اوغراش اولمدی باری قارشومزده اولان تل رفیعی یعنی دپه عظیمه بی عدو فرض ایدلم و اوستنه آت سورلم و هر کسک آلابی و یوروشنی کورلم دیوب اول تل رفیعه هر طرفدن آت سوردیلر و طوپلر و تفنگلر ایدیلر و عالمه الله الله جل شانه صداسیله ولوله لر بر اقدیلر کندوسی دخی بالذات قلیجین صیروب کاه چالیدی کاه

چون سرعسکر دولتیار مهر همایون ایله کاهکار اولدی منزل سابقدن کوچوب منزل بمنزل حرکت ایله تقلیس قرینه نزول و تقلیس بکلبکیسندن بعض شاکیر ظهور ایتمهک ایالتی کورجستان بکربنک زیرکی اولان کورکی بک که سردار سابقه اطاعت ایتمش ایدی بو دفعه کلوب عرض اسلام ایلمکه سرعسکر نیک نامه همنام اولوب بوسف پاشا دیو تقلیس ایالتی عنایت اولندی و ذکر اولنان منازلده اکثر قزلباش عسکری بعض ذخیرهچی و اوتجی به اولاشمقدن و عسکر اسلامک اطرافن طولشمقدن حالی دکلر ایدی خصوصا بو اثنالرده شاه کمراه انتمش بیک عسکر بدخواه ایله اردو باصق و عسکر اسلامک کمال شوکتن یاصق تدارکنده ایدوکی شایع اولدی بو سمیدن سردار جلالت اشتها اکثر ایامده آتلنور و اردوی همایون اطرافن طولنوردی و قزلباش نه طرفدن ظاهر اوله دیو نیجه بددلرک کوکی بولنوردی بو محله زکم حاکمی لوند خان اوغلی الکسندره خان سردار سابقه بولشمش ایدی بولنر دخی کور ملاحظه ایدرلر ایدی و لکن سردار سابق بر پیر وقور ایدی اعتماد ایتدم اما بولنر بر جوان مغروردر اعتقاد ایدم دیو خبری وارد اولدی و بر ایکی مکتوب یعنی شاه طرفندن الکسندره خانه کوندرلمش اوله ارذل رعایادن بر ایکی نکبتی کتوردیلر عسکر خلقندن بر قاچ آدم راست کوب اردوی همایونده مطالعه اولنهرق چون عسکر اسلامه بعض دامه متعلق ایدی سردار نصرت انجامه کتوردیلر اگرچه ظاهرا الدرمدی و عسکری یرندن قالدرمدی اما احتیاطا اول محله اقامتی دخی صواب کورمدی ایرتسی بهرام پاشایی طلیعه عسکر ایدوب اوتاغله معا بر منزل ایرو کوندردی اما کندوسی وجهه عزیمتن طرف آخره دوندردی یعنی که طریق احتیاط کوزتدی و اول شاهراهدن ایزین ازتدی بهرام پاشا ایله کیدنلر ایرتسی بین ایصالیتنده انجق سرداردن خبردار اولدیلر کمال استعجال ایله تعقیب ایدوب هزار مشقت ایله قوناغن بولدیلر اما اول شب مظلومه چوق غارت و خسارته دوش اولدیلر و نیجه بلو باشلو زعما و چاوش مقوله سندن کفار کورجستانه اسیر اولدیلر و نیجه لبر دخی بو سبب ایله نعمت عمردن سیر اولدیلر

مغسله و کذافی و طنطنه لافی قزلباشه دخی منعکس اولوب سردار سابقک بو مرتبه تخریب بلادی و عثمان پاشانک شیروان زمیننده تعجیز عبادی باخصوص سردار جدیدک کثرت اجناد ظفر معتادی ایله باشه وارلمز دیوب مرحوم سلطان سلیمان خان حدودی ایله صلح و صلاحه رغبت ایدوب داروغه لرندن* مقصود خان نام کمنهیی رسالته کوندرمشله دیار بکرده واقع چرمیک نام منزلده واصل اولدی ایرتسی چون اولمنزلدن کوچلمک مصمم ایدی هر بکار بکی نه و سنجاق بکینه و آلائی بکینه و یکچی و بلوک خلطه آلائی کوسترتمک امر ایتدیله بر مرتبه آلایلر کوستر دیله و بروجله زیب و زینت ایتدیله که بوکونه دکین چشم دورین آفتاب نظیرین کورمدیکنه اعتراف ایتدی باخصوص رسالته کلان قزلباشله وادی حیرتده قالبوب بو ترتیب و زینته و بو کثرت و جمعیه هزار و صد هزار تحسین و شاباش ایتدیله

(II, 64)

سردار مومی الیه وکالت کبری تفویضی و مهر همایون پادشاهی

ورودی ذکرنده در

چون قطع منازل ایله سنه مزوره جمادی الآخره سنک اواسطنده طومان بیچ بوغازینه وارلدی اگرچه قلعه سنک تعمیر و احیاسی امر اولندی و لکن کثرت باران و امطار مانع عمارت بنیاد حصار اولوب اول داعیه دن کچلدی بر قاچ کون اقامت اولندقدنصکره آب و گیاهی وافر بر منزلکاهه نزول اولندی رجب المرجبک اون دردنجی کونی ایدی کتخدای بو ابان یمشجی حسن اغا کوب خاتم وزارتی کتوروب وزیر اعظم و وکیل مطلق پادشاه عالم اولدقلری مؤرده سین يتوردی پس بو دوهبه پادشاهی و عطیه شهشاهی شوق و ذوقی ایله عموما یکچی اویچ نوبت شنک ایچون تفکر آتوب و جمله طوب و ضرب زلزه اوچر نوبت آتش ویریلوب طراقه سی عراقه بلکه تنها خراسان دکل جمله آفاقه منتشر اولوب عالمه ولوله جدیده و طنطنه شدید واصل اولدی

(II, 64-65)

* اوروغه واروغه و اوروغه واروغه واروغه

وجوده کلوردی مشارالیه البتہ آئی خطایا حمل ایدردی مثلا طوقماق خان محاربه‌سندہ کندیسی کانہ سنکین دپرنمش چادرندہ اوتوروب اوزرینہ عسکر کوندرمش خطا ایتمشدر کندیسی آلاپرلیہ وارمش اولسہ بی‌منت یا اسیر ایدردی یاخود وجودی عرصہ عالمدن حک اولور کیدردی بن اولسم اویله ایدردم و دیوان پادشاهی‌یی سرخ‌سر کله‌سیله طولدیردم امیدم جناب حق جل‌شاندن اول ایدیکه شمدی‌یه دکین شاهک کله‌سنی دیوان پادشاهی‌یه کوندردم محمد پاشا مرحومدن فی‌الجمله صیقلورچاق بو قدر غرالنمزدی مرحومدنصکره خود دلی اوزادی و لسانیلہ ممالک قزلباشی ضبط ایدوب کله‌لریله سرحد سلامی بزهدی اصلا مقابله ایدر کیمسه یوق ایدی و صدر اعظم احمد پاشا خود بر حلیم النفس آدم اولمغله معارضه ایتندی و قطعاً طرف خلافتنه کتدی بو اورتالقدہ مال فراوان دخی صرف ایلدی محصل نیلیدیسه ایلدی سردار اولدی و سلام چاوشین اوامر ایلہ ارضومه کوندردی و وان بکریکیسی خسرو محمد پاشایی قائممقام نصب یلدی احوال بویله اولیجق لالا پاشا آستانہ سعادتہ متوجه اولدی توقات حوالیسنہ کدکده قیوجیلر کتخداسی قورد اغا کلوب ارضرومده مال دفترداری اولان لاله‌زارزاده احمد چلبی و رئیس‌الکتاب مقامندہ اولان تاج‌زاده‌یی اخذ و حبس ایدوب جمله ماملکترین ضبط ایلدی و بر وجه ایلغار آستانہ سعادتہ روان اولندی واردقلری کبی ایکسی دخی یدی قله‌یه اوردیلوب و الا اثواب و ائقاللرینه تعرض اولنمیوب اولرینه کوندرلدی و برقاچ کوندنصکره که لالا پاشا دخی استانبوله کادی ایکسی دخی اطلاق اولندیلر و چوق زمان کچمدین ینہ بری رئیس‌الکتاب و بری دفتر امینی اولدی انجق مفسدک یوزی قاره‌سی یاننه قالدی لالا پاشا دخی ینہ وزیر ثانی مقامنه قائم اولدی

(II, 62-64)

عزیمت سردار درم‌پاش بجانب ممالک قزلباش

فی سنه ۹۸۸ چون سنہ مزبورہ اوائلندہ سردار مومی الیه معتاد قدیم اوزره جانب اسکداره عبور ایدوب منزل بمنزل قونوب کوچوب عسکر اسلام ایلہ ارضروم صحراستندہ نصب خیام ایلدیلر سردار مومی‌الیہک

نصب ایدوب کندودن مقدم کوندردی مشارالیه یتمش درت کونده تیمورقویبه وارر عثمان پاشای جلالت افشا مزبورک مقدم کلمسندن غایت محظوظ اولوب شیروان ایالتنه بحر قلزم قبودانغنی ضم ایدوب سکر کره یوز بیک اچقه خاصلر ایله مشارالیه توجیه ایدر اول ائاده خان ذیشان دخی کلوب عثمان پاشایه مهمان اولور شماخی ضطننده هنوز قزلباش مردهسندن محمد خان نامنده بر بدکمان صرف تاب و توان ایتمکده ایدی اوزرینه عسکر کوندروب اکثرینی طعمه شمشیر ایتدریلر بعده باکو نام قصبهده جمعیت اوزره اولان اوباشان دفعنه خانزادهیی کوندردیلر انلرک دخی کما ینبغی جزالری ویرلدی واندنصکره خان ذیشان و عثمان پاشای جلالت نشان شماخیبه واردیلر و اول محله واقع کرده نهرینی عبور ایدوب ممالک قزلباشدن قزل اغاچ نام محله دکین واقع اولان ممالک معموره قزلباشی جمیعا غارت و خسارت ایتدریلر تاتار یغما پرستان اولقدر غنایمه دست رسان اولدیلر که تعداد و شماردن افزون ایدی بوخبر مسرت اثری لاجین اغا نام معتمدی ایله سردار عالیقدره اعلام ایدوب جمله عساکر اسلامک مسرت و سرورینه باعث اولدی اما خان بو قدر خدمت ایله اکتفا ایدوب زمین شیروانده قالمغی و بر قیش قیشلامغی اختیار ایتمیوب بعضی عذر و بهانهیه آغاز ایدوب اوغلی غازی کرای خانی الیقویوب عودت ایتدی و بو وضعی سبب غیظ پادشاهی اولوب عاقبت ملکندن و باشندن جدا دوشمکه باعث اولدی.

وزیر ثالث سنان پاشانک سردار اولدیغی و لالا مصطفی پاشانک

دردولته عزیمت ایلدیکی

سنان پاشا مرحوم ذاتنده خودفروش و خودبین و آرنواد عنود چیسندن لوج و پر کبر و کین دولتو ایدی و مال فراوانه مالک و خلافنده اولنلرک انتقامنه متبالک کمنسه ایدی خصوصا لالا پاشا ایله هر بری بر قولدن سردار نصب اولنمق رأی اولنمش ایکن صدر اعظم محمد پاشا مرحومک صواب دیدی ایله لالا پاشا یالکز سردار اولمق مقرر اولیجق هر بار لالا پاشانک خدمات مبرورهسین تذلیل و تحقیر و کنن مکاتب و عروضین تکذیب ایتمکدن خالی دکل ایدی و هر رأی حسن که لالادن

ایدی اول نقل ایدر که شاه اناسنک و همشیره سینک قانن المغه بر تدبیر
 ایدر قوروجیلرین یوقلمه بیانه سیله کتورر و اصفهان سیرایمک بر طولانی
 حریمی وارمش کندوسی قهوی شقنده طوروب برر برر یوقلر و هر کلن
 قوروجی بی طولغی نمقداردر و نه یردن یولداشلق ایتمش ندن ازدیاد
 بولمشدر برر سؤال ایدر و یارمن نشانن کورر آندن اول ایچرویه کیدر
 بر ایکی قهودن کچنجه بر محله بر قاج بی امان جلالدر قومش بی
 محابا آندن ییقارلر و باشین کسرلر شین* قویویه براغورلر و برینه دخی
 مترقب اولورلر شاه ایسه اکا دکین برین دخی سؤال ایدر اندنصکره
 اولدخی اول یوله کیدر و بالجمله بو طریق ایله بیک یدیموز یوخسه
 الله اعلم ایکیبیک یدیموز آدم قتل ایتدی دیر هیچ کیسه بونی سزمدی
 و بر کیسه بونک خیالنه ایرمدی عاقبت مجانبندن مظنه کرامت بر کیسه
 یاننده طورردی اغام شاهم یسر اولدی انصاف خوشدر دیدی اول محله
 خلق واقف اولدیلر و طرف طرف قاجدیلر کندوسی اول محله ایشته
 کدیلر پادشاه حرمنه ال اوزادهنک جزاسی بودر دیدی و بونجه مقتوللرک آت
 و رخت و مکمل لباس و ثیابن شاهلغه ضبط ایتدیردی و الهده علی
 الراوی (II, 60-61)

خان ذیشان محمد کرای خان عسکر تاتار ایله شیروانه واردیغی

و ینه عودت ایتدیکی

فی سنه ۹۸۷ خان جلالت نشان تیمور قویوه وارمق ایچون جانب
 پادشاهیدن بالدفعات نامه همایون ایله عسکر تاتارده انعام ایچون مال فراوان
 احسان اولنمش ایدی خاندهخی بی اختیار عسکر تاتار مور شمار ایله سنه
 مزبوره جمادی الاخره سنک غره سنده دارالملکی اولان باغچهسرای نام
 شهر دلجویدن قالقوب متوجه و روان اولدی و ازاق سنجاغی بکی اولان
 محمد بک که طوائف چراکسه و کورجستان بلکه روس و داغستان
 مسالکنک اهل وقوفی بر میرذیشان ایدی اون بیک مقداری تاتاره باشموغ

* سیتیعی، رومولیس مینی شین سیتیعی، قونکسکسکس اار
 هدهده، هبرالو کورکسکسکسکس هدهده هدهده، هدهدهده، هدهدهدهده
 هدهده سیتیعیده.

شاه نایینا یعنی کورخدا بنده نك زن بداختری و بی روی اولان
خواهری و عادل کرای خانك قتلی خبری ذکر نده در

مقدما برادر خان عادل کرای سلطان قضا ایله قزلباشه کرتار اولدوغی سبق ایتمش ایدی پس مشار الیه سلطانی سرای خاصه سنك بر مکلف خانه سنده کوز حسنه وضع ایدر و کوزجی دیو بر قاج قزلباشی دخی خدمتیه تعیین ایدر حتی غایت شجیع و بیادر خان زاده اولوب حسب و نسبه دخی کندودن برتر ایدوکی اجندن داماد ایدنك مقصود ایدر پس مشار الیه خان زاده یه دخی شاهك خواهر و زوجیه خود خان زاده یه دل داده اولوب بو قدر مناسب سبب مصاحبت و صحبت دخی باعث عشرت و عشرتک خود مقتضای مواصلتدر پس کوزجی اولان قوروجیلر اشتباهه دوشزلر نه اشتباه بلکه یقین حاصل ایدرلر و شاه دیوت و بی ناموس ایسه بزم غیرتمز یوقمی دیرلر و بر کون همان عموما عسکری نامنه اولان گروه مکروه قزلباش شاهك سرو قتنه کیرلر هر چند زوجیه سی اولان نکاری قولتغه صیغور و جامه خوان پناه ایدینور شاه دخی خلاصه سعی بسیار قلور مفید اولمز بغل شاهدن چکوب الورلر و سیاست ایله قتل ایدرلر اندن خواهری اولان بد اخترک حرم سراسنه واروب آیددخی قتل ایدرلر و خان زاده یه کوزجی نامنده اولنلری و ماینه واسطه اولنلردن در و بامنده بولنانلری اولدیرلر بعدد خان زادنك اولدوغی اوطیه هجوم ایدجک عظیم جنک ایدر حتی یدی نفر قوروجی بی قتل ایدر صکره مجروح اولوب بی تاب و توان قالور اول ائنده تفنک ایله اورلر شپید اولور رحمة الله تعالی علیه

(60-59, 11)

اما شاه عباس خناسین قوروجیلردن انتقام الیدینی

مرحوم وزیر اعظم مراد پاشا زماننده قزلباشدن بر طوتساق کلدی کورجی بکراده لردن اولوب ایام صغرنده خزینه شاهه داخل اولمش و اعتبار و التفاته مظهر دوشمش و نیجه بیلر خزینه دار باشیسی اولمش یوسف اغا دیرلردی مراد پاشا مرحوم رقدده بر زعامت ویرمش انده قالمش

ایدوب انك ايله كوندردى اولدخى مأمول اولاندن زیاده بهادرلی ايله اون التی كونك ایچنده واردی کلدی و غربت بونده در که پاشای مومی ایله ایکی کون مقدم باباسندن مکتوب کلور که ییلورم تیلیسه ذخیره ایصلی خدمتی سکا فرمان اولنه جقدر مخالفت ایتیه سین اما (قدم الخروج) مضمونیه عامل اولوب محکم تدارك ايله کیده سین و بو خدمتک مقدمات دولتندن یله سین دیو یازدیغین کندولر بعض منسوباته اشراب ایتمشار ایش

عسکر اسلام روان اولکاسین سبی و غارت ایتدکلریدر

قلعه بناسی اثناسنده طوقمق خان دیدکلری قالدبان بر بلوک اشقیاسیله اکاه ذخیره چی یه کاه اوته کیدن آت اوغلاننه ایرشمکدن خالی دکل ایدی چون بفضل الله تعالی قلعه بناسی اتمامه ایرشدی چونکیم مشایخ الاسلام حلال مشکلات الانام حضراتی قزلباش دیارینک غارت و خسارته و اهل و اولادلرینک استرقاقنه بو مآلده فتوای شریفه ویرمشلر ایدی (مسئله) ارمنی الاصل اولان زیدک قول اولوب شرعاً استخدامی جائز اولور می (الجواب) جرمی اولیجق اولور ... (مسئله) اسیر اولان عورتلرک دینی تعقل ایلمیان اولاد صفاری دخی انالریله اسیر ایدنک شرعاً جائز اولورمی (الجواب) اولور پس بو فتاوی موجبجه سردار عالیقدر دخی همالک قزلباشه برتک و تاز یعنی شبخون صالوب چالوب چارپمغه بر تدبیر دلپذیر ایدوب اناطولی بکلرکیسی جعفر پاشایی سردار و اوچ بکلرکیسی دخی فرمان بردار ایدوب عسکرلر یله قوشوب روان سمتنه کوندردی طوقمق خان که روان دیارنده حکمران ایدی آت اوغلانن غارت و عسکرک دوا بن خسارت خوشجه میدر کورسون دیدیلر و روان شهرینک و اولکاسنک غارته قویلدیلر عموماً اول حلکاری و زرکاری سرایلری خاکه برابر ییقدیلر و اول نقش و مذهب طاق و رواقلر یاقلدی و یکرمی ییکدن زیاده اطفال و نسائی اسیر قلندی اندن عسکر اسلام دونوب غانم و شادکام مسکر همایونه واصل اولدیلر

(II, 58-59)

مصطفیٰ پاشا

چون عسکر اسلام سنہ سبع و ثمانین و تسمائہ اول بہارندہ واقع جمادی الاولادہ ینہ فضای ارضرومہہ مجتمع اولمغہ فرمان اولندی بو سنہ مبارکہدہ اناطولی بکربکیسی جعفر پاشا و شام بکربکیسی وزیر اعظم جلیل محمد پاشای طوبک نوردیدہسی حسن پاشا ایالتتری عسکریلہ سفر ہمایونہ مأمور اولمغہ محل مزبورہ کلوب جمع اولدیار اندن عزیمت ایدوب جمادی الاخرہنک ایکنجی کونی قارص صحراسنہ نزول ایتدیلر و قارص قلعهسی بناسین جملہہہ تقدیم ایدوب مباشرت ایتدیلر و بفضل اللہ تعالیٰ ماد مزبورک سلخندہ اتمامہ ایرشدردیلر (56, 11).

تفلیس قلعهسی محاصرہ اولندیغی و محصور اولنلرک مضایقہسی

عسکر اسلام ارضرومہ کدکدن صکرہ تفلیس بکربکیسنک بر قاچ دفعہ فریاد نامہلری کلوب مضایقہلرین یازمش ایدی و الاہر نقدر اہتمام* اولندیسہ ذخیرہ ایصالی ممکن اولمدی قزلباش دخی مضایقہلرینہ واقف اولمغہ امامقولی خان اون بیک عسکر ایلہ کلوب و درت آی کامل محاصرہ ایتدی محصور اولنلرک مایینندہ بغدادیک کیلہسی بیک اچچہہ ارپہنک سکر یوزہ صانیلورکن اول دخی قالمدی بر دود یکرمی بیک اچچہہہ صاتلدی عاقبت کلب و کرہ اتن یدیلر حتی بر کلب دخی ایکیشر بیکہ صاتلدی بو محنت و مضایقہیی چکن و قلعهہہہ محصور اولان انجق یدیوز آدم قالمش ایدی بو مرتبہدنصکرہ ہزار اقدام ایلہ و نیجہ عہود و ابرام ایلہ قلعهیی استدیلر ویرمدیلر صکرہ سردار دولت یار مصطفیٰ پاشا ایلہ مستوفی ذخیرہ کوندردی و ینہ بر قاچ دفعہ دخی ذخایر ارسائیلہ اول فقرایہ حیاتبخش اولدی اگرچہ ذخیرہنک نیجہسی کورجی کافرلرینہ دکدیہ نیجہسی نصیب اهل اسلام اولدی تکرار مبالغہ ذخیرہ احضار ایدوب وزیر اعظمک نصب عینی و جکر کوشہسی حسن پاشایی سرعسکر

* احتمالاً ۱۵۱۱-۱۵۱۲ء

عاقبت جنکدن ال چکوب قزلباش کندو سمتنه و تاتار باب‌الابواب طرفنه
 کیدرلر عثمان پاشا داغستاندن آز قلنمق بعده لازم کلیچک عسکر
 اسلام تیمورقپوده قپانمق مناسب فهم ایتمکین شماخیدن کوچوب و
 خان‌زاده‌لره ملاقی اولوب معاکوب تیمور قپویه واصل اولورلر بو محله
 نغای تاتارندن اون بش بیگ مقداری تاتار و داغستان حاکمی امیر
 شمخالدن دخی اولمقدار چند کماندار کوب واصل اولورلر و بو سبیدن
 عسکر اسلام کمال مرتبه قوت و شوکت و غلبه و نصرت بولدیلر پس
 عثمان پاشای دلیر بو احوالی وزیرکشور کیره عرض ایتمکدن جانب
 پادشاه کردون سریره عرض ایتمکی ترجیح ایدوب دشت قبجاقدن کفه
 ساحلنه طوغرو چپار آتلی ایله اولاقلر کوندروب اعلام حال ایلدی و
 جانب سرداردن اغماض عین ایتمکه موجب یوغیکن و ماینلرنده باعث
 بیروت بر حال ظاهر اولماش ایکن بوندنصرکه وزیره مراجعت ایتمیوب
 عرض و اعلامه محتاج اولان احوالی درعیلهیه عرض ایدر اولدی
 (II, 54-55)

خان قرنداشی عادل کرای خانک قزلباشه کرفتار اولمسی ذکرندهدر

شیروان اوزرینه کن سرخ سران قره‌باغ و مغان جانبنه روان اولوب
 اولطرفدن تیمورقپو جانبنه نکران ایدیلر که بونلرک محل مزبورده جمعیت
 اوزرد اولدقلری وزیر عالیشان جانبنه معروض اولدی فی الحال برادر خان
 اولان عادل کرای سلطانی چند تاتار فراوان ایله اوزرلرینه کوندردی لکن
 مقدر اولان سلطان مزبورک کرفتار اولمسی و تاتار عسکرینک بوزلمسی
 ایش بروجله شدت و وفرت باران استیعاب ایتدیکه دست و پالری
 عملدن قالدی و کثرت اعدا هر طرفلرین آلدی عاقبت الامر چوق جنک
 وجدالذن صکره خان‌زاده کرفتار اولدی اگرچه دودمان آل جنکیز
 خانیدندر دیو اجلال و احترامنده مبالغه ایتدیلر اما چه فائده چون اعدا
 منصور و کندولر مقهور اولدیلر رضاء الله خود بو ایش که وجوده
 کلدی
 (II, 55-56)

وزان اولماز (ع) تجرى الرياح بمالاتشې السفن: عسكرى منہزم و
کندوسى اول اراده منعدم اولور اندنصکره عسكر قزلباش ارش شهرينه
بر مقدار ايريشورلر و بر قاچ سنيلرى قتل ايلمکه کيريشورلر و بر ايکى
محلہ سنې سبې و غارت ايدرلر و غنایمين اولشورلر (II 53)

ارش خانک مال و منالى و اهل و عيالى غارت اولندوغى
و صکره عسكر قزلباش ايله جنک احوالى

ارش خان چون ترک باش و جان ايتدى ارطوغدى خان و بر قاچ
سلطان اول معارکهده روکردان اولوب اهل و عياللرين نهر کر مقابلهسنده
هلو نامى ايله شايع اولکاسنده بر صعب محلده حفر خندق ايدوب بقية
السيوف اولان قزلباشلر ايله کندولرين حفظ و حراست اوزره اولدقلرى
وزير دليره منعکس اوليچق تاتار عسكرينک بر مقدارين خان برادرلر
يله اوزرلرينه کوندردى واردقلرى کيى هزيمته يوز طوتوب مقابله
ايدمهديلر ارش خانک خزينهسين و صاحبه الجمال يتشمش قزلقين و عورتن
و قرق اللى حسنا حاربهستى سبى و غارت ايلدیلر و بر صبى اوغلى
دخى اسير ايتدیلر و انده اولان قزلباشلرک اکثرين قتل ايلدیلر سائر
غنایمدين غيرى اون ايکى بيک قطار مهار حق و نصيب جند تاتار اولدى
الحق بو فتح و بو غنایم غنيمت اولدن متجاوز ايدى (II, 53-54)

عثمان پاشانک شماخیده محاصره اولديغى و ذکر اولنان عسكر تاتارک
دچارهسى ذکرندهدر

اوتوز قرق بيک عسكر ملاحده شاهزاده ديو بر صبى بى کندولره
سرعسكر ايدوب شماخى قلعهسنه کوب عثمان پاشايى اوچ کون محاصره
ايتمشلر پاشاي بنام دخى عسكر تاتار على العجله ايرشمک ايچون پيام
کوندرر قضا ايله کيدن چاوش عسكر قزلباشه دوش اولور چون مضمون
مکتوبه واقف اولورلر شيروانيلر ايله جنکى تأخيره قويوب تاتار عسكرينه
مقابله ايچون کيدرلر و محمود آباد نام صحراده ملاقى اولوب اوچ درت
کون عظيم جنک و اوغراش ايدرلر اما کثرت باران طرفينه کوز اچدرميوب

سابقا شیروان خانی ارش خانک قتلی و انہزای ذکرندہ در

ارش خانکہ مقدا شیروانہ فرمانران ایدی عثمان پاشانک و سائر
سیانک ازالہسی قصدینہ یکرمی بش بیکنن زیادہ قزلباش عسکرین آمادہ
ایدوب زمین ہشیروانہ کچر و ابتدا شماخی اوزرینہ دوشر رمضان المبارکک
طقوزنجی کونی کہ یوم الاحد ایدی عثمان پاشا دخی عسکر اسلام ایلہ
مقابلہ یہ کلوب مقاتلہ ایدرلر و اول کون بتون کون جنک اولور و لکن
اخشام ایرشملکہ طبل آسایش اورلر و آیریشورلر ایرتسی دخی عینیلہ
بویلہ واقع اولور اوچنجی کونی کہ یوم الثلثا ایدی ینہ عینیلہ جنک و
حرب متمادی اولور جناب رب العالمینک عنایتی و سرور کائنات علیہ
السلامک معجزاتی برکاتیلہ مدت مدیدہ دنبرو تاتار خانک کلمہ ————— نہ
عسکر اس ————— لام چارچشم ایلہ منتظر ایکن اول محلدہ
تاتار خانک اوج توانا و بہادر قرنداشلی کہ بری عادل کرای و بری
غازی کرای و بری سعادتکرای ایدی و فرزند ارجمندی مبارک کرای
قرق اللی بیگ عساکر تاتار عدوشکار ایلہ کلوب ایریشورلر و بی محابا
قزلباشہ کیریشورلر بفضل اللہ تعالیٰ بر غزا اولور کہ چشم دورین فلک
بانکہ زمرہ ملک نظیرین آزرکورمشدر و بالجملہ بو قدر خانلر و سلطانلر
قتل اولندوغندن غیر ییدی بیگ یدیوز التمش درت قزلباشک رؤس
بریدہسی اولچیندہ معدود اولور مجروحاً تلف اولنلر و صوبہ غرق اولنلر
دخی اون بیکنن زیادہ ایدوکی تحقیقہ ایریشور سردار کمرہان اولان
ارش خان دخی اسیر و کرقتار اولمش ایکن حضور وزیر جلیل الشاندہ
اولدخی قتل اولندی اما عسکر اسلام اغتنام ایتدوکی غنائیم حد و احصادن
متجاوز اولمفلہ اولباب مسدود قلندی

ارش بکربکیسی قیطاس پاشانک شہادتتی ذکرندہ در

ارش خان بدکمان عثمان پاشانک اوزرینہ متوجہ اولدقده امام قولی
سلطان و کیلانی امیر خان دخی اون بش بیگ قزلباش کمرہان ایلہ ارش
قلعہسی اوزرینہ کلور قیطاس پاشا قلعہ یہ تحصن ایدہ جنک ایکن خفت ایدر و
قزلباشی کوزینہ صالندبرمز اوزرلرینہ کیدر و لکن ہر زمان باد موافق

ایدرلر و بونی دخی نقل ایتمشکه قیتاقده بر قوم وار ایمش حاکمترینه
 اسومی دیرلرمش حضرت رسالتیناه صلی الله تعالی علیه و سلمک عم
 بزرگواری حضرت حمزه رضی الله تعالی عنه نسلدن اولمغی ادعا ایدرمش
 اگرچه قامتلری معتدل و سائر ناسه معادل و لکن غایت فربه و جسمیم و
 باشلری ایکی بتون قیون پشهچک بر قزغان قدر کبیر فرضا هر نه قدر
 قوتلو آت و بارکیر اولسه بوناری چکمکه متحمل اولمز ایمش بر یردن
 بر یره کتسهلر جاهوس عربسهینه بینرلر کیدرلرمش حتی سردار باوقاره
 کمدمکترینه عربه اول طاغدن عبور ایتمک ممکن اولمدوغین عذر بیان
 ایتمشلر (II, 50-51)

عسکر اسلامک مشتای ارضرومه دخولی ذکرندهدر

عساگر اسلام ایله چون تقلیس حوالیسنه کندی روز قاسمدن ایکی
 کون مقدم ایدی و لکن قیش احکامی ظهوره کلوب بر مرتبه بارد و
 شدید یلدر اسدیکه بر نیجه بیک چادر پارهنوب بیقلدی قاسم کیجهسی
 خود بر مرتبه قار یاغدی که چادرلرک اکثری قار التنده قالدی محصل
 اول منزلده بر نیجه بیک آدم هلاک اولدی و بالجمله هزار زحمت و
 مشقت برله رمضان شریفک یکریمی برنده ارضرومه دخول میسر اولدی
 عسکر اسلام ایله اسکداردن قالقوب مدت اقامتلرندن غیری منزل بمنزل
 ارضرومه داخل اولنجه یوز اوتوز درت کون سفر چکلدی و اول حینده
 کیمنه قیشلاق کیمنه اذن انصراف ویریلوب مقتضای خاله کوره هر کسک
 تدارکی کورلدی (II, 51-52)

عسکر اسلام عودتندنسکره شیروان اولکاسنده ظهور ایدن وفایع

ذکرندهدر

عثمان پاشای وقور کندویه مأمور اولان عساگر موفوره ایله اوللا ارش
 مقابلهسنده بر جسر قوی العصور بنا ایدوب و اندن مرور ایدرک قرهباغ و
 مغان خلقتی نهب و غارت و انواع خسارت ایدوب بی حد و بی قیاس
 غنایم ایله دار الامارهسنه وصول بولدی (II, 52)

جمله دن قموق و قيتاق و تيزسرانه* حاکملى بوجمله عثمان پاشايه مصيحه
 و منقاد اولمش ايدى و عثمان پاشا مرحوم اول خاتونى استانبوله معا
 كتوروب حسن جمال ايله استانبولده غايت شهرت بولمش ايدى اول زمانك
 اهل هواسى داغستان كوزلى ديو شريفار سويلديلىر و مرعبلر باغديلر بر
 ايكي سنه خواننده و كوينده لساننده اكثرى مذكور اولان اول ايدى
 صكره بوسنهده غرق اولان حسن پاشا مرحومه فرمان پادشاهى ايله تزويج
 اولمش ايدى حتى بوسنهيه معا كتوردى
 (49.50, 11)

سردار ذى وقارك ارشدن عودتى ذكرندهدر

چون ارشده اون سكر كون اقامت اولندى قلعه مزبوردهك و عثمان
 پاشاي دليرك مهمتى كر كى كى كوردلى آندن عسكر اسلام ايله عودت
 اولنوب لوند خان اولكاسندن كدران ايتمك نيتيله توجه اولندى و سكرنجى
 كوننده سلطانجق نام منزله قونلدى و منزل مزبورده داغستان حاكمى
 شمخال سردار باوقاره ملاقات ايچون كلكه عسكر اسلام تمام زيب و
 زينت ايله استقبال ايدوب كتورديلر و تعظيم و تكريمنده مبالغه ايتديلر
 حكمت اول كيجه ليله برات ايدى عسكر اسلام شنلكر ايدوب طويلر و
 تفنكر آتوب و موم دونماسين ايدوب انواع زينتلر و شادمانليكر ايتديلر
 شويله كه قوم مزبور حيران و متحير اولديلر

حكايه عالي افندى مرحوم يازار كه بو حقيرى سردار باوقار بعض
 لازم الاخفا اولان اخبارى لسانى كندويه تقرير ايتمك ايچون كوندرمش
 ايدى بعد تبليغ الرساله كندوسيله مصاحبت ايدر كن نقل ايتديكه قارشومزده
 كورينان طاعك ماوراسنده ايت تبل نامنده بر قوم مبتدل واردر كه بد مذهب
 و بد مشرب جيفه خوار بر قوم مرداردر بر عورتى ايدى سكر كمنسه
 تزوج ايدر و بر زنازاده لرى وجوده كهوب حركته قادر اوليجق جمله سى
 دينديز اوتورلر و اول ولد زنانك انه بر الما ويرلر و كندولرينه
 دعوت ايدرلر قنغينه المايى ويرسه اوغلان انك ولدى ايدوكنه حكم

* «Табасарани» табсаран, დამახინჯებულნი, უფიქრობ, ჯი, *
 ყოფილიყა.

ایالت شیروانده وزارت ایله عثمان پاشانك قالدوغی

الکای شیروان ضمیمه ممالک عثمانیان اولیجق لابد صاحب تیغ و شجاعت بر وزیر نیک رأی محافظه سنه تعیین اولنمق اقتضا ایتمکین عساکرک صفار و کباری و جمله نك مختاری اوزتیمور پاشا اوغلی عثمان پاشا ایدوکنده متفق الکمه اولدقلری مقرر اولمغین پس مشارالیهک تیمور قیو قلعه سی مقر مقرری اولوب وزارت و سردارلق عنوانله شیروان حکومتنه نصب اولندی و تمام بیك یکیجری و علوفجیان یسار بلوکی اغالریله و سائر قیوقولندن کفایت مقداری و التمشدن زیاده طوب و ضربن و ایکیوز صندوق جبه خانه و قلان قولک الی آیلق مواجیبی وزیر مومی ایله تسلیم اولندی و مجددا اوج بیك قول یازیلوب و اخراج اولنان طوائف ایله ارباب تیماردن اون بیك مقداری محافظه جی دخی تعیین اولندی (II, 49)

ولایت شیروانک مالی و تحریری ذکرنده در

ولایت مزبوره دفتردارلغی کمشزاده مصطفی چلبی نام کمسنه به ویریلوب قزلباش تصرفی اوزره سنوی مالی ایکیوز قرق یدی بچق یوک اچیجه اولمق اوزره دفاتر پادشاهی به قید اولندی و زال محمد چلبی نام کمسنه دخی اول دیارک تحریرینه تعیین اولندی شماخی بکریکینه یدی یوز بیك اچیجه خواص و اون درت سنجاق بکینه دخی استحقاقلری مقداری خواص و هر سنجاغه زعما و ارباب تیمار و کزیده قری خواص همایون اولمق اوزره ثبت دفاتر ایلدی و تیمور قیو ایالتنه دخی وجه مشروح اوزره خواص و امرا و زعما و ارباب تیمارینه قانون اوزره قری تحریر اولندی و یدی سنجاق بکینه خواص تعیین ایلدی و داغستان حاکمی امیر شمخاله بر کزیده سنجاق ارپهلق و یروب و قرنداشی طوجهلاو بکه که عثمان پاشا محضا داغستان حکامیله دوستلقده و برلکه یتمکده کمال استحقامه سبب اولمق ایچون مزبورک قزین تزوج ایتمش ایدی مزبوره دخی بر کزیده سنجاق ارپهلق ویرلمش ایدی و داغستانکه بر ملک وسیمدر نیجه حکامنک بو دیارده نامی دخی مذکور اولمامشدر

جسر بالتمام ثقلترندن ييقلور اوستنده بولنان قزلباشلر جمله صويه دوشوب
 بوغيلور اردلرنده قلالنرى دخى شيروان سنيلرى قرمغله بر نعمت غير
 مترقبه در كه وجوده كلور (II, 47).

ارش قلعه سنك بنيادلى ذكرنده در

شهر مزبورده كلنجه عسكر اسلام ذخيره سزلكدن غايت مضايقه چكمشلر
 ايدى حتى سردار ذيشان اوزرينه جمعيت ايله كلوب اطالة لسان دخى
 ايتمشلر ايدى فى نفس الامر اريه التيشر التونه اون اون برر آلتونه نمك
 هر طعامه جمله دن مقدم كرك اولان اولدر ايكيشر آلتونه بولنمزدى
 ارش شهرينه كه كلندى بر مرتبه غنا و وسعت بولنديكه هر كس برر
 آيلىق بلكه قرقر الليشر كوونلك ذخيره سبن طوتدى و انده بر قلعه بناسى
 باقتضا ايتمكه شاه باغى كه شهر دن منفصل بر باغ دلگشا ايدى اطرافنده
 مستحكم سوري و وسعتده بكرمى اوتوز بيك عسكره كافي سكتى ايدوكى
 ظاهر اولمغين اتفاق آرا ايله انى قلعه ايتمك مناسب كورديلر و جمله
 اشجارين قيرديلر و اوچ قپولو خندقى واسع و عميق و بر قاچ قلّه كيبيره
 دخى ضم و احداث ايدوب بر هفته نك ايچنده بر مستحكم و عظيم قلعه
 ايتديلر و بكر بكيلىكنى حرم محترم دن ميراخورقله چيتوب صاروخان
 سنجاغنه والى اولان قيطاس بكه ويرديلر (II, 47-48)

فتح قلعه باب الابواب يعنى تيمور قپو

فى سنه ۹۸۶ چون سردار نصرتيار عسكر عدوشكار ايله شيروان
 اولكاسين بو وجهه قبضه تسخيره ادخال ايتدوكى اول ديارده اولان سنيانك
 معلومى اولدى قلعه مزبورده طرف شاه كمراه دن حاكم اولان چراغ خليفه
 نام بدره اى اخذ ايدوب مجبوس ايتمشلر و مرده سندن اوچيوز قدر قزلباشك
 باشلرين كمشلر ان دن ايكى بيك مقدارى كبود و سپاه قاپالقو سنى المذهب
 كماندار و تيرانداز و بهادرلقده ممتاز توانا يكتلر بر وضع مخصوص
 ايله اردوى همايونه كلديلر و كبارى فاخر خلعتلر ايله لباس اولنوب ماعداسى
 دخى ماملرلرندن زياده رعایت ايله مرعى قلنديلر و اول محلدّه چراغ
 بى فروغك فتيل عمرى قطع اولنوب سائر مرده سيله طوراعى بر محل
 واقع اولدى (II, 48-49)

کچیدی نام نہری کچوب عسکر اسلامک اوتلاقده کرن دودلرینہ و سائر طوارلرینہ اولاشورلر چون بو خیر سردار نصرت یاور چنابنہ واصل اولدی فی الحال عثمان پاشایی و حلب بکربکیسی محمد پاشایی و ذوالقدرلو بکربکیسی مصطفی پاشایی اوزرلرینہ کوندردی کورسہلر کہ بر قاچ الای باغلمشار و جنکہ مٹی اولمشار امیرخاندن غیرسی معبود قیون کچیدی نہرندن کچمشلر الا امیرخان بر قاچ الای ایلہ دمدار اولوب کچید باشنده طورمش عسکر اسلام واردقلری کبی بی محابا جنکہ قویولدیلر و اصلا کوز اچدریبوب اوزرلرینہ اوغرادیلر اگرچه انلر دخی ثابت قدم اولوب طورمقده و عسکر اسلام ایلہ طورشمقده تقصیر ایتمدیلر اما عاقبت عنایت باری تعالی یاری قیلوب قزلباش عسکرینک یوزی دوندی و جملہ کچیددن کچن الایلی صندی بزم دخی عسکرمز اوزرلرینہ زیادہ هجوم ایتمکہ اول انده بر ایکیبیک قزلباش یرہ دوشمکہ سائری جان حلاص ایتمک تدبیرینہ دوشدیلر و کچیددن کچمکہ اوشدیلر لکن مزاحمہدن معبود اولان کچیدی بولامدیلر همان بر ساعت اول کچمکہ ایودیلر و قلیچ قورقوسندن صویہ دوکلدیلر و کچیدسز یرہ اوغرامقلہ زیادہسی غرق آب اولدیلر انجق امیرخان کچمیان الایلر ایلہ سلامتہ جان قورتاردی نہری کچنلردن اٹوابن دوکوب قورتلان خوش قورتلدم دیو شکرانہ سلامت ویردی

(II, 46-47)

شماخی حاکمی ارس خانک و شکی حاکمی احمد خانک
لحکمة انہاملری ذکرندہدر

مزبورلر اقرانلری اولان یدی سکر بد قرین قزلباشدن اون ایکیبیک عدوی دین ایلہ امیر خان امدادینہ متوجہ اولورلر امر اتفاقی بر حوالہ یرہ ایریشورلر کہ امیر خانک عسکر اسلام ایلہ جنکین و منہزم اولدقلرین بر مسافہ یردن مشاہدہ ایدرلر مکر شیروان سنیلری قزلباشک انہامک ایشتمشلر و تعقیب ایتمکہ کلورلرکن بونلری قچار کورورلر بی محابا جنکہ کیرلر بونلر دخی بر جسر عظیمدن مزاحمہ ایدوب کچرکن

باشی آچیق ملکینه منتهدر جمه‌سی بوکا تعظیم و تکریمده متفقدردر فرضا
 هددعالرنندن صیغنورلر و قلیجی بوندن قوشانورلر و مشکالترین اکا طانشورلر
 سلطان سلیم اول مرحوم شهزاده‌لیکی حالنده بو نلرک دارالملکی اولان
 کوتاش مملکتته وارمشدر و آنلر اول زمانده خراج تکلیف اولنمز سائر
 خراجلرین عفو ایتمشدر شمدی الان آنلره اکتفا اولندی (45-44, 11)
 احوالدری موجب تطویل اولمهمین بو مقدار ایله

فتح قلعه شکی

فی سنه ۹۸۶ مقدهما الکسندره خان اطاعت ایلدوکی اوآنده شکی
 فتحته نامزد قلوب بلوک خلقدن ایکبوز سپاهی و امرادن میرزا علی بک
 و لاغوش احمد بک که اول دیار قدیمده کندو یوردلری و کندولری
 اول مملکتک قنان ارسلانلری و قوردلری ایدی معا ارسال اولنمشدر ایدی
 لکن یوللرنده اولان نهر قنق غایت طاشقون و بولاق آقمغله بر قاچ کون
 تأخیر ایتمشدر ایدی بعده فرستله عبور و شکی قلعه‌سین محصور ایدرلر
 و بفضل الله تعالی دولت پادشاهیده فتح و تسخیر ایدرلر ایالتی باباسنک
 بو خدمتی مقابله‌سندنه لوند اوغلی ارکلا میرزایه توجیه و تعیین اولنوب
 قاضی و دزدار و سائر لوازم نه ایسه احضار اولندقدنسکره ممالک پادشاهی‌یه
 ضم و الحاق اولندی (66-45, II)

محاربه ثانی باامیرخان و غیر کمرهان

سنه ۹۸۶ سردار نصرتشعار عباکر عدوشکار ایله جانب شیروانه
 عزیزت ایدوب نهر قابور ایله نهر قنق میاننده قوناق طوتوب مقیم ایکن
 مکر طوقماق خان و کندوسیله بیله منهزم اولان کمرهان اول زمانده
 نهر و عسکر اسلامدن انتقام الموق سودای خامنده دامن درمیان ایدوب شاهدن
 مأذون و تبریز خانی امیر خانی بر بهادر و تکاوردر دیو کندولره سردار
 هزیمتمون اولمق رجا ایدرلر پس امیرخان و حاکم مغان اولان مراد
 خان و حاکم نخجوان شرف خان و انصار خلیفه محصل یدی سکر
 سرعسکر اصحاب سرخ‌سر بکرمی بیسکدن متجاوز عسکر اولوب قیون

ღკორი ღალმდი ალა ტერაოადოდიალ¹ ნამნდე ბრ საჯბე ალჯალ ღზრე ღალმდი
 უ ბაბასი კბი აოლ მალაკე ღკმი სამალ აოლმდი უ ტროიჯ უ ტსკიჯე რეგბ
 აიბზრინ უ ბკარ კრკმზ დიო სჰერტ ურდრ კიდრკ ბრ საჯბ ḡსნ უ
 ღმალ ღლამ მირ აჯორღი სბბილე ღმმთე ტყრბ აიბდი ბადე აბჯსე ბილე აბჯრ
 სირე კბსე ბილე კიდრ ბრ ან იანდნ მნფკ აოლმდრე უ ნამნე ტაოატ დირლ
 აბდი ბრ კონ ღოან მზბორ პრთაო ათარ ნკარი ტნა დოშორრ უ სრბდნ
 ღბადეჯე კორმკლე მსტ უ მდჰოშ იატორ აბკნ ბოლორ ḡმან ღრსტ ḡნიმტდრ
 დიო ნკარკ ღამე-ჯოახნე კბრრ უ დილდბკი კბი მრად ნფსანბსინ ურრ.
 აკრჯე აოლ მღლდე ნკარ დჯი ბბდარ აოლორ ამა აოლმდი აოლჯკ დიობე
 აბორღე ḡრრ აბრსი ბო ღრმ უ ღბიატი აოჯნდნ კტლ აბმკ ასტრ უ
 ალა სჰერტ ბოლმყდნ უ ბოყდრ ღრმ ღბილ აბჯონ კტლ ნფს აბმკი ḡდალტ ḡდ
 აბმდოკნდნ აბმზ ნჰაბ მრბე ღნდე ბრ მჰლკე ბრე ḡარ აბსე აოლ მღლრე
 კონდრმკლე ტლფ აოლმბინ მრად აბდინორ უ ბალჯმლე ბრ კონ ბრ ტოჯან
 სალობ ბოზ აოზრნდე ბრ აორდკ ადორრ უ ტაოატი აბბე ḡარ ტოჯანი უ
 აორდკი ალ კტორ დიო კონდრრ ბოზ ḡოდ ადმ ტოტეჯკ დკლ აბმშ ტაოათკ
 ტაოაი ბოშე ღბყარანდე ḡრკ აოლორ ნკარკ დჯი ღმლი ღაჰრ აოლორ უ მდტ
 მḡინḡსი კლიჯკ ბრ ღზრ ტოჯორრ აოლ ღზრე ḡან ღრასნდე ბოკრე-სჰინ
 დიდკლრე ღრბე აოლ ღმანდე ბრ მḡჰმ სჰერ აბმშ უ აბნა² მლოკდნ ბკრე-დოან
 ნამ ბრ მლკ ღზადენკ მლკი აბმშ აკა ტროჯ აბდრ უ აოლ ღზდნ აოჯ აოჯლი
 ტოჯრ უ კორჯსტან მმლკტნი აოლ აოჯ აოჯლანე ტფსიმ აბდრ ბიოკ აოჯლნე
 კოთაშ მლკნი კე ბაში აჯბკ მმლკბდრ ურრ უ ბაში აჯბკ სსლḡსი
 აკა მბბი აოლორ აორთაჯე აოჯლნე ტფილსი ურრ კე სიმონკ ნსლი აკა
 აოლათორ კე ḡორავაბ³ აოჯლრე დიო სჰერტ ბოლმშლდრ კოჯკ აოჯლნე
 ღაჯტ³. ḡლაბბტი ურრ კე ḡონდ ḡან აოლკასბდრ ამა ბიოკ აოჯლნკ ნსლი ღონ

¹ ან ადგბლას დაბეკდბლილია დორბალ რაჯ ḡადამწერის ან კორეკ-
 ტურული შეḡდომა უნდა იყოს. მოტანილი ტქმულების შინაარსის მიხედვით
 ღაბარაკია თამაო მეფეჯე, რომელიც ღართველ მაჰმადიანებში თაბარ
 დედოფალ-ად იხსენიება.

² აჯ შეḡდომით დაბეკდბლილია ḡორავატ.

³ აჯაც შეḡდომით ნაჯტ-ი წერია.

بجوانی خالی و خرابه قومش پسر سردار باوقار ایالتی قسطنطنیه
 منجائی یکی صولاق فرهاد پاشازاده محمد پاشایه عنایت ایدوب و مستوفی
 قول یازوب و جمله مهمان تکمیل ایدوب کرکی کبی ضبط و ربط
 (II, 42-43)
 ایتدیله

لوند خان اوغلی الکسندره خانک اطاعتی

فی سنه منه تفلیدن قلقوب نهر کردن عبور و اوچنجی منزله
 قاپور صوبی کنارنده مقیم ایکن زکم و کریم¹ نام ایکی شهر کبیرک و
 ممالک کورجستاندن نیجه یرک امیر نامداری و کورجستان ملوکنک بنام
 و اختیاری مزبور الکسندره خانه مقدا جانب سرداردن مکاتب استمال
 ایله معتمد آدمیر وارمغله مملکتک اعیاننی بانته الوب و بنام ازناورلیله
 آلایلر ترتیب ایدوب و اردوی همایونه کلمک اوزره ایدوکی خبر انمغله
 غیرت ناموس پادشاهی موجبجه جمله عساکر اسلام کمال شوکت و شهرت
 ایله استقبال ایلدیله و سردار ظفر شکارک اوتاغنه کلدکده کندویه قات
 قات خلعتله و سائر منسوباته علی قدر مراتب رعایتله اولنوب سنهده اوتوز
 یوک حریر اون محبوب غلام و اون دوشیزه سیم اندام اون جناح اسیری
 طوغان و اون جناح دخی هجیزی بالبان خراجه متهد اولمغله اولکاسنه
 بکربکیلیک عنوانیله متصرف اولمق اوزره برات عالیشان عنایت و احسان
 اولندی.
 (II, 43)

کورجستان ملکرینک کندو معتقدلری اوزره نسللری ذکرندهدر

ملوک کورجستان نسلی کیکاسه اتدن داود نبی صلوات الله تعالی
 علی نبینا و علیه حضرتنه متهدی اولمغی ادعا ایدرله و دیرلر که زمان
 سابقده بر پادشاه ذی شان جمیع کورجستانه مالک و اول دیارده کمال
 عدل و داده سالک ایدی اتفاقا مرد اولدقده یرینه قائم اولاجق اولاد

¹ წიგნში შეცდომით კოიმ (გვიმ) წერია, მაგრამ ეს უთუოდ გრემი ქა-
 ლაქია (ზადემი და გრემი).

ذكوری قالمدی الا نمر و ادود پال^۱ نامنده بر صاحبه الجمال قری قالدی و باباسی کبی اول ممالکه حکمی شامل اولدی و تزویج و تنکیحه رغبت اینتیزین و بکار کر کمز دیو شهرت ویردی کیدرک بر صاحب حسن و جمال غلام میر اخورغلی سببیله خدمتته تقرب ایتدی باده ایچمه ییله ایچر سپره کیتسه ییله کیدر بر آن یانندن منفک اولمزده و نامنه طاوات دیرلر ایدی بر کون جوان مزبور پرتاو آتار نکاری تنها دوشورر و شرابدن زیادهجه کورمکه مست و مدهوش یاتورر ایکن بولور همان فرصت غنیمتدر دیو نکارک جامه خواینه کیرر و دیلدیکی کبی مراد نفسانین ویرر اگرچه اول محلدہ نکار دخی بیدار اولور اما اولدی اولاجق دیوب او بورلغه اورر ایرتسی بو جرم و خیانتی اوچندن قتل ایتمک استر و الا شهرت بولمقدن و بو قدر جرم قلیل ایچون قتل نفس ایتمکی عدالت عد ایتمدو کندن ایتمز نهایت مرتبه قتده بر مهلکه یری وار ایسه اول محلره کوندرمکه تلف اولمسن مراد ایدینور و بالجمله بر کون بر طوغان صالوب بوز اوزرنده بر اوردک اندورر و طاواتی البته وار طوغانی و اوردکی ال کتور دیو کوندرر بوز خود آدم طوته جق دک ایمش طاوانک طای بوشه چیقارانده غرق اولور نکارک دخی حملی ظاهر اولور و مدت مہینہسی کایچک بر قر طوغورر اول قزی وان قراسنده بو کره شین دید کلری قریه اول زمانده بر معظم شهر ایمش و ابنا^۲ ملوکدن بکره دوان نام بر ملک زادنک ملکی ایمش اکا تزوج ایدر و اول قزدن اوچ اوغلی طوغر و کورجستان مملکتی اول اوچ اوغلانہ تقسیم ایدر بیوک اوغلنه کوتاش ملکنی که باشی اچیق مملکتیدر ویرر و باشی اچیق سلسلهسی اکا منتی اولور اورتانه اوغلنه تفلیسی ویرر که سیمونک نسلی اکا اولاشور که لوارصاب^۳ اوغللری دیو شهرت بولمشلردر کوچک اوغلنه قاخت^۳ ولایتی ویرر که لوند خان اولکسیدر اما بیوک اوغلنک نسلی چون

۱- ამ დავილას დაბეჭდილია ნ. დორიას რაც გადამწერის ან კორექტორული შეცდომა უნდა იყოს. მოტანილი ტექსტების შინაარსის მიხედვით ლაპარაკია თამარ მეფეზე, რომელიც ქართველ მაჰმადიანებში თამარ დედოფალად იხსენიება.

۲- ლორსაბაშა დავილას დაბეჭდილია.

۳- აქ შეცდომით დაბეჭდილია.

جوانبی خالی او خرابه قومش پس سردار باوقار ایالتی قسطنونی
سنجافی بکی صولاق فرهاد پاشازاده محمد پاشایه عنایت ایدوب و مستوفی
قول یازوب و جمله مهماتن تکمیل ایدوبه کرکی کبی ضبط و ربط
(II, 42-43)
ایتدیله

لوند خان اوغلی الکسندره خانک اطاعتی

فی سنه منه تفلیدن قالقوب نهر کردن عبور و اوچنجی منزلده
قاپور صویی کنارنده مقیم ایکن زکم و کریم¹ نام ایکی شهر کبیرک و
ممالک کورجستاندن نیجه یرک امیر نامداری و کورجستان ملوکنت بنام
و اختیاری مزبور الکسندره خانه مقدا جانب سرداردن مکاتب استمال
ایله معتمد آدملر وارمغله مملکتک اعیانتی یانه الوب و بنام ازناورلریله
آلایلر ترتیب ایدوب و اردوی همایونه کلک اوزره ایدوکی خیر النمغله
غیرت ناموس پادشاهی موجبنجه جمله عساکر اسلام کمال شوکت و شهرت
ایله استقبال ایتدیله و سردار ظفر شعارک اوتاغنه کلدکده کندویه قات
قات خلعتلر و سائر منسوباته علی قدر مراتبم رعایتلر اولنوب سنهده اوتوز
یوک حریر اون محبوب غلام و اون دوشیزه سیم اندام اون جناح اسپری
طوغان و اون جناح دخی هجیزی بالبان خواجه متعهد اولمغله اولکاسنه
بکربکیک عنوانیله متصرف اولمق اوزره برات عالیشان عنایت و احسان
اولندی.
(II, 43)

کورجستان ملکرینک کندو معتقدلری اوزره نسللری ذکرنددر

ملوک کورجستان نسلی کیکاوسه اتدن داود نبی صلوات الله تعالی
علی نبینا و علیه حضرتته منتهی اولمغی ادعا ایدرلر و دیرلر که زمان
سابقده بر پادشاه ذی شان جمیع کورجستانه مالک و اول دیارده کمال
عدل و داده سالک ایدی اتفاقا مرد اولدقده یرینه قائم اولاجق اولاد

¹ წიგნში შეცდომით კოიმ (გვემ) წერია, მაგრამ ეს უთუოდ გრემ ქა-
ლაქია (ხაგემი და გრემი).

اطاعت منوجهر ابن کیهخسرو

میر مزبور التي بيك مسلح ازناورلر ايله كلوب و پس جبلدن غالب و مغلوبه نكران و غالب طرفندن استيمان اميديله متوقف ايكن طوقماق خانك احوالنه واقف اولديغي كبي اوتاغ سردار كردون وقاره سجرده كلوب واصل اولمش ايدى اول حينده هر مير ميران و ميرلوا عسكرنده بولنان كه لرى و زنجيره چكلمش قزلباشلرى علملرى سرنگون و كوسلرى و نفيرلرينك صداسى هزيمتمون ديوان سرداره كلديلر و ديرى كنوريلن قزلباشى ينه كتورن غازى باش ايلمكه بر آنده بو قدر عدونك كه^۱ بى دولتى خاك هلاكده غلطان ايدوكين كورمكه كلان ازناورلره تمام موجب عبرت و باعث نصيحت واقع اولدى.

(II, 41)

فتح قاعه چلدري و قلعه تومك و قلعه خرتيز و اخا كلك^۱

اردهان سنجاغنه ميرلوا نصب اولنان عبدالرحمن بك جانب سردار عاليمقداردن ذكر اولنان قلاعى اطاعت ايتدرمك ايچون كوندرلد كدنسكره اهايلسى سرفرو و اطاعت ايلمكه جانب پادشاهيدن ضبط اولنوب حكام پادشاهى نصب اولندى.

(II, 42)

فتح قلعه تفليس

فى ۲۰ جمادى الآخرة فى سنة ۱۰۱۰ يوم مزبوره عساکر اسلام قلعه مزبوره محاذيسنه كلديلر مالكى اولان داود خانكه كورجسيان ملكرندن بر مير بنام ايدى مكر مقدم شاهه تابع اولوب تاج كيمش و كمانان اولكاسنه متصرف ايمش عسکر اسلامك هجومه طاقت كتورده ميه جكى معلومى اولمغه قلعه دن فرار و ترك دار و ديار ايدوب و جمله رعاياسيله صعب المرور طاغله صيغنوب قرار ايلمشار و قلعه مزبوره و اطراف و

۱- داخدا داخل كلك (საქართველოს) სიტყვაში "დახდა" (داخل كلك) ۱-
დილი.

دلاور و بر جوان تکاور اولمغه عدو آزدر چوقدر ديمز و تعقب
 ايده جنگ عسکره توقف ايتمز محصل کنديسنه صغهز الا ياننده بولنان
 اوج درتيوز آدميسيله بروجيله اوغرار که قزلباشک بر ايکی آلاين
 سويندورر و يوزلرين ترسلرينه دوندرر اما قزلباش غیرالنوب اوزرينه
 برقاچ آلاي بر اغوردن هجوم ايدر اوتوزدن زياده بنام اغالري شهيد
 اولور و کنديسين آتدن يقارلر و باشنه چوکرلر تکرار آدملری
 قزلباشه هجوم ايدوب بر ايکيوز قزلباشی دوشورلر و کنديسين اتلندورلر
 اول محطده کندی ايله اوج قزلباش کسرينه قزلباش آلايری تعاقب
 ايدوب بو کره مجروحا اتدن دوشرينه جنديلکي و فارسليکي نمره سيله
 آتلنور و يرنده ثابت و برقرار اولور طورر

(نظم لامعی مرحوم)

نيلسون بر جان بو دکو تيز ايله :: شير تنها بر سوری خونريز ايله

اکا دکين عثمان پاشايی دخی سردار کوندهرر و يتشدبير عثمان پاشا دخی
 قول محطده فوق الحد دلاورلکر ايدر بعده ارضروم بکربکيسي بپرام پاشا و
 مويتابزاده احمد پاشا دخی ايريشور ضحوة کبرادن غروبه وارنجه بر
 جنگ و پرحاش اولور که فلکده ملکر تحسين و شاباش ايدرلر حکمت
 خدا باران دخی اصلا کوز آچدرمز و قطعاً طوپه و تفنگه کمسنه به ال
 اوردرمز صافيجه قلیچ جنگی اولور محصل وقت غروبه قزلباشک آردی
 سوکلدی و فی الحال بش التي بيک کله کوندلره دکلدی و لاشه
 مردارلری ميدانه دوکلدی بو قدر لجامن سورر آت و استر و مہارين
 چکمش قطار قطار اشتر و بو قدر خيمه و خرکاه و سائر بارو نگاه که
 نصيب غزات اسلام اولدی حد و مقداری انجق جناب باری تعالايه معلومدر
 ايرتسی ديوان سردار باوقاره کلان قانه بويانمش قزل قزل باشلر عد اولنمق
 فرمان اولندقدہ تمام بش بيک رأس عد اولندی بشيوز دخی ديري
 آلمش و اسير اولنمش بنام و نامدار قزلباش کتورديلر آتله دخی باش
 اولسون ديو فرمان اولنمغه انلرک دخی کله بی دولتری مقدم کلنله ضم
 و الحاق اولندی

منزل مزبورده مشارالیه خسرو پاشانک کتخداسی بش التیموز کله قزلباشی کوندرلره سانجوب اردوی همایونه داخل اولدی احوالی بویه اعلام ایتمش که تبریز خانی یکریمی بیگ قزلباش ایله قورجی بک و غازی بک نامان دلورلری بر قلعهده محصور ایتمشلر میرمیران مووی ایله دخی محمودی حسن بک نام صاحب عشرت میرلوی ایلی انجق التیموز آدم ایله امداده کوندهرر حکمت خدا تبریز خانی اولاجق قلتبانی قراولده بولوب اوزرینه سورر و کندیسى منہزم اولیحق جمله اردوسی دخی فرار ایدر تکرار اللهقولی خان بر قاچ بیگ قزلباش بدییمان ایله وان قلعهسین محاصره ایتمک ایچون کلورکن مشار ایله حسن بک مزبورلره شبخون ایلوب پراکنده و پریشان و اوچیموز کله سرخ سری اول عرصهده دخی غلطان ایندیکن عرض ایلمش بو غرالر مقدمه فتوحات عد اولنوب سردارک اغورینه و اعدانک مقهوریتنه استدلال و فال ایلدیلر (11, 39)

محاربه عظیمه در صحرای چلدر

فی جمادی الاخره ۵ سنه ۹۸۶ چون اردهانندن کوچوب وبله^۱ قلعهسی قریبه نزول اولندی احسن وجهله فتحی میسر اولدی ایرتسی یکی قلعه که ایکی طاعنک میاننده بر پشته رفیعنک ذرودسند و اقدر اطراف ناهموارینه قونلوب بعون الله تعالی وقت ظهره قالمدين جنک عظیمدن صکره قبضه تسخیره داخل اولدی مکر سردار کمرهان طوقماق خان و امامقولی خان و قردهخان اوتوز بیگ کزیده عسکر قزلباش ایله کمشلر و چلدر قلعهسنه و بر کوه پیرامننه ارقه و یروب قونمشلر غزات اسلامدن قرق الی کسنه اطراف عسکری تجسس ایدرکن قزلباش آلایرینه دوش اولوزلر و بی محابا اوغراشه کیررلر احوال سرداره تمنکس اولیحق دیاربکر بکربکیسی درویش پاشایی که طلیعه عسکر یعنی چرخهجی ایدی اوزرلرینه کوندرر اول دخی بر بهادر و

۱. ددایه وبله "Մեծամորի քաղաքը" ۱۸۶۰

كورد و ركاب همايونه بيلديره پس وزير اعظم ابتدا مصطفى پاشاي
 كتوردوب سعادتلو پادشاه سؤال بيورمشلر سردار اولديغىز تقديرجه
 تدبيرىكر ندر مصطفى پاشا دخى بزم تدبيرهز جناب بارى به استناد ايدوب
 محلنه و ارمق و اهل و قوف ايله مشاوره ايدوب مناسب كوريلان وجه ايله
 چالشق و مقتضاي حاله كوره طورشمقدر ديدى بعده سنان پاشاي
 كتوردوب سعادتلو پادشاهك امر شريفلرين افاده ايتدى اولخود بر مرتبه
 دعواى مردانكى ايتديكه اول سنهده تبريز و شيروان الكاسين و ايكنجيدده
 همدان و اصفهان طرفلرين عموما فتحه مهيد و ضامن اولدى ركاب همايونه
 ايكي سنك دخى كلامى معروض اوليجق سردارلق مصطفى پاشايه مقرر
 اولدى و آستانه دن بش بيك يكيچرى و ابناء سپاهيان ايله علوفجيان يسار
 بلوكلى و جبهجى و عربجهجى و طوپجيدن كفايت قدرى و بكاربكيلردن
 دياربكر و ارضروم و ذوالقدريه و حلب و قرمان بكاربكي تحت اياثلر
 نده اولان امرا و زعما و ارباب تيمار ايله مأمور اولديلر (II, 36-38).

عبور سردار نصرتيار بجانب اسكدار

في محرم الحرام سنه ۹۸۶ چون سردار نصرتشعار جانب اسكداره
 عبور ايتديلر قطع منازل ايدرئ ارضرومه وارديلر قزلباش ايله هنوز صالح
 و صلاح ادعا اولنوردى انجق كورجستان اهراسندن بعض امرا مخالفت
 ايتمكه انلرى اطاعت و انقياده كيديلور ديلوردى اكرچه قزلباش دخى
 صورتا صلح رعائتده تقصير ايتميز ديرلردى و لکن اولجيينده جانباز
 چقورنده اولوس تركمانك قيون و دودسین يغما ايتدكلى و دخى
 بونك امثالى نيجه فسادانلرى خلاف صلح ايدىكى واضح ايدى چون
 سردار ذیشان اردهان نام دربنده كه دهان كورجستاندر نزول بيورديلر
 خبر آلتديكه طوقماق خان عسكر فراوان ايله بر طاعه آرقه ويروب
 عسكر اسلامك ولايت كورجيه دخولنه مترقب ايمش و اهل اسلامك
 آردين آلمق تداركن كورمش اولمنزلدن طوقماق خانه بو مضمون ايله
 بر نامه اصدار ايتديلر كه بو فكر فاسددن كچوب مملكتكزه رجوع
 ايدسین خود خلاف صلح و صلاح عسكر اسلامه رهنلك ايدرسه كز
 بولكزه كلور بعون الله تعالى جزاكر بولورسز (II, 38)

زمان نصرت اقترا ایلرنده اولان فتوحات و غزوات ذکرنددر

لالا قره مصطفی پاشانک عجم سردار لغی فی شوال المکرم سنه ۹۸۵ وان بکربکیسی خسرو پاشا رکاب همایونه عرض کوندروب ولایت عجمه شاه اولان اسماعیل ثانی ابن طهماسب شاه فوت اولوب یرینه قرینداشی محمد خدابنده نام اعمی و نایینا شاه اولدیغین بیلدرمش بو فرصت محض غنیمت و اعدادن انتقام الاجق وقتدر دیو یازمش احوال چون پادشاه نیکحال حضورینه عرض اولندی بلا اهماال سردار نصب اولنمق و سفر تدارکی کورلمک امر ایتدیلر لکن صدر اعظم محمد پاشانک خلاف مرضیسی اولمغله منع و دفعنه چوق سعی و دقت و جل همت صرف ایتدی و اول محذوراتن بر نیجه دفعه جناب پادشاهییه عرض ایتدی جمله دن اول بقول یوزه چیقار و مواجب و مصارف آرتار رعایا تکلیفدن و تجاوز عسکردن پایمال اولور و دیار عجم مفتوح اولسه دخی رعایاسی بزه رعیت اولمغی قبول ایتمز و سفر مصارفنه طشره دن اولان تحصیل کفایت ایلمز جد اعلاکز جنتمکان سلطان سلیمان حضرتلری نه لر چکمشدر و ماییننده اولان صالح منعقد اولنجه نه زهر و نه قهر یوتمشدر بونی القا ایلدیلر عجم سفرین بیلمیانلردر و آت و طوآردن ایلریلوب اوکوزه بیلمیانلردر بو مقوله هزار محذور بیان ایدوب و لکن هر نه مرتبه سعی ایتمش ایسه مفید اولمدی عاقبت وزیر ثالث مومی الیه مصطفی پاشا ارضروم طرفندن و وزیر رابع سنان پاشا بغداد جانبندن سردار اولمق رای اولنوب و هر برینه سمتنده اولان عسکردن مستوفی عسکر تعیین ایلدیلر و لکن سنان پاشا بر معاند و لجوج دولتو اولمغله مصطفی پاشایه عسکرک کزیده سی و بهادری و بکا مرجوحی و مختلری تعیین اولندی دیو سعادتلو پادشاهه عرض ایلدی پس سعادتلو پادشاه ایکسینی دخی وزیر اعظم حضورینه کتوردوب طرفینی ارضا ایلمک امر ایتدیلر و لکن بونکاه دخی اولمدی هر نقدر مساعده اولندیه یه عناندن دونمدی وزیر اعظم دخی بونلری توفیق ممکن دکلدر همان بری سردار اولسون قنقیسی اولمق امر اولنورسه فرمان پادشاهکدر دیو عرض ایلدی تکرار جناب پادشاهیدن فرمان اولندیکه هر برین باشقهجه کتوردوب رای و تدبیرلرین

مملکتنه فرار و اول دار الکفرده قرار ایتدیلر الی الآن لهدم التمش پاره
 قریه موجوددر و هر قریه ده برر جامعلری اولوب خطبه لری له قرالی
 نامه قراعت ایدرلرهمش و غایت معمور و آبادن گویلر ایش بلکه هر
 برنده نیجه جامع و مسجد اولمغه متحمل ایکن کفار رخست ویرهز ایش
 اسکندر پاشا مرحومک کتخداسی موسی کتخدا که اهل دلدن بر معتمد
 آدمدر لیده تمام اون ییل اسیر بند و زندان اولمش ایدی بونلردن
 بر نیجه آدم ایله ملاقی اولدیغین و بر دفعه امر دیندن بر مسئله فتحنه
 افکرمان مفتیسنه ایچلرندن آدم کوندروب و اول کمنه کندویه ملاقی
 اولوب احوالترین تفصیل ایتدیکین نقل ایلدی حتی قرآن عظیمی ینه
 عربی خط ایله یازارلر و تفسیر ایتسلر له کفره سی لسانیه تفسیر ایدرلر
 و قرالغه دخی بر ویرکو ویرمزلر ایش آنجق بهر سنه ایچلرندن
 اوچویوز آدم قرال خدمته کوندرلر و لازم کلان مکاتب و مراسلاتی
 بونلر ارسال و ایصال ایدرلر و قرالترینک اعتمادی کندی ایناه جنسلری
 اولان کفاردن بونلره آرتوغ ایش و ذکر اولنان تاتار قباثلندن بر نیجه
 قبیله دخی بغداد و افلاق مملکتنده توطن ایتمشلر و طول مدت کفار ایله
 اتحاد و الفت سببیه تنصر ایتمشلر بغداد کفره سنک اکثری بو قومدندر
 و بر نیجه قبیله دخی تیمور توختمش خانله اتل ارماغی اوزرنده اوچ
 کون اوچ کیجه جنک ایلدکده بونلره خفیه خبر کوندروب کندی
 اطاعتنه دعوت ایدی انلر دخی تیمورک مواعید عرقوبیه سنه اعتقاد ایدوب
 عسکرینه ملحق اولمغه توختمش خان منزم اولدی و اول قباثله افتاد
 دیرلر ایدی انلر تیمور ایله جانب رومه کلوب کیمی ادرنه نواچیسنده کیمی
 بابا قزاسنده توطن ایتدیلر الان بابا قزاسنده انلرک بر قاج قراسی
 موجوددر سلستره بکری سفر اشدکجه انلردن یوزر آدم یله کیدر و
 بکله اولتق یتشدرمک و آتترین کومدک خدمتی بونلرک عهده سنده در و
 تیمور پرزورک بو سفرنده عواید دیوانیه دیو سائر مال غارتدن غیری
 دیدیوز یکرمی بیک اسیر و یوز سکسان بیک ابلغی و ستور مضبوط عمال
 تیمور اولدی دیو صاحب الفتوحات یازدیغین التی پارهق اوندی کندی
 کتابنده نقل و ایراد ایتمشدر العهده علی الراوی (1, 470-473)

تعالی علیه تفسیر شریفنده بوکا ایما و اشارت بیورمشلر و ابن عباس رضی
 الله تعالی عنه روایتیله بر حدیث شریفده باب الابوابك سد اعظمی دلالت
 جبرائیل علیه السلام ایله اسکندر ذوالقرنین و طرف آخرین نوشروان
 عادل بنا ایتدیکی تصریح بیورلمشدر و باب الابوابکه تیمور قبو نامیله
 معروفدر بو سدك قبوسی نامنهدر و جانب شرقیسی خوارزم و سقناق و
 ترکستان و خطا و ختن اقصای چینه وارر و جانب شمالیسی بره لر و
 قم دریالریدر و انتهایسی قراقلقدر تکیم تیمور اثناء عبورده بو بره لرده
 زیاده قحط و مشقت چکدیکنی هاقفی بو تعبیر دلپذیر ایله ادا ایتمشدر

نظم

سپه بی عد و بود وره بیکران * کرانی در آمد بخیل کران
 فشرده اچنان قحط پای ثبات * که نایاب شد نان چو آب حیات
 نه قیمت به از زعفران گاه بود * که وقتی به اودانه همراه بود
 ذخیره پذیر فت یکسر فتور * زانبار شه تاسراخ مور

و غرب جانبی روس و له و بلغار و افلاق و بغداد و ممالک آل
 عثماندر دشت قیچاغک ارباب هیئت تقدیری اوزره طولی بیک فرسخ
 و عرضی التیوز فرسخ دیو تخمین و تعیین ایتمشلر حتی تیمور پرزور
 توختمش خان اوزرینه سفر ایتدکده انجق التی آیده عبور ایتدی دیو
 یازمشلر و وسط دشتده بر پشته عظیمه اولدیغین و تیمور بالای پشتهیه
 چقبوب و ذروه سنده بر مناره دیکوب کندینک تاریخ سفرین یازوب
 سکه سین اولموره دخی قازدیغین ثبت ایتمشلر تیمور اولسفری ایدنجیه
 دکین بر قافله خوارزمین یوکلو عربلر ایله چقبوب اوج آیده قریمه
 کلورلردی مع هذا زاد و زواده کتوره زلردی قبیله دن قبیله قونلر و
 کوچرلر ایدی و بو قبائل بسیار عموما تاتار ایدی و بونلرک انجق شهرلری
 سرای و ازاق و اژدرهان و حاجی ترخان و سراچوق و قره صو نام
 بلدان و قصباندر ماعداسی اوبه ایله قونر و کوچر ایدی هر قبیله نك
 مسجدلری و عبادت ایده جک یرلری نلمنه برر اوبه لری قاکلی اوزرینه برکید
 لمش بیله کیدردی تیمور پرزور کلچجک بونلرک کیمی سبی و اسیر و
 کیمی طعمه شمشیر اولدی و بر نیجه قبیله سی له و مستقو کفره سنک

تاتاری کلوب بونلره بلاقی اولدی حکمت خدا عدودن خوف ایدمک
 حال یوغیکن و ذخیره و لوازم دخی چوغیکن عسکر ایچنه بر کفتکو
 دوشدی یعنی بونک قیشی اوج آی مقدم کلور و هر کسک اولوقت الی
 و ایاغی عملدن قالور و همان بو افسانهیه حکم ویرمکه بری برینه توقف
 ایتمیوب کوچوب کندیلر بعض کسمنه لرك اعتقادی تاتارخان طرفندن
 عسکری بو وجهله تخویف ایتمش اوله لر اولدخی کندیه وهم ایتمیکندن
 یعنی عساکر عثمانیان بردن و بجردن دشت قبیجق و شروان طرفلرینه
 واروب کلمکه باشلیجق تاتاره رغبت اولماز بلکه قریم دخی الیمزده قالماز
 دیو بو احتمال ایله ارتکاب ایتمش اوله دیرلر و بالجمله شویله بیوده بر
 سفر اولدی بو قدر خرج و خسارت چکلدی و نقله متعسر اولان جبهه
 خاذه مقوله سین کوچیله بر خندق قازوب ایچنه کومدیلر و بربرین
 سبق ایتمکده کوز یومدیلر حتی سعادتلو پادشاهه عرض اولندقدن وزراء
 عظام محضرنده صدر اعظمه عتاب اولنوب جمله مصارف و ضایعات
 کوریلوب سندن تضمین اولنمیلدر بیورمشر. (I, 468-470)

در تحقیق اجمال احوال دشت قبیجاق و اژدرهان و اهالیء

آن صحرای بی پایان

بو مجموعهء مطبوعه مزه تعلیق نظر ایدن اخوان دشت قبیجاق و
 اژدرهان نمقوله دیار ایدیکین و نه قوم متصرف اولدقلرین اجمالا معلوم
 ایدنمک خاطر شریفلرینه بلکه خلجان ایدرسه کمیت خامهء سریع البیان
 اول وادیء بی پایانده عالی قدر الامکان جولان ایتمک ایچون ارخاه عنان
 اولنور معلوم شریف اولو النهی اوله که دشت قبیجاق اخوانندن التی پلرمق
 افندی و جنابی افندی و تیمورناه یازان اصحاب وقوف بویله یازمشر
 که دشت قبیجاغک جانب جنویسی بجر قلمز و بجر بنطس که قره دکر
 نامیله مشهوردر بو ایکی بجر عمیقک مابینی کورجی و چرکس ساکن
 اولدیغی یرلر و طاعلردر و مابینلرینه زمان سابقده سد چکلمش ایدی الی
 الان چوق پرنده آثار بناسی ظاهر و نمایاندر و بو سده سد اسکندری
 دخی دیمک واقعدر جمله دن سلطان المفسرین حضرت قاضی رحمة الله

بحر قزقمه آقان اتل ایرماغی، ماینلری مسافه قلیله در بر برینه اتصاللری همت
 همایون بادشاهیله امر اسهلدر دیو القا ایتمکله شق ثانی دفترداری اولان
 چرکس قاسم بک ذاتنده بر قابل وجود آدم اولدوغندن غیرى اول دیارلره
 وقوف تامی باخصوص صدر اعظم مشار الیه انتساب تمامی اولمغله محضا
 بو خصوصه علی ماهو المأمول تحصیل وقوف ایچون کفه سنجاغین عنایت
 بیوردیلر مشار الیه دخی واروب اهل وقوفدن استخبار ایتدو کندن غیرى
 بالقصد معتمد آدملر کوندردیلهر محلین یوقلدوب و مساحت ایتدردی و
 مابین نهرین دریا میلی ایله اتلی میل ایدو کین دردولته یازوب بیلدردی
 پس بعون خدا بو امر مشکل وجوده کلوب حاصل اولورسه عسکر اسلام
 عجم سفرلرنده دخی ذخیره قلتی پادشاهیدن استیمان ایتمک احتمالی
 و عموما کورجستان رکاب همایون یکدل و یکربان اولمق مقرر فهم
 اولمز بالضروری اطاعت و اقیادده ایدوب بر نیجه قلعه کوب طولیر و
 اولمغله وزیر جلیل صرف مقدر ایدوب بر سائر مهمات جنک که تفصیلی
 ضربزلر و چاپه و کورک و کولنک و سائر مهمات جنک که تفصیلی
 حاصلی تحصیل قیلندندر تدارک و احضار ایدوب بر عظیم دونما ایله
 کفه ساحلنه ارسال بیوردیلر و بیکچیری بو قدر چراخور و جمله عسکر
 قوشوب کوندردیلهر و تاتارخانه دخی مومی ایله قاسم بکه ایالت
 تاتار ایله بیلجه اولمق بیوردیلر و کفه بی نوات ایندن وبالقلاغی و منکوب
 طریقله ویردیلهر و کفه نواحیسنندن و اخراج ایدوب محل مأموره روان
 و تمان رعایاسندن کای چراخور سه دشت قبیجاق نامیله بین الآفاق
 اولدیلهر و اول صحرا و بوادی و جولانکاهیدر قطع ایدوب
 مشهوردر و نغای تاتاری قومنک چراگاهی و اذرهان دیدکری شهر قدیمی
 اتل ارماغنه واروب واصل اولدیلهر و
 کوردیلر زمان سابقده اهل اسلام سکناسی الی الان جوامع شریفه سنک
 و حمامات و مدارسنک آثار بناسی ظاهر و نمایان و ایچنده نوع انساندن
 بر ذی روح یوق ایدیکى عیان ایدی پس بر کوششده تقصیر ایتدیلهر اما
 مباشرت ایتدیلهر و اوچ آی مقداری زمان سعی و اولمغله اوتوز بیک مقداری نغای
 ثلثی مقداری انجق حضر اولندی و اولمغله

بعض عساكر ظفر مأترك رجعتنه اذن همايون ويرلديكي و وزير

اعظم كورجستان جانينه كوندرلديكي ذكرنده در

چون چوبان كوپريسندن كچوب حسن قلعهسى قريبه نزول اولندى. دياربكر بگربكيسنه و كوزدستان بگريه و وان بگربكيسى فرهاد پاشابه و امراسنه خلعتار كيدر يلوب دست بوس پادشاهى ايله مستعد اولوب يرلرينه وارمه حسن اجازت ارزانى بيوردى و عماديه بكى سلطان حسين بكك بالاده مسطور اولان تخت سليمان نام محله قطع ايتديكى باشلر ارايش نيزه و سنان اولوب كوسلرى و طبيل و تقارلرى و منكوس علملرى و مرصع تاجلرى اردوى همايونه كلوب انواع عنايات پادشاهى به مظهر دوشديلر و اولمنزله عيد شريف ايريشوب عادت حسنه پادشاهى موجبجه مراسم عيد ادا اولنوب اندن قالقوب سزالقى نام محله نزول اولندى و اول محله معروف پادشاه كيتى سنان اولديكه شاه كمراه كورجستانده بعض قلاع پادشاهى به مستولى اولمش وزير اعظم نامدار درت بيك يكيچرى و عموما روم ايلي و اناطولى و قرمان لشكرى و جمله بلوك اغالرى و بلوك خلقى اوزرينه سردار سپهسالار نصب اولنوب اوزرينه كوندرلدى اولتى نام قلعهيه وارلدقده شاهدن خبر آلتديكه تختكاهى اولان ممالك كيمي تخريب اولنوب كيمنه قحط مستولى اولمقله تحصيل معيشت ايچون اولجانبلره كشمش و بومابنده اوله كيمن فرصت بولوب بعض قلاع پادشاهى به دسترس بولم ديمش و لكن چون وزير اعظمك عسكر اسلام ايله كلديكندن و اول مرز بومه جند ظفر لزوم سايه صالديغندن خبر آلتدى فى الحال ايكي قوناغى بر ايدوب قيچ طوپن آلتدى وزير اعظم دخى مامور اولان عسكر ايله اردوى همايونه ملحق اولدى. (1, 325-326)

سفر اژدرهان و غازان

فى سنه ۹۷۶ وزير اعظم جليل محمد باشاى طويل هر بار عجب ممالكى فتوحاتى متمداتنه صرف افكار ايتمكدن خالى دكل ايدى و جمله مقدماتك الزمى عسكر اسلامك ذخيرهسى سهولتله تحصيل و تكميل ايدوكى ظاهر اولمقله بعض اهل وقوف قره دكزه جارى اولان تن صوبى و ينه

عجمده که بو قدر مدت عسکر فوزمأثر فرصت و نصرت بولدیلر مقتول و مذبوح اولان قزلباشک حد و حصری انجق جناب باری تعالی به معلومدر و جمع و اغتنام اولنان انواع ائمتة نفسه دخی حد و عددن افزوندن ظاهرده نمایان اولان سیم تن عنجه فم محبوبلر و هنوز تور سیده طفللر و کلرخ و موزون شمایل نازنین دخترلر و حسن و بهجتده بی نظیر نوعوسلر عدادندن دخی خامة دوزبان عاجزدر اتفاق مخمینن اوزره بو دفعه مجتمع اولان عسکر بر سفرده دخی اولمش دکلدرد دیرلر هیچ بر خیمه یوقدر که انده مذکور اولان محبوب و محبوبه دن ادنا مرتبه لرده ایکیدن خالی اوله بشدن اوندن متجاوز اولان خیامک دخی نهایتی یوقدر و موش آباد و اخلاط نواچیسنده اکدکری تخم فسادک محصولی ایرشدی بیجدیلر و زهر آب ایله مزج ایدوب قانه فانه ایجدیلر. (I, 312-314)

رجعت همایون پادشاه عالیشان عن تخریب اولکای روان و نخجوان

سنه منه [۹۶۱] چون مبارک شهر صیام واجب الاحترام دخول ایتدی پادشاه اسلامک دخی قهر و انتقامدن مبارک خاطر عاطرلری مرحمت و رأفته مبدل اولدی شاه کمراه احوالندن اخذ اولنان قزلباشدن استخبار اولندقدن اکرچه تور نام صعب المرور جبالک ضیق طریقه اعتمادی اولمغله تحصن ایلدیکی خبر الندی اوزرینه وارلدیغی تقدیرجه بفضل الله تعالی غزات اسلامک هجومه جبال و تلال حائل اولمیوب عساکر هزیمت اثرین پراکنده و پریشان ایلمک سهل الحصول ایدی و لکن بو مقدار کوشمال ایله اکتفا اولنوب بوندن زیاده مروندن بعید ایدیکی ظاهر اولمغله اول داعیه دن فراغ مناسب کوردی و قطع منازل و مراحل ایدرک رمضان شریفک یدنجی کونی بایزید قلعه سی نام برخراب قلعه قرینه قونلدی شاه کمراه پادشاه دل اکهن عودتندن آکاه اولیجق کرداب حیرتده متحیر و غرق دریای تزجر ایکن صحرای سلامتده قالدیفنه راضی و شاکر اولدی... (I, 314-315)

معموره سین ویران و خراب و آثار عمارت معدوم اولوب توده تراب اولدی
اندن شرابخانه نام یورده اندن دخی نیل فراق نام منزله اندن بلده
روانکه فی الحقیقه وجود ملک عجمیده جاندر شعبان المعظمک اون
یدیسنده قولوب شاهک و اوغلینک و بعض نامدار خانلرینک و سلطانلرینک
مکلف و مرتب سرایلرین و باغ و بوستانلرین باخصوص باغ سلطانیه
دینمکه مشهور اولان باغ دلکشاسی آتسه اوریلوب خاکه برابر قلندی
یکرمی اوچنجی کونی اریه چایی دینمکه معروف بر جای لطیفه نزل
اولوب اول اطرافلر دخی جمیعا غارت و خسارت اولندی و بو منزله
دیاریکر بکلرکیسی بر مقدار قزلباش اوباشه ملاقی اولوب خیلی جنک و
پرخاش اولوب قزلباشدن برقاچ دل و باش کتوردیلر یکرمی دردنجی
کونی ارس کنارنده قره حصار قوناغنه قولدقده قرمان زعماسندن و سائر
عسکر خالقندن بعض کمنهلر بر مسافه یرده برقاچ قریه لر کورمکه چاپقون
ایدرلر مکر قزلباشدن بر نیجه اوباش کمینه کیره مشلر فرصت بولوب
انلردن بر مقدار خسارت واقع اولدی یکرمی بشنجی کونی قره باغ که
ممالک مشهوره اعجامدن باغ و طاغی معمور بر ناحیه در دخول اولندی
و الاعالم بر مرتبه توزه مستغرق اولدیکه آدم آدهی فرق ایتمکدن قالدی
شویله که روز روشن شب تاره مشابه اولدی و اول نواحینک سکانی بر
وجهلر پراکنده و پریشان اولمشیدیکه اثرلری بولنمادی انجق بعض امته
متنوعه که بعض یرلره دینه و نیجه مغاره لره خزینه وضع ایتمشلر ایدی
اکثری بولنوب بی نهایه اغتنام اولندی و قابل نقل اولمیانلر جمله آتسه
اورلندی یکرمی یدنجی کونی صحرای نخجوان مخیم شاه کیتی ستان واقع
اولوب والا غلغله عساکر ظفر مآثر خوفندن شهر و قرا و ضیاع و بقای
بر وجهلر خالی و خراب و نشیمن بوم و غراب اولمش ایدیکه کورنلره
دهشت و ایچنه کیرنلره وحشت عارض اولور ایدی فی الحال آت
اوغلنلری وسائر عسکرلرک شکار و غنایم استیانلری هجوم ایدوب شاهک
و اوغلنک و سائرلرک سرایلرین و اولرین غارت و مدفون اولان امواللرین
غنیمت ایدوب و یاقوب بیقوب طاش اوزره طاش قومادیلر و اطراف و
جوانبده دخی درت بش کونلک یوله دکین قرا و قصباندن و مزارع و
عماراتدن دیار معموره و آبادان نسه قالمیوب جمله سی ویران قالدی ممالک

وزير ثانی احمد پاشانك جانب كورجستانه عزیمتی و اول غزاده

فتوحات و غنیمتی ذکرنددر

سنه ۹۵۶ هـ: اثناده كورجستان كفره سنك طغیان و عصیان اوزره اولوب بعض حرکات نامطبوعلری مسموع پادشاه والا مكان اولیحق وزیر ثانی احمد پاشا خضرقلری ارضوم و قرمان و ذوالقدرلو و سیواس بکریبکلیری و سنجاقلری بگری و یکیچری کتخداسی بر قاچ بیک یکیچری ایله و غربا بلوکی اغالریله تعیین اولنوب غره شعبان المعظمده تقبیل انامل پادشاهی ایله مباحی اولوب روانه اولدیئر ابتدا توروم قلعهسی جنگ عظیم ایله فتح اولندی. نخاخ^۱ و امیراخور قلعهلری استیمان ایتدیئر اچچه قلعه جنگ ایله الندی تپکرد و اشرد و دیگر اچچهقلعه و بولردن غیری اون بش قلعه دخی اطاعت و انقیاد ایتدیئر دیوان نام نواحیه اقبین ویریلوب شاهین باقشلو ککلك سکشلو بی نهپیه جوانان و ابکار غزات اسلامك پنجه شکارینه داخل اولدی بعده پرتكرك قلعهسی منسوباتی ایکی قلعه ایله دخی ضمیمه فتوحات سائره واقع اولدی و ناحیه دادایلی قراء معموره سیله ممالک محروسه یه ضم اولندی و ناحیه مزبورده واقع اون بش قلعه ابقا اولنوب ماعداسی خاکه یکسان قلندی بعده توروم و تلخیص و اچچهقلعه دیوانه دردی بر سنجاقلق بر تعیین اولنوب امرادن برینه عنایت اولندی اندن سالم و غانم عودت اولنوب ماد شوال المکرمک ایکنجی کونی جولک نام محلده اردوی همایونه ملاقات ایتدیئر و انواع ترفیعات و تخلیعات پادشاهانه و انعامات و التفات خسروانه یه مظهر دوشوب بین الاکفا ممتاز و سرفراز قلندیئر

نهب و غارت روان و قردباغ و نخجوان

سنه ۹۶۱ و الحاصل اندن شوره کل نام منزله قولندی بر مملکت آبادان و هر جانبی قرا و مزارع و کوهستان اولمغه لشکر منصور

^۱ ტუქტუნი, ვეტიკობ შეცდომით ნა-ნაჯახ დაბეკელილი. ჩვენი ძიების შედეგად დავადგინეთ (დაწვრილებით იხილეთ აქვე შენიშვნა № 20).

ایتدکدنصکره امان ایله چیقاروب و امان ویرمیوب قتل ایدوب حکومت
 شروانی قرنداشی مزبور القاص میرزایه تعیین ایتدی اولجینده مزبور یعنی
 برهان علی سلطان بالدفعات عسکر جمع ایدوب القاص ایله محاربه و
 مهاجمه ایدوب و لکن هر دفعهده القاص جانبی غالب کامکله آستانه پادشاه
 عالمپناهه التجا ایتمش ایدی و کندیسنه سالیانه و آره لقلر و منسوباته دخی
 وظیفه لر تعیین اولنوب سایه همایون پادشاهیده مرفه البال ایکن القاص دخی
 آستانه پادشاهی به التماسه کامکین مزبور شروانه نامه همایون پادشاهی ایله
 ارسال اولنوب قره دکزدن سفینه ایله واروب شروانه داخل اولمشیدی و
 القاصدنصکره شاه طهماس طرفندن اوغنی ایچون ضبطنه کان مرده
 قزلباشه غالب کلوب کماکان ضبط ملک شروان ایلمشیدی و ایکی ییل مقداری
 مالک ملک شروان ایکن عزم باغ جنان ایلدی جانیشینی اولاجق ولدی بر
 صغیر و ناقادر اولمغله لالاسی اولوب قریمه فرار ایتدی حتی صکره لالا
 مصطفی پاشا ایله شروان قتحنده بیله ایدی و کندیه شروانده بر کزیده
 سنجاق عنایت اولنمشیدی بوندنصکره اولخاندانن کیمسه وار ایدیکی
 معلوم دکدر.

(1, 271-272)

بعض فتوحات و غزوات محمد پاشا میر میران ارضروم

فی سنه منه [۹۵۵] بوندن اقدام پادشاه کردون سربر ارنبود عنود
 تسخیرینه متوجه اولدقلرنده کورجی ارنبودلرندن بر نیجه بیک ملاعین
 ارضروم بککربکیسی موسی پاشایی غفلتله باصوب شهید و نیجه عزاتی دخی
 سالک خلد سعید ایتمشل ایدی اولزماندنبرو ملاعیندن فرصتله اخذ انتقام
 مقصود پادشاه اسلام اولمشیدی پس بو سنه مبارکده میرمیران موسی الیمه
 فرمان اولنوب همت پادشاهی ایله واروب فتح ایتدیکی قلعه لردر فتح قلعه
 برکان فتح قلعه کومکه فتح قلعه بناک و قلعه برناک و قلعه کوچک و
 قلعه صماغار و قلعه اخا ذکر اولنان قلاع متینه کیمی جنک ایله کیمی
 امان ایله مفتوح اولدیغی آستانه سعادت آشیانه اخبار و اعلام اولنمغله قلوب
 مسلمینه باعث مسرت و حبور واقع اولدی

(1, 280-281)

آقین بولایت کورجستان

فی ۱۵ محرم الحرام سنه ۹۴۳ بایبورد حاکمی امیر ذیشان محمد خان اول دیبارک عساکر ظفر رهبرین آقین جمعیتنه ندا ایدوب جمع ایتدکنصکره ولایت کورجستانه داخل اولوب غارته مباشر اولمشیکن کفار کورجی دخی حاضر و آماده بولنوب عسکر اسلامه مقابل اولوب عظیم جنک و صواشدنصکره نسیم نصرت جانب اسلامدن هوب ایدوب بی‌نهایه کفار خاکسار هلاکه دوشوب بقیه‌سی تارمار اولدیجق عساکر دخی غنایمه اوشر و اول مرتبه غنیمته واصل اولدیله که تعبیردن بیروندر و بو کوشمالدنصکره اوچ درت سنجاقلق یر اطاعت و انقیاد ایدوب جانب پادشا هیدن والی و حاکم نصب ایتدردیله.

(I, 191)

ضبط و تسخیر ممالک شروان برهان علی سلطان بن خلیل پادشاه

فی سنه منه [۹۵۵] منزل مزبورده بو خبر مسرت اثر ورود بولدیکه مشارالیه محضا پادشاه عالمپناه حضرتلرینک بر نامه همايونلریله شروان الکاسنه واروب و اطاعت و انقیاد ایتدیروب کماکان قبضة تسخیره کتورمش تفصیل و بیانی بو که مزبورک باباسی خلیل پادشاه^۱ دودمان قدیمه شروان شاهلردن اولوب شاه اسمعیل پرتضلیک دخترین تزوج ایتمکه بلا منازع مالک ممالک شروان اولمش ایدی صکره وفات ایتدکده بو صغیر اولمغله عمی‌زاده‌سی شاهرخ میرزا حکومت شروانه اعتلا ایتدی و لکن اوزرینه شاه طهماس مستولی اولوب شماخی قلعه‌سنده یدی آی محاصره

^۱ შვედომით ბოლო ასო ტექსტში დაბეჭდილი არ არის.

İBRÂHİM PEÇEVİNİN GÜRCÜSTAN
VE KAFKASYA HAKKINDA
VERDİĞİ MALÛMAT

Türk metni ile Gürcü diline tercümesini yayımlayan
ve önsözle birlikte notlarını hazırlayan

S. Cikiya

საქართველოს შესახებ არსებული უცხოური
წყაროების კომისიის გამოცემანი

- წიგნი I: თ. ყაუხჩიშვილი, ჰეროდოტე. თბილისი, 1960.
- წიგნი II: ნ. კეჭალმაძე, არიანე. თბ., 1961.
- წიგნი III: ვლ. ფუთურიძე, სპარსული ისტორიული საბუთები, ნაკვ. I. თბ., 1961.
- წიგნი IV: ა. გამყრელიძე და ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ტომი I. თბ., 1961.
- წიგნი V: ნ. შოშიაშვილი, გრიგოლ აქანელის მოისართა ტომის ისტორია. თბ., 1961.
- წიგნი VI: ნ. ჯანაშია, ლაზარე ფარპეცი და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., 1962.
- წიგნი VII: ეთ. სიხარულიძე, იაკუთის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ (იბეჭდება).
- წიგნი VIII: ი. ცინცაძე, ძველი რუსული წყაროები (XI-XVI სს.) საქართველოს შესახებ. თბ., 1962.
- წიგნი IX: გ. გელაშვილი, გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I, თბ., 1962.
- წიგნი X: ვლ. ფუთურიძე, სპარსული ისტორიული საბუთები, ნაკვ. II. თბ., 1962.
- წიგნი XI: თ. მიქელაძე, ქსენოფონტეს „ანაბაზისი“ (მზადაა დასაბეჭდად).
- წიგნი XII: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ტ. V. თბილისი, 1963.
- წიგნი XIII: ნ. ცაგარეიშვილი, იოანე დრასხანაქერტელი „სომხეთის ისტორია“. (იბეჭდება).
- წიგნი XIV: გ. გელაშვილი, გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. II. თბ., 1964.
- წიგნი XV: ს. ჯიქია, იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. თბ., 1964.

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი გ. წერეთელი
გამომცემლობის რედაქტორი ც. თავაძე
ტექნორედაქტორი ნ. ჯაფარიძე
კორექტორი ლ. გორდელაძე

ბელმოწერილია დასაბეჭდად 1.VII.1964; ქალაქის ზომა 60×92¹/₁₆;
ნაბეჭდი თაბახი 13.06; სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 10.42;
უე 02735; ტირაჟი 1000; შეკვეთა 98;
ფასი 90 კაპ.

Издательство «Мецниереба», Тбилиси, ул. Дзержинского № 8
გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, ძერჟინსკის ქ. № 8

გამომცემლობა „მეცნიერების“ სტამბა, თბილისი, გ. ტაბიძის ქ. № 3/5
Типография Издательства «Мецниереба», Тбилиси, ул. Г. Табидзе № 3/5